

ІНВЕСТИЦІЇ: ПРАКТИКА ТА ДОСВІД

ISSN 2306-6814

9 772306 681405

Науково-практичний журнал

№ 17 вересень 2022

Головний редактор:

Ємельянов В.М.,
доктор наук з державного управління,
професор, заслужений діяч науки
і техніки України

Заступники головного редактора:

Антонова Л.В.,
кандидат економічних наук, доктор наук
з державного управління, професор
Нора Г.А.,
доктор економічних наук, професор

Відповідальні секретарі:

Штиршов О.М., кандидат наук з
державного управління, доцент
Тимофеев С.П., кандидат наук з
державного управління, доцент
Кучеренко Г.Б.

Члени редакційної колегії:

Abbas Mardani, Ph.D. in Philosophy Management
(USA)
Бартош Гордецки, доктор політичних наук, профе-
сор факультету журналістики й політичних наук
Університету імені Адама Міцкевича (м. Познань,
Польща)
Беглиця В. П., кандидат економічних наук, доктор
наук з державного управління, професор
Гармідер А. Д., доктор економічних наук, доцент
Гнат'єва Т. М., кандидат економічних наук,
доцент
Гришова І. Ю., доктор економічних наук
Дацій О. І., доктор економічних наук
Денисенко М. П., доктор економічних наук,
професор
Козловський С. В., доктор економічних наук,
професор
Кравчук А. О., кандидат економічних наук, доцент
Кушнір С. О., кандидат економічних наук,
професор
Лазарева О. В., доктор економічних наук,
професор
Ніколюк О. В., доктор економічних наук,
професор
Плеханов Д. О., кандидат економічних
наук, доктор наук з державного
управління, професор
Резнікова Н. В., доктор економічних наук,
професор
Сазонець І. А., доктор економічних наук,
професор
Сазонець О. М., доктор економічних наук, професор
Сорока С. В., доктор наук з державного управління,
професор
Стоян О. Ю., кандидат економічних наук,
доктор наук з державного управління, доцент
Тарасова Т. О., доктор економічних наук,
професор
Чвортко Л. А., кандидат економічних наук, доцент
Яременко Л. М., к. е. н., доцент, доцент кафедри
фінансів, обліку і оподаткування
Ярошевська О. В., доктор економічних наук,
професор

ІНВЕСТИЦІЇ:

ПРАКТИКА ТА ДОСВІД

№ 17 вересень 2022 р.

Журнал засновано у січні 2002 року.
Виходить 2 рази на місяць

Журнал включено до переліку наукових фахових
видань України з питань

ЕКОНОМІКИ ТА ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ

Категорія «Б»

(Наказ Міністерства освіти і науки України від
02.07.2020 № 886)

Спеціальності – 051, 071, 072, 073, 075, 076, 281, 292

ІНДЕКСАЦІЯ ВИДАННЯ В НАУКОМЕТРИЧНИХ БАЗАХ:

- Index Copernicus (IC);
- SIS;
- Google Scholar.

Свідоцтво КВ № 23727-13567ПП від 17.12.2018 року
ISSN 2306-6814

Передплатний індекс: 23892

Адреса редакції:

04112, м. Київ, вул. Дорогожицька, 18, к. 29

Поштова адреса:

04112, м. Київ, вул. Дорогожицька, 18, к. 29

Телефон: (044) 223-26-28, 458-10-73
(050) 382-06-63

E-mail: economy_2008@ukr.net
www.nayka.com.ua
www.investplan.com.ua

Засновники:

*Чорноморський національний університет
імені Петра Могили,
ТОВ "ДКС Центр"
Видавець:
ТОВ "ДКС Центр"*

Передрукування дозволяється лише за згодою
редакції.

Відповідальність за добір і викладення фактів несуть
автори. Редакція не завжди поділяє позицію авторів
публікацій.

За зміст та достовірність реклами несе
відповідальність рекламодавець.

Рекомендовано до друку Вченою Радою 15.09.22 р.
Підписано до друку 15.09.22 р.

Формат 60x84 1/8, Ум. друк. арк. 25.5.

Наклад — 1000 прим.

Папір крейдований, друк офсетний.

Замовлення № 1509/1.

Віддруковано у ТОВ «ДКС Центр»

м. Київ, пров. Куренівський, 17

Тел. (044) 537-14-34

© ІНВЕСТИЦІЇ: ПРАКТИКА ТА ДОСВІД, 2022

РОЗМІЩЕННЯ СТАТТІ

1. Вимоги щодо змісту наукової статті.

1.1. Високий науковий рівень статті.

1.2. Приймаються раніше не опубліковані наукові статті.

1.3. Автор несе відповідальність за оригінальність тексту статті (за плагіат відповідає автор).

1.4. Стаття повинна бути написана українською, російською або англійською мовою.

1.5. Автори опублікованих матеріалів несуть відповідальність за точність наведених фактів, цитат, статистичних даних, власних назв, географічних назв та інших відомостей, а також за те, що в матеріалах не містяться дані, що не підлягають відкритій публікації.

1.6. Остаточне рішення про публікацію ухвалюється Редакційною колегією, яка також залишає за собою право на додаткове рецензування, редагування і відхилення статей.

2. Вимоги щодо оформлення наукової статті.

2.1. У статті з лівого боку має стояти індекс УДК (Регистр – «ВСЕ ПРОПИСНЫЕ»)

2.2. Ініціали та прізвище автора. Через кому після ПІБ зазначається науковий ступінь, вчене звання, посада, науковий заклад. (На мові статті, українською (якщо стаття не україномовна) та англійською мовою). ORCID ID.

2.3. Назва статті (Регистр – «Как в предложениях») мовою статті, українською (якщо стаття не україномовна) та англійською мовою.

2.4. Анотація.

2.4.1. Мовою статті (обсяг не менш як 100 слів).

2.4.2. Англійською мовою (обсяг не менш як 1800 знаків без пробілів).

2.4.3. У статті не українською мовою обов'язкова анотація українською мовою (обсяг не менш як 1800 знаків без пробілів).

2.5. Ключові слова (5–8 слів) мовою статті, українською (якщо стаття не україномовна) та англійською мовою.

2.6. Текст статті.

У статті повинні міститись (із виділенням у тексті) такі елементи:

— постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями;

— аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми і на які спирається автор, виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується означена стаття;

— формулювання цілей статті (постановка завдання);

— виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових

результатів;

— висновки з проведеного дослідження і перспективи подальших розвідок у цьому напрямі;

— список літератури;

— список літератури (References) в романському алфавіті.

Згідно з новими правилами, які враховують вимоги міжнародних систем цитування, автори статей повинні давати список літератури в двох варіантах: один мовою оригіналу і окремим блоком той же список літератури (References) в романському алфавіті (harvard reference system), повторюючи в ньому в тому ж порядку всі джерела літератури, незалежно від того, чи є серед них іноземні.

Для правильного оформлення, скористайтеся рекомендаціями <http://www.economy.in.ua/d/references.doc> або замовте цю послугу в редакції (див. анкету для автора).

3. Технічні вимоги до статті.

3.1. Обсяг рукопису — 20—35 тис. знаків, включаючи рисунки, таблиці.

3.2. Стаття повинна бути виконана у форматі А-4 текстового редактора Microsoft Word for Windows (шрифт – Times New Roman). Якщо стаття зроблена в редакторі Microsoft Word (версія 2007) і має розширенням .docx, обов'язково потрібно відправити додатково файли статті Perezberezeni u format .doc dla Microsoft Word (версія 97-2003) або .rtf. Назва файлу має відповідати прізвищу автора (наприклад: Іванов або Ivanov).

3.3. Кількість табличного матеріалу та ілюстрацій повинна бути доречною. Цифровий матеріал подається у таблиці, що має порядковий номер (наприклад, Таблиця 1.) і назву (друкується над таблицею посередині жирним шрифтом). Ілюстрації також потрібно нумерувати і вони повинні мати назви, які вказуються під кожною ілюстрацією (наприклад, Рис. 2. Переваги ефективної структуризації попиту).

3.4. Рисунки, виконані у MS Word, потрібно згрупувати; вони повинні бути єдиним графічним об'єктом. Для рисунків, зроблених у програмі Excel, потрібно додатково до статті відправити файл Excel (2003).

3.5. Формули виконуються за допомогою вбудованого редактора формул MS Equation і нумеруються з правого боку.

3.6. Посилання на літературу в тексті необхідно подавати в квадратних дужках, наприклад, [3, с. 35; 8, с. 56–59], в яких перша цифра вказує порядковий номер джерела в списку літератури, а друга – відповідну сторінку в цьому джерелі; одне джерело (зі сторінкою) відокремлюється від іншого крапкою з комою.

3.7. У статті не повинно бути переносу слів та макросів При наборі слід вимкнути автоматичний «м'який» перенос (заборонені «примусові» переноси – за допомогою дефісу). Абзаци позначати тільки клавішею «Enter», не застосовувати пробіли або табуляцію (клавіша «Tab»).

4. Матеріали, які потрібно подати до редакції.

4.1. Стаття, рисунки окремими файлами (якщо потрібно (див. пункт 3.4)).

4.2. Анкета (скачати на сайті).

4.3. Рецензія на статтю* (з підписом рецензента та печаткою):

— якщо автор або один із співавторів не має наукового ступеня (статті українською, російською або англійською мовами);

— якщо в статті один автор, який не має наукового ступеня доктора наук (статті англійською мовою).

Матеріали надсилати на електронну адресу economy_2008@ukr.net

* Рецензію та витяг редакція має право запросити у автора з науковим ступенем.

ІНВЕСТИЦІЇ: ПРАКТИКА ТА ДОСВІД

№ 17 вересень 2022 р.

У НОМЕРІ:

Економічна наука

Голян В. А., Мединська Н. В., Лучечко Ю. М., Заставний Ю. Б.

Фінансово-інвестиційне забезпечення сфери поводження з відходами: напрями формування інституціонального середовища 5

Маслиган О. О., Королович О. О., Ліба Н. С., Рибак О. М.

Методика моделювання фінансового ринку на основі діаграми Ейлера-Венна 13

Здирко Н. Г.

Удосконалення елементів системи енергетичного аудиту в забезпеченні енергоефективності та енергоощадності 20

Назаренко І. М.

Ключові аспекти моделювання стратегії оподаткування підприємства 29

Варава Л. М., Варава А. А.

Моделі розвитку функціональних стратегій в умовах гірничорудних підприємств України 35

Стоянова-Коваль С. С., Слуцький Є. В., Степаненко С. В.

Сучасний стан та тенденції розвитку циркулярної економіки України у контексті світових трендів 43

Назаренко О. В., Нью Лічен

Сучасний стан та перспективи розвитку інформаційної компоненти управління сімейними фермами в Китаї 49

Садигов А. Ш.

Питання про деякі економетричні аспекти методології дослідження маркетингових комунікацій 56

Бондаренко С. М.

Система "бережливе виробництво плюс шість сигм" як інструмент підвищення якості бізнес-процесів та сталого розвитку підприємства 62

Міндова О. І.

Пропозиції щодо оцінки факторів впливу на розвиток зовнішньої торгівлі України 68

Олещук В. Т.

Напрями використання інформаційних потоків в управлінні відносинами з клієнтами в туризмі 73

Державне управління

Клименко Н. Г.

Забезпечення санітарно-епідеміологічного благополуччя населення в умовах пандемії COVID-19: організаційно-правовий аспект 79

Козаченко Т. П., Улицький О. А.

Концепт екологічної ідентичності публічного службовця 85

Васильєв І. О., Тищенко В. О., Прусський А. В., Сидоренко В. А., Скоробагатько Т. М.

Управління організацією оповіщення та евакуації людей під час пожежі в торговельно-розважальних центрах — один з головних пріоритетів при ліквідації надзвичайних ситуацій 91

Бондар Д. В.

Механізм цивільного захисту Європейського Союзу як організаційно-правовий інструмент реагування на виникнення кризових і надзвичайних ситуацій 99

Селіванов С. В.

Феноменологія професіоналізації державної служби в науковому дискурсі 107

Цимбал Б. М.

Основні форми забезпечення безпеки особистості на стадії соціальної трансформації та реформування 113

Цимбал В. В., Гбур З. В.

Реалізація права на соціальне забезпечення у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності 118

Масло І. Р., Писаренко В. П.

Організаційно-правові засади державного регулювання екологічною сферою 126

Мазовецький Р. І.

Поняття та сутність соціального захисту, її особливості в умовах професійної армії 131

Коханій М. С.

Стан та напрями удосконалення нормативно-правового регулювання управління комунальною власністю територіальних громад в Україні 135

Бугай О. В.

Можливості та обмеження алгоритмічного прийняття рішень у публічному управлінні 144

Карпаченкова Г. В.

Вплив домашнього насильства на розвиток суспільства та соціальних відносин 150

Притула К. В.

Публічні комунікації в умовах кризи 155

Парфенюк Т. В.

Механізми взаємодії з громадськістю в енергетичній сфері України 162

INVESTYTSIYI: PRAKTYKA TA DOSVID

№ 17 / 2022

CONTENTS:

Economy

Golyan V., Medynska N., Luchechko Y., Zastavnyy Y.

FINANCIAL AND INVESTMENT SUPPORT OF THE WASTE MANAGEMENT SECTOR: DIRECTIONS FOR THE FORMATION OF AN INSTITUTIONAL ENVIRONMENT 5

Maslyhan O., Korolovych O., Liba N., Rybak O.

METHODOLOGY OF MODELING OF FINANCIAL MARKET ON THE BASIS OF EULER-VIENNA DIAGRAM 13

Zdyrko N.

IMPROVING THE ELEMENTS OF THE ENERGY AUDIT SYSTEM TO ENSURE ENERGY EFFICIENCY AND ENERGY SAVING 20

Nazarenko I.

KEY ASPECTS OF MODELING THE TAXATION STRATEGY OF THE ENTERPRISE 29

Varava L., Varava A.

MODELS OF THE DEVELOPMENT OF FUNCTIONAL STRATEGIES AT MINING ENTERPRISES OF UKRAINE 35

Stoyanova-Koval S., Slutskyi E., Stepanenko S.

THE MODERN STATE AND DEVELOPMENT TRENDS OF CIRCULAR ECONOMY IN UKRAINE 43

Nazarenko O., Niu Lichen

CURRENT STATUS AND PROSPECTS OF THE DEVELOPMENT OF THE INFORMATION COMPONENT OF FAMILY FARM MANAGEMENT IN CHINA 49

Sadigov A.

THE ISSUE ON SOME ECONOMETRIC ASPECTS OF MARKETING COMMUNICATIONS RESEARCH METHODOLOGY 56

Bondarenko S.

THE "LEAN SIX SIGMA" SYSTEM AS A TOOL FOR IMPROVING THE QUALITY OF BUSINESS PROCESSES AND SUSTAINABLE DEVELOPMENT OF THE ENTERPRISE 62

Mindova O.

PROPOSALS REGARDING THE ASSESSMENT OF INFLUENCING FACTORS ON THE DEVELOPMENT OF UKRAINE'S FOREIGN TRADE 68

Oleschuk V.

DIRECTIONS OF USING INFORMATION FLOWS IN CUSTOMER RELATIONSHIP MANAGEMENT IN TOURISM 73

Public administration

Klymenko N.

ENSURING SANITARY AND EPIDEMIOLOGICAL WELFARE OF THE POPULATION UNDER THE CONDITIONS OF THE COVID-19 PANDEMIC: ORGANIZATIONAL AND LEGAL ASPECT 79

Kozachenko T., Ulitsky O.

PUBLIC SERVANT ENVIRONMENTAL IDENTITY CONCEPT 85

Vasyliiev I., Tyshchenko V., Pruskyi A., Sydorenko V., Skorobagatko T.

MANAGEMENT OF THE ORGANIZATION ORGANIZATION AND EVACUATION OF PEOPLE DURING THE FIRE IN SHOPPING AND ENTERTAINMENT CENTERS — ONE OF THE MAIN PRIVILEGE PRIORITIES 91

Bondar D.

UNION CIVIL PROTECTION MECHANISM AS AN ORGANIZATIONAL AND LEGAL INSTRUMENT FOR RESPONDING TO EMERGENCE OF CRISIS AND EMERGENCIES 99

Selivanov S.

PHENOMENOLOGY OF CIVIL SERVICE PROFESSIONALIZATION IN SCIENTIFIC DISCOURSE 107

Tsymbal B.

MAIN FORMS OF ENSURING PERSONAL SECURITY AT THE STAGE OF SOCIAL TRANSFORMATION AND REFORM 113

Tsymbal V., Hbur Z.

REALIZATION OF THE RIGHT TO SOCIAL SECURITY DUE TO TEMPORARY LOSS OF CAPACITY 118

Maslo I., Pisarenko V.

ORGANIZATIONAL AND LEGAL PRINCIPLES OF STATE REGULATION OF THE ENVIRONMENTAL SPHERE 126

Mazovetskyi R.

THE CONCEPT AND ESSENCE OF SOCIAL PROTECTION, ITS CHARACTERISTICS IN THE CONDITIONS OF THE PROFESSIONAL ARMY 131

Kokhanii M.

STATUS AND DIRECTIONS OF IMPROVEMENT OF REGULATORY AND LEGAL REGULATION OF COMMUNAL PROPERTY MANAGEMENT OF TERRITORIAL COMMUNITIES IN UKRAINE 135

Buhai O.

POSSIBILITIES AND LIMITATIONS OF ALGORITHMIC DECISION MAKING IN PUBLIC ADMINISTRATIONS 144

Karpechenkova G.

THE IMPACT OF DOMESTIC VIOLENCE ON THE DEVELOPMENT OF SOCIETY AND SOCIAL RELATIONS 150

Prytula K.

CRISIS PUBLIC COMMUNICATIONS 155

Parfeniuk T.

MECHANISMS OF INTERACTION WITH THE PUBLIC IN THE ENERGY SPHERE OF UKRAINE 162

УДК 338.24:005.936.5-027.33

В. А. Голян,

д. е. н., професор, відокремлений підрозділ Національного університету біоресурсів і природокористування України "Боярська лісова дослідна станція", м. Боярка

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-2502-4573>

Н. В. Мединська,

к. е. н., доцент, в.о. завідувача кафедри земельного кадастру,

Національний університет біоресурсів та природокористування України, м. Київ

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-2573-0205>

Ю. М. Лучечко,

доктор філософії в галузі економіки, м. Львів

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-9006-5374>

Ю. Б. Заставний,

доктор філософії в галузі економіки, м. Київ

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-9033-8018>

DOI: 10.32702/2306-6814.2022.17.5

ФІНАНСОВО-ІНВЕСТИЦІЙНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ СФЕРИ ПОВОДЖЕННЯ З ВІДХОДАМИ: НАПРЯМИ ФОРМУВАННЯ ІНСТИТУЦІОНАЛЬНОГО СЕРЕДОВИЩА

V. Golyan,

Doctor of Economic Sciences, Professor, Separate division of National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine "Boyarka forest research station", Boyarka

N. Medynska,

PhD in Economics, Associate Professor, Acting manager of the Department of Land Cadastre, National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine, Kyiv

Y. Luchechko,

PhD in Economics, Lviv

Y. Zastavnyy,

PhD in Economics, Kyiv

FINANCIAL AND INVESTMENT SUPPORT OF THE WASTE MANAGEMENT SECTOR: DIRECTIONS FOR THE FORMATION OF AN INSTITUTIONAL ENVIRONMENT

Обґрунтовано, що фінансово-інвестиційне забезпечення сфери поводження з відходами являє собою комплекс форм, методів та інструментів фінансування капітальних інвестицій та поточних витрат, пов'язаних з упорядкуванням потоків промислових та побутових відходів, зокрема через розбудову інфраструктури розміщення, захоронення та утилізації відходів. Встановлено, що формування сучасної системи фінансово-інвестиційного забезпечення сфери поводження з відходами має базуватися на врахуванні того, що потоки відходів утворюються у публічному (державному та муніципальному) та корпоративному секторах, а також у секторі домашніх господарств, які відзначаються виробничо-технічною та матеріально-речовою неоднорідністю в частині використання ресурсної цінності вторинної сировини. Виявлено, що у 2007—2020 роках має місце чітко виражений тренд домінування поточної спрямованості фінансово-інвестиційного забезпечення сфери поводження з відходами, оскільки частка капітальних інвестицій в загальних витратах у поводження з відходами за всіма джерелами фінансування є меншою 50%. Встановлено, що в 2018—2020 роках спостерігається стрімке зростання витратків Зведеного бюджету України на утилізацію відходів, що є позитивним наслідком по-

глиблення децентралізаційних процесів. Дослідження показали, що суттєве збільшення обсягів фінансово-інвестиційного забезпечення поводження з відходами потребує формування сучасного інституціонального середовища функціонування сфери вторинного ресурсокористування через інституціоналізацію угод публічно-приватного партнерства, кооперацію домашніх господарств щодо налагодження централізованого розміщення та утилізації відходів, трансформацію системи фіскального регулювання вторинного ресурсокористування. Обґрунтовано, що в умовах поглиблення децентралізаційних процесів та інституціональної невпорядкованості сфери поводження з відходами найбільш ефективною моделлю публічно-приватного партнерства вторинного ресурсокористування виступає модель, яка передбачає формування нестатутних об'єднань державних та муніципальних інститутів, суб'єктів виробничо-господарської діяльності та домогосподарств, фінансово-кредитних установ у формі кластерних утворень. Доведено, що нарощення обсягів фінансово-інвестиційного забезпечення сфери поводження з відходами залежить від поглиблення диференціації ставок екологічних податків за розміщення відходів, зокрема зниження ставок за використання вторинної сировини з метою виробництва різноманітних видів енергії, що прискорить процеси утилізації відходів та підвищить рівень енергетичної самодостатності територіальних утворень.

It is proved that financial and investment support for waste management is a complex of forms, methods and tools for financing capital investments and current expenses related to the management of industrial and household waste flows, in particular through the development of infrastructure for waste disposal and burial. It is established that the formation of a modern system of financial and investment support for waste management should be based on taking into account the fact that waste flows are generated in the public (state and municipal) and corporate sectors, as well as in the household sector, which are marked by production, technical and material heterogeneity in terms of using the resource value of secondary raw materials. It is revealed that in 2007–2020 there is a clear trend of dominance of the current direction of financial and investment support for waste management, since the share of capital investment in total waste management costs for all sources of financing is less than 50%. It is established that in 2018–2020 there is a rapid increase in expenditures of the consolidated budget of Ukraine on waste disposal, which is a positive consequence of the deepening of decentralization processes. Studies have shown that a significant increase in the volume of financial and investment support for waste management requires the formation of a modern institutional environment for the functioning of the secondary resource use sphere through the institutionalization of public-private partnership agreements, household cooperation to establish centralized waste disposal and the transformation of the system of fiscal regulation of secondary resource use. It is proved that in the conditions of deepening decentralization processes and institutional disordered sphere of waste management, the most effective model of public-private partnership of secondary resource use is a model that provides for the formation of non-statutory associations of state and municipal institutions, subjects of production and economic activity and households, financial and credit institutions in the form of cluster formations. It is proved that increasing the volume of financial and investment support for waste management depends on deepening the differentiation of environmental tax rates for waste disposal, in particular, reducing the rates for the use of secondary raw materials for the production of various types of energy, which will accelerate the processes of waste disposal and increase the level of energy self-sufficiency of territorial entities.

Ключові слова: фінансово-інвестиційне забезпечення, відходи, капітальні інвестиції, утилізація, публічно-приватне партнерство, екологічний податок.

Key words: financial and investment support, waste, capital investment, recycling, public-private partnership, environmental tax.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ У ЗАГАЛЬНОМУ ВИГЛЯДІ ТА ЇЇ ЗВ'ЯЗОК ІЗ ВАЖЛИВИМИ НАУКОВИМИ ЧИ ПРАКТИЧНИМИ ЗАВДАННЯМИ

Однією з основних проблем охорони навколишнього природного середовища є розбудова сучасних систем поводження з відходами, оскільки за декілька де-

сятиліть в країні накопичився значний обсяг побутових та промислових відходів. Спостерігаються численні прояви неорганізованого та несанкціонованого складування різних видів відходів. Незадовільною є діяльність, яка пов'язана з утилізацією відходів, в першу чергу вторинної природної сировини, що має великий потенціал в частині виробництва різноманітних видів біологічного

палива. Така ситуація має місце у зв'язку з перманентним дефіцитом фінансових ресурсів, які спрямовуються в індустрію поводження з відходами. Чи не головною проблемою при цьому виступає недосконале інституціональне середовище фінансового забезпечення заходів, пов'язаних з упорядкуванням систем поводження з відходами, тому має місце надмірно звужений спектр методів, інструментів та форм інвестування проєктів розміщення, складування, захоронення та утилізації відходів. Навіть висока ресурсна цінність окремих видів відходів, що є надзвичайно важливим фактором привабливості у передових країнах світу, не призвела до прискорення процесів виробництва на основі переробки відходів різноманітних видів біологічного палива. Тому розроблення сучасного інституціонального середовища фінансово-інвестиційного забезпечення модернізації сфери поводження з відходами є важливою проблемою як теорії і методології, так і практики економіки природокористування.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

В останні роки активізувалися дослідження, які присвячені формуванню сучасного формату фінансово-інвестиційного забезпечення сфери поводження з відходами, оскільки саме брак фінансових ресурсів не давав і не дає можливості зрушити з місця вирішення проблеми ліквідації неорганізованих звалищ відходів, а також підвищення рівня утилізації відходів, зокрема вторинної природної сировини, що відзначається високим рівнем ресурсної цінності. Водночас не існує єдиного підходу стосовно набору методів та інструментів фінансово-інвестиційного забезпечення сфери поводження з відходами з врахуванням децентралізаційних процесів. Певною мірою це зумовлено несформованістю інституціонального середовища фінансово-інвестиційного забезпечення модернізації та реконструкції індустрії поводження з відходами.

На думку Н. Андрєєвої та М. Барун, необхідним є впровадження фінансових механізмів регулювання збалансованості бюджетних коштів, недержавних джерел фінансування. Тому широке застосування економічних інструментів дозволить створити фінансове підґрунтя вторинного ресурсокористування в Україні та сприятиме структурній перебудові сфери матеріального виробництва [1, с. 17]. Саме надмірна уніфікованість інструментів фінансового впливу на природокористувачів, які утворюють відходи, а також на промислові підприємства, які здійснюють переробку значних обсягів матеріальних ресурсів, не дає змоги нарощувати надходження екологічних податків до бюджетів різного таксономічного рівня та формувати фонди для проведення утилізації вторинної сировини.

За твердженням Ю. Маковецької, однією з причин недостатнього фінансування сфери поводження з відходами є мляве задіяння в Україні низки економічних інструментів, що використовуються в світовій практиці. При цьому більш широке використання економічних інструментів не тільки дозволить створити фінансовий резерв для розбудови інфраструктури поводження з окремими потоками відходів, але й в цілому буде сприяти структурній перебудові суспільного виробництва

(використання більш екологобезпечних і менш ресурсоємних методів та технологій) [3]. Тобто отримання максимального ефекту в частині модернізації сфери поводження з відходами стане можливим за умови формування системи макроекономічного регулювання господарського освоєння природно-ресурсного потенціалу та природоохоронної діяльності, що стимулюватиме суб'єкти виробничо-господарської діяльності впроваджувати безвідходні технології або технології, які сприяють утворенню мінімальної кількості відходів. Тобто мова йде про упередження проявів марнотратного використання природної сировини і мінімізацію маси відходів ще на початкових фазах продуктового циклу.

Враховуючи масштабність відповідної проблематики і зростаюче навантаження на державний бюджет, в Україні, на переконання В. Міщенко та Т. Омеляненка, передусім актуалізується питання формування фінансової бази сектору відходів і створення відповідного підґрунтя у вигляді джерел надходжень і форм акумуляції коштів. Досвід країн ЄС і передусім наших сусідів по Східноєвропейському регіону — Польщі, Литви та інших може служити певним орієнтиром при удосконаленні системи оподаткування і забезпеченні стійкого фінансування сфери поводження з відходами в Україні [5]. Тобто поряд з реформуванням системи фіскального регулювання сфери поводження з відходами необхідно створювати умови для диверсифікації джерел фінансово-кредитного забезпечення модернізації сфери ресурсозбереження та утилізації відходів, в тому числі і за рахунок застосування різного роду преференцій для банківських та небанківських установ, що працюють на ринку позикового капіталу.

Заслугує на увагу підхід О. Губанової стосовно того, що вітчизняна практика поводження з відходами, крім недосконалості нормативно-правового регулювання в сфері вторинного ресурсокористування, неналагодженості роздільного збирання ресурсно-цінних компонентів та нерозвиненості відповідної інфраструктури, характеризується відсутністю дієвого механізму стимулювання рециклінгу відходів, що спричиняє значні втрати матеріальних та паливно-енергетичних ресурсів і сприяє накопиченню відходів у навколишньому природному середовищі [2, с. 29]. Саме низький рівень використання ресурсної цінності промислових та побутових відходів, а також мляве їх застосування для нарощення сировинної, зокрема енергетичної бази розвитку національної економіки вимагають принципової перебудови економічного механізму залучення відходів у господарський обіг. Тому й необхідним є поєднання комплексу стимулюючих інструментів та важелів, які будуть зацікавлювати суб'єктів виробничо-господарської діяльності та домогосподарства максимальною мірою забезпечувати утилізацію корисної частини відходів, в першу чергу задля нарощення обсягів виробництва біологічного палива і зміцнення тим самим енергетичної самодостатності країни та об'єднаних територіальних громад (ОТГ).

Тобто сучасний формат фінансово-інвестиційного забезпечення сфери поводження з відходами має охоплювати як конкретні джерела, методи та форми інвестування проєктів розміщення, захоронення, знешкодження та утилізації різного роду відходів, так і методи

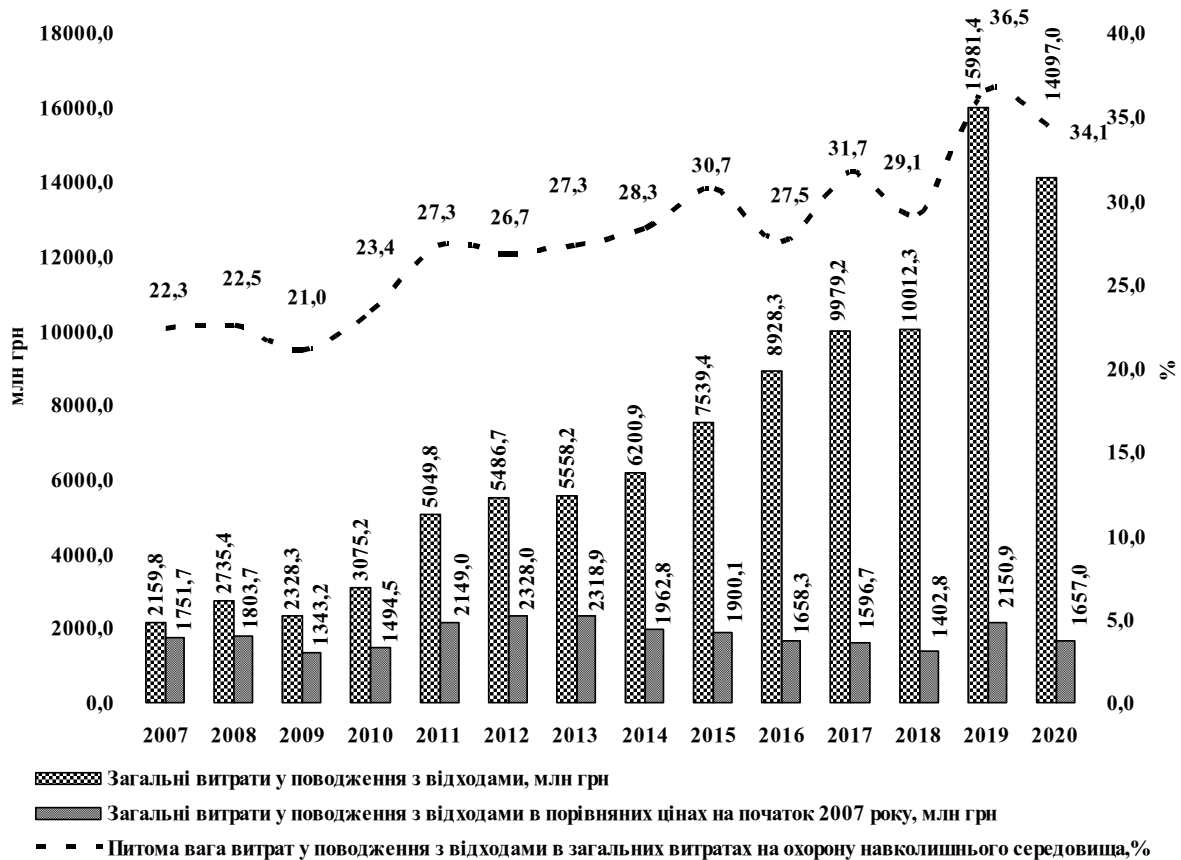

Рис. 1. Динаміка загальних витрат у поводження з відходами в Україні за всіма джерелами фінансування у 2007–2020 роках

Джерело: розраховано за даними Державної казначейської служби України та Державної служби статистики України.

стимулювання суб'єктів підприємницької діяльності і домогосподарств стосовно нарощення фінансових впливань у створення сучасної індустрії поводження з промисловими та побутовими відходами. А це потребує формування сучасного інституціонального середовища фінансово-інвестиційного забезпечення сфери поводження з відходами, щоб забезпечити реальне зростання обсягів фінансування проєктів модернізації та реконструкції індустрії поводження з відходами у відповідності з кращими зразками передової іноземної практики вторинного ресурсокористування.

ЦІЛІ СТАТТІ

Метою статті є аналіз динаміки фінансово-інвестиційного забезпечення сфери поводження з відходами, зокрема динаміки загальних витрат, капітальних інвестицій у поводження з відходами в Україні за всіма джерелами фінансування та видатків Зведеного бюджету України на утилізацію відходів у 2007—2020 роках, а також обґрунтування напрямів формування інституціонального середовища функціонування сфери поводження з відходами з врахуванням вимог децентралізаційних та євроінтеграційних процесів.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ

Фінансово-інвестиційне забезпечення сфери поводження з відходами відзначається комплексом прикметних рис, оскільки відходи продукуються як публічним (державним і комунальним), корпоративним секторами,

а також сектором домашніх господарств. У кожному секторі своя специфіка утворення та розміщення відходів, а також неоднакові умови залучення фінансових ресурсів у розбудову індустрії поводження з відходами. Також окремі сектори зовсім по-різному відносяться до визначення пріоритетів поводження з відходами, що напряму пов'язане з потребою в диверсифікації форм та джерел фінансування процесів упорядкування потоків відходів, зокрема потоків вторинної природної сировини. Об'єднуючим лейтмотивом вирішення проблем поводження з відходами у названих секторах є удосконалення інституціонального середовища, тобто формування набору інститутів-правил та інститутів-організацій, які дадуть можливість наростити обсяги інвестування проєктів оновлення індустрії поводження з відходами та прискорити імплементацію передових іноземних зразків фінансового забезпечення процесів розміщення, захоронення, знешкодження та утилізації відходів, зокрема утилізації вторинної природної сировини з метою виробництва різноманітних видів біологічного палива.

Якщо сфера поводження з відходами у державному та комунальному секторі утримується за рахунок публічних фінансів (коштів державного та місцевих бюджетів) і зорієнтована переважно на поточне фінансування, то у корпоративному секторі основний тягар у фінансово-інвестиційному забезпеченні лягає на суб'єктів підприємницької діяльності, які повноцінно інвестуватимуть проєкти поводження з відходами лише за умови наявності комплексу стимулів. Така ж сама

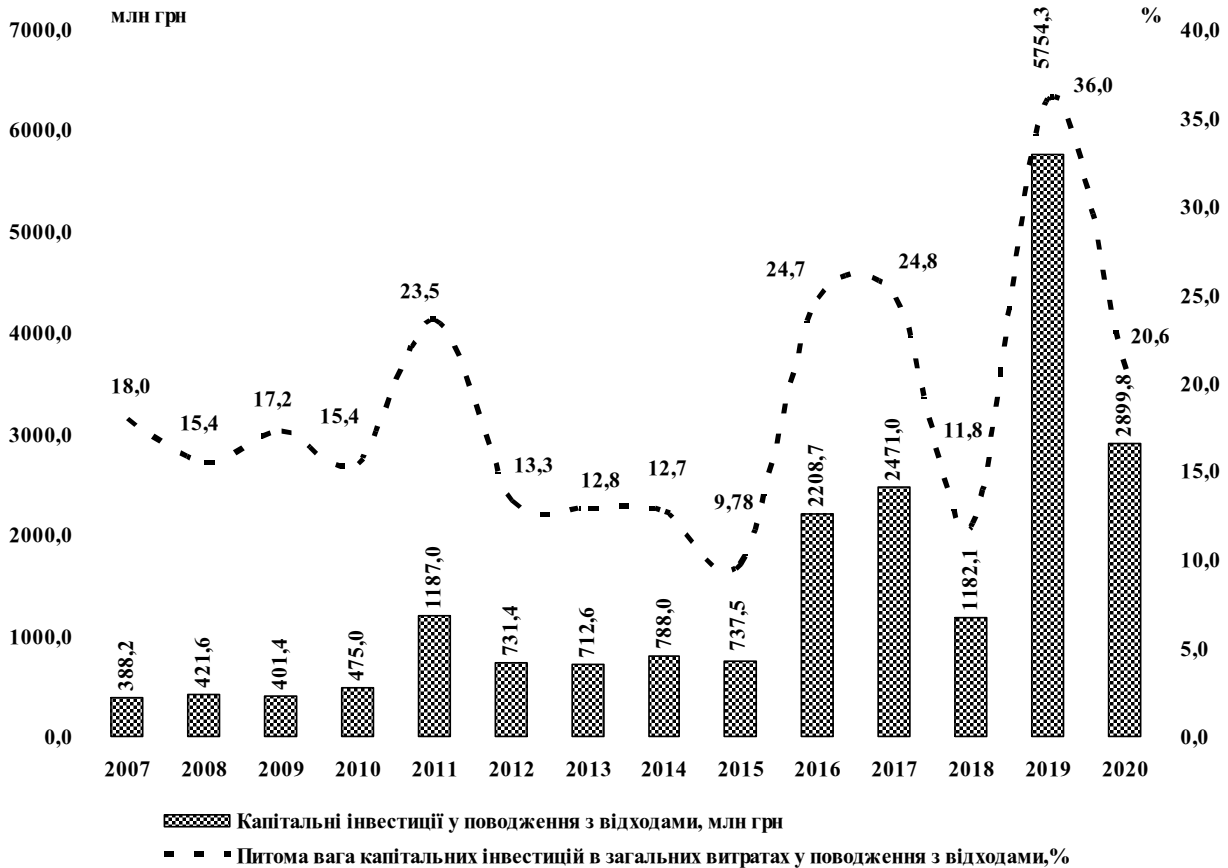

Рис. 2. Капітальні інвестиції у поводження з відходами в Україні за всіма джерелами фінансування у 2007—2020 роках

Джерело: розраховано за даними Державної казначейської служби України та Державної служби статистики України.

ситуація має місце і в секторі домашніх господарств. Такий міжсекторальний розподіл сфери поводження з відходами значною мірою і визначив основні тренди у фінансово-інвестиційному забезпеченні індустрії вторинного ресурсокористування у 2007—2020 роках як в номінальному, так і в реальному вираженні.

У номінальному вираженні за 2007—2020 роки загальні витрати у поводження з відходами за всіма джерелами фінансування корелювали з динамікою номінальної величини інших складових охорони навколишнього природного середовища, тобто мали тенденцію до зростання (рис. 1). Зокрема, у 2007 році загальні витрати у поводження з відходами за всіма джерелами фінансування становили 2159,8 млн грн, у 2009 році — 2328,3 млн грн, у 2014 році — 6200,9 млн грн, у 2018 році 10012,3 млн грн, у 2020 році — 14097,0 млн грн. Тобто у 2020 році номінальна величина загальних витрат за всіма джерелами фінансування у поводження з відходами порівняно з 2007 роком зросла у 6,5 разу.

Водночас синусоїдна тенденція у динаміці загальних витрат у поводження з відходами за всіма джерелами фінансування у порівняних цінах на початок 2007 року (такі витрати розраховувалися шляхом ділення номінальної величини даного виду витрат за відповідний рік на кумулятивний індекс цін виробників промислової продукції) свідчить про те, що прискорені темпи зростання номінальних сум фінансування вторинного ресурсокористування зумовлені інфляційно-девальваційними зрушеннями, а не якісними змінами у фінансово-інвес-

тиційному забезпеченні процесів розбудови індустрії поводження з відходами.

Незважаючи на фактичну відсутність реальних позитивних зрушень в динаміці загальних витрат у поводження з відходами за всіма джерелами фінансування, у 2007—2020 роках не спостерігається в цілому висхідна тенденція в динаміці питомої ваги витрат у поводження з відходами в загальній сумі витрат на охорону навколишнього природного середовища за всіма джерелами фінансування. Зокрема, у 2007 році даний показник становив 22,3%, у 2010 році — 23,4%, у 2014 році — 28,3%, у 2018 році — 29,1%, у 2020 році — 34,1%. Це свідчить про те, що реальні обсяги фінансування інших складових охорони навколишнього природного середовища за аналізований період скорочувалися ще більш прискореними темпами.

Лише кількісними позитивними змінами у 2007—2020 роках за винятком 2019 року відзначається динаміка капітальних інвестицій у поводження з відходами за всіма джерелами фінансування. Підтвердженням цього також виступає низька частка капітальних інвестицій в загальних витратах у поводження з відходами за всіма джерелами фінансування. Зокрема, у 2007 році сума капітальних інвестицій у поводження з відходами за всіма джерелами фінансування становила 388,2 млн грн, у 2013 році — 712,6 млн грн, у 2018 році — 1182,1 млн грн, у 2020 році — 2899,8 млн грн. В цілому сума капітальних інвестицій у поводження з відходами у номінальному вираженні за всіма джерелами фінансування

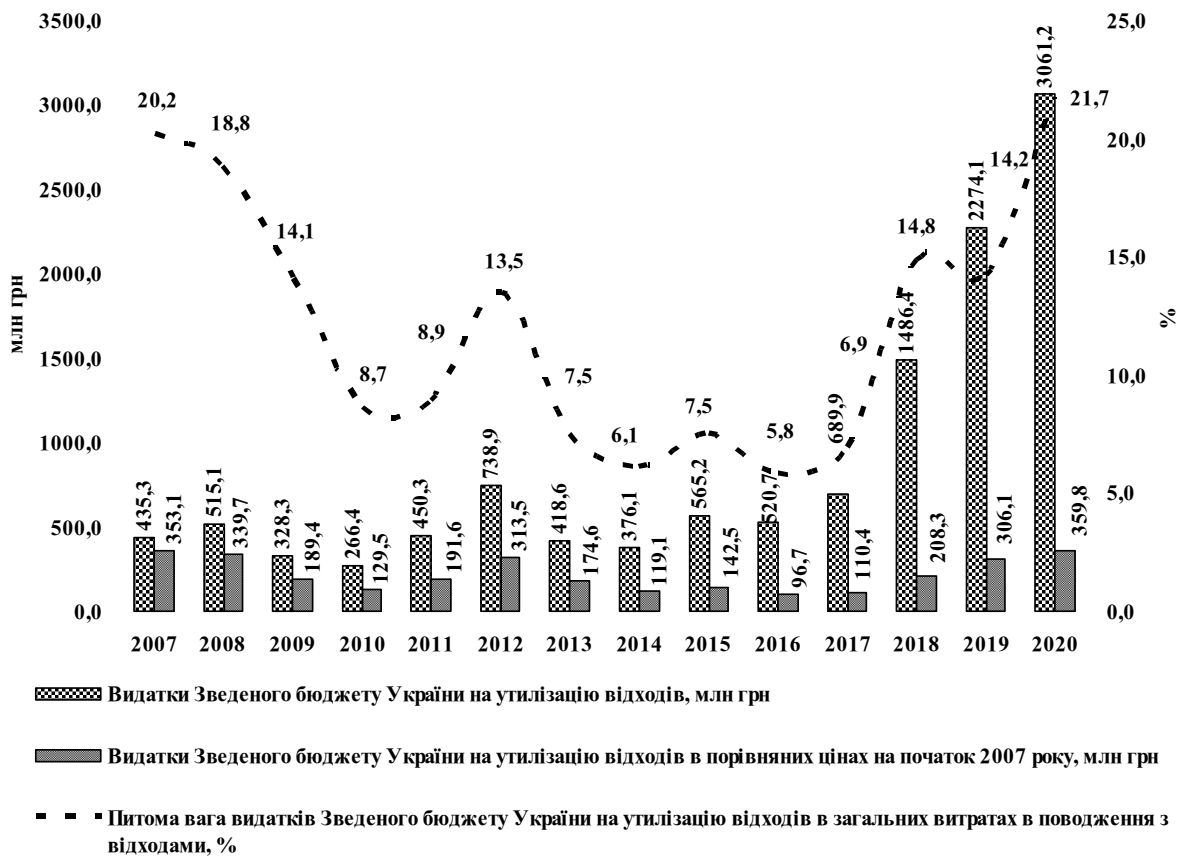

Рис. 3. Видатки Зведеного бюджету України на утилізацію відходів у 2007—2020 роках

Джерело: розраховано за даними Державної казначейської служби України та Державної служби статистики України.

у 2020 році порівняно з 2007 роком зросла у 7,5 разу (рис. 2). У той же час питома вага капітальних інвестицій в загальних витратах у поводженні з відходами за всіма джерелами фінансування у 2007—2020 роках за винятком 2019 року не перевищувала 25%. Зокрема, у 2007 році питома вага капітальних інвестицій в загальних витратах у поводженні з відходами за всіма джерелами фінансування становила 18,0%, у 2010 році — 15,4%, у 2013 році — 12,8%, у 2018 році — 11,8%, у 2020 році — 20,6%.

Така динаміка питомої ваги капітальних інвестицій в загальних витратах у поводженні з відходами за всіма джерелами фінансування свідчить про те, що в середньому 2/3 витрат у поводженні з відходами спрямовуються на фінансування поточних витрат, тобто на утримання персоналу полігонів, оплату комунальних платежів, енергоносіїв тощо. Лише незначна частка загальних витрат у поводженні з відходами у 2007—2020 роках спрямовувалася у модернізацію, реконструкцію діючих і створення нових основних засобів індустрії вторинного ресурсокористування, зокрема утилізації вторинної природної сировини. Консервація такої ситуації означатиме продовження домінування тренду поточної, а не капітальної спрямованості фінансування сфери поводження з відходами, що не забезпечить навіть критично необхідного рівня фінансово-інвестиційного забезпечення процесів модернізації і реконструкції об'єктів розміщення, зберігання, знешкодження, захоплення та утилізації відходів.

Позитивними аспектами в системі фінансово-економічного забезпечення сфери поводження з відходами

відзначається інструментарій публічного фінансування проєктів утилізації відходів. Якщо у 2007—2017 роках в динаміці номінальних видатків Зведеного бюджету України на утилізацію відходів не спостерігалось чітко вираженої спадної тенденції, а в динаміці публічних видатків у порівнянних цінах на початок 2007 року в цілому мав місце низхідний тренд. Суттєве зростання номінальних видатків Зведеного бюджету України на утилізацію відходів відбулося у 2018 році порівняно з 2017 роком (зростання склало 796,5 млн грн) (рис. 3). Такий прискорений темп зростання номінальної величини публічних видатків на утилізацію відходів у 2018 році порівняно з 2017 роком призвів до майже подвійного зростання величини даного виду видатків у порівнянних цінах. Такий же тренд зростання номінальної величини видатків Зведеного бюджету України на утилізацію відходів спостерігався також у 2019 та 2020 роках.

Високі темпи зростання номінальних публічних видатків на утилізацію відходів у 2019—2020 роках призвели до зростання величини цих видатків у порівнянних цінах у 2019 році порівняно з 2018 роком — на 97,8 млн грн, у 2020 році порівняно з 2019 роком — на 53,7 млн грн. У 2007—2020 роках питома вага публічних видатків на утилізацію відходів в загальних витратах у поводженні з відходами коливалася в інтервалі 5,8—21,7%. Саме в період 2018—2020 років суттєво підвищилася частка публічних видатків на утилізацію відходів в загальних витратах у поводженні з відходами, що пов'язано з тим, що органи центральної та регіональної виконавчої влади і органи місцевого самоврядування стали набагато

більше уваги приділяти виробництву різноманітних видів біологічного палива, що значною мірою і вплинуло на збільшення обсягів утилізації відходів, зокрема вторинної природної сировини.

Нарощення обсягів фінансово-інвестиційного забезпечення сфери поводження з відходами потребує удосконалення інституціонального середовища через умонтування інститутів-правил та формування інститутів-організацій, які дадуть можливість підвищити рівень зацікавленості суб'єктів виробничо-господарської діяльності та домогосподарств фінансувати проєкти будівництва нових та модернізації і реконструкції існуючих полігонів складування промислових та побутових відходів, а також підвищувати рівень утилізації вторинної природної сировини з метою виробництва різноманітних видів біологічного палива та окремих видів будівельних матеріалів. З огляду на особливості та специфіку функціонування сфери поводження з відходами необхідною умовою нарощення фінансово-інвестиційного забезпечення проєктів модернізації індустрії вторинного ресурсокористування є інституціоналізація заставно-іпотечних відносин [6], розширення переліку угод публічно-приватного партнерства [4], формування інституціонального підґрунтя розвитку кооперації у сфері вторинного ресурсокористування, диверсифікація інструментів портфельного інвестування проєктів утилізації промислових та побутових відходів, зокрема через емісію муніципальних "зелених" облігацій, інституціональне переформатування наявної методологічної бази нарахування екологічного податку за розміщення відходів. Перераховані зміни інституціонального середовища функціонування сфери поводження з відходами дадуть змогу трансформувати фундаментальні умови здійснення інвестиційного процесу щодо розміщення, складування, захоронення, знешкодження та утилізації промислових і побутових відходів.

У сфері поводження з відходами необхідною є інституціоналізація двох основних моделей партнерських відносин між державними (муніципальними) та приватними партнерами: 1 модель — створення на базі муніципальних органів влади (муніципальних підприємств), суб'єктів виробничо-господарської діяльності та кооперативних утворень на основі об'єднання домашніх господарств, спеціалізованих підприємств по утилізації промислових і побутових відходів та фінансово-кредитних установ кластерних утворень; 2 модель — передача прав користування звалищами промислових та побутових відходів суб'єктам підприємницької діяльності з метою ліквідації неорганізованих та несанкціонованих звалищ побутового сміття та виробництва твердого та газоподібного біологічного палива. 2 модель повною мірою реалізується через укладання концесійних договорів між державними (муніципальними) органами влади та підприємницькими структурами, які беруть у користування звалища відходів для їх перетворення у біологічне паливо та різноманітні види матеріалів, зокрема будівельних. В умовах інституціональної турбулентності та непорядкованості базових інститутів природокористування менш ризикованою є інституціоналізація 1 моделі партнерських відносин, яка забезпечує безпосередній контроль державної та місцевої влади за використанням підприємницькими структурами ресурсної

цінності промислових та побутових відходів, а також за дотриманням вимог природоохоронного законодавства в частині збору, складування, сортування, знешкодження та утилізації різноманітних видів відходів, зокрема вторинної природної сировини.

В контексті налагодження процесу організованого складування та утилізації побутових відходів, що створюються в секторі домашніх господарств, надзвичайною важливою складовою удосконалення інституціонального середовища функціонування сфери поводження з відходами є інституціоналізація кооперативних утворень на основі консолідації організаційних зусиль та фінансових можливостей домашніх господарств у формі створення обслуговуючих кооперативів, основною місією котрих виступатиме розбудова інфраструктури централізованого збору, складування та сортування побутових відходів і виробництва на їх основі різноманітних видів біологічного палива. Такого роду кооперативні утворення забезпечать якісно вищий рівень поводження з відходами, в першу чергу на сільських територіях, що дасть змогу поступово зменшити кількість неорганізованих та несанкціонованих звалищ сміття навколо населених пунктів, а також на землях лісового фонду. Кооперативні утворення матимуть можливість виступати наряду з органами місцевого самоврядування та регіональними органами державної виконавчої влади однією із сторін угод публічно-приватного партнерства, що дасть змогу консолідувати фінансовий потенціал як місцевої влади, так і сектору домашніх господарств.

Необхідною умовою формування сучасного інституціонального середовища функціонування сфери поводження з відходами є розроблення дієвого інструментарію фіскального впливу на процеси вторинного ресурсокористування, оскільки, починаючи з початку 90-х років минулого століття і донині система фіскального регулювання продукування, розміщення, утилізації та знешкодження відходів відзначається надмірно звуженим спектром регуляторів, що не закладає відповідних стимулів для раціонального використання ресурсної цінності різноманітних видів відходів. Ставки екологічного податку за розміщення відходів у межах лімітів та за понадлімітне розміщення не відзначаються диференційованістю, тому промислові підприємства йдуть шляхом найменшого опору, розміщуючи відходи на полігонах, а не фінансуючи заходи стосовно їх ефективнішого залучення у господарський обіг.

У теперішніх умовах господарювання важливо інституціоналізувати таку систему диференціації ставок екологічних податків за розміщення відходів, яка передбачатиме мінімальні ставки за спалювання відходів з метою виробництва енергії. Найнижчі ставки екологічного податку за спалювання відходів з метою виробництва енергії дадуть змогу кардинальним чином вирішити проблему виробництва твердого та газоподібного палива і таким чином зменшити потребу у викопних вуглеводнях, дефіцит котрих спостерігається в Україні. Таким чином, введення знижених ставок екологічного податку на спалювання відходів з метою виробництва енергії вирішить не лише проблему зменшення навантаження на екосистеми через зменшення обсягів розміщення відходів на полігонах, а також проблему ди-

версифікації джерел енергетичного забезпечення промислового комплексу, об'єднаних територіальних громад (ОТГ) та домогосподарств. Саме такий підхід до диференціації ставок екологічного податку необхідно імплементувати в систему фіскального регулювання вторинного ресурсокористування та енергоефективного природокористування. Потрібно узаконювати найвищі ставки екологічного податку за механічне розміщення (захоронення) утворених відходів на полігонах, що буде змушувати суб'єкти господарювання забезпечувати утилізацію промислових відходів, а муніципальні органи та домогосподарства — утилізацію побутових відходів.

ВИСНОВКИ І ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ РОЗВІДОК

Дослідження показали, що фінансово-інвестиційне забезпечення сфери поводження з відходами являє собою комплекс форм, методів та інструментів фінансування капітальних інвестицій та поточних витрат, пов'язаних з упорядкуванням потоків промислових та побутових відходів. В цілому у 2007—2020 роках спостерігається висхідний тренд в динаміці номінальних загальних витрат (фінансування поточних витрат та капітальних інвестицій) у поводження з відходами в Україні за всіма джерелами фінансування. Водночас в динаміці загальних витрат у поводження з відходами в Україні за всіма джерелами фінансування у порівнянних цінах на початок 2007 року висхідна тенденція не проявляється, що свідчить про відсутність в цілому реальних позитивних зрушень щодо нарощення обсягів фінансово-інвестиційного забезпечення індустрії вторинного ресурсокористування.

Негативною прикметною рисою фінансово-інвестиційного забезпечення сфери поводження з відходами у 2007—2020 роках є те, що питома вага капітальних інвестицій становить менше половини загальних витрат за всіма джерелами фінансування у поводження з відходами. Це свідчить про те, що нинішня модель фінансово-інвестиційного забезпечення вторинного ресурсокористування відзначається поточною, а не капітальною спрямованістю, що консервує незадовільний стан інфраструктури збору, сортування, розміщення, знешкодження та утилізації відходів. Позитивною стороною системи публічного фінансування сфери поводження з відходами у 2007—2020 роках є зростання номінальних та реальних обсягів фінансування утилізації відходів за рахунок Зведеного бюджету України.

З метою нарощення обсягів фінансово-інвестиційного забезпечення сфери поводження з відходами необхідним є формування інституціонального середовища вторинного ресурсокористування з врахуванням базових трендів трансформаційних процесів у природно-ресурсній сфері, децентралізаційних та євроінтеграційних процесів. Основними складовими формування інституціонального середовища функціонування сфери поводження з відходами з врахуванням децентралізаційних та євроінтеграційних процесів виступають: інституціоналізація угод публічно-приватного партнерства; створення інституціонального підґрунтя розвитку кооперації у сфері поводження з відходами; трансформація системи фіскального регулювання процесів повод-

ження з відходами через поглиблення диференціації ставок екологічного податку за розміщення відходів.

Література.

1. Андрєєва Н.М., Барун М.В. Організаційно-економічний інструментарій забезпечення перспективи розвитку механізму використання вторинних ресурсів в Україні. Економічні проблеми сталого розвитку: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції, присвяченої пам'яті проф. Балацького О.Ф., 24—26 квітня 2013 р. Суми. СумДУ, 2013. Т. 1. С. 17—18.
2. Губанова О.Р. Теоретико-методологічні засади формування організаційно-економічного механізму стимулювання вторинного ресурсокористування. Вісник Одеського державного екологічного університету. 2012. Вип. 13. С. 29—37.
3. Маковецька Ю. Фінансово-економічні важелі забезпечення розвитку вторинного ресурсокористування. Економіст. 2010. № 12. С. 76—78.
4. Медінська Н.В. Інвестиційне забезпечення сфери поводження з відходами як складник економічного механізму природокористування. Причорноморські економічні студії. 2021. Випуск 72. Частина 2. С. 63—69.
5. Міщенко В., Омеляненко Т. Становлення фінансової бази управління відходами в Україні. Економіст. 2012. № 7. С. 48—51.
6. Харічков С.К., Губанова О.Р. Іпотека як інструмент мобілізації інвестиційних потоків у сфері освоєння техногенно-ресурсного потенціалу України. Фінанси України. 2006. № 3. С. 29—34.

References:

1. Andrieieva, N.M. and Barun, M.V. (2013), "Organizational and economic tools for ensuring the prospects for the development of the mechanism for the use of secondary resources in Ukraine", *Ekonomichni problemy staloho rozvytku: materialy Mizhnarodnoi naukovo-praktychnoi konferentsii, prysviachenoї pam'iatі prof. Balats'koho O.F.* [Economic problems of sustainable development: materials of the International Scientific and Practical Conference dedicated to the memory of Prof. Balatskyi O.F.], SumDU, Sumy, Ukraine, 24—26 april, vol. 1, pp. 17—18.
2. Hubanova, O.R. (2012), "Theoretical and methodological foundations of the formation of an organizational and economic mechanism for stimulating secondary resource use", *Visnyk Odes'koho derzhavnoho ekolohichnoho universytetu*, vol. 13, pp. 29—37.
3. Makovets'ka, Yu. (2010), "Financial and economic levers for ensuring the development of secondary resource use", *Ekonomist*, vol. 12, pp. 76—78.
4. Medyns'ka, N.V. (2021), "Investment support in the field of waste management as a component of the economic mechanism of nature management", *Prychornomors'ki ekonomichni studii*, vol. 72, no. 2, pp. 63—69.
5. Mischenko, V. and Omel'ianenko, T. (2012), "Formation of the financial base of waste management in Ukraine", *Ekonomist*, vol. 7, pp. 48—51.
6. Kharichkov, S.K. and Hubanova, O.R. (2006), "Mortgage as a tool for mobilizing investment flows in the field of development of technological and resource potential of Ukraine", *Finansy Ukrainy*, vol. 3, pp. 29—34. *Стаття надійшла до редакції 30.08.2022 р.*

УДК 338.1

О. О. Маслиган,
д. е. н., доцент кафедри менеджменту, управління економічними процесами та туризму,
Мукачівський державний університет

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-8465-548X>

О. О. Королович,

к. е. н., доцент кафедри обліку і оподаткування та маркетингу,
Мукачівський державний університет

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-5878-0925>

Н. С. Ліба,

д. е. н., професор кафедри обліку і оподаткування та маркетингу,
Мукачівський державний університет

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-7053-8859>

О. М. Рыбак,

к. е. н., доцент кафедри управління, фінансів та адміністрування,
заступник директора, Одеський інститут Приватного акціонерного товариства
"Вищий навчальний заклад " Міжрегіональна Академія управління персоналом"

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-4223-780X>

DOI: 10.32702/2306-6814.2022.17.13

МЕТОДИКА МОДЕЛЮВАННЯ ФІНАНСОВОГО РИНКУ НА ОСНОВІ ДІАГРАМИ ЕЙЛЕРА-ВЕННА

O. Maslyhan,

Doctor of Economic Sciences, Associate Professor of the Department of Management,
Management of Economic Processes and Tourism, Mukachevo State University

O. Korolovych,

PhD in Economics, Associate Professor of the Department of Accounting,
Taxation and Marketing, Mukachevo State University

N. Liba,

Doctor of Economic Sciences, Professor of the Department of Accounting,
Taxation and Marketing, Mukachevo State University

O. Rybak,

PhD in Economics, Associate Professor of the Department of Management, Finance
and Administration, The Odessa Institute of the Private Joint Stock Company

"Higher education institution "The Interregional Academy of Personnel Management"

METHODOLOGY OF MODELING OF FINANCIAL MARKET ON THE BASIS OF EULER-VIENNA DIAGRAM

Фінансовий ринок є комплексною системою, яка складається зі значної кількості множин, які складно відокремити одна від одної (через можливість їх часткового об'єднання, перетину, часткового або симетричного роз'єднання тощо). Внутрішні елементи ринку діють як нейронна мережа. Відповідно, щоб замінити таку складну систему подібною до неї аналоговою моделлю, її основою має бути специфічна схема, що відбиває взаємопов'язані відносини та взаємодії втілені в універсальній множині (яка містить всі базові операції та всі базові множини). За результатами дослідження констатовано, що фінансовий ринок складається із 4-х елементів (множин): (А) валютний ринок; кредитно-депозитний ринок (В); ринок цінних паперів (С); ринок похідних фінансових інструментів (D). Слід зауважити, що А, В, С, D — це множини, які склад-

но відокремити одна від одної, відтак для опису таких систем пріоритетне використання діаграм Ейлера-Венна, які дозволяють наочно зобразити відносини між підмножинами, які перетинають або поглинають одна в одну, перетинаються або стають симетричними одна до одної. Відтак, дослідження спрямоване на визначення та опис методик моделювання фінансового ринку на основі діаграми Ейлера-Венна. Перспективи подальших розвідок у даному напрямі полягають у можливості застосування діаграми Ейлера-Венна у державному регулюванні фінансового ринку.

The financial market is a complex system consisting of a large number of multiplies that are difficult to separate from each other (because of the possibility of their partial unification, cross-section, partial or symmetric connection, etc.), and their internal elements act as a neural network. Accordingly, to replace such a complex system with an analog model, its basis should be quite a specific scheme, which reflects the interrelated relations and interactions implemented in a universal set (which contains all basic operations and all basic sets). According to the results of the survey, the financial market consists of 4 elements (multiplies): (A) currency market; credit and deposit market (B); securities market (C); derivatives market (D). It should be noted that A, B, C, D are sets that are difficult to separate from each other, so for the description of such systems the priority use of the Euler-Vienna diagrams, which allow to accurately image the relationship between the subsets that intersect or absorb one in one, intersect or become symmetric one to one. This article is aimed at defining and describing the methodology of financial market modeling based on the Euler-Venn chart. According to the results of the research, it is proved that the financial market generalizes neural networks characterized by certain volumes and concentration of operations with financial assets, on which there may be a commutates (which consists in the possibility of numerical values, concerning distribution); apathy (which consists in the possibility of consecutive distribution of operations according to a non-incoherent algorithm); distribution (which consists in the possibility of the existence of coordinated or multiplicative operations in Euler circles); commutativity (which consists in the possibility of distribution of operations in certain groups), etc. Thus, the possibility of the described properties should be investigated by axioms of the distribution of operations, and the contents of the chart should be extended by adding logical elements: 0 (or lie) and 1 or 100 (or truth). The prospects for further developments in this direction lie in the possibility of applying the Euler-Vienna Diagram in the state regulation of the financial market.

*Ключові слова: фінансовий ринок; множини; модель; булева алгебра; фінансові активи.
Key words: Financial market; multiplies; model; Boolean algebra; financial assets.*

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ У ЗАГАЛЬНОМУ ВИГЛЯДІ ТА ЇЇ ЗВ'ЯЗОК ІЗ ВАЖЛИВИМИ НАУКОВИМИ ЧИ ПРАКТИЧНИМИ ЗАВДАННЯМИ

В процесі моделювання фінансового ринку він представляється комплексною системою, яка складається зі значної кількості елементів (множин), які складно відокремити одна від одної, оскільки їх внутрішні елементи діють як нейронна мережа [7]. Відповідно, щоб в процесі дослідження замінити таку систему (як оригінал) іншою, подібною до неї моделлю, основою має бути доволі специфічна схема, за допомогою якої можна зобразити взаємопов'язані відносини між такими підмножинами та наочно представити їх нейронні взаємодії. Наразі серед моделей, що здатні реалізувати таку задачу та сформулювати базу для взаємозв'язаних способів та прийомів моделювання процесів і співвідношень нейронних мереж в управлінні, менеджменті, математиці та інших прикладних напрямках можна виок-

ремити діаграму Венна (що зображає систему у вигляді трьох нейронних кіл з центрами у вершинах рівностороннього трикутника), діаграму Ейлера (що зображає систему як сукупність множин з нейронними множинами, які зображуються колами або іншими фігурами), діаграму Ейлера-Венна зі способами й прийомами роботи з нею (яка зображає системи у вигляді множини кіл зі штучними нейронними мережами операцій, що характеризуються параметрами стану). Хоча окремих досліджень у цьому напрямку не проводилося, очевидно, що якщо перші дві моделі просто фіксують формат системи (та можуть використовуватися як допоміжні засоби дослідження), діаграма Ейлера-Венна -самостійний метод дослідження, що пропонує наочний засіб роботи з форматами складних систем та опосередкованого пізнання їх процесної поведінки, якій можна надати опис за аксіоматикою та операційними сигналами (які ринок періодично отримує та надсилає). Це актуальне для фінансового ринку, множини якого характе-

ризуються за параметрами обсягів операцій із фінансовими активами.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Серед базових наукових праць, які можуть бути використані для вивчення методів моделювання фінансового ринку на основі булевої алгебри слід виокремити публікації:

— Лейбніца Г.В. (присвячені вирішенню завдань моделювання через використання ідей зображення складних систем як множин, унаочнених за змістом кіл Ейлера або кіл Венна, які, фактично, формують площину для їх дослідження через геометричну інтерпретацію логічних зв'язків) [3];

— Владімірова Д.А. та Вайстейна Е. (присвячені вирішенню завдань моделювання складних систем засобами булевої алгебри, які також створюють площину для вивчення властивих їм внутрішніх співвідношень) [5, 2].

Констатуємо, що всі окреслені науковці звертають увагу на високу інформативність діаграми Ейлера-Венна, яка крім кіл Ейлера використовує у своїй структурі параметризацію, що ґрунтується на кінцевій булевій алгебрі та методах Лінденбаума-Тарського [1; 4]. Відтак, її зміст орієнтований на двоїсті твердження булевої алгебри, які ідеальні для ілюстрації співвідношень та поведінки множин фінансового ринку (які у такому випадку ідентифікуються як невіддільні) та алгебру Лінденбаума-Тарського (зокрема, методи математичної логіки, що окреслюють співвідношення множин як безліч, у середній якій можуть відмежовуватись складні процеси, зміст яких відповідає або суперечить аксіомам, за якими можна надати опис в заданому обчисленні). Відтак, саме на праці Владімірова Д.А. та Вайстейна Е. спіралися автори для виділення невіршених раніше частин загальної проблеми, пов'язаної з формуванням методики моделювання фінансового ринку, як складної системи.

ФОРМУЛЮВАННЯ ЦІЛЕЙ СТАТТІ (ПОСТАНОВКА ЗАВДАННЯ)

Метою статті є визначення та опис методики моделювання фінансового ринку на основі діаграми Ейлера-Венна.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ З ПОВНИМ ОБґРУНТУВАННЯМ ОТРИМАНИХ НАУКОВИХ РЕЗУЛЬТАТІВ

Фінансовий ринок складається із 4-х елементів довільної природи або множин (що виведені аксіоматично), зокрема: валютного ринку (А); кредитно-депозитного ринку (В); ринку цінних паперів (С); ринку похідних фінансових інструментів (D). Окреслені множини не можна відмежувати одна від одної через їх взаємозв'язки за операціями з фінансовими активами. До таких операцій відносять: кредитні й депозитні операції у різних валютах; операції з цінними паперами; валютні операції тощо. У межах цих груп розвинені змішані конверсійні, арбітражні операції, операції з надання міжбанківських та інших позик та розміщення депозитів

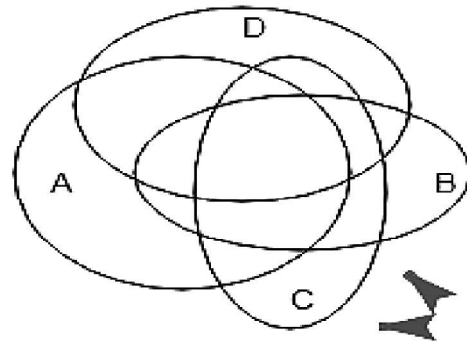

Рис. 1. Площина для імітації, яка представляє концептуальний опис елементів фінансового ринку у колах Ейлера

Джерело: сформовано автором в програмному середовищі semestr.

у різних валютах та інші, які зачіпають декілька множин та фінансових активів одночасно. Відтак, параметри операцій з фінансовими активами, що наявні на ринку є об'єктами, які складають кожен означену множину. Крім того, як об'єкти дослідження, операції формують нейронну мережу яка побудована за принципом організації та функціонування нервових клітин живого організму. Відповідно, застосування діаграми Ейлера-Венна є ідеальною основою для методики моделювання фінансового ринку, оскільки дозволяє зобразити ці множини та створити площину для імітації стану їх операційного середовища, яке представляє концептуальний опис елементів фінансового ринку у колах Ейлера з параметрами (рис. 1). Такі процесори, зазвичай, досить прості. Слід погодитися із загальним виглядом фінансового ринку у колах Ейлера, оскільки А, В, С, D — це множини, які складно відокремити одна від одної, відповідно а, b, c — параметри розподілу операцій із фінансовими активами, що утворюють нейронну мережу фінансового ринку. Такі операції, в повному обсязі, не можуть належати тільки до однієї множини.

Враховуючи вищенаведене, сукупність взаємозв'язаних способів та прийомів побудови діаграм Ейлера-Венна має деталізуватися у розрізі 3-х етапів.

Етап 1. Визначення кількості множин, які не можна відокремити одна від одної (А, В, С, D) та їх можливої операційної взаємодії у нейронній мережі (а, b, c).

Етап 2. Фіксація на діаграмі множин, що перетинаються, включених в універсум (U) або сукупності елементів аналізованих множин (підмножин) і елементів, що не входять до них. Результатом має стати виділення площини для імітації, яка представляє концептуальний опис елементів фінансового ринку у колах Ейлера

Етап 3. Виділення областей, кількість яких дорівнює кількості перетинів та параметризований опис їх операційного стану або властивостей таких операцій у системі аксіом та мережевих взаємодій, використовуючи булеву алгебру.

Констатуємо, що у змісті діаграми Ейлера-Венна слід відбити не тільки формат, а й операційні властивості множин фінансового ринку використовуючи нейронні мережі (де нейронами є операції) й кінцеву булеву алгебру, яка оперує лише двома елементами, наприклад 0 та 1, які формують сигнали у нейронній мережі

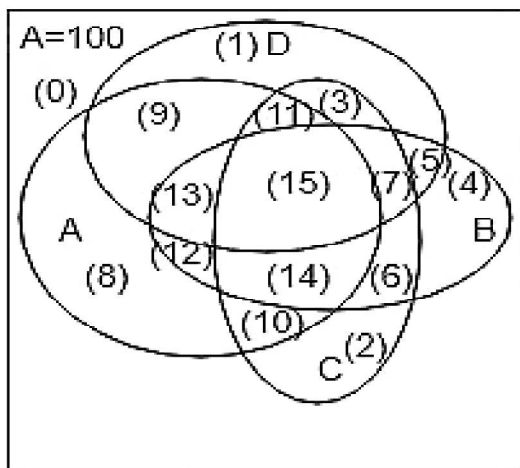

Рис. 2. Діаграма Ейлера-Венна, що ілюструє розподіл обсягів операцій за множинами фінансового ринку, %

Джерело: сформовано автором в програмному середовищі semestr та рис. 1.

(де 0 називають брехнею, 1 — істиною). Базові дії, що є основою для побудови діаграми, здійснюються за наступними прийомами числення:

$$\begin{matrix} \Delta & 0 & 1 & \vee & 0 & 1 \\ 0 & 0 & 0 & , & 0 & 0 & 1 \\ 1 & 0 & 1 & , & 1 & 1 & 1 \end{matrix} , \begin{matrix} a & 0 & 1 \\ \neg a & 1 & 0 \end{matrix} \quad (1),$$

де A, B, C, D — множини (U), що формуються елементами фінансового ринку; Δ — бінарні операції, що зачіпають одночасно дві множини та є аналогом кон'юнкції; \vee — бінарні операції що зачіпають одночасно дві множини та є аналогом диз'юнкції; \neg — уніарні операції у множинах (тобто операція з єдиним виходом).

Зокрема, за даними статистики НБУ, передбачено до кінця 2022 рр. загальний обсяг фінансового ринку складе 3925566,1 млн грн [6]. При цьому передбачається, що за незмінних умов, співвідношення за обсягами операцій розподіляться наступним чином: обсяг операцій валютного ринку — 328254,4 млн грн (або $\approx 8,3\%$); обсяг операцій кредитно-депозитного ринку — 2108413 млн грн (або $\approx 53,7\%$); обсяг операцій ринку цінних паперів — 1488622 млн грн (або $\approx 37,9\%$); обсяг операцій ринку похідних фінансових інструментів — 276,7 млн грн (або $\approx 0,1\%$). Така прогнозна структура є досить абстрактною, оскільки представлені операції не можна чітко відокремити за множинами. Нейронні мережі сформовані такими операціями перетикають або поглинають одна в одну, перетинаються або стають симетричними одна до одної тощо. Відтак, якщо прогнозований загальний обсяг операцій прийняти за 100% (або 1), його можливий розподіл за множинами фінансового ринку можна представити у колах Ейлера-Венна (рис. 2).

Фактично, саме безліч усіх множин та наведених співвідношень (...) у межах кожної з них утворює булеву алгебру за операціями фінансового ринку (j). Найменший елемент тут — пуста множина (0), а найбільший — безліч натуральних дільників заданого натурального числа (100). Разом з тим, перевагою діаграми Ейлера-Венна є те, що вона дозволяє створити не тільки дові-

льний розподіл значень з урахуванням пов'язаності множин, але й керувати процесом розподілу операцій через введення логічних елементів. Відтак, хоча основою наведеної діаграми завжди є результат роботи з непорожніми множинами $\sum A_0, B_0, C_0, D_0 = 100\%$, вони представлені:

- 1) бінарними операціями, які є аналогом кон'юнкції (a);
- 2) бінарними операціями, які є аналогом диз'юнкції (b);
- 3) унітарними операціями, які є аналогом заперечення та виникають на перетині множин (c).

У зміст діаграми можуть додаватися властивості взаємозв'язку множин ($\vee := U$ (об'єднання), $\Delta := \cap$ (перехрещення); $\setminus := U$ (залежність)). Наприклад, властивості множин фінансового ринку [5, с. 22-30]:

— наведені на рис. 1 мають вигляд:

$$U = \{0, 1, 2, 3, 4, 5\}, A = \{2\}, B = \{3, 4, 5\}, C = \{3, 4\};$$

$$B \setminus C \cup A = \{3, 4, 5\} \setminus \{3, 4\} \cup \{2\} = \{5\} \cup \{2\} = \{2, 5\};$$

— наведені на рис. 2 мають вигляд:

$$U = \{0, 1, 2, 3, 4, 5\} = 16, \text{ що виявляє спільних операційних областей множин}$$

$$A = \{1, 2, 3, 4\} = 100, \text{ якщо прийняти загальний обсяг фінансового ринку (3925566,1 млн грн) за } 100\%;$$

$$B = \{3\}; C = \{4\}; D = \{0\}.$$

Фінансовий ринок узагальнює множини, які не можуть чітко характеризуватися певними обсягами операцій з фінансовими активами. Щодо розподілу таких операцій може бути присутня:

— комутативність (яка полягає у можливості перестановки числових значень, за обсягами операцій у кількох множинах);

— асоціативність (яка полягає у можливості послідовного розподілу операцій за кількома множинами одночасно за незмінним алгоритмом);

— дистрибутивність (яка полягає у можливості існування погоджених або мультиплікативних операцій у кількох множинах) тощо.

Відтак, можливість існування окреслених властивостей має сприйматися як аксіоматика розподілу обсягів операцій, а зміст діаграми має розширюватися додаванням логічних елементів, що визначають особливості розподілу: 0 (або брехня) й 1 чи 100 (або істина).

Логічні елементи діаграми Ейлера-Венна програмують варіативність умов розподілу обсягів операцій фінансового ринку у діаграмі Ейлера-Венна, згідно з системою аксіом (аксіоматики). Зокрема, щодо таких логічних елементів вони мають бути дібрані так, щоб для будь-яких параметрів розподілу обсягів операцій з фінансовими активами a, b і c у множинах A, B, C, D забезпечувалося множинне "прогривання" можливості їх реалізації за аксіоматикою асоціативності, комутативності, дистрибутивності та їх додатковістю (варіативністю). Способи такого "прогривання" за допомогою логічних елементів множин наведені нижче (табл. 1).

Зміст аксіом має бути визначений за станом кожного з елементів фінансового ринку, за:

— найменшим значенням його елементів (яким може бути 0 або інша величина);

— найбільшим значенням його елементів (якими є 1 або інша величина);

Таблиця 1. Характеристика способів програвання параметрів розподілу операцій з фінансовими активами у множинах фінансового ринку

0 (або брехня (V))	1 (або істина (Λ))	Аксиома	Параметри
$aV(bVc)=(aVb)Vc$	$aΛ(bΛc)=(aΛb)Λc$	асоціативності, що полягає у можливості охарактеризувати стан 0 або 1 для множин та їх співвідношення через бінарну операцію з послідовним застосуванням формули у довільному порядку до елементів	a, b, c – n-бінарні випадки операції (які зачіпають 2-і множини фінансового ринку) та формують нейронну мережу;
$aVb=bVa$	$aΛb=bΛa$	комутативності, що полягає у можливості охарактеризувати стан 0 або 1 для множин та їх співвідношень через бінарну операцію з можливістю перестановки аргументів $xoy= yox$	σ- бінарна операція (композиція функцій);
$aV(bΛc)=(aVb)Λ(aVc)$	$aΛ(bVc)=(aΛb)V(aΛc)$	дистрибутивності, що полягає у можливості охарактеризувати стан 0 або 1 для множин та їх співвідношень через узгодженість бінарних операцій. Розглядається доповнення 0 є 1 та навпаки	«...»
$aV¬a=1$	$aV¬a=1$	додатковості, що полягає у можливості охарактеризувати стан 0 або 1 для множин та їх співвідношень через властивість додатковості (варіативності) асоціативності, комутативності, дистрибутивності	¬- можливі варіації бінарних випадків, які формують нейронну мережу

*додатковості операцій
Джерело: сформовано на основі [5; 1; 4].

— додатковістю значень (якими є варіативні значення до будь-якого з елементів).

За змістом з наведених вище аксіом можна проілюструвати властивості поведінки кожного з елементів фінансового ринку, за умови, що для всіх a, b та c за A, B, C, D наявні рівності [1; 4]:

1. $A, B, C, D Va = aVa$ та $aΛa = aΛa$ — рівність визначає комутативність елементів, переміщення елементів у межах окремої множини фінансового ринку;

2. $aV(bVc) = (aVb)Vc$ та $aΛ(bΛc) = (aΛb)Λc$ — рівність визначає асоціативність та сполучність елементів у межах окремої множини фінансового ринку;

3. $aV(bΛc) = (aVb)Λ(aVc)$ — рівність визначає кон'юнкцію щодо диз'юнкції;

4. $aΛ(bVc) = (aΛb)V(aΛc)$ — рівність визначає диз'юнкцію щодо кон'юнкції (або дистрибутивність та роздільність елементів у межах окремої однієї й тієї самої множини фінансового ринку);

5. $aV¬a=1$ та $aV¬a=1$ — рівність визначає комплектність та варіативність операцій у межах окремої однієї й тієї самої множини фінансового ринку (або властивості заперечень);

6. $¬(aVb) = ¬aΛ¬b$ та $¬(aΛb) = ¬aV¬b$ — рівність визначає підпорядкованість елементів у межах окремої множини фінансового ринку на основі Закону Морґана.

У межах рівності Морґана формуються логічні правила, які пов'язують пари логічних операцій використовуючи логічне заперечення, серед яких (табл. 2): запе-

Таблиця 2. Інтерпретація підпорядкованості елементів у межах окремої множини фінансового ринку (на основі Закону Морґана)

Логічна операція	Зміст (за своїм застосуванням)	Правила формування Закону Морґана використовуючи логічне заперечення
диз'юнкція заперечень	операція наближена до союзу «або» в сенсі «або те, або це, або обидва відразу»	формується логічні правила, які пов'язують пари логічних операцій диз'юнкції та кон'юнкції за кожною множиною фінансового ринку
кон'юнкція заперечень	операція наближена до союзу "і" на майбутнє	

Джерело: сформовано на основі [2].

речення кон'юнкції (або диз'юнкцією заперечень); заперечення диз'юнкції (або кон'юнкцією заперечень).

Констатуємо, що у співвідношенні задаються подвійні твердження щодо стану та співвідношень операцій в окремих множинах фінансового ринку. Перевагою є те, що вони або одночасно вірні або одночасно невірні. Закономірно, якщо у кожному вірному (для певного моменту часу) співвідношенні операцій трансформувати кон'юнкції у диз'юнкції (змінити 0 на 1, \leq на $>$ і навпаки або $<$ на \geq і навпаки), формується нерівність, однак вона буде істинною за інших умов. Це впливає із симетричності аксіом, щодо таких змін;

7. $aV(aLb)=a$ або $aL(aVb)=a$ — рівність визначає підпорядкованість обсягів операцій у межах окремої множини фінансового ринку закону поглинання;

8. $aV(\neg aLb)=aVb$ або $aL(\neg aVb)=aLb$ — рівність визначає підпорядкованість елементів у межах окремої множини фінансового ринку закону Блейка-Порецького. Закон визначає біхевіоризм змін співвідношень окремих елементів фінансового ринку;

9. $aVa = a$ або $aLa = a$ — рівність визначає підпорядкованість елементів у межах окремої множини фінансового ринку через ідемпотентність (або властивість окремих типів операції на ринку при багаторазовому застосуванні забезпечувати однаковість результату);

10. $\neg\neg a=a$ — рівність визначає підпорядкованість елементів у межах окремої множини фінансового ринку на основі закону зняття подвійного заперечення. За цим співвідношенням можливі наступні варіації ілюстрації стану та співвідношень за обсягами операцій фінансового ринку:

— $a \rightarrow \neg(\neg a)$ — запровадження подвійного заперечення (якщо формується конструкція з вірними значеннями);

— $\neg(\neg a) \rightarrow a$ — зняття подвійного заперечення (якщо формується конструкція з вірними значеннями);

— $a \leftrightarrow \neg(\neg a)$ — випадок, що ілюструє повний закон подвійного заперечення (якщо формується конструкція з вірними значеннями).

При цьому для формування кожної рівності необхідне обґрунтування попереднього, з побудовою алгоритму за яким по кожному a формується конструкція з вірними значеннями;

11. $aV0=a$, $aL1=1$ та $aV0=a$, $aL1=1$ — рівність визначає підпорядкованість елементів у межах окремої множини фінансового ринку на основі 10 базових властивостей констант для множин.

З вищенаведеного очевидно, що, можливості реалізації кожної аксіоми розподілу операцій з фінансовими активами слід послідовно програти у всіх множинах фінансовому ринку, згідно з очікуваннями, щодо їх майбутнього формату. Наприклад, очікується, що формат ринку і далі буде формуватися за алгоритмом $U=\{0,1,2,3,4,5\}$, $A=\{2\}$, $B=\{3,4,5\}$, $C=\{3,4\}$; $B \setminus C \cup A = \{3,4,5\} \setminus \{3,4\} \cup \{2\} = \{5\} \cup \{2\} = \{2,5\}$ (що відбиває закони поглинання, перетину та співвідношення множин). При цьому очікується, що існує ймовірність перетікання значних обсягів операцій з ринку цінних паперів (C) в інші ринки (A, B, D), яка може реалізуватися за аксіомою комутативності, асоціативності, дистрибутивності

тощо. Закономірно, якщо такі аксіоми додати у діаграму, яка формується за логічними елементами (зокрема, застосувати всі наведені вище алгоритми), зміст діаграми Ейлера-Венна за множинами фінансового ринку та його нейронними мережами буде мати множинний вигляд, що деталізується за аксіоматикою (рис. 3).

Представлена діаграма ґрунтується на симетричності аксіом, щодо розподілу обсягів операцій та на подвійних твердженнях, які або одночасно вірні (сіра зона) або одночасно невірні (біла зона). При цьому, симетричність формується оскільки в алгоритмах, які вірні, змінюються:

— кон'юнкції на диз'юнкції;

— логічні елементи 0 на 1;

— співвідношення операцій \leq на $>$ і навпаки або $<$ на \geq і навпаки.

При цьому виникає симетричний алгоритм, що також істинний в окреслених множинах.

За таких умов діаграма Ейлера-Венна ідеальна для регулювання особливостей діяльності учасників фінансового ринку, операцій між ними та визначення державою правил підтримки балансу взаємних інтересів учасників фінансового ринку.

ВИСНОВКИ З ДАНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ І ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ РОЗВІДОК У ДАНОМУ НАПРЯМІ

За результатами дослідження зроблені наступні висновки:

1. Фінансовий ринок складається із 4-х елементів (множин): валютний ринок (A); кредитно-депозитний ринок (B); ринок цінних паперів (C); ринок похідних фінансових інструментів (D). Слід зауважити, що A, B, C, D — множини, які складно відокремити одна від одної. Відтак, для опису таких систем пріоритетне використання діаграм Ейлера-Венна, які дозволяють наочно зобразити відносини між підмножинами, які перетинають або поглинають одна в одну або стають симетричними одна до одної.

2. Фінансовий ринок узагальнює нейронні мережі, що характеризуються певними обсягами та концентрацією операцій з фінансовими активами, щодо яких можуть бути наявні: комутативність (яка полягає у можливості перестановки числових значень, щодо розподілу); асоціативність (яка полягає у можливості послідовного розподілу операцій за незмінним алгоритмом); дистрибутивність (яка полягає у можливості існування погоджених або мультиплікативних операцій в колах Ейлера) тощо. Відтак, можливість існування окреслених властивостей має сприйматися як аксіоматика розподілу обсягів операцій, а зміст діаграми має розширюватися додаванням логічних елементів: 0 (або брехня) і 1 чи 100 (або істина).

3. Логічні елементи діаграми Ейлера-Венна програмують варіативність умов розподілу обсягів операцій фінансового ринку у діаграмі Ейлера-Венна (за наявності твердження, щодо специфіки розподілу, що приймається як аксіома). Якщо такі аксіоми додати у діаграму, яка формується за логічними елементами (зокрема, застосувати наведені вище формули), зміст діаграми Ейлера-Венна за множинами фінансового ринку буде мати множинний вигляд.

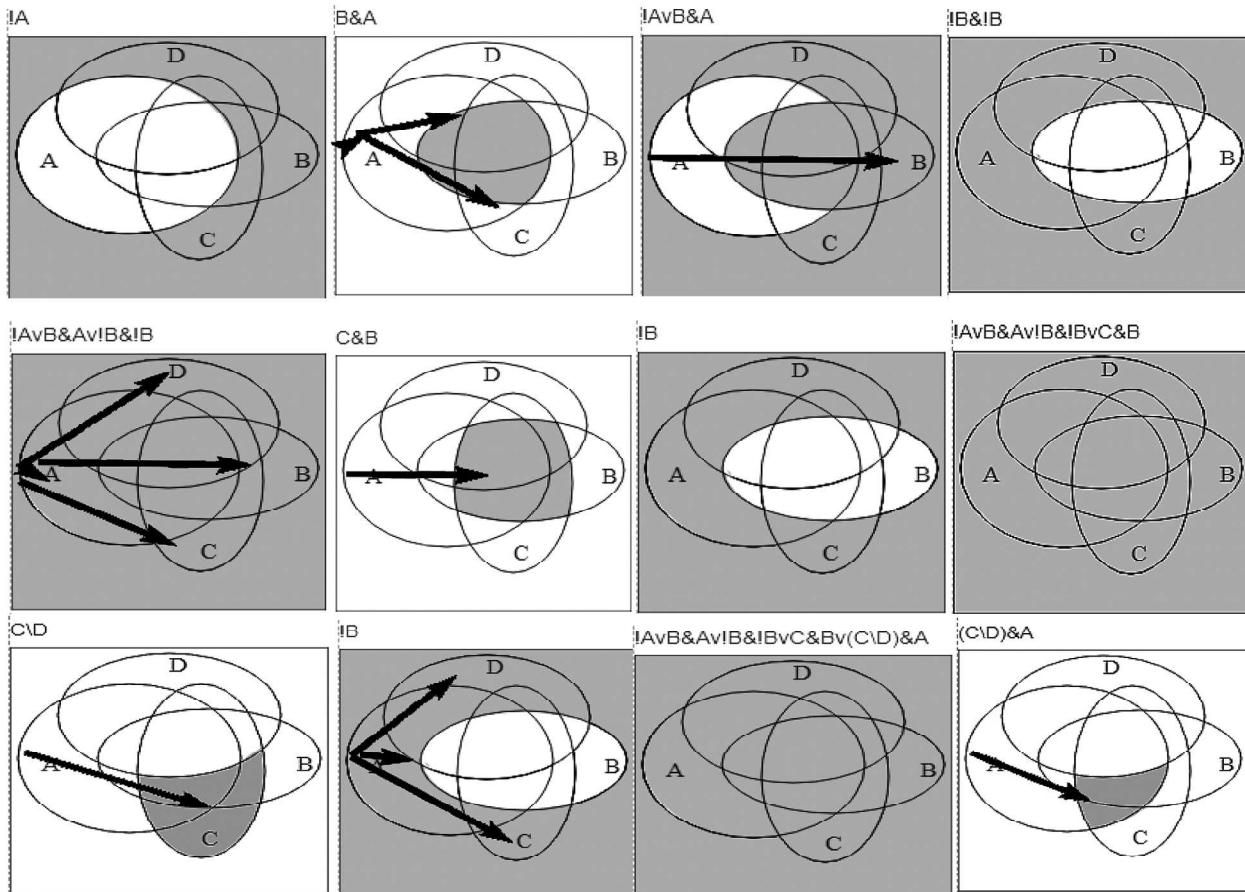

Рис. 3. Діаграма Ейлера-Венна за множинами та нейронними мережами фінансового ринку

*діаграму сформовано з урахуванням аксіоматики розподілу обсягу операцій з фінансовими активами вид. в табл. 1
Джерело: сформовано на основі табл. 1, рис. 1-2 та [2].

Перспективи подальших розвідок у даному напрямі полягають у можливості застосування діаграми Ейлера-Венна у державному регулюванні фінансового ринку.

Література:

1. Blok W.J., Don Pigozzi. Algebraizable logics. Memoirs of the AMS. 1989. URL: https://books.google.com.ua/books/about/Algebraizable_Logics.html?id=G1_UCQAAQBAJ&redir_esc=y
2. Eric Weisstein. Making MathWorld. The Mathematica Journal. 2007. Vol. 10(3). URL.: <https://www.mathematica-journal.com/issue/v10i3/MathWorld.html>
3. Leibniz G. W. Opusculs et fragments inedits de Leibniz. Paris, 1903. p. 293—321.
4. Tarski A. Logic, Semantics, Metamathematics: Papers from 1923 to 1938. Oxford at the Clarendon Press, 1969, 520 p.
5. Vladimirov D.A. Boolean Algebras in Analysis, Springer 2010, 632 p.
6. Статистика фінансових ринків. Сайт Національного Банку України. URL.: <https://bank.gov.ua/ua/statistic/sector-financial#2fs>
7. Шкільник І.О., Рекуненко І.І. Структура фінансового ринку України в умовах розвитку ринкових відносин. Проблеми і перспективи розвитку банківської системи України, 2007, Вип. 21, С. 89—97.

References:

1. Blok, W.J. and Pigozzi, D. (1989), "Algebraizable logics", Memoirs of the AMS, available at: https://books.google.com.ua/books/about/Algebraizable_Logics.html?id=G1_UCQAAQBAJ&redir_esc=y (Accessed 11 Aug 2022).
2. Weisstein, E. (2007), "Making MathWorld", The Mathematica Journal, Vol.10(3), available at: <https://www.mathematica-journal.com/issue/v10i3/MathWorld.html> (Accessed 30 Aug 2022).
3. Leibniz, G.W. (1903), Opusculs et fragments inedits de Leibniz, Paris, France, pp. 293—321.
4. Tarski, A. (1969), Logic, Semantics, Metamathematics: Papers from 1923 to 1938, Clarendon Press, Oxford, UK.
5. Vladimirov, D.A. (2010), Boolean Algebras in Analysis, Springer, Berlin, Germany.
6. Website of the National Bank of Ukraine (2022), "Statistics of financial markets", available at: <https://bank.gov.ua/ua/statistic/sector-financial#2fs> (Accessed 11 Aug 2022).
7. Shkolnyk, I.O. and Rekenenko, I.I. (2007), "The structure of the financial market of Ukraine in terms of the development of market relations", Problemy i perspektivy rozvytku bankivs'koyi systemy Ukrayiny, vol. 21, pp. 89—97.

Стаття надійшла до редакції 30.08.2022 р.

Н. Г. Здырко,
д. е. н., професор, декан факультету обліку та аудиту,
Вінницький національний аграрний університет
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-5968-3502>

DOI: 10.32702/2306-6814.2022.17.20

УДОСКОНАЛЕННЯ ЕЛЕМЕНТІВ СИСТЕМИ ЕНЕРГЕТИЧНОГО АУДИТУ В ЗАБЕЗПЕЧЕННІ ЕНЕРГОЕФЕКТИВНОСТІ ТА ЕНЕРГООЩАДНОСТІ*

N. Zdyrko,
PhD in Economics, Associate Professor, Dean of the Faculty of Accounting and Audit,
Vinnitsia National Agrarian University

IMPROVING THE ELEMENTS OF THE ENERGY AUDIT SYSTEM TO ENSURE ENERGY
EFFICIENCY AND ENERGY SAVING

У статті узагальнено склад елементів системи енергетичного аудиту в Україні. Висвітлено вимоги Європейської Директиви з енергоефективності щодо дотримання зобов'язань в частині енергоаудиту. Визначено кваліфікаційні критерії проведення енергетичних аудитів. Узагальнено мету, завдання, об'єкти та суб'єкти енергетичного аудиту згідно Типової методики, затвердженої Національним агентством України з питань забезпечення ефективного використання енергетичних ресурсів. Розширено та модернізовано окремі елементи системи енергоаудиту. Уточнено зміст понять "замовник" та "виконавець" енергоаудиту. Розглянуто і доповнено загальні та спеціальні принципи енергетичного аудиту. Особлива увага в статті приділена типам (експрес аудит, детальний та комплексний аудит) та видам енергоаудиту (первинний, періодичний, позачерговий, локальний, експрес-аудит, специфічний аудит). Висвітлено відмінності між детальним та комплексним енергетичним аудитом. Запропоновано класифікувати енергетичні аудити в розрізі наступних видів: незалежний (добровільний та обов'язковий) та державний енергоаудит. Узагальнено та визначено підходи щодо поглиблення класифікації енергетичного аудиту в Україні. Зокрема, пропонується класифікувати енергоаудит за наступними класифікаційними ознаками: за законодавчими вимогами (незалежний та державний); за порядком призначення (первинний та повторюваний), за масштабами охоплення (суцільний та вибірковий), по відношенню до суб'єкта (внутрішній та зовнішній, за часом проведення (попередній, поточний та наступний), за способом організації (плановий та раптовий).

The article summarizes the composition of the elements of the energy audit system in Ukraine. The requirements of the European Directive on energy efficiency regarding compliance with obligations in terms of energy audit are highlighted. Qualification criteria for conducting energy audits have been defined. The purpose, tasks, objects and subjects of the energy audit are summarized in accordance with the Standard Methodology approved by the National Agency of Ukraine for ensuring the effective use of energy resources. Separate elements of the energy audit system have been expanded and modernized. The meaning of the terms "customer" and "performer" of energy audit has been clarified. The general and special principles of energy audit have been reviewed and supplemented. Special attention in the article is paid to types (express audit, detailed and complex audit) and types of energy audit (primary, periodic, extraordinary, local, express audit, specific audit). The differences between a detailed and a comprehensive energy audit are highlighted. It is proposed to classify energy audits into the following types: independent (voluntary and mandatory) and state

* Дослідження виконано в рамках виконання державної тематики "Розробка концепції забезпечення енергетичної безпеки та енергоефективності як пріоритетних напрямів сталого розвитку сільських територій" (0121U109443)

energy audits. The existing and proposed energy audit classification procedure (according to legal requirements) is presented. The approaches to deepening the classification of energy audit in Ukraine are summarized and defined. In particular, it is proposed to classify the energy audit according to the following classification features: according to legislative requirements (independent and state); according to the order of appointment (primary and repeated), according to the scale of coverage (continuous and selective), in relation to the subject (internal and external, according to the time of implementation (previous, current and subsequent), according to the method of organization (planned and sudden). In general, the article improves the elements of the energy audit system to ensure energy efficiency, energy saving and energy independence, which corresponds to the main directions and tasks of the Energy Strategy of Ukraine.

Ключові слова: енергетичний аудит, система аудиту, види і типи енергоаудиту, енергоефективність, енергоощадність, енергозбереження, енергокористування.

Key words: energy audit, audit system, types and types of energy audit, energy efficiency, energy saving, energy saving, energy use.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ У ЗАГАЛЬНОМУ ВИГЛЯДІ ТА ЇЇ ЗВ'ЯЗОК ІЗ ВАЖЛИВИМИ НАУКОВИМИ ЧИ ПРАКТИЧНИМИ ЗАВДАННЯМИ

Зменшення рівня енерговитрат, підвищення енергоефективності та енергоощадності, а також розробка заходів щодо енергозбереження будь якого об'єкта вимагає повної, достовірної та об'єктивної інформації, яка може забезпечуватися в результаті проведення енергетичних аудитів. Однак, взаємообумовленість та взаємозалежність практичної складової енергоаудиту від теоретичних аспектів зумовлює необхідність уточнення основних елементів системи енергетичного аудиту, яка включає мету, завдання, об'єкти, суб'єкти, види, типи та напрями.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ ТА ПУБЛІКАЦІЙ

Основні теоретичні та практичні питання щодо елементів системи енергетичного аудиту висвітлені у працях Абасова В. А., Антипова Є. О., Колієнко В. А., Маліновського А. А., Міщенко А. В., Наливайка В. А., Окушко О. В., Пахолюка О. А., Радько І. П., Тищенко С. В., Шимків Т. Ф., Якобчука В. П. та ін. Віддаючи належне науковому доробку вказаних вчених, детальнішого висвітлення та удосконалення потребують питання щодо уточнення складових системи енергетичного аудиту для підвищення енергоефективності та енергоощадності в Україні.

ФОРМУЛЮВАННЯ ЦІЛЕЙ СТАТТІ

Метою наукової статті є дослідження складових системи енергетичного аудиту, а також внесення пропозиції щодо уточнення основних її елементів для забезпечення ефективного та екологічнобезпечного енергокористування.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ

Згідно Директиви Європейського Парламенту і Ради 2012/27/ЄС від 25 жовтня 2012 року про енергоефек-

тивність (далі — Директива), "енергетичний аудит" означає систематичну процедуру, метою якої є отримання належних знань про поточний профіль енергоспоживання будівлі або групи будівель, промислової або комерційної діяльності чи установки, або приватних чи публічних служб шляхом визначення та кількісного вираження результативних за витратами можливостей заощадження енергії, і надання звіту про отримані результати [1].

Енергетичні аудити повинні давати змогу здійснювати детальні та підтверджені розрахунки пропонованих заходів, щоб надавати чітку інформацію про потенційні заощадження, можуть проводитися власними фахівцями або енергетичними аудиторами. Дані, які використовують при енергетичних аудитах, повинні бути придатними до зберігання задля аналізу статистики та відстеження результативності.

Варто звернути увагу, що Європейською Директивою з енергоефективності 2012/27/ЄС [1] передбачені вимоги щодо запровадження енергоаудиту, однак, на сьогодні, більшість з них потребують більш активного впровадження та реалізації (табл. 1).

До кваліфікаційних критеріїв проведення енергетичних аудитів можна віднести наступне:

- 1) повинні ґрунтуватися на актуальних, вимірних, простежуваних експлуатаційних даних про споживання енергії та профілі навантаження (щодо електроенергії);
- 2) повинні включати детальний огляд профілю енергоспоживання будівель або груп будівель, промислової діяльності чи установки, у тому числі транспорту;
- 3) вони повинні базуватися, якщо можливо, на аналізі витрат протягом життєвого циклу (LCCA), а не на простих періодах окупності (SPP), щоб враховувати довгострокові заощадження, залишковий обсяг довгострокових інвестицій та ставки дисконту;
- 4) повинні бути пропорційними та достатньо репрезентативними, щоб уможливити отримання достовірної картини загальної енергоефективності та надійне виявлення найбільш суттєвих можливостей для її підвищення [1].

Одним із нормативних документів, якими регулюється здійснення енергетичного аудиту є Типова методика

Таблиця 1. Вимоги Європейської Директиви з енергоефективності 2012/27/ЄС щодо дотримання зобов'язань в частині енергоаудиту

№ п/п	Зобов'язання щодо енергоаудиту	Зміст вимог
1	Сприяти доступності високоякісних та економічно ефективних енергоаудитів для всіх кінцевих споживачів	Аудити повинні відповідати мінімальним критеріям згідно з Додатком VI Директиви і мають проводитися кваліфікованими і/або сертифікованими експертами або під наглядом незалежних органів. Енергоаудити можуть проводитися власними експертами організації або енергоаудиторами, за умови наявності схеми, яка забезпечує і перевіряє їх якість.
2	Встановити прозорі і недискримінаційні мінімальні критерії для енергоаудитів	Встановити мінімальні критерії для енергоаудитів і стосовно якості використаних даних, рівня деталізації, пропорційності і репрезентативності, включення аналізу витрат протягом життєвого циклу та достовірності розрахунків потенційних заощаджень.
3	Встановити у національному законодавстві вимоги до енергоаудиторів і нагляду, який здійснюється національними органами	Держави-члени повинні заохочувати створення навчальних програм для забезпечення атестації енергоаудиторів з метою сприяння наявності достатнього числа експертів. Це зобов'язання пов'язане із статтею 16 Директиви тією мірою, якою вона вимагає наявності схем атестації, акредитації і сертифікації для постачальників послуг енергоаудитів.
4	Забезпечити розробку програм заохочення малих і середніх підприємств (МСП) до проходження енергоаудитів та впровадження рекомендацій цих аудитів	Це можуть бути схеми підтримки щодо покриття витрат на енергоаудит і впровадження найбільш економічно ефективної рекомендації аудиту, якщо запропоновані заходи будуть реалізуватися. Конкретні приклади того, яким чином системи енергетичного менеджменту можуть допомогти МСП, мають бути доведені до відома малих і середніх підприємств.
5	Забезпечити незалежне й економічно ефективне проведення обов'язкових і регулярних аудитів великих підприємств	Перший аудит таких підприємств повинен бути проведений у період з дати набуття чинності ДЄЕ. Подальші аудити мають проводитися з максимум 4-річними інтервалами. Великі підприємства, які запровадили системи енергетичного або екологічного менеджменту, звільняються від вимоги проведення енергоаудитів кожні 4 роки, за умови, що система менеджменту передбачає енергоаудит, який відповідає мінімальним критеріям.
6	Забезпечити розробку програм підвищення інформованості домогосподарств про переваги проведення енергоаудитів	Держава повинна проводити роз'яснювальну роботу щодо доцільності та переваг проведення енергоаудитів для домогосподарств, а також їх пропагування.

Джерело: сформовано на основі [1].

"Загальні вимоги до організації та проведення енергетичного аудиту", затверджена Національним агентством України з питань забезпечення ефективного використання енергетичних ресурсів (Наказ №56 від 20.05.2010 р.), (далі — Методика) [2]. Згідно затвердженої Методики, енергетичний аудит є однією з форм реалізації державної політики з енергозбереження, яка полягає в наданні допомоги в підвищенні рівня ефективності використання паливно-енергетичних ресурсів (далі — ПЕР).

Методикою визначені основні мета, завдання, об'єкти та суб'єкти енергетичного аудиту (рис. 2).

Областю застосування енергетичного аудиту є область використання енергії і пов'язаних з цим процесів, які підлягають включенню в енергетичний аудит, згідно з тим, як це визначено організацією за участю аудитора з енергетики [3, 4].

Отже, мета, об'єкти та завдання мають бути розширені і модернізовані до сучасних викликів сьогодення.

Деталізації потребують поняття суб'єктів енергетичного аудиту: "замовник" та "виконавець". Методикою не визначено зміст даних понять, однак є очевидним, що замовником є підприємство, установа, організація,

яка потребує оцінки та замовляє послуги з енергоаудиту, а виконавець — енергетичний аудитор (фірма). Законом України "Про аудит фінансової звітності та аудиторську діяльність" № 2258-VIII від 21 грудня 2017 року встановлено, що замовник — юридична або фізична особа, яка відповідно до законодавства зобов'язана або має право замовляти аудиторські послуги [5].

Чіткість у визначення цих понять вносить ДСТУ ISO 50002:2016 "Енергетичні аудити. Вимоги та настанова щодо їх проведення", в якому передбачені два суб'єкти: організація (замовник) та енергетичний аудитор (виконавець). Так, "організація" визначена, як компанія, корпорація, фірма, підприємство, орган влади чи установа, або їх частина чи поєднання окремих частин, офіційно зареєстрована або ні, державної або приватної форми власності, яка має свої власні функції та адміністрацію і в обов'язки яких входить забезпечення контролю та керування енерговикористанням та енергоспоживанням [4]. В Примітках зазначено, що організацією може бути особа або група осіб, що, на нашу думку, викликає понятійні суперечності, оскільки вважаємо несумісним в понятті "організація" всіх вищенаведених суб'єктів, тому надалі означатимемо їх, як "замовники", тим більше, що в законодавчому ключі це є правильним.

Держстандартом ДСТУ ISO

50002:2016 визначено, що енергетичний аудитор (energy auditor) — окрема особа або група осіб, які проводять енергетичний аудит [62]. В Примітках зазначено, що енергетичний аудит може проводити організація, використовуючи власні або залучені ресурси (це можуть бути енергоконсалтингові та енергосервісні компанії) [4].

Із законодавчо-теоретичної точки зору даний Стандарт та інші правові акти щодо енергоаудиту знаходяться в понятійному конфлікті по відношенню до Закону України "Про аудит фінансової звітності та аудиторську діяльність" № 2258-VIII від 21 грудня 2017 року, оскільки останнім передбачено, що аудитор — фізична особа, яка підтвердила кваліфікаційну придатність до провадження аудиторської діяльності, має відповідний практичний досвід та включена до Реєстру аудиторів та суб'єктів аудиторської діяльності [5]. Зрозуміло, що енергоаудитори не відповідають всім цим критеріям, однак, за нашими попередніми дослідженнями встановлено, що причиною такого понятійного конфлікту є розуміння Міжнародними стандартами ISSAI поняття "аудит" більш всеохоплююче, ніж "контроль", так як і "аудитор" по відношенню до "контролер". Таким чином, для усунення цих невідповідностей та уніфікації з Міжна-

родними стандартами, варто було б внести суттєві законодавчі корективи в частині аудиту (в т.ч. держаудиту).

Директива про енергоефективність вимагає, щоб енергоаудит проводився незалежним і економічно ефективним чином атестованими та/або акредитованими експертами, або щоб він проводився і контролювався незалежними органами [6, с. 20]. Відповідно до цього, більшість європейських країн запровадили конкретні вимоги до енергоаудиторів щодо їх професійних знань, отриманих в результаті навчання або професійної атестації, і практичного досвіду роботи. У деяких країнах впроваджуються програми сертифікації, за якими аудиторів отримують сертифікацію після проходження професійного навчання і здачі екзамену (Болгарія, Словаччина), або лише після екзамену (Швеція, Чеська Республіка). Сертифікати можуть мати обмежений строк дії у кілька років (наприклад, 5 років у Швеції, проходження курсів підвищення кваліфікації кожні 3 роки у Словаччині) [6, с. 20].

Нормативно-правове регулювання, яке передбачено в Методиці також потребує оновлення. Так, Закон України "Про закупівлю товарів, робіт і послуг за державні кошти" № 1490-III від 22 лютого 2000 року (втратив чинність ще у 2008 році) потребує заміни на Закон України "Про публічні закупівлі" № 922-VIII від 25 грудня 2015 року. Відповідно, всі посилення та витяги з вищезазваного Закону варто оновити та відкорегувати згідно нового правового забезпечення.

Вважаємо за необхідне розглянути принципи та види енергетичного аудиту. Для проведення ефективного енергоаудиту аудиторі повинні дотримуватися наступних загальних принципів, які передбачені в ДСТУ ISO 50002:2016 [4]:

1) компетентність, про що можуть свідчити: відповідний рівень освіти, навичок, досвіду; технічні навички, специфічні для використання енергії, характеру робіт, меж і мети енергоаудиту; знання про види енергії, яку використовують та яка підлягає обстеженню; знання вимог національних та стандартів на місцевому рівні щодо енергоаудиту; наявність навичок з управління;

2) конфіденційність — охоплює належне поводження з інформацією з обмеженим доступом або з конфіденційною інформацією (інформацію про енергоаудит

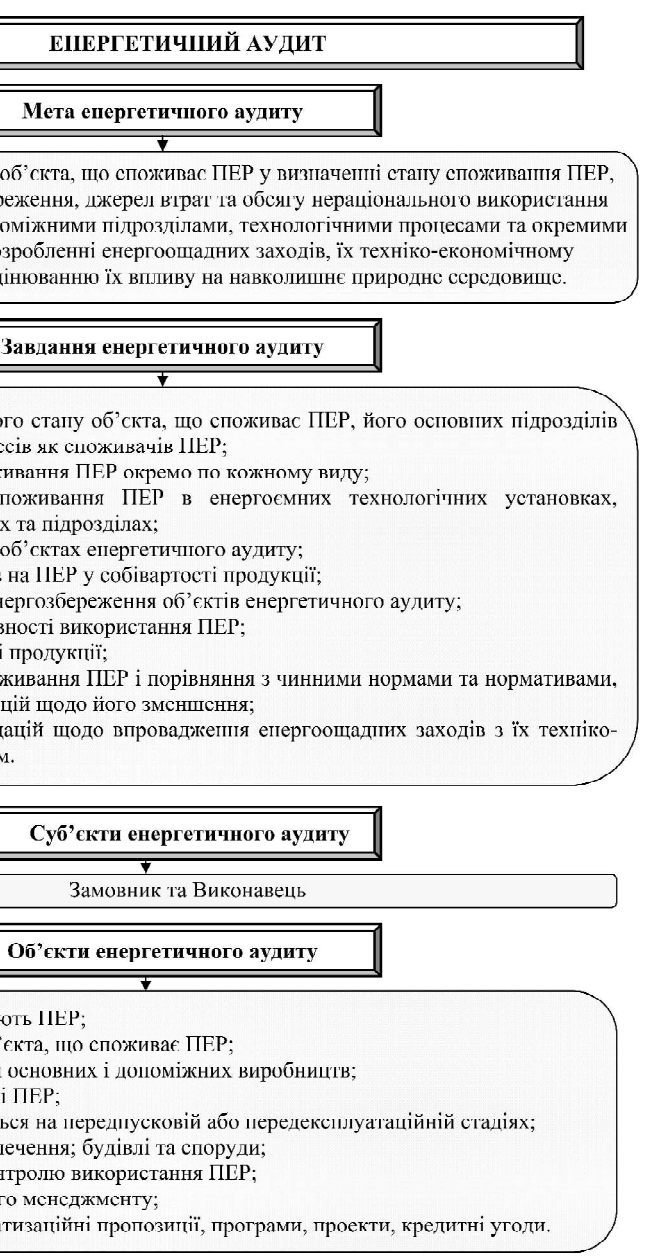

Рис. 1. Існуючі визначення мети, завдань, об'єктів та суб'єктів енергетичного аудиту

Джерело: узагальнено за [2].

не може використовувати енергетичний аудитор неналежним чином, для особистої вигоди або із завданням шкоди законним інтересам організації);

3) об'єктивність — енергетичний аудитор повинен діяти незалежно й неупереджено. Конфлікти інтересів (особистих, фінансових чи інших) необхідно своєчасно виявляти і доводити до відома керівництва організації;

4) доступ до обладнання, ресурсів та інформації — забезпечення доступу аудитором до організації, технічних споруд/приміщень, обладнання, систем і процесів; персоналу (інженерного, експлуатаційного, з техобслуговування), постачальників та підрядників; інших джерел інформації, таких як креслення, інструкції (посібники), звіти за результатами; досліджень, дані рахунків за комунальні послуги за минулі періоди, дані моніторингу та контролю, електричні схеми щитів електрообладнання та записи (протоколи) випробувань.

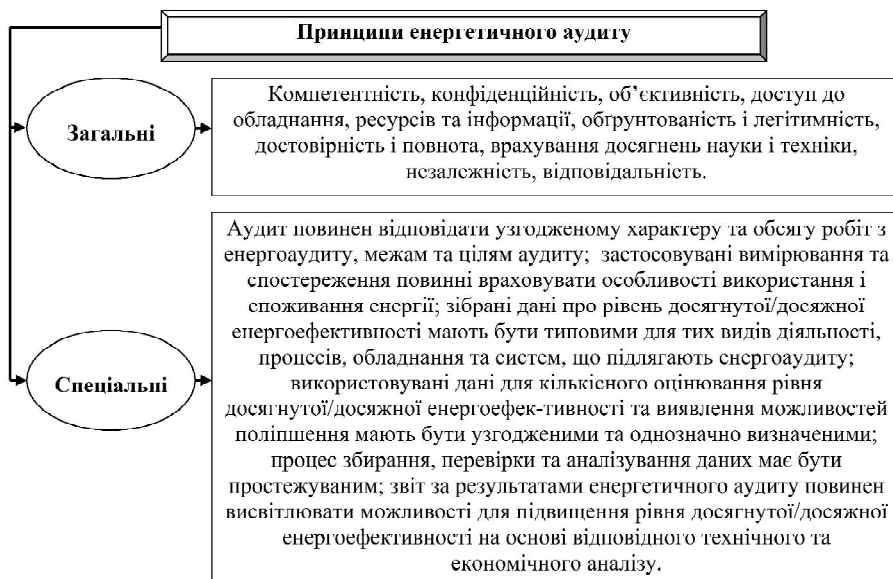

Рис. 2. Загальні і спеціальні принципи енергетичного аудиту

Джерело: узагальнено на основі [2; 4].

Держстандартом також визначені окремі спеціальні принципи проведення енергоаудиту:

- 1) аудит повинен відповідати узгодженому характеру та обсягу робіт з енергоаудиту, межах та цілям аудиту;
- 2) застосовувані вимірювання та спостереження повинні враховувати особливості використання і споживання енергії;
- 3) зібрані дані про рівень досягнутої/досяжної енергоефективності мають бути типовими для тих видів діяльності, процесів, обладнання та систем, що підлягають енергоаудиту;
- 4) використовувані дані для кількісного оцінювання рівня досягнутої/досяжної енергоефективності та виявлення можливостей поліпшення мають бути узгодженими та однозначно визначеними;
- 5) процес збирання, перевірки та аналізування даних має бути простежуваним;

- 4) незалежність енергоаудиторів під час виконання ними енергоаудиторської діяльності;
- 5) відповідальність виконавців енергоаудиту за організацію, проведення та якість аудиту [2].

Отже, узагальнюючи вищесказане, принципи енергетичного аудиту можна систематизувати за двома групами: загальні і спеціальні (рис. 2).

Строк проведення енергоаудиту залежить від виду та об'єкту, який споживає ПЕР, розмірів об'єкту, величини споживання ПЕР. Термін проведення енергоаудиту може бути скоригований до узгоджених з Замовником термінів за рахунок збільшення кількості енергоаудиторів або зменшення обсягу робіт [2].

Особливу увагу вважаємо за доцільне звернути на класифікацію енергетичного аудиту.

Специфічною особливістю енергетичного аудиту є класифікація на типи (в ДСТУ ISO 50002:2016) і види (в Методиці), що, на нашу думку, потребує детального розгляду та удосконалення.

Отже, згідно ДСТУ ISO 50002:2016 енергетичний аудит поділяється на 3 типи (рис. 3), які можуть проводитися як окремо, так і переходити від експрес-аудиту, наприклад, до детального або комплексного аудиту.

Проведення аудиту 3-го класу вимагає від аудитора багато професійних зусиль, часу, професійних та фінансових навиків. Саме тому, цей тип аудиту зазвичай застосовують не для всієї компанії чи цілого об'єкта, а лише для обраних заходів, визначених аудитом 1-го або 2-го типу. Особливістю даного типу аудиту є те, що інтенсивність кожного кроку в процесі енергоаудиту значною мірою збільшується.

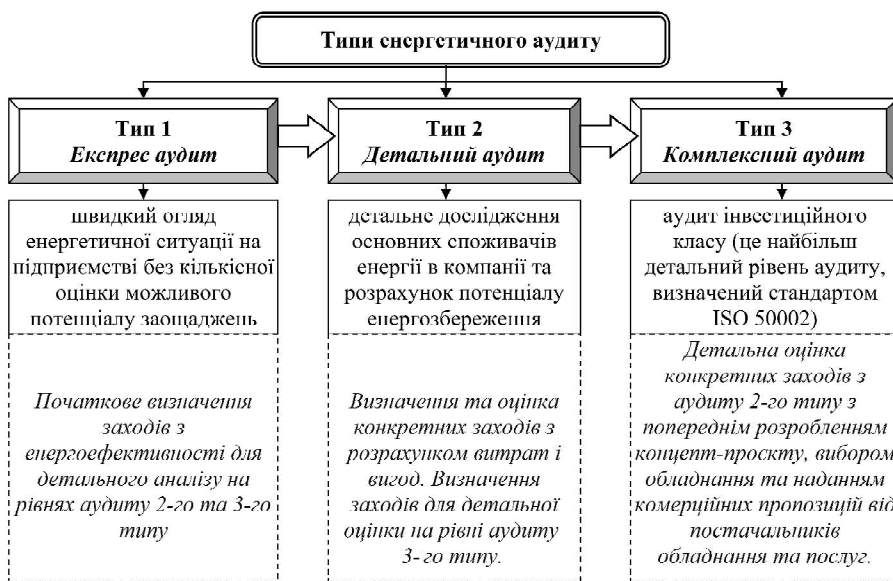

Рис. 3. Типи енергетичного аудиту згідно ДСТУ ISO 50002:2016

Джерело: побудовано на основі [4].

Відповідний рівень деталізації, необхідної для проведення аудиту, залежить від об'єкта аудиту, видів використання енергії та споживання енергії, а також від ресурсів, доступних для аудиту [4, с. 18]. На етапі попередньої підготовки до проведення аудиту організації та енергетичному аудиту потрібно встановити наявність даних для енергоаудиту та визначити, чи достатньо цих даних для проведення аудиту більш детального типу. Якщо потрібно провести додаткове вимірювання, організації і аудиту слід, як правило, узгодити ступінь необхідних вимірювань, перш ніж приступати до аудиту. Під час проведення аудитів 2-го типу або вище організації та аудиту доцільно узгодити поточний або базовий тариф, який буде використано для фінансового аналізу [4, с. 18].

Відмінності між детальним (2-ий тип) та комплексним (3-ій тип) енергоаудитом представлено в табл. 2.

Розглянувши типи енергоаудиту, вважаємо за необхідне, висвітлити види енергоаудиту з метою приведення його класифікації у відповідність та внесення пропозицій щодо її оптимізації.

Варто зазначити, що п. 5.4 Методики [2, с. 8] визначені наступні види енергоаудиту:

1) первинний — проводять на передпусковому та передексплуатаційному етапах функціонування об'єкту енергоаудиту для перевірки відповідності монтажу та налагодження згідно вимог нормативно-правових актів за показниками енергетичної ефективності обладнання, яке споживає ПЕР. За результатами цього виду енергоаудиту приймають рішення про пуск або введення в експлуатацію обладнання, яке споживає ПЕР.

2) періодичний — проводять через визначений період часу для визначення основних показників, що характеризують ефективність використання ПЕР в умовах підприємства.

3) позачерговий — проводять в інтервалі між періодичними енергоаудитами у випадках, коли достовірність результатів попереднього енергоаудиту викликає сумніви, а також у випадках зниження ефективності використання ПЕР.

4) локальний — проводять для оцінки ефективності використання за окремими видами ПЕР, вторинних енергоресурсів або за окремими показниками енергоефективності роботи підприємства. В локальний енергоаудит можуть бути включені енергетичні аудити найбільш енергоємних споживачів згідно з вимогами Замовника.

5) експрес-аудит — проводять на переддоговірному етапі проведення енергоаудиту, а також за наявності обмеження на обсяг та термін проведення для визначення показників енергоефективності роботи об'єкта, що споживає ПЕР, окремих агрегатів або окремих груп агрегатів.

6) специфічний — проводять в разі вирішення спеціальних завдань, пов'язаних з енергоаудитом, в яких

Таблиця 2. Відмінності між детальним та комплексним енергетичним аудитом

№ п/п	Детальний енергоаудит	Комплексний енергоаудит
1	2	3
1	Зазвичай проводиться для всього підприємства.	Проводиться для конкретного проекту з чіткою метою залучення інвестицій. Може застосовуватися для всього підприємства, але, економічно ефективний для організації з високими енергетичними затратами.
2	Необхідні знання щодо процесів споживання енергії. Наприклад, для оцінки ефективності роботи звичайних холодильних установок, котлів тощо.	Необхідні специфічні знання про конкретні процеси та/або технології. Наприклад, для аудиту 3-го типу печі на цементному заводі аудиту потрібні спеціальні експертні навички в цій галузі.
3	За потреби можуть проводитися вимірювання. Відсутня потреба в тривалій безперервній рестрації вимірюваних даних.	Вимірювання та іноді довгострокове ведення даних необхідні для розуміння повних експлуатаційних характеристик обладнання та впливу змінних.
4	Попередній перелік заходів може бути наданий клієнтові перед проведенням детального аналізу.	Попередній перелік заходів обов'язково надається клієнтові для вибору декількох, найбільш доцільних для реалізації заходів, для яких буде розроблено інвестиційний проект.
5	Стосовно витрат можна використовувати доступні цінові пропозиції. Наприклад, ціни на двигуни за даними з Інтернету.	Необхідно звернутися до постачальників, щоб дізнатися про новітні технології та конструкції. Витрати повинні ґрунтуватися на попередньому проектуванні обладнання та обговоренні з постачальниками.
6	Необхідно виявляти неенергетичні вигоди. Вони можуть обчислюватися в кількісному вираженні, якщо це можливо.	Неенергетичні вигоди, мають обчислюватися в кількісному вираженні, якщо це можливо, і враховуватися у фінансовому аналізі. Наприклад, податкові вигоди, скорочення витрат на утримання тощо.
7	Використання методів експрес-аналізу.	Для визначення взаємозв'язку між споживанням енергії та відповідними змінними слід використовувати відповідні методи аналізу. Необхідно проаналізувати наявну систему обліку споживання енергії та запропонувати шляхи її вдосконалення. Слід враховувати бізнес-стратегії

Джерело: [7, с. 17].

зацікавлений Замовник (наприклад, визначення технологічної та аварійної броні об'єкту, визначення споживачів-регуляторів електричної потужності) [2, с. 8].

Вважаємо, що недоліком такої класифікації є відсутність класифікаційних ознак, що призводить до відсутності чіткого розуміння його видів та можливостей замовників енергоаудиту.

До того ж, існує окрема плутанина щодо співзвучності окремих типів (визначених Директивою) та видів (визначених Методикою) енергоаудитів, які носять різне змістовне навантаження. Наприклад, згідно Директиви, експрес-аудит (як тип) — швидкий огляд енергетичної ситуації на підприємстві без кількісної оцінки можливого потенціалу заощаджень, який проводиться вже на дослідному етапі та результати якого є першоосною для детального (2-ий тип) та комплексного (3-ій тип) енергоаудиту. Однак, експрес-аудит, як вид, згідно Методики, проводиться на переддоговірному етапі, що, зрозуміло, передує плануванню енергоаудиту, а тим більше проведенню його на дослідному етапі. Отже, за своєю сутністю експрес-аудит за рідними нормативними документами має суттєві відмінності за масштабами охопленням, за призначенням та термінами проведення при однаковому термінологічному визначенні, що, вважаємо, не може бути прийнятним та потребує суттєвого коригування і виправлення.

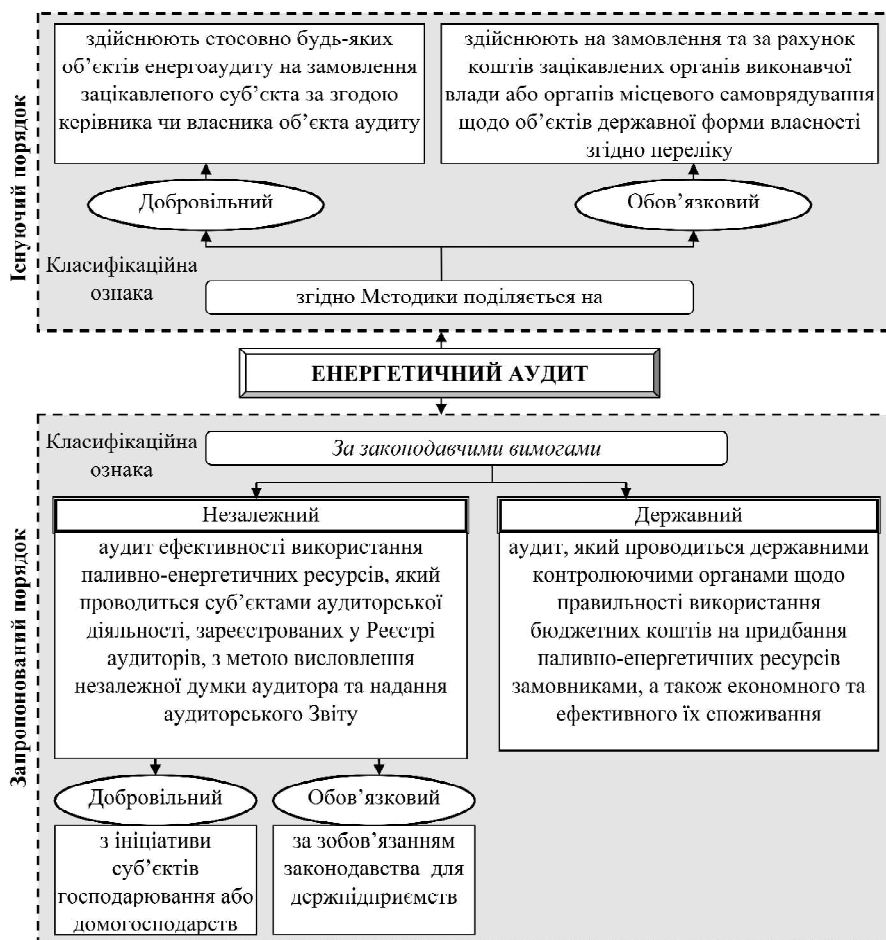

Рис. 4. Існуючий та запропонований порядок класифікації енергоаудиту (за законодавчими вимогами)

На відміну від Директиви, Методикою визначені види енергетичного аудиту. Отже, за формою проведення енергоаудиту може бути двох видів:

- 1) добровільний — здійснюють стосовно будь-яких об'єктів енергоаудиту на замовлення зацікавленого суб'єкта за згодою керівника чи власника об'єкта аудиту;
- 2) обов'язковий — здійснюють на замовлення та за рахунок коштів зацікавлених органів виконавчої влади або органів місцевого самоврядування щодо об'єктів державної форми власності, перелік яких затверджує Кабінет Міністрів України або уповноважений ним орган.

Вважаємо, що сутність обов'язкового аудиту суттєво звужена і з метою дієвого проведення енергоаудиту та забезпеченні енергоефективності в цілому варто розширити зміст обов'язкового енергоаудиту. Першою причиною обмеженості змістовного навантаження є відсутність хоча б наближеного розуміння такого виду аудиту згідно визначеному в основному Законі в частині проведення аудиту в Україні — "Про аудит фінансової звітності та аудиторську діяльність" [5]. Так, обов'язковий аудит визначається Законом як аудит суб'єктів господарювання, які відповідно до законодавства зобов'язані оприлюднити або надати фінансову звітність користувачам фінансової звітності разом з аудиторським звітом, що проводиться суб'єктами аудиторської діяльності на підставах та в порядку, передбачених Законом [5]. Отже, і при ініціативному, і при обов'язково-

му аудиту суб'єктом його проведення виступає аудитор або аудиторська фірма, тобто, вважаємо, що й Методику потрібно уніфікувати й привести у відповідність загальному законодавству в частині змістового навантаження обов'язкового аудиту.

Другою причиною обмеженості змістовного навантаження є перелік зацікавлених органів через їх приналежність лише до виконавчої влади або органів місцевого самоврядування, оскільки одним із важливих напрямів в енергоаудиті має стати використання публічних (бюджетних) коштів на придбання державними підприємствами, установами, організаціями (замовниками) паливно-енергетичних ресурсів. Однак, не лише замовники можуть бути підконтрольними об'єктами, а й учасники закупівельного процесу (постачальники, підрядники). Таким чином, виходячи з об'єктів енергоаудиту, варто зазначити, що зацікавленими сторонами можуть бути не лише органи виконавчої влади, а й законодавчої (Рахункова палата), президентської (Антимонопольний комітет) та судової гілок влади. Тобто, по визначенню обов'яз-

кового аудиту, наведеному в Методиці, робимо висновок про приналежність його, швидше, до державного.

Вважаємо, що обов'язковий енергоаудит повинен проводитися в обов'язковому порядку всіма державними підприємствами, які здійснюють свою діяльність в галузі енергетики та перелік яких затверджений відповідними законодавчими актами. Так, згідно Господарського кодексу України [8], обов'язковому оприлюдненню державними підприємствами підлягають аудиторські висновки щодо річної фінансової звітності за останні три роки, якщо аудит проводився відповідно до вимоги закону на за рішенням наглядової ради державного підприємства (у разі її утворення) або суб'єкта управління об'єктами державної власності, що здійснює функції з управління підприємством.

Отже, передбачені в Господарському кодексі законодавчі вимоги ще раз підтверджують необхідність проведення окремими суб'єктами незалежного обов'язкового аудиту, однак, із затвердженням Україною Енергетичної стратегії до 2035 року та з метою забезпечення енергоефективності, такий аудит має передбачати й проведення обов'язкових перевірок ефективності виробництва та реалізації паливно-енергетичних ресурсів.

Таким чином, пропонуємо принципово новий підхід класифікації енергоаудиту та виокремлюємо нову класифікаційну ознаку "за законодавчими вимогами", згідно якої розмежовуємо такі види енергоаудиту (з новим змістовним навантаженням):

1) незалежний — аудит ефективності використання паливно-енергетичних ресурсів, який проводиться суб'єктами аудиторської діяльності, зареєстрованих у Реєстрі аудиторів, з метою висловлення незалежної думки аудитора та надання аудиторського Звіту. Може бути добровільним (ініціативним) та обов'язковим:

а) добровільний — енергоаудит, який проводиться з ініціативи суб'єктів господарювання або фізичних осіб (домогосподарств) для визначення рівня енергоефективності та енергоощадності, а також пошуку шляхів економії паливно-енергетичних ресурсів;

б) обов'язковий — аудит державних підприємств енергетичної галузі, які відповідно до законодавства зобов'язані оприлюднити інформацію щодо ефективності виробництва та реалізації паливно-енергетичних ресурсів;

2) державний енергоаудит — аудит, який проводиться державними контролюючими органами щодо правильності використання бюджетних коштів на придбання паливно-енергетичних ресурсів замовниками, а також економного та ефективного їх споживання.

Отже, з урахуванням вищенаведеного, порядок класифікації енергоаудиту матиме принципово новий вигляд (рис. 4).

При проведенні незалежного енергоаудиту оплата за його проведення здійснюється замовниками, при проведенні державою є державними витратами на утримання державних контролюючих органів.

Порядок, особливості та методику незалежного і державного енергоаудиту (в тому числі порядку використання бюджетних коштів на придбання паливно-енергетичних ресурсів) розглянуто в наступних пунктах даного розділу.

З метою упорядкування, уніфікації та приведення у відповідність класифікації енергоаудиту вважаємо передбачити його однаковий поділ у Директиві та Методиці за наступними класифікаційними ознаками:

1) за законодавчими вимогами: незалежний (здійснюється суб'єктом аудиторської діяльності за визначеною в договорі суму) та державний (здійснюється державними контролюючими органами);

2) за порядком призначення: первинний (проводять на передпусковому та передексплуатаційному етапах функціонування об'єкту) та повторюваний (проводиться замовником протягом визначених періодів);

3) за масштабами охоплення: суцільний (аудитор перевіряються всі об'єкти та процеси) та вибіркового (перевірка окремих процесів, ліній, обладнання);

4) по відношенню до суб'єкта: внутрішній (посада енергоаудитора, відділ) та зовнішній (незалежний, державний);

5) за часом проведення: попередній (до запуску обладнання, лінії, процесів), поточний (під час роботи

Рис. 5. Підходи щодо поглиблення класифікації енергетичного аудиту в Україні

Джерело: узагальнено автором.

суб'єкта в реальному режимі часу) та наступний (після завершення роботи та зупинки процесів (наприклад, сезонних, експериментальних і т.д.));

6) за способом організації: плановий (передбачений планом суб'єкта (стосується тільки незалежного енергоаудиту)) та раптовий (пов'язаний з існуванням ймовірності або сигналів щодо навмисного порушення (стосується тільки державного енергоаудиту)) (рис. 5).

Отже, енергоаудит — перевірка суб'єкта господарювання з метою визначення ефективності, економності та збереження паливно-енергетичних ресурсів, а також коштів на їх придбання. Запропоновано класифікувати енергоаудит за наступними ознаками: за законодавчими вимогами, за порядком призначення, за порядком призначення, по відношенню до суб'єкта, за часом проведення, за способом організації, що сприятиме поглибленню теоретичних аспектів енергоаудиту та формуванню необхідних аналітичних розрізів.

На сьогодні уряд України приділяє велику увагу рішенням високоенергетичної виробничої системи в країні. Однією з основних причин низької ефективності державних та регіональних програм енергозбереження є відсутність затверджених стандартів і алгоритмів в області енергоаудиту. Практика свідчить, що діапазон технічних та економічних параметрів енергоаудиту коливаються у великому діапазоні, що пов'язано не лише з різною складністю аудиту, а й незрілістю самого енергетичного ринку.

Населенням України поки що не сприйнято енергоефективність як соціальну цінність, тому невелика частка споживачів (фізичних і юридичних осіб) зацікавлені інвестувати в підвищення енергоефективності своїх об'єктів і, отже, використовувати алгоритми для енергоаудиту.

Вважаємо, що проведення незалежних енергоаудитів для суб'єктів малого та середнього бізнесу, а також домогосподарств повинно супроводжуватися наданням державної підтримки.

Успішним механізмом фінансування проєктів енергоефективності на підприємствах і в муніципалітетах

показав себе Болгарський фонд енергоефективності і відновлюваних джерел енергії [6, с. 23]. Гарним прикладом субсидійної підтримки МСП є німецька програма "Енергетичне консультування для МСП", яка надає кошти на енергетичне консультування МСП, які відповідають вимогам енергоаудитів відповідно до Директиви про енергоефективність ЄС. У Швеції схема підтримки енергоаудитів для МСП існує з 2010 року, і до неї було внесено зміни щодо надання підтримки для імплементації статті 8 ДЄЕ. Ця підтримка надається у формі так званих "перевірок енергоаудитів" [6, с. 23].

Фактором успіху програм підтримки малих та середніх підприємств, а також домогосподарств є залучення державою громадських організацій до проведення роз'яснювальних та інформаційних заходів для пропагування енергоаудитів.

ВИСНОВКИ

Отже, в результаті дослідження аргументовано, що система енергетичного аудиту включає елементи теоретичного (мета, завдання, суб'єкти, об'єкти, принципи, типи, види) та практичного (організація та методика проведення) блоків. Обґрунтовано доцільність внесення змін до діючого нормативно-правового законодавства з метою уникнення понятійних конфліктів. Держстандарту ДСТУ ISO 50002:2016 та Закону України "Про аудит фінансової звітності та аудиторську діяльність" з метою уніфікації до Міжнародних стандартів. Рекомендовано принципово новий підхід класифікації енергоаудиту та виокремлено нову класифікаційну ознаку "за законодавчими вимогами", згідно якої розмежовуємо такі види енергоаудиту (з новим змістовним навантаженням): незалежний (добровільний, обов'язковий) та державний енергоаудит, що сприятиме упорядкуванню понятійного апарату, а також дозволить практично використовувати енергоаудит у всіх сферах, напрямках та організаційно-правових формах господарювання в Україні. Запровадження та проведення енергоаудиту сприятиме зменшенню енерговитрат, підвищенню енергоефективності та енергоощадності, а також забезпеченню енергонезалежності України в цілому.

Література:

1. Директива Європейського парламенту і Ради 2012/27/ЄС від 25 жовтня 2012 року "Про енергоефективність", внесення змін до директив 2009/125/ЄС і 2010/30/ЄС та про скасування директив 2004/8/ЄС і 2006/32/ЄС. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_017-12#Text (дата звернення 16.08.2022 р.).
2. Про затвердження Типової методики "Загальні вимоги до організації та проведення енергетичного аудиту": Наказ Національного агентства України з питань забезпечення ефективного використання енергетичних ресурсів від 20.05.2010 № 56. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0056656-10#Text> (дата звернення 27.07.2022 р.).
3. Аудит енергетичний. Вимоги та настанови щодо застосування: ISO 50002. URL: <https://www.iso.org/obp/ui/#iso:std:iso:50002> (дата звернення 26.07.2022 р.).
4. Енергетичні аудити. Вимоги та настанова щодо їх проведення: ДСТУ ISO 50002:2016. URL: http://normativ.info/list_files.php?put=excel_base/norms/dstuiso.csv&n=157 (дата звернення 23.07.2022 р.).

5. Закон України "Про аудит фінансової звітності та аудиторську діяльність" № 2258-VIII від 21 грудня 2017 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2258-19#Text> (дата звернення 20.07.2022 р.).

6. Проект USAID "Муниципальная энергетична реформа в Україні" практики імплементації Директиви ЄС 2012/27 щодо систем енергоменеджменту та енергоаудиту в Україні: Оглядний звіт. URL: https://sae.gov.ua/sites/default/files/MERP%20Study%20EA%20and%20EM_Ukr.pdf (дата звернення 12.07.2022 р.).

7. Консультування підприємств щодо енергоефективності. Посібник із енергоаудиту, 2020, Видавництво: Deutsche Gesellschaft fur Internationale Zusammenarbeit (GIZ) GmbH, URL: <https://uamap.org.ua/storage> (дата звернення 10.07.2022 р.).

8. Господарський Кодекс України: від 16 січ. 2003 р. № 436-IV. Відомості Верховної Ради України (ВВР). 2003. № 18; № 19-20; № 21-22. Ст. 144. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/436-15> (дата звернення 02.07.2022 р.).

References:

1. European Parliament (2012), "Directive 2012/27/EU of the European Parliament and of the Council of October 25, 2012 "On energy efficiency", amending Directives 2009/125/EU and 2010/30/EU and repealing Directives 2004/8/EU and 2006/32/EU", available at: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_017-12#Text (Accessed 16.08.2022 r.).
2. State Agency for Energy Efficiency and Energy Saving of Ukraine (2010), "On the approval of the Standard Methodology "General requirements for the organization and conduct of an energy audit"", available at: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0056656-10#Text> (Accessed 27.07.2022 r.).
3. ISO (2014), "ISO 50002:2014(en) Energy audits - Requirements with guidance for use", available at: <https://www.iso.org/obp/ui/#iso:std:iso:50002> (Accessed 26.07.2022 r.).
4. State Committee for Technical Regulation and Consumer Policy (2016), "Energy audits. Requirements and guidelines for their implementation", available at: http://normativ.info/list_files.php?put=excel_base/norms/dstuiso.csv&n=157 (Accessed 23.07.2022 r.).
5. Verkhovna Rada of Ukraine (2017), "The Law of Ukraine "About the audit of financial statements and audit activity", available at: (Accessed 20.07.2022 r.).
6. USAID (2016), "Project "Municipal energy reform in Ukraine" of implementation practices of EU Directive 2012/27 on energy management and energy audit systems in Ukraine: Overview report", available at: https://sae.gov.ua/sites/default/files/MERP%20Study%20EA%20and%20EM_Ukr.pdf (Accessed 12.07.2022 r.).
7. Deutsche Gesellschaft fur Internationale Zusammenarbeit (GIZ) GmbH, (2020), "Konsultuvannya pidpriemstv schodo enerhoefektyvnosti. Posibnyk iz enerhoaudytu [Consulting enterprises on energy efficiency. Manual on energy audit]", available at: <https://uamap.org.ua/storage> (Accessed 10.07.2022 r.).
8. The Verkhovna Rada of Ukraine (2003), "The Commercial Code of Ukraine", available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/436-15> (Accessed 02.07.2022 r.). *Стаття надійшла до редакції 03.09.2022 р.*

*І. М. Назаренко,
д. е. н., професор, професор кафедри обліку і оподаткування,
Сумський національний аграрний університет, м. Суми
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-0874-199X>*

DOI: 10.32702/2306-6814.2022.17.29

КЛЮЧОВІ АСПЕКТИ МОДЕЛЮВАННЯ СТРАТЕГІЇ ОПОДАТКУВАННЯ ПІДПРИЄМСТВА

I. Nazarenko,
Doctor of Economic Sciences, Professor, Professor of the Department
of Accounting and Taxation, Sumy National Agrarian University, Sumy

KEY ASPECTS OF MODELING THE TAXATION STRATEGY OF THE ENTERPRISE

У науковій праці досліджуються питання щодо особливостей розробки стратегії оподаткування підприємства, оскільки складність і багатогранність проблем, пов'язаних з оподаткуванням діяльності суб'єктів господарювання, актуалізують необхідність моделювання та імплементації в практичну діяльність підприємств ефективної стратегії оподаткування.

Відповідно, мета дослідження полягає в обґрунтуванні ключових організаційних аспектів моделювання стратегії оподаткування підприємства. Ідентифіковано ключові питання, які повинні бути враховані та відображені в стратегії оподаткування підприємства. Акцентована увага на необхідності проведення оцінки податкового навантаження, яка базуватиметься на розрахункових значеннях індикаторів, які узагальнені в науковій праці.

Охарактеризовано принципи побудови стратегії оподаткування підприємства (об'єктивність, обґрунтованість та доцільність, координованість, відкритість та прозорість, недискримінаційність, дотримання законодавчих норм, ефективність, розвиток). Крім того, виокремлені ключові характеристики, які мають бути враховані в процесі розробки стратегії оподаткування (ментальна правильність, ситуаційність, унікальність, майбутня невизначеність, гнучка адекватність). Наведено перелік екзогенних та ендогенних факторів ризику, які можуть мати місце на практиці та повинні бути враховані при розробці стратегії.

Схематично візуалізовано основні етапи розробки та реалізації стратегії оподаткування підприємства.

The scientific work examines the issues of the development of an enterprise taxation strategy, since the complexity and versatility of the problems associated with the taxation of the activities of business entities actualize the issue of the need to model and implement an effective taxation strategy into the practical activities of enterprises.

Accordingly, the purpose of the study is to substantiate the key organizational aspects of modeling the taxation strategy of an enterprise. The key issues that should be taken into account and reflected in the taxation strategy of the enterprise are identified. Attention is focused on the need to assess the tax burden, which will be based on the calculated values of indicators summarized in a scientific work.

The principles of building an enterprise taxation strategy (objectivity, validity and expediency, coordination, openness and transparency, non-discrimination, compliance with legislative norms, efficiency, development) are characterized. In addition, the key characteristics that should be taken into account when developing a taxation strategy (mental correctness, situationality, uniqueness, future uncertainty, flexible adequacy) are highlighted. A list of exogenous and endogenous risk factors that may occur in practice and should be taken into account when developing a strategy is presented.

The main stages of development and implementation of an enterprise taxation strategy are schematically visualized, namely: 1) the preparatory stage (selection of personnel involved in the development of an enterprise taxation strategy; assessment of the tax burden of an enterprise); 2) development of a taxation strategy (identification of a strategic goal and strategic objectives that will be the basis for developing an enterprise taxation strategy; assessment of the external and internal environment of an enterprise; tax planning that will correlate with strategic goals and objectives; development of various options for an enterprise taxation strategy; preliminary assessment of the tax burden for different options for taxation strategies of an enterprise (assessment and selection of the optimal variant of an enterprise taxation strategy); 3) implementation of a taxation strategy (planning tasks for implementing an enterprise taxation strategy; implementing an enterprise taxation strategy and organizing control over this process; assessing the effectiveness of an enterprise taxation strategy in a practical aspect; adjustment and implementation of the final version of the enterprise taxation strategy).

Ключові слова: стратегія, стратегія оподаткування підприємства, оподаткування, податки, податкове планування, податкові ризики, принципи, сценарне моделювання.

Key words: strategy, taxation strategy, taxation, taxes, tax planning, tax risks, principles, scenario modeling.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Відповідно до вимог законодавства України кожен працівник, суб'єкт господарювання повинен сплачувати податки. Податки — складна й надзвичайно впливова на всі економічні явища та процеси фінансова категорія. Можна без перебільшення сказати, що, з одного боку, податки — це фінансове підґрунтя існування держави, міра її можливостей у світовому економічному просторі щодо розвитку науки, освіти, культури, гарантування економічної безпеки, зростання суспільного добробуту народу. З іншого боку, податки — це наряддя перерозподілу доходів юридичних і фізичних осіб у державі, їх мобілізація й використання "зачіпає" інтереси не тільки кожного підприємця чи громадянина, а й цілих верств населення і соціальних груп. На сьогодні податки — це найефективніший інструмент впливу держави на суспільне виробництво, його динаміку та структуру, на розвиток науки й техніки, масштаби соціальних гарантій населенню [2]. Проте, в сучасних турбулентних економічних умовах податкове навантаження на суб'єкти господарювання є значним, адже високі ставки податків, складність адміністрування, прогалини в нормативних документах, наслідки військових дій здійснюють деструктивний вплив на результативні показники діяльності бізнес-структур. Відповідно, перед керівниками підприємств постають для вирішення питання щодо отримання максимального прибутку при мінімальних витратах, що, своєю чергою, змушує шу-

кати законні способи, які забезпечать зменшення податкового навантаження, отримання додаткових законних податкових пільг, мінімізацію ризиків, які пов'язані з виплатою штрафів у випадку несвоєчасної сплати податків або виявлення фактів ухиляння від їх сплати.

Складність і багатогранність проблем, пов'язаних з оподаткуванням діяльності суб'єктів господарювання, актуалізують питання необхідності моделювання та імплементації в практичну діяльність підприємств ефективної стратегії оподаткування, адже досягнути позитивних результатів без стратегії для будь-яких представників бізнес-структур, приватних підприємців є просто неможливим. Таким чином, дослідження питання щодо моделювання стратегії оподаткування підприємства доцільно вважати актуальним.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Питаннями розробки стратегії (в т.ч. стратегії оподаткування підприємства) займалися такі вітчизняні вчені: Березін О., Безпарточний М., Герасимчук З., Глуценко О., Діденко А., Клименко М., Савчук О. та ін.

Наукові праці зазначених вчених здійснили вагомий внесок для поповнення кількості здобутків, які є ціннісними для науковців, практиків щодо методики розробки стратегій, проте, питання дослідження в контексті сучасних трендів податкової системи потребує подальшого дослідження.

ПОСТАНОВКА ЗАВДАННЯ

Мета написання наукової праці полягає в обґрунтуванні ключових організаційних аспектів моделювання стратегії оподаткування підприємства.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ

Процес моделювання стратегії оподаткування складний та неоднозначний. Оскільки, стратегія — це не тільки план, це, насамперед, розуміння того, що прагне досягнути суб'єкт господарювання, який результат хоче отримати, розуміння того, для чого це необхідно та яким чином буде досягнуто цілі в умовах турбулентності, обмеженості ресурсів і змін, які відбуваються у внутрішньому та зовнішньому середовищі.

Варто зазначити, що на законодавчому рівні не затверджено жодного нормативного документа, який регламентує процес побудови стратегії оподаткування підприємства. Проте, обов'язково мають бути враховані вимоги Податкового кодексу України та інших діючих нормативних документів.

Стратегія оподаткування підприємства має враховувати вплив податків на різні бізнес-рішення, включаючи, крім інших ключових аспектів, організаційну форму (вибір юридичної особи), злиття та поглинання, компенсацію керівникам, мультидержавне та глобальне розширення бізнесу, управління ланцюгами постачання з метою управління податковими ризиками та оптимізацією ефективної податкової ставки [7]. Необхідно зауважити, що стратегія оподаткування повинна кореспондуватися з фінансовою стратегією підприємства, а в її основі мають бути форми, методи, які є доцільними для податкового планування, податкового менеджменту та ін.

Крім того, стратегія оподаткування підприємства має охоплювати широке коло питань, які пов'язані як з податковим плануванням, податковим менеджментом, так і з реалістичною оцінкою податкових ризиків та діагностикою ефективності оподаткування на мікрорівні. Відповідно, в стратегії оподаткування має бути узагальнена наступна інформація: характеристика мети, місії, цілей, завдань стратегії оподаткування суб'єкта господарювання; деталізація та характеристика методів, способів, які забезпечать досягнення стратегічних задач та мети; конкретизація принципів податкового законодавства, що мають бути дотримані підприємством; обґрунтування особливостей податкового планування, яке повинне корелювати з бізнес-метою діяльності суб'єкта господарювання; характеристика механізмів (підходів) управління податковими ризиками підприємства; обґрунтування допустимого рівня податкового ризику; деталізація способів оцінки податкового навантаження на підприємство; організація системи внутрішнього контролю; характеристика податкової звітності; перелік способів подання звітності (декларацій, звітів), які акумулюють інформацію про оподаткування, зовнішнім та внутрішнім стейкхолдерам; напрями співпраці з податковими органами; застосування електронних сервісів для платників податків з урахуванням вимог цифровізації; ключові моменти оподаткування в умовах виникнення форс-мажорних обставин, які базуватимуться на врахуванні вимог законодавства країни, яке адаптова-

не відповідно до конкретної ситуації та ін. [5, с. 258].

Моделювання стратегії оподаткування передбачає виконання підготовчих робіт, які пов'язані з підбором кадрів, які обізнані з питаннями оподаткування, розробки стратегії, а також оцінки податкового навантаження підприємства. Керівництво бізнес-структур має забезпечити вирішення питання щодо формування команди, яка займатиметься розробкою стратегії.

Щодо оцінки податкового навантаження, доцільно наголосити, що в даному контексті необхідно провести реалістичну оцінку, яка базуватиметься на аналізі розрахункових значень оціночних індикаторів, а саме:

- загальне податкове навантаження;
- податкове навантаження за доходами;
- податкове навантаження за витратами;
- податкове навантаження на грошові потоки [4];
- загальна ефективна ставка податку;
- коефіцієнт податкомісткості реалізованої продукції;
- податковіддача прибутку;
- податковіддача активів;
- прибуток на одиницю сплаченого податку;
- коефіцієнт ефективності соціальних податків;
- ефективна ставка оподаткування трудових ресурсів;
- податкове навантаження через непрямі податки;
- податкове навантаження через прямі податки;
- зміна податкових платежів, які сплачуються за відповідні звітні періоди;
- коефіцієнт використання податкових пільг;
- коефіцієнт ефективності податкової політики.

Результати попередньої оцінки податкового навантаження підприємства мають бути фундаментальним інформаційним джерелом для визначення пріоритетних напрямів моделювання стратегії оподаткування суб'єкта господарювання.

Провести попередню оцінку податкового навантаження можуть як працівники підприємства, так і зовнішні експерти. Крім того, для об'єктивності та незалежності суб'єкт господарювання може скористатися послугами аудиторських фірм, аудиторів та консалтингових фірм, оскільки на сьогодні зазначенні юридичні та фізичні особи-підприємці в якості супутніх послуг можуть проводити податковий дью ділідженс (незалежну процедуру, методичне забезпечення якої базується на застосуванні значної кількості загальнонаукових та спеціальних методів, прийомів дослідження, використання яких в практичному аспекті дозволить на належному рівні провести діагностику системи податкового обліку, правильності, своєчасності складання, подання податкової звітності, виявити порушення податкового характеру, які можуть виникнути в процесі фінансово-господарської діяльності бізнес суб'єкта, а також ідентифікувати наявність можливих податкових ризиків, яким також притаманна латентність, окреслити контури планування податкового навантаження в стратегічній перспективі) [6].

Процес розробки стратегії оподаткування підприємства має базуватися на відповідних принципах, перелік та характеристику яких подано на рисунку 1.

Варто погодитися з рекомендаціями колективу авторів Березіна О.В., Безпарточного М.Г. [1, с. 34], що

Рис. 1. Характеристика принципів побудови стратегії оподаткування підприємства

стратегія повинна розроблятися з урахуванням відповідних ключових характеристик, які в контексті стратегії оподаткування доцільно виокремлювати в такому складі з наступним обґрунтуванням:

1) ментальна правильність — стратегія оподаткування підприємства має бути ефективною, враховувати реальні дані, а стратегічний вибір варіантів стратегії повинен базуватися на реалістичному варіанті;

2) ситуаційність — в процесі моделювання стратегії ситуаційний підхід повинен посідати особливе місце, а також мають бути обов'язково враховані фактори внутрішнього та зовнішнього середовища суб'єкта господарювання;

3) унікальність — для досягнення успіху в стратегічній перспективі у стратегії мають бути закладені певні сильні змістовні моменти, які роблять її відмінною від аналогічних стратегій (в т.ч. стратегій конкурентів), а також основу для стратегічного моделювання повинні забезпечити реалістичні показники діяльності суб'єкта господарювання та індикатори, які характеризують рівень податкового навантаження;

4) майбутня невизначеність — при моделюванні стратегії обов'язково мають бути враховані фактори внутрішнього та зовнішнього середовища, оскільки на сьогодні відбуваються динамічні зміни у зовнішньому

середовищі, відповідно, бажано врахувати притаманні зміни (як зовнішнього, так і внутрішнього середовища), які можуть забезпечити визначення додаткових можливостей для підприємства, які в стратегічній перспективі позитивно впливатимуть на результативні показники суб'єкта господарювання;

5) гнучка адекватність — у стратегії потрібно передбачити можливість оперативного реагування на зміни зовнішнього середовища, які безпосередньо можуть здійснити як позитивний, так і негативний вплив на внутрішнє середовище суб'єкта господарювання.

При розробці стратегії мають бути чітко визначені стратегічні цілі, характер яких має базуватися на попередній оцінці зовнішнього, внутрішнього середовища та стратегічній місії підприємства. Після визначення стратегічних цілей необхідно обґрунтувати стратегічні завдання, субординацію учасників розробки стратегії та визначити, структурувати їх взаємодію з урахуванням стратегічних завдань.

Враховуючи факт, що кожному суб'єкту господарювання притаманні власні особливості, відповідно, процес моделювання стратегії оподаткування підприємства повинен бути індивідуальним, без запозичень ключових положень у інших аналогічних стратегій.

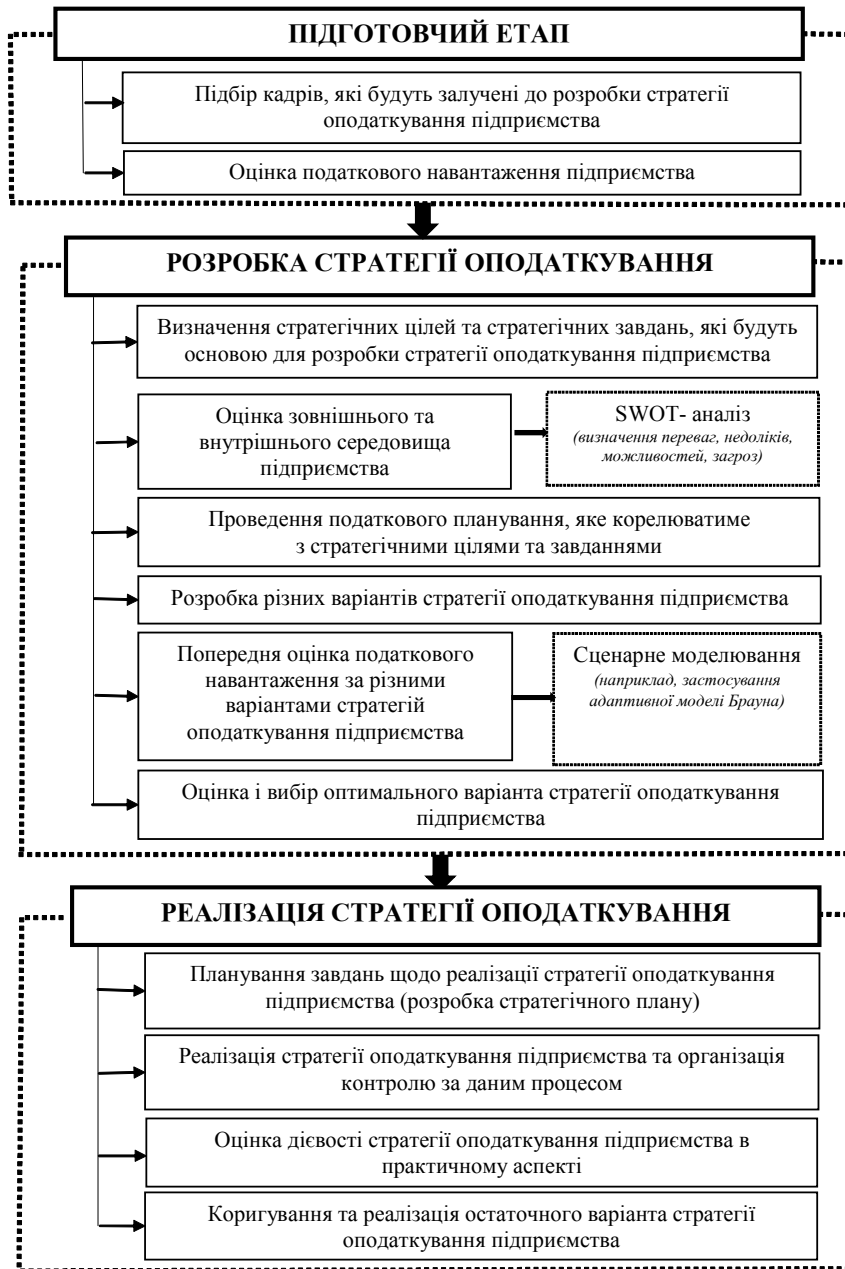

Рис. 2. Схематична візуалізація основних етапів розробки та реалізації стратегії оподаткування підприємства

Оцінка зовнішнього та внутрішнього середовища — одне з першочергових завдань етапу безпосереднього розроблення стратегії. Для оцінки середовища підприємства доцільно використовувати різні інструменти, наприклад, SWOT — аналіз, який забезпечить виявлення як сильних та слабких сторін, так і можливостей, загроз, які є актуальними для суб'єкта господарювання в межах зовнішнього, внутрішнього середовища в контексті моделювання стратегії оподаткування. Зокрема:

- сильні сторони дозволять розробникам стратегії визначити завдання, виконання яких в практичному аспекті забезпечить оптимізацію податкового навантаження та сприятиме розвитку суб'єкта господарювання;

- слабкі сторони сформулюють інформаційну базу про фактори (умови, процеси та ін.), які можуть загальмувати розвиток підприємства при впровадженні стратегії;

- можливості забезпечать ідентифікацію переліку можливостей зовнішнього та внутрішнього середовища, які сприятимуть розвитку підприємства при впровадженні стратегії;

- загрози узагальнять інформації про те, які умови, чинники можуть здійснити деструктивний вплив на процес успішної реалізації стратегії оподаткування, що в кінцевому варіанті може здійснити негативний вплив на розвиток суб'єкта господарювання.

Також у процесі розробки стратегії оподаткування необхідно обґрунтувати організаційно-практичні аспекти управління податковими ризиками. Залежно від місця виникнення фактори ризику поділяються на екзогенні (зовнішні) і ендогенні (внутрішні) та ін. До екзогенних відносяться фактори, які у більшості випадків мають комплексний характер й формуються під впливом політичного, економічного, демографічного, соціального

елементів. До ендогенних чинників впливу можна віднести структуру податкового навантаження, непрозорість, суперечливість і незрозумілість податкового законодавства, діяльність контролюючих органів та ін. Лише комплексний підхід до визначення й оцінки ризиків у процесі податкового прогнозування та планування дозволить попередити масштаби можливих втрат і сприятиме ефективному прийняттю управлінських рішень у практиці податкового менеджменту [3].

Також важливим етапом в процесі моделювання стратегії оподаткування є податкове планування, яке забезпечує прийняття ефективних, дієвих управлінських рішень у сфері оподаткування, оскільки воно базується на застосуванні широкого переліку інструментів (наприклад, застосування податкових пільг, податкових "лазівок", оптимізаційних схем щодо оподаткування). Особливу роль на даному етапі відіграє розробка різних варіантів стратегій оподаткування суб'єкта господарювання, ідентифікація оптимального варіанту стратегії, а також оцінка ефективності податкового планування, яка повинна базуватися на розрахунку оціночних індикаторів, а саме: абсолютне (відносне) зменшення податкових платежів, які сплачує підприємство за відповідний звітний період, коефіцієнт пільгового оподаткування, коефіцієнт ефективності податкового планування та ін.

Завершальним етапом досліджуваного процесу має бути чітке планування завдань, спрямованих на успішну імплементацію в практичному аспекті оптимального варіанта стратегії, розробка плану її реалізації, який акумулюватиме інформацію щодо переліку конкретних завдань та терміну їх виконання, виконавців, бюджетування та ідентифікацію індикаторів, які дозволять оцінити дієвість змодельованої стратегії. Крім того, зазначений етап повинен забезпечити реалізацію контрольних функцій, пов'язаних з впровадженням стратегії в практичну діяльність, а також, у випадку необхідності, обґрунтування напрямів коригування стратегії оподаткування підприємства.

Більш наочно послідовність етапів розробки стратегії оподаткування підприємства представлено на рисунку 2.

Проведені дослідження дозволяють зазначити, що податкове планування і розробка стратегії оподаткування мають бути невід'ємною складовою системи управління підприємства.

ВИСНОВКИ З ПРОВЕДЕНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ

Побудова стратегії оподаткування є актуальним питанням для суб'єктів господарювання в сучасних турбулентних умовах. При розробці стратегії потрібно обов'язково враховувати вимоги законодавства України, вид системи оподаткування, специфіку діяльності бізнес-суб'єкта, галузевий контекст, фактори внутрішнього, зовнішнього середовища підприємства та тенденції розвитку економіки країни. Наявність дієвої стратегії оподаткування дозволить підприємствам збільшувати їх фінансові можливості, підвищувати прибутковість діяльності, збільшувати вартість бізнесу в цілому.

Література:

1. Березін О.В., Безпарточний М.Г. Стратегія підприємства: навчальний посібник. К.: Ліра-К, 2010. 224 с.
2. Майстренко О.В. Реформування податкової системи України як спосіб вирішення податкових колізій. URL: <https://cutt.ly/vX0KY37> (дата звернення 24.08.2022).
3. Кізіма А. Ризики у податковому прогнозуванні та плануванні. Світ фінансів. 2007. Вип. 2 (11). С. 93—101.
4. Концева В.В., Антоненко Н.В., Карлова І.О. Обліково-аналітичне забезпечення оцінки податкового навантаження підприємства. Економіка і суспільство. 2021. Вип. 29. URL: [HTTPS://CUTT.LY/GX0KXSA](https://cutt.ly/GX0KXSA) (дата звернення 24.08.2022).
5. Назаренко І.М. Стратегія оподаткування підприємства: особливості та ключові аспекти моделювання. Актуальні проблеми обліково-аналітичного забезпечення управління в умовах цифрової трансформації: матеріали міжнародної науково-практичної конференції (м. Рівне, 7 квітня 2022 року). Рівне: НУВГП, 2022. С. 257—259.
6. Назаренко І.М. Сутність, призначення та пріоритетні напрями податкового дью дїлідженса як аудиторської послуги. Облік, оподаткування і контроль: теорія та методологія: матеріали VII Міжнародної науково-практичної інтернет — конференції, (м. Тернопіль, 12 червня 2020 р.). Тернопіль: THEU, 2020 С. 50—52.
7. Tax Strategy. URL: <https://cutt.ly/hSRfGFc> (дата звернення 24.08.2022).

References:

1. Berezin, O.V. and Bezpartochnyi, M.H. (2010), *Stratehiia pidpriemstva [Enterprise strategy]*, Lira-K, Kyiv, Ukraine.
2. Maistrenko, O.V. (2005), "Reforming the tax system of Ukraine as a way to resolve tax conflicts", available at: <https://cutt.ly/vX0KY37> (Accessed 24 Aug 2022).
3. Kizyma, A. (2007), "Risks in tax forecasting and planning", *Svit finansiv*, vol. 2 (11), pp. 93—101.
4. Kontseva, V., Antonenko, N. and Karlova, I. (2021), "Accounting and analytical support for assessment the tax burden of the enterprise", *Ekonomika i suspilstvo*, vol. 29, available at: [HTTPS://CUTT.LY/GX0KXSA](https://cutt.ly/GX0KXSA) (Accessed 24 Aug 2022).
5. Nazarenko, I.M. (2022), "Enterprise taxation strategy: features and key aspects of modeling", *Aktual'ni problemy oblikovo-analitychnoho zabezpechennia upravlinnia v umovakh tsyfrovoyi transformatsii: Materialy Mizhnarodnoi naukovo-praktychnoi konferentsii [Actual problems of accounting and analytical management support in the context of digital transformation. International Scientific and Practical Conference]*, *Natsionalnyi universytet vodnoho hospodarstva ta pryrodokorystuvannia*, Rivne, Ukraine, pp. 257—259.
6. Nazarenko, I.M. (2020), "The essence, purpose and priority directions of tax due diligence as an audit service", *Oblik, opodatkuвання i kontrol': teoriia ta metodolohiia: Materialy VII Mizhnarodnii naukovo-praktychnii Internet — konferentsii [Accounting, taxation and control: theory and methodology. International Scientific and Practical Internet Conference]*, *Ternopil'skyi natsionalnyi ekonomichnyi universytet*, Ternopil, Ukraine, pp. 50—52.
7. Poole College of Management (2017), "Tax Strategy", available at: <https://cutt.ly/hSRfGFc> (Accessed 24 Aug 2022). *Стаття надійшла до редакції 03.09.2022 р.*

УДК 005.21:334.716

Л. М. Варава,
д. е. н., професор, завідувач кафедри менеджменту і адміністрування,
Криворізький національний університет, м. Кривий Ріг
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-1069-1645>

А. А. Варава,
к. е. н., доцент, доцент кафедри менеджменту і адміністрування,
Криворізький національний університет, м. Кривий Ріг
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-1126-5325>

DOI: 10.32702/2306-6814.2022.17.35

МОДЕЛІ РОЗВИТКУ ФУНКЦІОНАЛЬНИХ СТРАТЕГІЙ В УМОВАХ ГІРНИЧОРУДНИХ ПІДПРИЄМСТВ УКРАЇНИ

L. Varava,
Doctor of Economic Sciences, Professor, Head of the Department
of Management and Administration, Kryviy Rih National University, Kryviy Rih
A. Varava,
PhD in Economics, Associate Professor, Associate Professor of the Department
of Management and Administration, Kryviy Rih National University, Kryviy Rih

MODELS OF THE DEVELOPMENT OF FUNCTIONAL STRATEGIES AT MINING ENTERPRISES OF UKRAINE

У статті досліджено результати моніторингу і напрями реалізації функціональних стратегій на залізорудних гірничо-збагачувальних комбінатах України. Відмічено їх основні особливості та види відносно внутрішнього і зовнішнього спрямування на підприємствах. На основі узагальнення аналізу розвитку функціональних напрямів за останні роки визначено види ризиків, які обумовлюють певні зміни у відповідних стратегіях. Охарактеризовано найбільш значні ризики у сучасних умовах воєнного стану, які спричиняють прояви кризи. Визначено функціональні напрями, в яких назріли нагальні проблеми, що потребують термінового вирішення і змін у стратегіях. До них належать пошук нових логістичних каналів для експорту продукції та ринків збуту. Запропоновано дії при коригуванні функціональних стратегій в умовах антикризового управління, на основі яких узагальнено моделі їх розвитку для забезпечення подальшої діяльності гірничо-збагачувальних комбінатів.

The article examines the results of monitoring and directions for implementation of functional strategies at iron ore mining and processing plants of Ukraine. Their main features and types in relation to internal and external orientation at enterprises are noted. The emphasis is put on a significant number of varieties of functional strategies in accordance with the specifics of the problems solved by a certain subsystem of enterprise management. On the basis of generalization of the analysis of the development of functional directions in recent years, the types of risks that cause certain changes in the relevant strategies have been identified. Political, economic and market risks have a significant influence on the performance indicators of enterprises in any way. The most significant risks in modern conditions of martial law, which cause manifestations of the crisis, are characterized. These include changes in the logistics routes of product sales and supply chains, as well as the need to find new markets. Actions that must be provided by enterprises in the conditions of a long period of martial law are outlined, including the formation of anti-crisis budgets, assessment of the most dangerous risks, planning of the maximum possible production volumes while ensuring the consumer value of products. On the basis of diagnostics of the state of implementation of functional strategies and

possible risks of mining and processing plants in modern conditions, the models of their development are summarized — market-logistics, leadership-organizational, innovative and financial-stabilization ones. They take into account different types of anti-crisis management: active, reactive, planned (preventive). The emphasis is put on providing new approaches to effective leadership for keeping of personnel and activity of enterprise. It is emphasized on the need to implement an anti-crisis strategy in the activities of these enterprises, which is planned for wartime and post-war reconstruction, and conceptually ensures industrial, financial and personnel recovery. Within the general anti-crisis strategy, its functional components can be developed to ensure the implementation of the most priority measures when using their development models.

Ключові слова: функціональні стратегії, ризики, антикризова стратегія, моделі розвитку функціональних стратегій, гірничо-збагачувальні комбінати.

Key words: functional strategies, risks, anti-crisis strategy, models of development of functional strategy, mining and processing plants.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Для забезпечення довгострокової конкурентоспроможності сучасним підприємствам необхідно координувати діяльність у багатьох напрямках, ефективність яких визначає сукупну величину щорічного фінансового результату і у перспективі. Ці напрями прийнято називати функціональними і до основних з них належать такі сфери: маркетинг, виробництво, фінанси, наукові дослідження та інноваційно-інвестиційна діяльність, персонал, організація і управління, логістика, соціальна відповідальність тощо.

На багатоструктурних, великих за масштабами виробництва підприємствах важливо визначити шляхи вирішення проблем у функціональних сферах та взаємозв'язати їх для координації зусиль на єдиний кінцевий результат. Вирішення таких питань формується у відповідних до кожного напрямку функціональних стратегіях.

Гірничо-збагачувальні комбінати (ГЗК) здійснюють видобуток та переробку залізної руди та виробляють сировинну продукцію для металургійного переділу — концентрату, окатишів, до недавнього часу і агломерату. Ці підприємства налічують у своєму складі значну кількість структурних підрозділів, що належать до основного та обслуговуючого виробництв. Кожен з цих підрозділів має певний внесок у забезпечення конкурентоспроможності кінцевої товарної продукції комбінатів і в них набувають розвиток ті чи інші функціональні сфери діяльності. Але, як показують дослідження, не всі функціональні сфери на ГЗК ефективно реалізують обраний стратегічний курс, підтримуючи тим самим досягнення цілей, що закладено у загальних стратегіях підприємств.

Функціональні стратегії мають найбільшу кількість різновидів відповідно до особливостей проблем, що вирішуються за конкретною підсистемою управління підприємством. Їх успішна реалізація дозволяє досягати цілей не тільки у відповідних сферах, а і зумовлює підвищення ефективності виробничо-господарської діяльності підприємства у цілому.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Функціональні стратегії в діяльності підприємств досліджено у наукових працях вітчизняних вчених

С.Б. Алексєєва [1], Р.О. Мірошника та І.Є. Семіна [2], В.В. Стадніка та В.М. Йохни [3]. В них зроблено наголос на окремих складових формування цих стратегій, таких, як елементи внутрішнього стратегічного потенціалу, функціонування підприємств з іноземним капіталом, забезпечення ризикозахисності.

Методологічні основи щодо обґрунтування видів, класифікації та вибору функціональних стратегій розглянуто у працях О.Є. Кузьміна [4], М.І. Рибачака [5], Л.В. Шульги [6] та інших науковців. Як правило, в них досліджуються окремі функціональні напрями діяльності підприємств: виробництва, маркетингу, фінансів тощо.

Слід відмітити, що недостатньо в сучасних умовах висвітлено питання, пов'язані з узагальненням результатів діяльності підприємств у різних функціональних напрямках, їх спільної ролі у досягненні стратегічних цілей, а також подальшого розвитку з урахуванням слабкої прогнозованості і мінливості зовнішнього оточення.

МЕТА ДОСЛІДЖЕННЯ

Метою даного дослідження є узагальнення результатів моніторингу щодо сучасного стану, спрямованості та ефективності реалізації функціональних стратегій на вітчизняних гірничо-збагачувальних комбінатах та визначення шляхів їх розвитку з урахуванням змін у зовнішньому оточенні.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ

Відомо, що в ієрархічній структурі стратегій функціональні стратегії (ФС) займають нижчий (третій) рівень і формуються за окремими управлінськими підрозділами відповідно до напрямів діяльності: маркетингу, виробництва, фінансів, наукових досліджень і інновацій, кадрової сфери, логістики, зовнішньоекономічної діяльності тощо. За своїм змістом і цілями у запланованому періоді ФС підпорядковуються стратегіям вищих рівнів ієрархії — загальній (корпоративній) і діловим (бізнес-стратегіям).

Відповідно до окремих відмінних рис, якими характеризуються ФС, слід відмітити їх основні особливості:

- 1) взаємозв'язок за різними спрямуваннями з бізнес-процесами підприємства і ланцюжком створен-

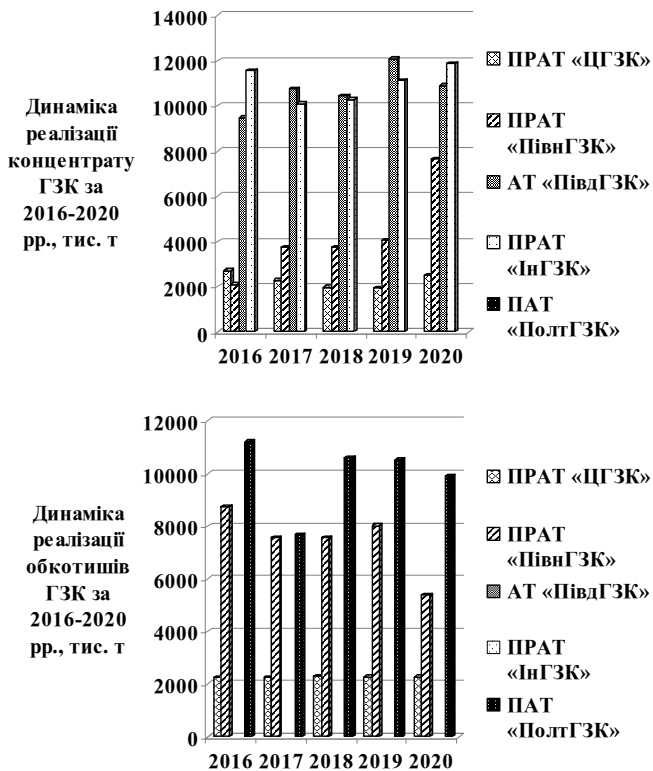

Рис. 1. Динаміка реалізації основної товарної продукції ГЗК за 2016 – 2020 рр., тис. т

ня вартості. Таким чином, ФС забезпечують певний базис, вихідні дані для стратегій вищих рівнів. Корпоративна і бізнес-стратегії реалізуються через впровадження функціональних стратегій за відповідними напрямками у встановлені терміни;

2) зосередженість на створенні і реалізації конкурентних переваг для максимізації ефективності використання ресурсів в окремому напрямі діяльності підприємства, що забезпечує успішність загальної (корпоративної) стратегії розвитку;

3) через ФС забезпечується реалізація стратегічних рішень і контролю діяльності у різних сферах підприємства;

4) більша конкретика ФС і орієнтація на визначені дії в певній області для досягнення загальних стратегічних цілей;

5) ФС повинні бути пов'язані між собою і з загальною (корпоративною) стратегією;

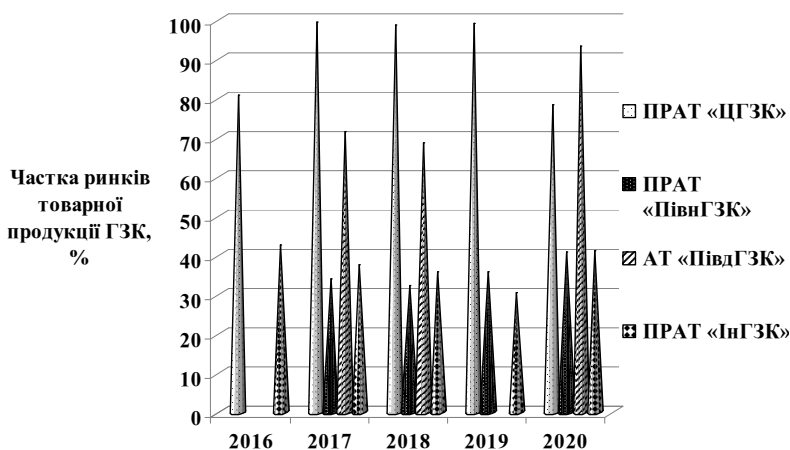

Рис. 2. Частка експорту товарної продукції на ГЗК, %

б) кожна із ФС може мати декілька підфункціональних областей, які мають значну кількість різновидів, назви яких визначаються проблемами, що вирішуються відповідно до цілей певного стратегічного періоду.

В контексті зазначених ролі і впливу ФС на ефективність досягнення стратегічних цілей і загальні результати діяльності підприємств доцільно розглянути їх зміст і спрямування для сучасних реалій залізородних ГЗК України.

Важливими цілями виробничих стратегій є оновлення основних засобів, проведення реконструкції цехів основного виробництва і капітальних ремонтів технологічного устаткування і транспорту.

Основними заходами у виробничих стратегіях ГЗК є підготовка нових горизонтів кар'єрів для збільшення видобутку залізної руди, випуску концентрату та окатишів (рис. 1). Актуальними є питання підвищення енергоефективності, які вирішуються комбінатами у межах виробничих стратегій за напрямками оптимізації технологічних режимів, зниження паливо — і енергоємності основних виробничих процесів, скорочення втрат паливно-енергетичних ресурсів тощо [7; 8].

В останні роки виробничі стратегії були націлені на забезпечення випуску залізородної продукції (концентрату та окатишів) високої якості, що відповідає міжнародним стандартам на світових ринках. У таких напрямках формувались товарні і зовнішньоекономічні стратегії залізородних підприємств. Частка експорту провідних ГЗК України показана на рис. 2.

Останнім часом маркетингові стратегії ГЗК були зорієнтовані на експортні постачання. Ціни на залізну руду та переробну продукцію ГЗК залежать від рівня попиту та цін на металургійну продукцію, зокрема, сталь на світовому ринку. Наприклад, у період 2014-2016 рр. спостерігалася нестабільність цін на сталь, залізну руду та коксівне вугілля і це спричинило скорочення виробництва основних видів товарної продукції ГЗК, а також значне зниження експорту. У 2017 р. визначилася загальна стабілізація макроекономічної ситуації, відповідно до чого намітилась тенденція росту внутрішніх інвестицій та загального рівня попиту як на вітчизняному, так і зовнішньому ринках.

Особливим аспектом у корпоративній культурі сучасних ГЗК є безпечний стан навколишнього середовища при здійсненні виробничих процесів. Очевидно, що стратегії екологічної безпеки (природоохоронної діяльності) націлені на мінімізацію впливу виробничих процесів підприємств на оточуючі території. Загальні обсяги екологічних витрат (рис. 3), які щорічно виділяються підприємствами, спрямовуються на реалізацію проектів з установки очисних споруд для зменшення викидів забруднюючих речовин в атмосферне повітря, переробку відходів виробництва з метою скорочення обсягів їх складування, раціонального використання земельних ресурсів.

У стратегії природоохоронної діяльності ГЗК передбачено безперервну реалізацію програм зі зниження антропогенного навантаження на довкілля. У сучасних місіях гірничорудних підприємств зроблено акцент

не тільки на задоволенні потреб споживачів, а і на соціальній складовій, а саме: забезпеченні безпеки співробітників і максимально можливого зниженні негативного впливу виробництва на навколишнє середовище.

Не дивлячись на складний сучасний стан і скорочення реалізації екологічних заходів, підприємства усвідомлюють відповідальність за техногенне навантаження на оточення. Наприклад, АТ "Південний ГЗК" реалізує у воєнний час комплексний план захисту навколишнього середовища на 2022 рік [10]. Слід зазначити, що закриття нещодавно на цьому комбінаті агломераційної фабрики стало значним кроком у поліпшенні екологічного стану регіону, що відображено у суттєвому скороченні обсягів викидів забруднюючих речовин даним підприємством (рис. 3).

Фінансові стратегії впродовж останніх років націлені в основному на оптимізацію структури капіталу, забезпечення власними оборотними коштами, інвестування у розвиток виробництва. Всі ГЗК за останній період можна визнати фінансово стійкими та забезпеченими власними оборотними коштами, за винятком окремих років і підприємств (рис. 4).

Дослідження показали, що на ГЗК не набули достатнього розвитку інноваційні проекти та заходи. В межах інноваційної стратегії здійснюються заходи на ПРАТ "Центральний ГЗК" (технології виробництва залізородного концентрату преміум-класу, стратегічний проект виробництва окатишів з вмістом заліза 67,5); на АТ "Південний ГЗК" (розроблено інноваційний проект фабрики огрудкування для виробництва окатишів). На ПРАТ "Північний ГЗК" та ПРАТ "Інгулецький ГЗК" за останні роки взагалі не впроваджувалися інноваційні заходи. Для збереження конкурентних позицій на ринках, випуску продукції згідно сучасних міжнародних стандартів всім ГЗК вкрай необхідно активізувати інноваційну діяльність і забезпечити фінансову підтримку реалізації інноваційних стратегій.

Все більшу важливість на сучасних підприємствах набувають кадрові і соціальні стратегії. В їх межах розвиваються напрями з удосконалення мотивації персоналу та управління системою винагород, поліпшення стану охорони праці та пожежної безпеки, навчання персоналу, формування корпоративної культури. Всі ці програми і заходи сприяють збереженню на підприємствах молодих, кваліфікованих фахівців в сфері виробництва і управління, підтримці їх кар'єрного зростання, можливості прояву професійних якостей та генерування нових ідей.

Останнім часом обсяги фінансування в навчання та розвиток персоналу щорічно збільшувались (рис. 5), що дає можливість підвищувати середню продуктивність праці персоналу і виконувати співробітникам свої функції та обов'язки відповідно до сучасних вимог розвитку виробництва і управління.

Але, у зв'язку з карантинними заходами, що мали місце в умовах пандемії COVID-19, майже на всіх підприємствах знизилась відповідні витрати (рис. 5). У 2020 р. спостерігається скорочення чисельності працівників, що пройшли навчання.

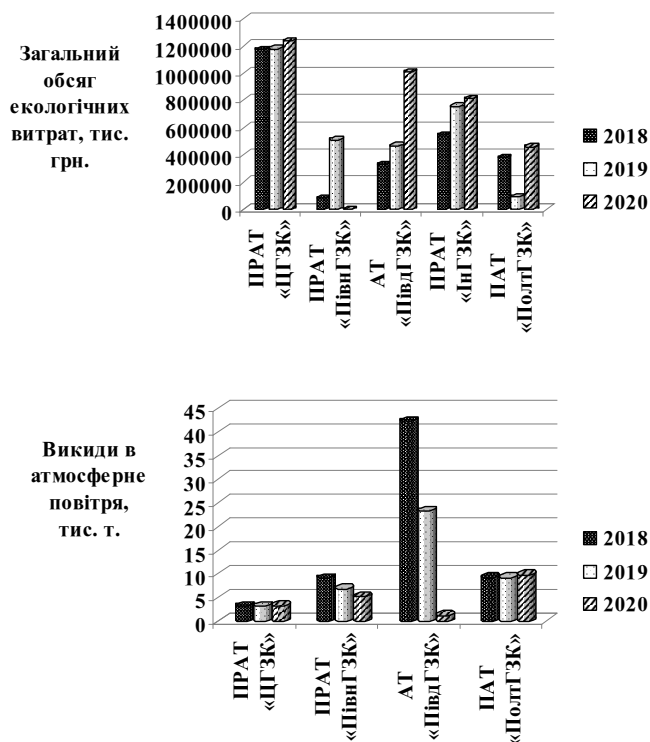

Рис. 3. Динаміка екологічних витрат ГЗК, тис. грн та викидів забруднюючих речовин в атмосферне повітря, тис. т

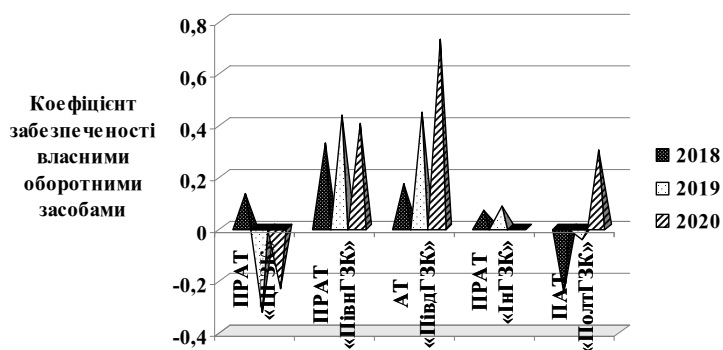

Рис. 4. Показники ліквідності ГЗК за 2018–2020 рр.

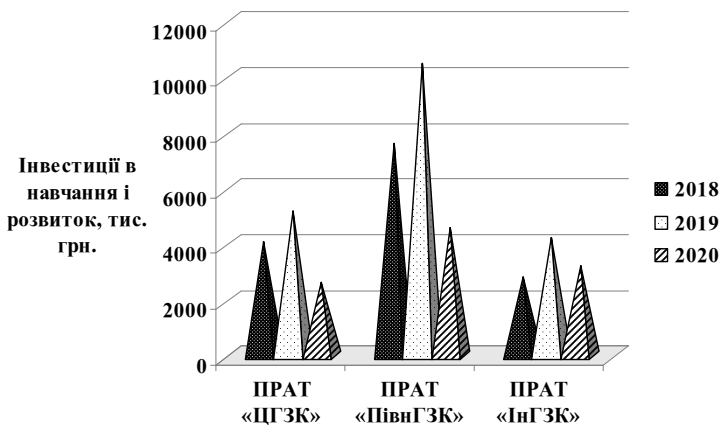

Рис. 5. Обсяги фінансування в навчання та розвиток персоналу

Таблиця 1. Основні ризики в діяльності гірничо-збагачувальних комбінатів України за останні 5 років

Ризики	Вид ризику	Відношення до функціональних стратегій	Характеристика та наслідки ризиків	Дії підприємств з управління ризиками
Кредитний ризик	Фінансовий	Фінансова стратегія	Пов'язаний з невиконанням клієнтських зобов'язань перед підприємством, простроченою дебіторською заборгованістю, ризиками для клієнтів. Наслідки – фінансові збитки для підприємства.	1) Установлення обмежень щодо величини ризику відносно одного або усіх клієнтів; 2) Моніторинг, аналіз та контроль за рівнем кредитного ризику; 3) Формування кредитної політики підприємства.
Ризик управління капіталом	Фінансовий	Фінансова та ресурсна стратегія	Пов'язаний з можливою втратою балансу між позиковими і власними коштами, оптимізацією використання різних видів запасів. Наслідки – загроза діяльності на безперервній основі.	Забезпечення максимального прибутку шляхом: 1) регулярного аналізу загальної структури капіталу для підтримання її балансу; 2) розробка і реалізація фінансової політики управління запасами, що дозволяє зменшити поточні витрати на їх зберігання та реінвестувати оборотний капітал, що вивільняється, у інші активи; 3) ухвалення угод з постачальниками зі збільшенням відстрочки платежу, що дозволяє залучити додатковий оборотний капітал.
Ризик ліквідності	Фінансовий	Фінансова стратегія	Пов'язаний з неспроможністю підприємства погасити вчасно фінансові зобов'язання	Підтримка безперервності та гнучкості фінансування за рахунок використання кредитних умов, наданих постачальниками, а також кредитів та позик. Забезпечення постійної наявності ліквідних активів.
Ризик зміни цін	Ринковий	Маркетингова стратегія	Можливі зниження цін на залізну руду чи сировинну продукцію призведе до зниження прибутковості і генерації грошових коштів. Скорочення виручки може вплинути на здатність фінансувати капітальні проекти з розвитку виробництва.	1) Моніторинг ринкових цін на товарну продукцію та прогнозування цінових тенденцій; 2) Формування цінової політики; 3) Можливі варіанти хеджування цін на свою продукцію; проте підприємствами не укладаються угоди з хеджування. За даний період прибутковість підприємств була збережена, не дивлячись на коливання попиту і пропозиції на основних ринках збуту і збільшення обсягів продажів провідними світовими виробниками.
Валютний ризик	Ринковий	Маркетингова та фінансова стратегія	Пов'язаний з негативним впливом зміни валютних курсів на фінансові результати підприємства.	Формується політика управління валютними ризиками, де установлюється максимальний розмір ризику та ліміти на його рівень за видами валют.
Ризики надзвичайних ситуацій, пов'язаних з аваріями на виробництві	Виробничий	Виробнича стратегія	Пов'язаний з підвищеною небезпекою на виробництві при експлуатації окремих об'єктів. Наслідки – ситуації, пов'язані із загрозою здоров'ю, життю працівників, що передбачені Кодексом цивільного захисту України.	Формування комплексу організаційно-технічних заходів, що передбачають протипожежні та протиповітряні тренування, а також відпрацювання персоналом підприємств реальних аварійних ситуацій у взаємодії зі спеціалізованими службами.
Порушення графіків доставки готової продукції споживачам або постачань матеріально-технічних ресурсів	Комерційний (логістичний)	Маркетингова та логістична стратегія	Пов'язаний з нестабільною роботою залізниці і порту. В основному виникає в зимовий період у зв'язку з погіршенням погодних умов. Наслідки – збої у перевезенні готової продукції споживачам та у постачаннях ресурсів.	Для забезпечення безперебійної роботи підприємств в зимовий період формується страховий запас необхідних матеріально-технічних ресурсів, ведуться переговори з обґрунтуванням пріоритетності вантажу.
Відтік кваліфіковано го персоналу	Виробничий (кадровий)	Кадрова та виробнича стратегія	Пов'язаний з відтоком молодих кваліфікованих фахівців, в основному за кордон. Наслідки – зниження кадрового потенціалу, конкурентоспроможності у стратегічній перспективі з причин нестачі продукування інноваційних ідей і впроваджень у виробництві, нових підходів до управління, фахівців за сучасними затребуваними кваліфікаціями.	Підприємствами розробляються підходи до мотивації працівників на засадах конкурентної оплати праці і створенні кращих умов роботи. Розробляються Положення з адаптації нових співробітників, впроваджуються програми щодо вибору персоналом індивідуальних соціальних пакетів.

Джерело: узагальнено авторами на основі джерел [7—11].

Таблиця 2. Моделі розвитку функціональних стратегій залізорудних гірничо-збагачувальних комбінатів в умовах кризи

Моделі розвитку функціональних стратегій в умовах кризи	Мета антикризових заходів	Основні дії щодо забезпечення діяльності в умовах кризи	Характеристика трансформації функціональних стратегій в умовах кризи
Ринково-логістична (активна)	Стимування проявів кризи у функціональних напрямках	Пошук нових ринків збуту і нових перевізників. Формування нових логістичних схем постачання товарної продукції	Оптимізація замовлень відповідно до можливих логістичних схем перевезень експортної продукції (маркетингова, логістична та зовнішньоекономічна стратегії); використання існуючих можливостей з імпорту матеріально-технічних ресурсів (зовнішньоекономічна та ресурсна стратегії); забезпечення якості продукції (виробнича стратегія)
Лідерсько-організаційна (превентивна)	Поєднання керівних зусиль у функціональних напрямках для забезпечення реалізації стратегій за пріоритетами	Збереження персоналу. Зміни в ОСУ у напрямі більшої гнучкості	Ефективне лідерство, позитивний вплив на працівників, соціальна підтримка, посилення системи заохочення (кадрова та соціальна стратегії); часткові зміни і мінімізація кількості проміжних ланок в ОСУ, зміни в системі керування і відповідальності за прийняття рішень (організаційно-управлінська стратегія)
Інноваційна (превентивна)	Управління інноваційним потенціалом для збереження ліквідності та платоспроможності	Впровадження інновацій у пріоритетних функціональних напрямках	Використання інноваційних резервів і оцінка інноваційного потенціалу (інноваційна стратегія); забезпечення конкурентоспроможності продукції (виробнича та інноваційна стратегії); підтримка інформаційного забезпечення прийняття управлінських рішень (інноваційна та організаційно-управлінська стратегії); залучення і мотивація працівників високої кваліфікації до генерування інноваційних ідей для зниження проявів кризи (кадрова та інноваційна стратегії)
Фінансово-стабілізаційна (реактивна)	Забезпечення стабільності фінансового стану	Оптимізація структури фінансування пріоритетних заходів за функціональними напрямками	Реструктуризація кредиторської заборгованості, мобілізація внутрішніх резервів, зміна структури оборотного капіталу (фінансова стратегія).

Слід зазначити, що діяльність у функціональних напрямках наражається на різні види ризиків і залежно від їх рівня і впливовості відбуваються певні зміни у відповідних стратегіях (табл. 1). Останнім часом значний вплив на показники діяльності підприємств у будь-якому напрямі мають політичні, економічні та ринкові ризики. Гірничорудними підприємствами України здійснюються заходи з управління ризиками, для чого створені системи внутрішнього контролю, які повинні забезпечувати надійну підтримку у досягненні цілей, реалізації стратегій і підвищенні конкурентоспроможності на ринках.

Найбільший вплив у 2020—2021 р.р. мали ризики, пов'язані з неконтрольованим поширенням вірусної інфекції COVID-19 та у 2022 р. в значній мірі виявилися ризики воєнного стану. Остання ситуація спричинила зміни фактично у кожному напрямі діяльності. Особливо виникли проблеми зі збутом товарної продукції на експорт, дефіцитом паливно-мастильних та інших витратних матеріалів.

Взагалі, відповідно до результатів діагностики, слід зазначити, що не зважаючи на розвиток окремих напрямів і досягнення позитивних результатів при реалізації функціональних стратегій на ГЗК, ще залишається багато невирішених проблем. Основна стратегічна мета

гірничорудних підприємств полягає у забезпеченні сталих ринкових позицій, поширенні сегментації на світовому ринку залізорудної сировини, підвищенні прибутковості за рахунок випуску і реалізації конкурентоспроможної продукції. Але, постають проблеми оновлення технологій, забезпечення конкурентоспроможності експортної продукції, залучення молодого кваліфікованого персоналу, соціального розвитку та подальшого захисту довілля.

У воєнній ситуації для підприємств постали питання виживання, збереження діяльності, утримання робочих місць, грошового забезпечення процесів та підтримки обороноздатності країни [12]. На даний час окремі українські підприємства зупинили роботу, інші скоротили випуск. Доходна частина знизилась на 20—80 %. Гірничорудним підприємствам, по-перше, треба вирішувати питання змін у логістичних каналах збуту продукції та ланцюгах поставок, а також пошуку нових ринків.

Ситуація може змінюватись дуже динамічно, що потребує відповідального прийняття рішень стосовно цих змін. Зараз відсутня можливість довго обговорювати та узгоджувати рішення. Керівникам треба брати відповідальність і в умовах великої терміновості приймати управлінські рішення, навіть перспективного спрямування.

Стратегічні рішення є багатофункціональними, що дає змогу їх комплексного застосування для більшості сфер діяльності підприємства. Вони охоплюють споживчі проблеми, конкурентне оточення, організаційну структуру, розподіл чи перерозподіл ресурсів і відповідальності.

Більшість стратегічних цілей підприємств стосуються розвитку функціональних напрямів. Прийняті функціональні стратегії не можуть реалізовуватись у повному обсязі, тому важливо визначити найбільш пріоритетні заходи чи проекти. В умовах довготривалого періоду дії воєнного стану підприємствам при коригуванні функціональних стратегій необхідно:

- сформувати бюджети та визначити залишки матеріально-технічних ресурсів відповідно до умов, що склалися;

- ураховувати при прийнятті сьогоднішніх рішень їх майбутні наслідки (через місяць, півроку, рік);

- розглядати найбільш небезпечні ризики, визначити ймовірність їх настання і відповідно до цього приймати кінцеві рішення;

- здійснювати пошук нових перевізників і схем постачання продукції;

- відповідно до результатів моніторингу нових ринків планувати максимально можливі обсяги виробництва, забезпечуючи споживчу цінність продукції;

- спрямувати зусилля на продовження реалізації найбільш актуальних заходів у всіх напрямках, особливо в тих, що стосуються енергозбереження, забезпечення якості продукції, екологічної сфери.

ГЗК постійно здійснюють моніторинг ризиків, що виникають під час діяльності, та розробляють заходи з управління ними. Але, ймовірність посилення дії ризиків в сучасних умовах воєнного стану значно підвищилася. Швидко виникають кризові умови, які характеризуються різними проявами, такими як: поява несподіваних для менеджменту підприємства ситуацій, що потребують реактивних антикризових заходів; швидке погіршення результатів діяльності і необхідність прийняття спеціальних рішень (активні заходи); певні ситуації, які могли бути прогнозованими, і підприємство планувало превентивні рішення за умов реалізації окремих, раніше передбачених заходів подолання кризових проявів [13, с. 67—69].

Антикризове стратегічне управління характеризується швидкістю ухвалення рішень на нижніх рівнях управління, що важливо для здійснення змін у функціональних напрямках при узгодженні з відповідними керівниками. Зокрема, умови воєнного стану ще більше посилюють підвищену мінливість зовнішнього середовища.

Узагальнення моделей розвитку функціональних напрямів діяльності ГЗК з урахуванням антикризових заходів представлено у табл. 2.

На підприємствах доцільно сформувати антикризову стратегію, сплановану на воєнний час і післявоєнну відбудову, яка концептуально забезпечує виробниче, фінансове та кадрове оздоровлення. В межах загальної антикризової стратегії можуть бути розроблені її функціональні складові. Кризові умови поставили багато проблем стосовно розвитку лідерства та збереження і подальшої діяльності персоналу, про що наголо-

шується як науковцями [14], так і менеджерами-практиками підприємств і компаній [15]. Антикризова стратегія повинна відповідати конкретній ситуації і реалізовуватись при тісній взаємодії і співпраці різних функціональних відділів і рівнів підприємства для забезпечення діяльності в умовах воєнного стану.

ВИСНОВКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

Практика показує, що неможливо підприємству чи компанії ефективно реалізовувати загальну (корпоративну) стратегію, не створюючи конкурентних переваг в окремих функціональних напрямках діяльності. Забезпечивши взаємозв'язок між усіма бізнес-процесами у ланцюжку створення вартості можна досягати кінцевого стратегічного результату.

Здійснивши моніторинг реалізації функціональних стратегій в умовах залізничних ГЗК і їх відповідності основному стратегічному курсу за останні роки, можна зазначити, що у багатьох напрямках досягнуто значних результатів, визначено шляхи вирішення існуючих проблем, а саме: оновлення основних засобів, активізації інноваційної діяльності, кадрового і соціального розвитку, екологічної безпеки. Однак сьогоднішня надала нові виклики, що спричинили економічну кризу на деяких підприємствах.

На основі сучасного дослідження найбільш актуальних проблем, пов'язаних зі збереженням діяльності, утриманням робочих місць та підтримкою персоналу, сформовано моделі розвитку функціональних напрямів ГЗК з урахуванням антикризових заходів та відповідним коригуванням існуючих стратегій. Доцільно реалізовувати найбільш важливі заходи у функціональних стратегіях в межах загальної антикризової стратегії підприємства, яка повинна бути зорієнтована на конкретну ситуацію і співпрацю з різними підрозділами системи управління.

У подальшому важливо розглянути параметри ефективності різних функціональних стратегій, їх вплив на досягнення стратегічних цілей і фінансові результати діяльності підприємств.

Література:

1. Алєксєєв С.Б. Механізм формування функціональних стратегій елементів внутрішнього стратегічного потенціалу торговельного підприємства. Ефективна економіка. 2014. № 11. Режим доступу: <http://www.economy.nauka.com.ua/?op=1&z=3495> (дата звернення: 06.08.2022).

2. Стадник В.В., Йохна В.М. Функціональні стратегії у забезпеченні ризикозахисності підприємства в процесі інноваційного розвитку. Вісник Хмельницького національного університету. Економічні науки. 2015. № 2 (2). С. 95—99.

3. Швець Ю.О. Ризики в діяльності промислових підприємств: види, методи оцінки та заходи подолання ризику. Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Міжнародні економічні відносини та світове господарство. 2018. В. 17. Ч. 2. С. 131—135.

4. Кузьмін О., Петришин Н. Технологія вибору виробничих стратегій для машинобудівних підприємств. Менеджмент та підприємництво в Україні: етапи станов-

лення і проблеми розвитку: зб. наук. праць. 2009. № 647. С. 92—99.

5. Рибак М.І. Види виробничих стратегій підприємств. Економіка та держава. 2014. № 6. С. 114—119.

6. Шульга Л. В., Терещенко І. О., Шарлай О. В. Сучасні маркетингові стратегії управління підприємством. Ефективна економіка. 2020. № 9. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=8192> (дата звернення: 06.08.2022).

7. Офіційний сайт ПРАТ "Північний гірничо-збагачувальний комбінат". Інформація для акціонерів. [Електронний ресурс]. URL: <https://sevgok.metinvestholding.com/ua/about/info> (дата звернення: 03.08.2022).

8. Офіційний сайт ПРАТ "Центральний гірничо-збагачувальний комбінат". Інформація для акціонерів. [Електронний ресурс]. URL: <https://cgok.metinvestholding.com/ru/about/info> (дата звернення: 03.08.2022).

9. Офіційний сайт ПРАТ "Інгулецький гірничо-збагачувальний комбінат". Інформація для акціонерів. [Електронний ресурс]. URL: <https://ingok.metinvestholding.com/ua/about/info> (дата звернення: 03.08.2022).

10. Офіційний сайт АТ "Південний гірничо-збагачувальний комбінат". Інформація для акціонерів. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://www.ugok.com.ua/ua/about/info.php> (дата звернення: 03.08.2022).

11. Офіційний сайт ПАТ "Полтавський гірничо-збагачувальний комбінат". Звіт про управління за 2020 рік. [Електронний ресурс]. URL: https://www.ferrexpo.ua/system/files/id_reports/zvit_pro_upravlniia_prat_poltavskiy_gzk_za_2020_rik.pdf (дата звернення: 03.08.2022).

12. Микола Войтович. Воєнна оптимізація трудових відносин — здобутки та розчарування. PRAVO.ua. [Електронний ресурс]. URL: <https://pravo.ua/voenna-optymizatsiia-trudovykh-vidnosyn-zdobutky-ta-rozcharuvannia/> (дата звернення: 20.08.2022).

13. Мостенська Т. Л., Юрій Е.О. Інструменти антикризового управління. Український журнал прикладної економіки. 2019. Том 4. № 1. С. 64—72.

14. Зварич Р., Тиш Т. Управління кризовими ситуаціями та лідерство в умовах коронакризи. Вісник Тернопільського національного економічного університету. 2020. Вип. 2. С. 135—147.

15. Юлія Ряховська. Міцніші за метал: як великому холдингу вижити під час війни. Reactor.ua. [Електронний ресурс]. URL: <https://mind.ua/openmind/20245013-micnishi-za-metal-yak-velikomu-holdingu-vizhiti-pid-chas-vijni> (дата звернення: 20.08.2022).

References:

1. Alieksiev, S.B. (2014), "The mechanism of formation of functional strategies of elements of the internal strategic potential of a trading enterprise", *Efektivna ekonomika*, [Online], vol. 11, available at: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=3495> (Accessed 6 Aug 2022).

2. Stadnyk, V.V. and Jokhna, V.M. (201), "Functional strategies in ensuring risk protection of the enterprise in the process of innovative development *Visnyk Khmel'nyt-*

s'koho natsional'noho universytetu", *Ekonomichni nauky*, vol. 2 (2), pp. 95—99.

3. Shvets', Yu.O. (2018), "Risks in the activity of industrial enterprises: types, assessment methods and risk mitigation measures", *Naukovyj visnyk Uzhhorods'koho natsional'noho universytetu*. Seriya: Mizhnarodni ekonomichni vidnosyny ta svitove hospodarstvo, vol. 17, p. 2, pp. 131—135.

4. Kuz'min, O. and Petryshyn, N. (2009), "The technology of choosing production strategies for machine-building enterprises", *Menedzhment ta pidpriemnytstvo v Ukraini: etapy stanovlennia i problemy rozvytku*, vol. 647, pp. 92—99.

5. Rybak, M.I. (2014), "Types of production strategies of enterprises", *Ekonomika ta derzhava*, vol. 6, pp. 114—119.

6. Shul'ha, L. V., Tereschenko, I. O. and Sharlaj, O. V. (2020), "Modern marketing strategies of enterprise management", *Efektivna ekonomika*, [Online], vol. 9, available at: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=8192> (Accessed 6 Aug 2022).

7. The official site of Private joint stock company "Northern Mining and Processing Plant" (2022), "Information for shareholders", available at: <https://sevgok.metinvestholding.com/ua/about/info> (Accessed 3 Aug 2022).

8. The official site of Private joint stock company "Central Mining and Processing Plant" (2022), "Information for shareholders", available at: <https://cgok.metinvestholding.com/ru/about/info> (Accessed 3 Aug 2022).

9. The official site of Private joint stock company "Inguletskyi Mining and Processing Plant" (2022), "Information for shareholders", available at: <https://ingok.metinvestholding.com/ua/about/info> (Accessed 3 Aug 2022).

10. The official site of Joint stock company "Southern Mining and Processing Plant" (2022), "Information for shareholders", available at: <https://www.ugok.com.ua/ua/about/info.php> (Accessed 3 Aug 2022).

11. The official site of Public joint stock company "Poltava Mining and Processing Plant" (2020), "Management report", available at: https://www.ferrexpo.ua/system/files/id_reports/zvit_pro_upravlniia_prat_poltavskiy_gzk_za_2020_rik.pdf (Accessed 3 Aug 2022).

12. Vojtovych, M. (2022), "Military optimization of labor relations — gains and disappointments", *PRAVO.ua*, [Online], available at: <https://pravo.ua/voenna-optymizatsiia-trudovykh-vidnosyn-zdobutky-ta-rozcharuvannia/> (Accessed 20 Aug 2022).

13. Mostens'ka, T. L. and Yuriy, E.O. (2019), "Crisis management tools", *Ukrains'kyj zhurnal prykladnoi ekonomiky*, vol. 4, no. 1, pp. 64—72.

14. Zvarych, R. and Tysh, T. (2020), "Crisis management and leadership in the conditions of the corona crisis", *Visnyk Ternopil's'koho natsional'noho ekonomichnoho universytetu*, vol. 2, pp. 135—147.

15. Riakhov's'ka, Y. (2022), "Stronger than metal: how a large holding survives during the war", *Reactor.ua*, [Online], available at: <https://mind.ua/openmind/20245013-micnishi-za-metal-yak-velikomu-holdingu-vizhiti-pid-chas-vijni> (Accessed 20 Aug 2022).

Стаття надійшла до редакції 23.08.2022 р.

УДК 330.33 (477)

С. С. Стоянова-Коваль,
д. е. н., професор, професор кафедри обліку і оподаткування,
Одеський державний аграрний університет
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-1945-0509>
Є. В. Слуцький,
к. е. н., викладач кафедри забезпечення військ (сил), Військова академія (м. Одеса)
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-2696-5831>
С. В. Степаненко,
к. е. н., докторант кафедри менеджменту, бізнесу і адміністрування, Державний
біотехнологічний університет, м. Харків, Україна
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-6132-328X>

DOI: 10.32702/2306-6814.2022.17.43

СУЧАСНИЙ СТАН ТА ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ ЦИРКУЛЯРНОЇ ЕКОНОМІКИ УКРАЇНИ У КОНТЕКСТІ СВІТОВИХ ТРЕНДІВ

S. Stoyanova-Koval,
Doctor of Economic Sciences, Professor, Professor of the Department
of Accounting and Taxes, Odessa State Agrarian University
E. Slutskyi,
PhD in Economics, Lecturer of the Department of Support of Troops (Forces), Military Academy (Odessa)
S. Stepanenko,
PhD in Economics, Doctoral Student of the Department of Management,
Business and Administration, State Biotechnological University

THE MODERN STATE AND DEVELOPMENT TRENDS OF CIRCULAR ECONOMY IN UKRAINE

У результаті проведених досліджень було визначено, що розвиток циркулярної економіки постає одним з найбільш актуальних світових трендів у контексті розв'язання глобальних проблем існування теперішніх та майбутніх поколінь людства та пріоритетів забезпечення сталого розвитку національних економік і суспільства. Інституціональні підтримка розвитку економіки замкнутого циклу знайшла широке відображення у законодавстві провідних країн світу та стратегічно орієнтована на здобуття довгострокових конкурентних переваг із одночасним вирішенням завдань збереження навколишнього середовища та економії ресурсів. В Україні діяльність щодо запровадження трансформаційних змін у напрямі розвитку циркулярної економіки знаходиться на початковому етапі та потребує розробки і імплементації адекватних інструментів та мотиваторів, які спроможні активізувати ці процеси.

Світовий досвід накопичив значний перелік дієвих інструментів, які постають каталізаторами розвитку циркулярної економіки: верифікація екологічних інновацій і технологій, моніторинг вуглецевого сліду, екомаркування, екоменеджмент та екоаудит, зелені закупівлі, екоподатки.

У результаті проведених досліджень було визначено перспективні інструменти та сучасні тренди, що мають місце у сучасній та світовій практиці та постають в основі визначення дорожньої карти активізації циркулярної трансформації економіки України.

На підставі результатів системного моніторингу і проведених досліджень існуючих тенденцій та проблем розвитку циркулярної економіки у світі та в Україні, було окреслено базові напрями активізації розвитку процесів, основаних на замкненому технологічному циклі для національної економіки.

Наукова новизна результатів дослідження полягає у доповненні спектру інструментів розвитку циркулярної економіки з урахуванням специфіки та сучасного стану розвитку економіки замкненого циклу в Україні у контексті світових і національних трендів диджеталізації, біотрансформацій та змін до управління поведінкою бізнесу і споживачів.

Виявлені в результаті проведених досліджень тенденції, пріоритети і ключові напрями майбутніх трансформацій економіки замкненого циклу є визначальними для подальшого вирішення стратегічних глобальних та національних завдань забезпечення сталого розвитку економіки України, як частини економіки європейського простору.

Development of the circular economy was identified as one of the most relevant global trends in the context of solving global problems of the existence of current and future generations of humanity and priorities for ensuring the sustainable development of national economies and society. Institutional support for the development of the closed cycle economy is widely reflected in the legislation of the leading countries of the world and is strategically oriented towards obtaining long-term competitive advantages while simultaneously solving the problems of environmental protection and resource saving. Today in Ukraine, activities related to the implementation of transformational changes in the direction of the development of the circular economy are at the first stage and require the development and implementation of adequate tools and motivators capable of activating these processes.

World experience has accumulated a significant list of effective tools that act as catalysts for the development of the circular economy: verification of ecological innovations and technologies, carbon footprint monitoring, eco-labeling, eco-management and eco-audit, green purchases, eco-taxes.

Promising tools and modern trends that take place in modern and global practice and form the basis of determining the roadmap for the activation of the circular transformation of the economy of Ukraine have been determined.

The results of system monitoring and the conducted research of existing trends and problems of the development of the circular economy in the world and in Ukraine formed the basis for determining the basic directions of activation of the development of processes based on a closed technological cycle for the national economy.

The scientific novelty of the research results is the addition to the range of tools for the development of the circular economy, taking into account the specifics and current state of development of the closed cycle economy in Ukraine in the context of global and national trends of digitalization, biotransformations and changes to the management of business and consumer behavior.

The identified trends, priorities and key directions of future transformations of the closed cycle economy are important for further solving the strategic global and national tasks of ensuring the sustainable development of the economy of Ukraine, as part of the economy of the European space.

Ключові слова: циркулярна економіка, економіка замкненого циклу, сталий розвиток, бізнес, екологічні діяльність, відходи, суспільство, глобальні цінності.

Key words: circular economy, closed cycle economy, sustainable development, business, environmental activities, waste, society, global values.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ В ЗАГАЛЬНОМУ ВИГЛЯДІ

Сучасне суспільство та економіка у своєму розвитку дійшли чіткого розуміння своєчасності та необхідності побудови соціально-економічних відносин на засадах сталого розвитку, збереження ресурсів і навколишнього середовища, біорізноманіття, розв'язання соціально-економічних проблем існування теперішніх поколінь без нанесення шкоди майбутнім. У бізнесі по-

чинають домінувати системні підходи, що ґрунтуються не лише на комерційних мотивах і інтересах, а й на інтересах і потребах суспільства, навколишнього середовища, майбутніх поколінь [1]. Обмеженість природно-економічних ресурсів змушує людство та бізнес шукати більш оптимальні та економічні механізми їх використання, що в цілому, сприяє підвищенню загального соціально відповідального рівня господарського управління на всіх його рівнях. Одним з перспективних варіантів

розвитку економіки на засадах ресурсозбереження є економіка замкнутого циклу, яка приходить на зміну традиційній лінійній формі організації виробництва.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Науково-практична проблематика забезпечення сталого розвитку національної економіки, зокрема, у частині розвитку циркулярної економіки останній час постає у призмі уваги відомих вітчизняних та зарубіжних вчених, теоретичний, методичний і практичний базис наукових праць яких формує потужний каркас вирішення цієї складної та актуальної проблеми сьогодення. Серед науковців, які зробили потужний внесок у розвиток визначеної проблеми, слід відмітити наступних: Т. Бергер, Д. Каррез, Н. Бокен, Н. Міллар, П. Леувен, М. Сайнені, Н. Хорбел, С. Вітмен, З. Галушко, Ж. Дерій, Н. Бутенко, К. Кононова, В. Лойко, Т. Меркулова, Н. Трушкіна та інші.

Поряд з тим, складні явища і тенденції, що супроводжують становлення і розвиток економіки замкнутого циклу у країнах світу, зокрема, в Україні, потребують детального моніторингу і аналізу, як передумови обґрунтування ефективних інструментів і механізмів її управління.

МЕТА СТАТТІ

Метою статті є дослідження та оцінка сучасних тенденцій, що мають місце у процесах розвитку циркулярної економіки України у контексті світового досвіду та практики здійснення трансформаційних перетворень економік замкнутого циклу.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ

Модель циркулярної економіки або економіки замкнутого циклу (take-make-dispose) сьогодні постає у світі однією з найбільш перспективних та прогресивних моделей розвитку соціально-економічних систем. У дослідженнях сутності і природи економіки замкнутого циклу найчастіше зустрічаються три домінуючі принципи її існування та розвитку (3-R): 1R (reduce) — економія ресурсів та пріоритет повторного використання сировини, матеріалів, продуктів; 2R (reuse) — максимально повне, ефективне та продуктивне використання товарів; 3R (Recycle) — відтворення побічної продукції та відходів для подальшого використання у виробництві [2]. Систематизація наукових підходів до трактування сутності циркулярної економіки дозволило науковцям визначити її зміст вітчизняними вченими як "...як інноваційний підхід до організації логістичних процесів, заснований на замкненому русі ресурсів з їх мінімальними втратами у вигляді відходів і максимальному залученні вторинних ресурсів у виробництво з метою досягнення сталого розвитку логістичних систем" [3].

Сьогодні ініціативи щодо розвитку циркулярної економіки активно підтримуються багатьма країнами та економічними угрупованнями. У європейській практиці господарювання затверджений та діє План дій з розвитку циркулярної економіки у рамках європейського зеленого курсу "Green Deal", метою якого є створення у пе-

ріод до 2050 року нейтральної до забруднення, сталої спільної економіки з повним замкненим технологічним циклом. У відповідності із даним планом, починаючи з 2020 р. 70% всіх будівельних відходів має бути залучено до процесу подальшої переробки [4]. У Китаї прийнятий Закон "Про циркулярну економіку", орієнтований на побудову нової архітектури соціальної економіки замкнутого циклу: екокомпанії — екологічні індустріальні парки — екоміста та території [5].

Країни ЄС окреслили національні дорожні карти для імплементації стратегії переходу на засади циркулярної економіки, на підставі яких було створено Глобальний альянс з економіки замкнутого циклу та підвищення ефективності використання ресурсів (GACERE). Відповідно до євроінтеграційних прагнень та спільних цінностей і підходів до управління економікою в Україні розпочато ініціативи щодо уніфікації та гармонізації вітчизняного законодавства із європейським у контексті даного питання. Результатом цього у 2017 р. стало прийняття "Національної стратегії управління відходами". У світовому рейтингу найбільш забруднених країн (117 країн світу) Україна посідає 56 місце у 2021 р. [6], у світовому рейтингу за найбільшим обсягом сміття в розрахунку на одного мешканця країни — 9 місце [7]. Близько 19% всіх відходів, які утворюються на території України, є небезпечними [8,9].

Моніторинг та оцінка сучасного стану розвитку економіки замкнутого циклу в Україні дозволили визначити основні проблемні аспекти, які мають місце у вітчизняній системі господарювання: 1) низький рівень повторної переробки матеріалів та нестача відповідних виробничих потужностей за окремими регіонами країни; 2) збільшення обсягів промислових відходів національного виробництва та імпорту на територію України з інших країн; 3) високий ступень лібералізації ліцензійного законодавства та наявність корупційних схем управління у частині зберігання, утилізацію та використання відходів [10]; 4) низький рівень соціальної культури населення та інституціонального управління у сфері поводження з побутовими відходами; 5) постійне збільшення частини площі під зберіганням відходів та зниження темпів їх утилізації.

Дослідження особливостей ведення циркулярної економіки дозволяють визначити в якості її ключових параметральних характеристик наступні: динамічність та альтернативність, трансформативність, економічність, відтворюваність, ефективність, тривалий життєвий цикл матеріалів, створення додаткової соціальної та економічної цінності, можливості отримання конкурентних переваг для бізнесу та екологічних переваг для суспільства. Разом з тим, світові експерти зауважують, що перехід до засад циркулярної економіки, зокрема, у національних масштабах, є складним та тривалим процесом, який потребує кардинальної зміни парадигми сприйняття ресурсів і підходів до господарювання. Як зауважують аналітики Circularity Gap, на даному етапі у світі лише 9% всієї сировини і матеріалів спрямовуються на повторне використання у виробництві та споживанні [11]. Реалізація трансформаційних змін потребує окреслення дорожньої карти циркулярних перетворень та пошуку дієвих інструментів її імплементації у практичну діяльність. У країнах ЄС в якості таких інстру-

ментів сьогодні діють: верифікація екологічних інновацій і технологій, моніторинг вуглецевого сліду, екомаркування, екоменеджмент та екоаудит, зелені закупівлі, екоподатки [12]. Доповнюючи цей базовий спектр інструментів, вважаємо доцільним запропонувати наступні (рис. 1).

З урахуванням сучасного стану розвитку циркулярних процесів в національній економіці України одним з найбільш перспективних інструментів постає максимальне збереження товарів та збільшення термінів їх зберігання у циклі виробництво-споживання. Особливо це стосується продуктів харчування, подовження строків придатності яких розв'язує також проблему забезпечення продовольчої безпеки країни. Разом з тим, ключові принципи циркулярної економіки не мають створювати дисбаланс із принципами сталого розвитку, де ключові увага приділяється безпечності та якості продуктів харчування і збереження здоров'я теперішніх і майбутніх поколінь.

Значною проблемою для вітчизняної економіки є порушення екобалансу за рахунок фактору активного утворення відходів від промислових виробництв та неефективні механізми їх використання і утилізації. Різкою тенденцією нарощування характеризуються також обсяги побутових відходів, масштаби накопичення яких сьогодні значно перевищують потужності з їх переробки в окремих регіонах. Разом з тим, як відмічають експерти місцеві підприємства з переробки вторинної сировини в Україні завантажені не більше 70% (зокрема, промислові об'єкти із переробки паперу, скла, пластику) [13].

Культурно-етичною проблемою побутової поведінки для українців залишається сьогодні практика сортування побутових відходів. Соціально-громадські ініціативи лише набувають потужного руху у найбільших містах країни, тоді як у сільській місцевості рівень соціальної відповідальності покупців і споживачів у даному розрізі залишається невисоким. Сьогодні у світі проблема ідентифікації та диференціації побутових відходів вже вирішується за допомогою штучного інтелекту та є одним з об'єктів створення перспективних стартапів у бізнесі.

Важливою умовою успішного подальшого розвитку економіки замкненого циклу є забезпечення необхідної прозорості, відкритості та популярності інформації про циркулярну поведінку і її результати. Драйвером такого тренду може виявитись технологія блокчейну, яка може виконувати свої функції на основі створення інформаційно-аналітичних цифрових платформ (наприклад, платформа відслідковування викидів вуглецю). Візуалізація та широке представлення результатів суспільних ініціатив з екодіяльності виступатиме додатковим стимулятором соціально відповідальної поведінки бізнесу та споживачів.

Рис. 1. Інструментарій циркулярної економіки

Джерело: запропоновано авторами.

Класичним драйвером циркулярної економіки залишається відновлення та поширення ремонтної бази товарів, продукції, широке надання повторних сервісів тощо. Зростання рівня якості життя та добробуту населення економічно розвинутих країн сприяли тенденції відмови від ремонтних послуг з боку населення та бізнесу. Разом з тим, послуги з ремонту та технічного обслуговування вживаних товарів дозволяє підвищити життєвий цикл та довше використовувати корисні властивості товарів. Сьогодні ремонтні послуги також акумулюються у площині формування діджетел-платформ та активної інтеграції виробників, сервісів і споживачів.

Успішний розвиток циркулярної економіки потребує не тільки використання інструментів технічного, технологічного та організаційно-економічного характеру. Принципово важливе значення набуває зміна парадигми мислення, сприйняття нових цінностей, відмова від традиційних підходів до управління у бізнесі та звичаїв у виробничому і побутовому споживанні. Потрібна нова культура відносин, ідей, цінностей і цілей, які визначають масштаб потенціалу майбутнього існування людства та є спільними для бізнесу, національних економік, територій, націй та світового суспільства. Формування нової культури — тривалий та складний процес, результати якого визначаються національними економічними, культурно-історичними, соціальними, гуманітарними, побутовими та іншими чинниками. Бізнес-культура та побутова культура, заснована на життєвоорієнтованих цінностей замкненого технологічного циклу і сталого розвитку суспільства сьогодні визначає успіх і можливості існування людства.

Підвищення результативності функціонування економіки замкненого циклу у майбутньому нероз-

рівно пов'язане з активними темпами цифровізації системи економічних зав'язків і процесів не всіх рівнях господарського управління. Сучасні цифрові девайси виконують функції інформаційно-аналітичної та технічної підтримки бізнес-моделей на всіх етапах економіки замкненого циклу. Моніторинг, діагностика, введення в експлуатацію, сервісне обслуговування, новітні комерційні торговельні платформи тощо сприяють економії витрат часу, ресурсів, матеріалів, формують інформаційний базис для прогнозування та оцінки результативності, подовжують життєвий цикл товару та підвищують ефективність сервісів.

Аналіз особливостей розвитку економіки замкненої економіки у країнах світу та в Україні дозволили визначити ключові тренди, що мають місце у сучасній практиці та постають в основі визначення дорожньої карти активізації циркулярної трансформації національної економіки:

1) активний розвиток та популяризація відповідального та свідомого вибору покупців і споживачів у напрямі придбання екопродуктів, економії ресурсів та індивідуального задоволення від добровільної участі у процесах збереження навколишнього середовища і сталого суспільного розвитку;

2) більш інтенсивна поява та використання цифрових комерційних платформ із вторинними ринками перепродажів товарів і послуг (повторне використання товарів);

3) виклики зовнішнього бізнес-середовища (пандемія Covid, політично-військові конфлікти тощо) значно ускладнили роботу інфраструктурної мережі з постачання сировини та матеріалів, що надало додаткові імпульси для розвитку повторного продажу і використання товарів;

4) виникнення об'єктивної потреби у формуванні системи нових стандартів і вимог ідентифікації, оцінки, переміщення товарів повторного використання із створенням системи продуктових ланцюгів для економік замкненого циклу;

5) цифровізація національних економік та формування інформаційно-аналітичних платформ, які забезпечують функціонування блокчейнів циклічності, пов'язуючи витрати із результативністю дій у нелінійній економіці.

Систематизуючи ключові доміанти формування та розвитку економіки замкненого циклу, можна визначити головний принцип циркулярної економіки — перетворення відходів на довгострокові стратегічні цінності та здобуття конкурентних переваг на основі використання інструментів системи господарських відносин замкненого типу. Глобальним супутнім ефектом реалізації даного принципу буде досягнення цілей і завдань сталого розвитку, які сьогодні постають базовими для світової економіки та людства. Глобальність масштабу та ініціатив реалізації економіки майбутнього, заснованої на стратегічних цінностях для теперішніх і майбутніх поколінь вимагає нових моделей інвестицій в інфраструктуру, логістику і поведінку. Першочергове завдання формування такої моделі — показати інтегральний ефект для суспільства і забезпечити взаємовигідне партнерство зацікавлених сторін.

З урахуванням існуючих тенденцій та проблем розвитку циркулярної економіки у світі та в Україні, базовими напрямками активізації розвитку процесів, основаних на замкненому технологічному циклі, можна окреслити:

1) трансформація глобальних процесів та міжурядових ініціатив у регіональні та національні. Обґрунтування і прийняття національних стратегій, програм і механізму розвитку циркулярної економіки, які постануть стратегічним орієнтиром та стимулом імплементації їх у практику бізнесу;

2) розробка систем чітких орієнтирів, індикаторів, показників, що будуть конкретизувати цілі розвитку економіки замкненого циклу та формуватимуть методичний базис для достовірної і повної оцінки результативності проведених заходів;

3) зовнішньоекономічна торговельна політика держави у частині імпорту товарів, при утилізації та збереженні яких виникають небезпечні відходи, реалізація практика "зелених закупівельна", обмеження імпорту відходів та небезпечних речовин;

4) подальше удосконалення податкового екологічного законодавства та доведення ставок екоподатків до рівня європейської практики;

5) впровадження та всебічна підтримка соціально відповідальних ініціатив з боку бізнесу, інституційного управління всіх рівнів, розробка системи спільних цінностей, сприйняття та реалізації суспільно важливих програм і методів господарювання;

6) інвестиційно-інноваційна ті інституційна підтримка сфери поводження із відходами, розробки та практичної імплементації старт-апів у сфері економіки замкненого циклу;

7) подальше удосконалення екологічного податкового законодавства. Сьогодні екологічний податок — єдиний податок України, ставки якого зросли у разі протягом останніх років. Поряд з цим, ставки екоподатку у національній податковій системі є значно нижчим у порівнянні з європейськими.

8) створення інклюзивної системи єдності і співробітництва урядів різних країн, регіональних органів самоврядування, бізнесу, суспільства, активне навчання та підвищення глобальної і національної економічної культури, нарощування потенціалу можливостей концепції сталого розвитку у всіх учасників світової економіки.

ВИСНОВКИ З ПРОВЕДЕНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ

Таким чином, розвиток циркулярної національної економіки має ґрунтуватись на загальних засадах перетворення відходів та вживаної сировини на актив, який у майбутньому спроможний забезпечити користувачу отримання економічних (соціальних, екологічних) вигід. За такого підходу витрати на утилізацію та повторне використання перетворюються на інвестиції, які забезпечують суспільству та економіці соціально-екологічний та економічний ефект. Результатом розвитку циркулярної економіки на території України має стати створення довгострокових цінностей, які виражаються як у отриманні сукупного ефекту: 1) економія витрат ресурсів і матеріалів

для бізнесу; 2) створення нових виробництв і робочих місць для територій; 3) зниження негативного антропогенного впливу на природне середовище та клімат; 4) підвищення ступеня економічної і фізичної доступності споживачів до товарів за рахунок використання потенціалів економії ресурсів, ремонту, повторного сервісного обслуговування та використання; 5) активна участь національної економіки у глобальних ініціативах сталого розвитку, що формують довгострокові переваги для теперішніх та майбутніх поколінь. Перспективами подальших наукових досліджень у даному контексті є обґрунтування ефективних механізмів і мотиваторів активізації розвитку циркулярної економіки у господарському просторі України.

Література:

1. Крюкова І. О., Степаненко С. В. Ефективність вітчизняного агробізнесу бізнесу у призмі пріоритетів сталого розвитку. *Агросвіт*. 2022. № 9—10. С. 3—12.
2. Sainany M. A taxonomy of circular economy indicators. *Journal of Cleaner Production*. 2019. No 207. P. 542—559.
3. Dzwigol H., Trushkina N., Kwilinski A. The Organizational and Economic Mechanism of Implementing the Concept of Green Logistics. *Virtual Economics*. 2021. No 4 (2). P. 74—108.
4. The Circular Economy Action Plan. URL: https://environment.ec.europa.eu/strategy/circular-economy-action-plan_en. (дата звернення 04.08.2022).
5. Weetman C. A Circular Economy Handbook for Business and Supply Chains: Repair, Remake, Redesign, Rethink. London, United Kingdom: Kogan Page, 2016. P. 25.
6. Рейтинг найбільш забруднених країн та регіонів світу 2021. URL: <https://www.iqair.com/ru/world-most-polluted-countries>. (дата звернення 04.08.2022).
7. Лойко В. В. Проблеми розвитку циркулярної економіки в Україні. The Formation of Modern Economic Area: Conference Proceedings of III International Scientific Conference From the Baltic to the Black Sea, Riga, Latvia, August 23th, 2019. Riga, Latvia, 2019. P. 24—27.
8. Horbal N. I., Adamiv M. Ye., Chumak A. S. Adaptation of circular economy principles to waste management in Ukraine. *Вісник Національного університету "Львівська політехніка"*. 2020. Т.4. № 1. P. 159—166.
9. Top-10 zasmichenih krajin. Що треба зробити з відходами в Україні просто зараз. URL: <https://nv.ua/ukr/ukraine/events/ukrajina-uviyshla-u-top-10-zasmichenih-krajin-svitu-shcho-mozhna-zrobiti-zi-smittyam-50032235.html>. (дата звернення 04.08.2022).
10. Merkulova T., Kononova K., Titomir O. Development trends of circular economy: Case study of Ukraine. *Rivista di studi sulla sostenibilita', FrancoAngeli Editore*. 2017. Vol. 2017 (2). P. 51—66.
11. The world is 9% circular our global engine is stuck in reverse. URL: <https://www.legacy.circularity-gap.world/2019>. (дата звернення 04.08.2022).
12. Overview of circular economy in Europe. URL: <https://circulareconomy.europa.eu/platform/sites/default/files/ecopreneur-circular-economy-update-report-2020.pdf>. (дата звернення 04.08.2022).

13. Дерій Ж., Бутенко Н., Зосименко Т. Впровадження концепції циркулярної економіки: проблеми та перспективи. *Проблеми і перспективи економіки та управління*. 2021. № 1 (25). С. 54—59.

References:

1. Kriukova, I.O. and Stepanenko, S.V. (2022), "Efficiency of domestic agribusiness business in the perspective of sustainable development priorities", *Ahrosvit*, vol. 9—10, pp. 3—12.
2. Sainany, M. (2019), "A taxonomy of circular economy indicators", *Journal of Cleaner Production*, vol. 207, pp. 542—559.
3. Dzwigol, H., Trushkina, N. and Kwilinski, A. (2021), "The Organizational and Economic Mechanism of Implementing the Concept of Green Logistics", *Virtual Economics*, vol. 4 (2), pp. 74—108.
4. Environment (2020), "The Circular Economy Action Plan", available at: https://environment.ec.europa.eu/strategy/circular-economy-action-plan_en (Accessed 4 August 2022).
5. Weetman, C. (2016), *A Circular Economy Handbook for Business and Supply Chains: Repair, Remake, Redesign, Rethink*, Kogan Page, London, UK.
6. IQAir (2022), "Rating of the most polluted countries and regions of the world 2021", available at: <https://www.iqair.com/ru/world-most-polluted-countries> (Accessed 4 August 2022).
7. Lojko V.V. (2019), "Problems of circular economy development in Ukraine", *The Formation of Modern Economic Area: Conference Proceedings of III International Scientific Conference From the Baltic to the Black Sea, Riga, Latvia, August 23th, 2019*, pp. 24—27.
8. Horbal, N.I., Adamiv, M.Ye. and Chumak, A.S. (2020), "Adaptation of circular economy principles to waste management in Ukraine". *Visnyk Natsional'noho universytetu "L'viv's'ka politekhnika"*, vol. 4. (1), pp. 159—166.
9. Novyj Chas Krainy (2019), "Top 10 littered countries. What should be done with waste in Ukraine right now", available at: <https://nv.ua/ukr/ukraine/events/ukrajina-uviyshla-u-top-10-zasmichenih-krajin-svitu-shcho-mozhna-zrobiti-zi-smittyam-50032235.html> (Accessed 4 August 2022).
10. Merkulova, T., Kononova, K. and Titomir, O. (2017), "Development trends of circular economy: Case study of Ukraine", *Rivista di studi sulla sostenibilita', FrancoAngeli Editore*, vol. 2017 (2), pp. 51—66.
11. Circle-economy (2019), "The world is 9% circular our global engine is stuck in reverse", available at: <https://www.legacy.circularity-gap.world/2019> (Accessed 4 January 2011).
12. Circle-economy (2020), "Overview of circular economy in Europe", available at: <https://circulareconomy.europa.eu/platform/sites/default/files/ecopreneur-circular-economy-update-report-2020.pdf> (Accessed 4 August 2022).
13. Derij, Zh., Butenko, N. and Zosymenko, T. (2020), "Implementation of the concept of circular economy: problems and prospects", *Problemy i perspektyvy ekonomiky ta upravlinnia*, vol. 1 (25), pp. 54—59. *Стаття надійшла до редакції 31.08.2022 р.*

УДК 330.3

*O. Nazarenko,**Doctor of Economic Sciences, Professor of the Department of Accounting and Taxation,
Sumy National Agrarian University, Sumy**ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-7546-174X>**Lichen Niu,**Postgraduate student, Sumy National Agrarian University, Sumy**ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-0481-846X>*

DOI: 10.32702/2306-6814.2022.17.49

CURRENT STATUS AND PROSPECTS OF THE DEVELOPMENT OF THE INFORMATION COMPONENT OF FAMILY FARM MANAGEMENT IN CHINA

О. В. Назаренко,

д. е. н, професор, професор кафедри обліку і оподаткування,

Сумський національний аграрний університет, м. Суми

Лічен Ню,

аспірант, Сумський національний аграрний університет, Суми

СУЧАСНИЙ СТАН ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ ІНФОРМАЦІЙНОЇ КОМПОНЕНТИ УПРАВЛІННЯ СІМЕЙНИМИ ФЕРМАМИ В КИТАЇ

The information component of family farm management is an important engine to promote the quality, efficiency and competitiveness of agriculture and realize the modernization of agriculture and rural areas. A perfect family farm information service system is conducive to optimizing resource allocation, improving production efficiency, optimizing supply and demand, production structure, and regional structure. The application of advanced information technologies such as Internet of things, big data and remote sensing technology in the production of family farms is conducive to improving the utilization rate of production factors and labor productivity of family farms, improving the quality of agricultural products and broadening the sales channels of agricultural products. Although China's agricultural informatization construction started late, after decades of development, it has made certain achievements in agricultural information infrastructure, agricultural information service and agricultural information technology, but there are still factors restricting further development. As an indispensable part of China's agricultural development, family farms are also groping in the informatization management. This article reveals the significance of the information component in agricultural informatization, analyzes the current situation of China's family farm informatization management, finds out and analyzes the problems and provides the basis and foundation for accelerating the development of information component of family farm management in China.

Through the on-the-spot investigation of some domestic farms, we understand the organizational structure of the family farm, and have a full understanding of the production and operation process of the family farm. In combination with the management work of the family farm manager in the operation of the farm, we have determined the content and practical significance of the information component of family farm management.

Інформаційна компонента управління сімейними фермами виступає важливим рушієм підвищення якості, ефективності, конкурентоспроможності сільського господарства та його модернізації в межах наявних сільських територій. Досконала система інформаційного обслуговування сімейних ферм сприяє оптимізації розподілу ресурсів, підвищенню рентабельності діяльності, оптимізації попиту та пропозиції, структури виробництва та його регіональної конфігурації. Застосування передових інформаційних технологій, таких як інтернет, великих баз даних, технології дистанційного зондування у виробництві сімейними фермами сприяє оптимізації рівня використання факторів виробництва та продуктивності праці, підвищенню якості сільськогосподарської продукції та розширенню каналів її збуту. Незважаючи на той факт, що формування інформаційної компоненти управління сімейними фермерськими господарствами у Китаї розпочалося пізно, після десятиліть розвитку, вона досягла певних результатів у інформаційній інфраструктурі, сільськогосподарських інформаційних службах та технологіях. Але слід визнати, що все ще існують фактори, які обмежують її подальший розвиток. Будучи невід'ємною складовою сільськогосподарського розвитку Китаю, сімейні ферми також знаходять шляхи подальшого вдосконалення власного інформаційного забезпечення.

На основі фактичного відвідування та анкетування, шляхом узагальнення та аналізу отриманих результатів опитування, обробки даних офіційних державних органів, врахування іноземного досвіду, в даній статті системно досліджена поточна ситуація та існуючі проблеми інформатизації а також запропоновано заходи для прискорення розвитку інформаційної компоненти управління сімейними фермами в Китаї.

Завдяки проведенню, в реальних умовах, спостереження за роботою фермерів, нами досліджено процес виробництва, організаційну структуру сімейних ферм та сформовано повне розуміння особливостей їх функціонування. У поєднанні з управлінською роботою керівника сімейної ферми ідентифіковано зміст і практичне значення інформаційної складової управління сімейною фермою.

Key word: questionnaire, informatization, information support, information component of management, management, agriculture, family farm.

Ключові слова: анкетування, інформатизація, інформаційне забезпечення, інформаційна складова управління, менеджмент, сільське господарство, сімейна ферма.

PROBLEM STATEMENT IN GENERAL FORM

Agricultural informatization mainly refers to the process of creating a more labor-saving and efficient sustainable development industry based on modern science and technology and its concepts in the process of agricultural production. With the development of the times, the Internet of things, 5g network and artificial intelligence are used. The development of agricultural informatization is very important for the development of national informatization. As an important foundation for promoting agricultural development, the role of family farm informatization management can not be ignored. Nowadays, the state attaches great importance to the work of "agriculture, rural areas and farmers", especially after the Rural Revitalization Strategy is put forward. Under the background of new rural construction, how to solve the problems in the informatization management of family farms and promote the high-quality development of informatization of family farms in China is a top priority in the whole agricultural industry.

LITERATURE REVIEW

Through sorting, many authors have studied the family farm information management and agricultural information management, and the results are mainly concentrated in:

In the family farm information management. Fang Xiangming believes that in the field of family farm informatization, the United States has always been at the forefront of the economic and social development of family farms in the world. The United States has invested a lot of time, human, material and financial resources in the research and promotion of modern family farm information technology and family farm informatization, and has built a complete family farm information database and a modern family farm information management network system. It is provided to family farms for free, which promotes the rapid and healthy development of American family farms [1]. Ruan Rongping, Zhou Pei and Zheng Fengtian believe that in order to realize the informatization of family farms, it is necessary to improve the information acquisition ability of family farm operators, expand the information acquisition channels, pay attention to the information needs of family farm operators, and improve the matching of information supply and demand [2]. Li Jin, Feng Xian and Guo Meirong studied the application and development strategy of family farm information. The author believes that the promotion of information technology has certain regional differences. The level of productivity development and economic development in each region have a direct impact on the promotion and popularization of information

technology in family farms. Therefore, the comprehensive application of family farm information technology needs to be combined with specific reality [3]. In analyzing the relationship between agricultural informatization and agricultural economy in Henan, Ding Luman said that agricultural informatization has the attribute of public goods, and its construction can only be led by the government, which requires the government to increase the support for infrastructure construction funds, and at the same time, formulate a scientific agricultural informatization system [4]. Zhang Yi pointed out that improving farmers' information awareness and information science and technology level is the core of rapidly promoting family farm information work by analyzing the path of Hubei new rural construction [5]. When analyzing the information construction of family farms in Anhui Province, Shang Jingjing said that at present, there is still a shortage of high-tech talents, information management talents and high-quality comprehensive talents in family farms, which needs to be supplemented [6]. Fu Weidong and Wang Jixin pointed out that the main problem of China's agricultural information market is the low market allocation rate, which is mainly caused by the failure of reasonable setting of hardware, software and personnel training in the process of agricultural informatization [7]. Kong Xiangzhi believes that in the process of agricultural informatization in China, most of the energy and funds are used to build hardware and software facilities, and the importance of talent training is not recognized, which makes many farmers not interested in informatization achievements. Therefore, how to improve the efficiency of informatization achievements is an urgent problem to be solved [8]. Jack believes that family farm is an agricultural operation entity with an appropriate scale engaged in agricultural production, processing and sales based on the basic unit of peasant households, registered by the industrial and commercial administration department, market-oriented and profit maximization [9]. Aker J.C. believes that family members must live on the farm, raise funds for the family farm, and the family members of the farm work together in agriculture [10].

To sum up, the development of family farm informatization is the only way for the development of world agricultural modernization, which has been confirmed by many agricultural developed countries. For China, in order to realize the high-speed and sustainable development of China's agricultural economy, we must constantly improve the informatization level of family farms and improve the informatization system of family farms as soon as possible.

PRESENTING THE MAIN MATERIAL

Promoting the informatization development of family farms in China can improve the comprehensive management level of family farms. With the rise of the mobile Internet of things era, more and more industries are using computers for business management. As one of the core industries of the country, family farms can establish an information transmission and feedback system that conforms to the comprehensive management, and establish a national shared Internet of things interactive closed system, which can achieve real-time information

processing and comprehensive decision-making, thus forming the comprehensive modern management of family farms.

Promote the integrated development of family farms. Family farm informatization can combine all seemingly scattered links more closely, promote the virtuous development cycle of the whole industrial chain, subvert the traditional family farm organization form and structure, and make the family farm develop in the direction of modernization, industrialization and integration.

It can help the government to carry out macro-control on family farms. The informatization of family farms will produce socialized information networks, which will greatly broaden the communication channels between the government and farmers. It is more conducive for the government to manage the production, processing, circulation and other related links of family farms by going deep into the grass-roots level to understand the urgent needs of farmers, and enable the government to manage the market-oriented family farms by using modern information technology.

It can make the production factors of traditional family farms play the greatest role. Once information and knowledge are applied to the family farm as a new productivity, on the one hand, it can improve the quality of farmers, improve their labor productivity, and make the family farm production activities more accurate and orderly; On the other hand, it can effectively mix various production factors to form an optimal combination, and promote the sustainable development of family farms. Can effectively manage and control the cost of family farms.

With the long-term application of information resources, the traditional resource utilization efficiency will be greatly enhanced, and the ineffective consumption of land, labor, water resources, etc. will be greatly reduced. Therefore, the informatization of family farms can directly improve the resource utilization rate, although it requires a large amount of capital and human resources in the short term. But in the long run, the cost of family farm will be greatly reduced after the completion of informatization.

Promote the development of family farm science and technology and the promotion of information technology. Family farm informatization enables relevant scientific research personnel to share relevant scientific research achievements across time and space constraints, and discuss with each other to continuously improve family farm technology and family farm information promotion methods. For family farmers, informatization can enable them to obtain the latest agricultural scientific and technological achievements, the market situation and sales demand of relevant industries in real time to change and adjust their production plans in time, so that the market demand and supply can be effectively connected.

Promote the internationalization and globalization of agriculture. With the integrated development of the global economy, the agricultural trade between countries is becoming more and more frequent. With the development of family farm informatization, the logistics cost will be greatly reduced, and more standardized and branded agricultural products will flow to the international market, making the added value of the family farm industry chain grow rapidly, thus greatly enhancing the international competitiveness of Chinese agricultural products.

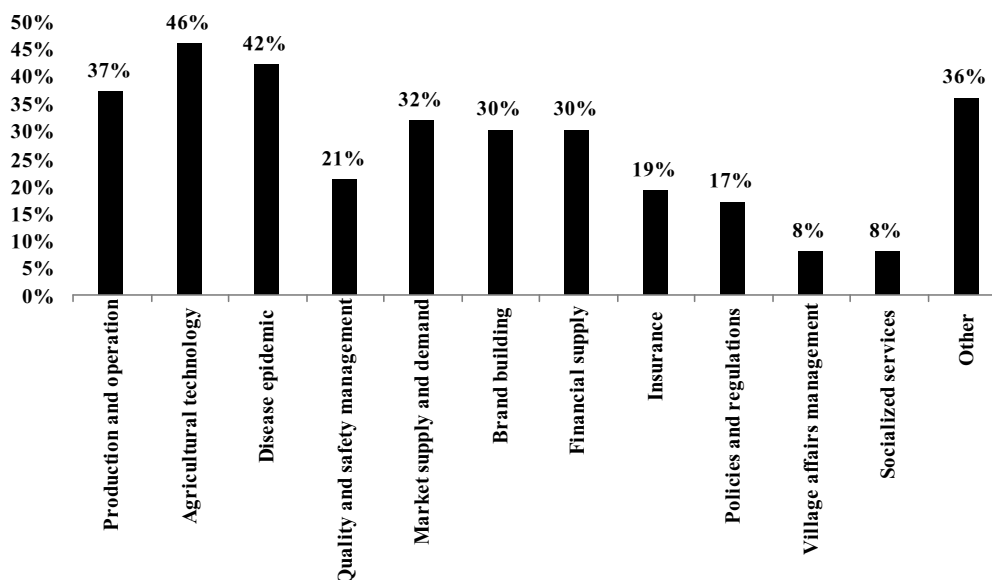

Figure 1. Information acquisition during the production and operation of family farms

Source: created by the authors based on the conducted research.

Promote the transformation of the agricultural economic structure. Family farm informatization can promote the framework of agricultural industry to be more standardized, so as to improve the quality of agricultural products and optimize the rural industrial structure and regional layout. The agricultural economy has been transformed from the original labor-intensive and capital intensive unitary structure into a multi-level ladder like industrial structure dominated by knowledge and information technology, and gradually from the traditional extensive development mode to the sustainable intensive development mode.

Current situation data and calculation: by the end of 2020, the overall level of agricultural and rural informatization development at the county level had reached 37.9%, an increase of 1.9 percentage points over the previous year. Remarkable achievements have been made in the development of agricultural and rural informatization, the rural network infrastructure has been significantly improved, the informatization of agricultural production has been steadily promoted, the e-commerce of agricultural products has sprung up, the digitization of rural governance has been prominent, the popularization of information services has been accelerated, the development environment has been continuously optimized, and the construction of digital villages has taken substantial steps, which has promoted the rapid development of family farms and rural informatization during the 14th Five Year Plan period And laid a solid foundation for the comprehensive revitalization of rural areas.

According to the comprehensive calculation of relevant data of 2642 counties (cities and districts) in China, in 2020, the national agricultural production informatization level will be 22.5%, the national agricultural product quality and safety traceability informatization level will be 22.1%, the county agricultural product online retail sales volume will account for 13.8% of the total agricultural product sales, the comprehensive disclosure level of administrative village Party affairs, village affairs and finance will be

72.1% by applying information technology, and the county government affairs online service rate will be 66.4%. The coverage rate of e-commerce service stations and administrative villages reached 78.9%, the county average agricultural and rural informatization financial investment was nearly 13 million yuan, the county average agricultural and rural informatization social capital investment was more than 30 million yuan, and the coverage rate of County-Level Agricultural and rural informatization management service institutions was 78.0%. Although the rural informatization development of family farms has made positive progress, it is still at a relatively low level and is facing many difficulties and challenges.

Family farms have also made some achievements in information management, but there are also some problems. According to the "national new agricultural business entity development index survey". 5166 new-type agricultural operators were investigated and studied. The author analyzed 1343 family farm samples and summarized and sorted out the data. The survey sites involved 23 provinces including Anhui, Beijing, Fujian, Gansu, Guangdong, Guangxi, Guizhou, Hebei, Henan, Heilongjiang, Hubei, Hunan, Jilin, Jiangsu, Jiangxi, Liaoning, inner Mongolia, Shandong, Shanxi, Shaanxi, Sichuan, Yunnan and Zhejiang.

The type of agricultural information demand of family farm operators. The application of agricultural information technology can improve the production and operation efficiency. Family farmers usually obtain corresponding agricultural information based on their own needs, and their information acquisition ability is stronger than that of ordinary farmers. From the type of information demand, most family farms have obtained information on production and operation, agricultural technology promotion, epidemic situation, market supply and demand, brand construction, financial supply and other aspects in the process of production and operation (Figure. 1). The main agricultural information needs of family farms are obviously diversified, and the information required involves the whole process of production and operation.

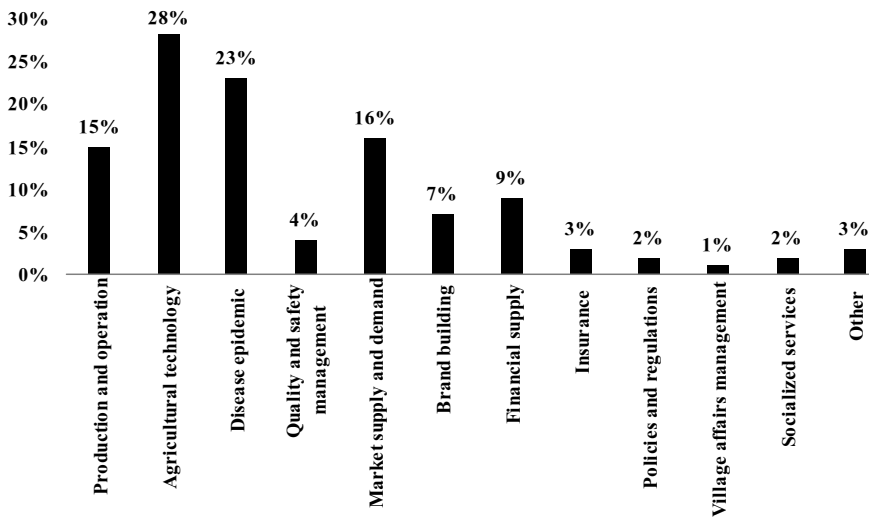

Figure 2. Proportion of information technology to family farm production and operation

Source: created by the authors based on the conducted research.

In general, among the information obtained by family farms in the process of production and operation (Figure. 2), the information of agricultural technology promotion, epidemic situation and market supply and demand is the most helpful to family farms. As far as family farms are concerned, 28% of the respondents think that agricultural technology promotion is the most helpful to their production and operation, followed by epidemic situation (24%), market supply and demand (17%) and production and operation (15%). Specifically, the demand of family farms for agricultural information is mainly concentrated on the production side.

The main body of information release of family farms is also an important aspect of promoting the informatization management of family farms in China. Since the implementation of the project of information entering villages and households, the main body of agricultural information supply has expanded from the high

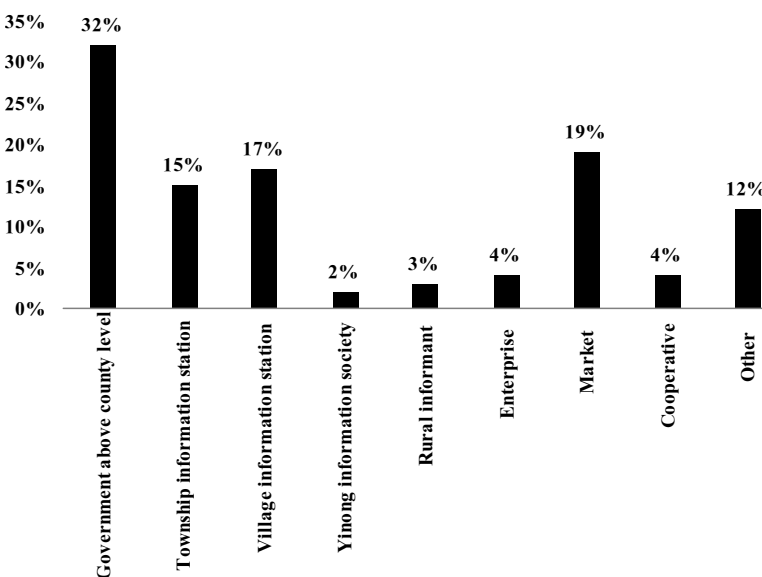

Figure 3. Proportion of information release subject's assistance to family farm production and operation

Source: created by the authors based on the conducted research.

level to the low level, and various localities have made efforts to build a horizontal and vertical information supply network. For family farms, the information publishing bodies are diversified (Figure. 3). Among them, the government information service institutions at and above the county level are the most important information publishing bodies, followed by the market. These two types of information publishing bodies jointly constitute a horizontal and vertical information supply network. In addition, family farms and cooperatives also obtain a large amount of agricultural information from grassroots information providers such as Township information stations and village information stations. There are more intersections between family

farms and the locations of these types of information release subjects, with more frequent contacts, more opportunities to obtain information and higher convenience.

The abundance of access to agricultural information is a concrete expression of whether the information supply is sufficient. Family farms have multiple ways to obtain information about their production and operation (Fig. 4). Paper newspapers, government propaganda platforms, Internet and communication media are common ways to obtain required agricultural information. Among them, the Internet and mobile phone SMS / phone are the most important ways for all kinds of new agricultural business entities to obtain information that is most helpful to production and operation. TV, newspapers / books are also important ways to obtain information. At the same time, the proportion of family farms obtaining information from mobile phone app, radio, bulletin board or electronic screen, 12316 information platform and other channels is small, because various subjects are not familiar with the above-mentioned information obtaining channels, the construction of information channels is not complete, and the information obtained through these channels is limited.

As far as family farms are concerned, the main body of information release and the channels of information acquisition are diversified, indicating that China's agricultural information construction has made remarkable achievements. However, through the analysis of the proportion of information release subjects and access channels, the main release subjects and access channels of information obtained by family farms are relatively concentrated. For this phenomenon, in addition to the consistent preference of different family farms, another possible reason is that the imperfect construction of information release subjects and access channels restricts the possibility of family farms to obtain more useful information

from other channels, resulting in the concentration of information release subjects and access channels.

By analyzing the current informatization development of family farms in China, we can find that the factors restricting the informatization development of family farms are:

The comprehensive quality and ability of family farm operators are lacking. First of all, the insufficient level of family farm operators restricts the acquisition and application of agricultural information, and the subjective initiative to obtain agricultural information is weak. It is difficult to obtain the information needed from the existing information platform. At the same time, it also affects the application of existing information achievements, and the efficiency of the information platform is low. The weak ability of family farm operators hinders the application of agricultural information technology. It is difficult for the family farm operators to meet the basic conditions for the application of agricultural information technology, which makes it difficult to apply agricultural information technology to the actual production and operation. At present, there is still a big gap between the agriculture engaged in by the main operators of family farms and modern agriculture, which also leads to the inefficient application of agricultural information technology. In the construction of agricultural modernization, the informatization, standardization and scale of agricultural production process are still new to the family farm operators, and the risks brought by trying to apply new technologies under limited operating conditions are also unacceptable.

The supply and demand of agricultural information of family farm operators are disconnected to a certain extent. On the one hand, the supply and demand channels are disconnected. Most of the information obtained by family farms comes from the passive acceptance of traditional information supply channels. They tend to obtain information from other operators or grass-roots information transmission channels. The vertical government agricultural information supply mode and the imperfect horizontal information supply channel are difficult to meet their actual needs. Even though the Internet and the market can supply a large amount of information, these channels have a high threshold for traditional family farm operators. On the other hand, the content of supply and demand is disjointed. Family farms have the greatest demand for breeding information. However, in the construction of agricultural informatization, the supply of agricultural information is often based on the perspective of urbanization. In the process of connecting small farmers with modern agriculture, more emphasis is placed on the modernity of agricultural information, which deviates from the actual demand of operators for agricultural information. Moreover, the agricultural information required by operators has regional

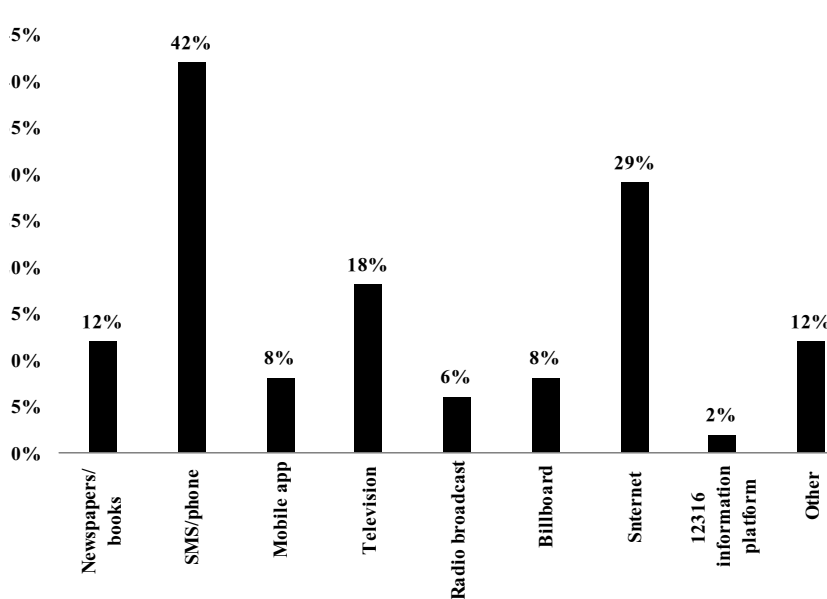

Figure 4. Proportion of information access to family farms

Source: created by the authors based on the conducted research.

differences and strong pertinence Systematic and professional information.

The construction of agricultural information infrastructure is insufficient, and the service system is not perfect. On the one hand, the serious shortage of agricultural information infrastructure construction is an important reason that restricts the informatization development of Chinese agricultural family farms. The coverage rate of the agricultural information supply platform is not high, the Internet penetration rate, especially the access capacity, is low, the agricultural information technology is not perfect and the e-commerce logistics cost is too high. The lack of infrastructure construction also affects the investment of family farm operators in the development of agricultural informatization, further restricting the application of agricultural information technology. On the other hand, the agricultural information supply network combining vertical and horizontal needs to be improved.

To sum up, the obstacles of family farms to informatization, the disconnection between supply and demand of agricultural information and the insufficient construction of agricultural informatization infrastructure are the key factors restricting the development of agricultural informatization in China. Of course, other constraints also include imperfect relevant systems and mechanisms, insufficient scientific and technological innovation, lack of professional personnel, low proportion of transformation and popularization of agricultural information technology achievements, and insufficient ideological understanding.

CONCLUSION

On the basis of questionnaire survey and field visit on the current situation of family farms in China, this paper systematically studies the current situation and existing problems of informatization management of family farms in China by sorting and analyzing the survey data, integrating the data of relevant agricultural departments, and referring to the development experience and practices

of family farms at home and abroad. The following conclusions are reached:

The agricultural information needs of family farm operators are diversified; Different types of family farms urgently need different types of information, and their information needs are highly related to their own business characteristics.

The main body of information supply of family farms presents diversified characteristics. The main body of family farm operation can obtain the required information through multiple channels, but the main body of information release and access are concentrated, and the information service capacity is weak.

There is a disconnect between the supply and demand of agricultural information of the family farm operators. The existing agricultural information supply channels are difficult to fully meet the actual information needs of the family farm operators. The weak information acquisition ability and imperfect information supply of the family farm operators are the reasons for the disconnect between the supply and demand of agricultural information.

The crowding out effect of new agricultural operators, the disconnection of agricultural information supply and demand and the lack of infrastructure construction are the key factors restricting the development of agricultural informatization. The application efficiency of family farm operators to the agricultural information platform is low..

Family farm informatization is the inevitable direction of agricultural modernization. In recent years, China's overall agricultural informatization construction has been accelerated and achieved results, which has laid a solid foundation for agricultural development. However, the construction of family farm information management and the application of agricultural information in family farms are a long-term development process.

Through the on-the-spot investigation of some domestic farms, we understand the organizational structure of the family farm, and have a full understanding of the production and operation process of the family farm. In combination with the management work of the family farm manager in the operation of the farm, we have determined the content and practical significance of the family farm information management system.

Література:

1. Fang X. M. Promoting agricultural modernization with informatization as the guide: challenges and countermeasures. *Journal of Xinjiang Normal University*. 2018. Vol. 31, No 12. P. 68—74.
2. Ruan R. P., Zhou P. Informatization development status and Countermeasures of new agricultural operators under the background of "Internet +"—Based on the survey data of 1394 new agricultural operators nationwide. *Management world*. 2017. Vol. 16, No 7, P. 50—64.
3. Li J., Feng X., Guo M. R. Situation and Countermeasures of China's agricultural informatization development. *Journal of South China Agricultural University*. 2015. Vol. 22, No 3, P. 9—19.
4. Ding L. M. Research on the role of Henan agricultural informatization on agricultural economic growth. *Journal of Chongqing Normal University*. 2019. Vol. 38, No 6, P. 126—139.

5. Zhang Y. Analysis of countermeasures for building agricultural information service system. *Agricultural economy*, 2017. Vol. 28, No.6, PP. 9—11.

6. Shang J. J. Research on agricultural informatization construction in Anhui Province. *Journal of Central China Normal University*. 2017. Vol. 42, No 2, P. 76—79.

7. Fu W. D., Wang J. X., Zuo M. The effect, problems and Countermeasures of promoting the development of rural teaching points with information technology. *Academic abstracts of Liberal Arts in Colleges and universities*. 2016. Vol. 18, No 4, P. 188—193.

8. Kong X. Z. The status and top-level design of new agricultural business entities. *Reform*. 2014. Vol. 16, No 5, P. 32—34.

9. Jack O. What is a family farm? *Progressive farmer*. 2001. Vol. 42, No 13, P. 116—121.

10. Aker D. Agriculture: a Review of Information and Communication Technologies for Agricultural Extension in Developing Countries, *Agricultural Economics*. 2011. Vol. 27, No 5, P. 631—647.

References:

1. Fang, X.M. (2018), "Promoting agricultural modernization with informatization as the guide: challenges and countermeasures", *Journal of Xinjiang Normal University*, vol. 31, No 12. pp. 68—74.
2. Ruan, R.P. and Zhou, P. (2017), "Informatization development status and Countermeasures of new agricultural operators under the background of "Internet +" — Based on the survey data of 1394 new agricultural operators nationwide", *Management world*, vol. 16, No 7, pp. 50—64.
3. Li, J., Feng, X. and Guo, M. (2015), "Situation and Countermeasures of China's agricultural informatization development", *Journal of South China Agricultural University*, Vol. 22, No 3, pp. 9—19.
4. Ding, L.M. (2019), Research on the role of Henan agricultural informatization on agricultural economic growth", *Journal of Chongqing Normal University*, Vol. 38, No 6, pp. 126—139.
5. Zhang, Y. (2017), "Analysis of countermeasures for building agricultural information service system", *Agricultural economy*, Vol. 28, No. 6, pp. 9—11.
6. Shang, J.J. (2017), "Research on agricultural informatization construction in Anhui Province", *Journal of Central China Normal University*, vol. 42, No 2, pp. 76—79.
7. Fu, W.D., Wang, J.X. and Zuo M. (2016), "The effect, problems and Countermeasures of promoting the development of rural teaching points with information technology", *Academic abstracts of Liberal Arts in Colleges and universities*, vol. 18, No 4, pp. 188—193.
8. Kong, X.Z. (2014), "The status and top-level design of new agricultural business entities", *Reform*, vol. 16, No 5, pp. 32—34.
9. Jack, O. (2001), "What is a family farm?". *Progressive farmer*, vol. 42, No 13, pp. 116—121.
10. Aker, D. (2011), "Agriculture: a Review of Information and Communication Technologies for Agricultural Extension in Developing Countries", *Agricultural Economics*, vol. 27, No 5, pp. 631—647.

Стаття надійшла до редакції 31.08.2022 р.

A. Sadigov,
Doctoral student of the Department of Applied Economics,
Azerbaijan State University of Economics (UNEC)
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-9387-2104>

DOI: 10.32702/2306-6814.2022.17.56

THE ISSUE ON SOME ECONOMETRIC ASPECTS OF MARKETING COMMUNICATIONS RESEARCH METHODOLOGY

А. Ш. Садигов,
докторант кафедри "Прикладна економіка",
Азербайджанський державний економічний університет (UNEC), м. Баку, Азербайджан

ПИТАННЯ ПРО ДЕЯКІ ЕКОНОМЕТРИЧНІ АСПЕКТИ МЕТОДОЛОГІЇ ДОСЛІДЖЕННЯ МАРКЕТИНГОВИХ КОМУНІКАЦІЙ

The article using the mathematical apparatus discusses the methodology for studying marketing communications in modern conditions. The study of current methods and relevant literature (both foreign and domestic) on this problem indicates the lack of a stable position among scientists-economists regarding an understanding of the essence of this process. The author justifies the need to rationalize marketing communications, presents the prevailing trends in this area and the advantages of integrative forms of these communications. Features of interactive marketing communications are disclosed, including such elements as segmentation and scoring. The tasks that can be implemented using the "decision tree" are classified, algorithms for its creation are developed, the most popular of them are identified, the problems of their use in the process of planning marketing communications are highlighted. The article in the study of marketing communications uses the methods of the neural network, deduces the mathematical formula of the potential of the neuron and the flow-chart of its econometric model in the system of integrated marketing communications. The place of logistic regression in the methods of research of marketing communications has been determined. It was concluded that it is of high importance in the diagnosis of consumer feedback on marketing offers. Logistic regression is considered in the paper as a single-layer neural network in which the activation function has a sigmoidal appearance. ROC analysis is used to analyze the quality of binary classification. The article attempted to formalize this system in the integrated marketing communications by trade, catering, paid services and tourism. The study is supported by informative tables and diagrams that complement the empirical material contained in the article. In the conclusion of the publication, certain conclusions were made indicating the reliability and objectivity of the formalized results obtained on the basis of the use of the corresponding mathematical apparatus.

У статті з використанням математичного апарату розглядаються методика дослідження маркетингових комунікацій у сучасних умовах. Вивчення чинних методик та відповідної літератури (як зарубіжної, так і вітчизняної) щодо названої проблеми свідчить про відсутність у вчених-економістів стійкої позиції щодо розуміння суті цього процесу. Автор обґрунтовує необхідність

раціоналізації маркетингових комунікацій, наводить переважаючі тенденції у цій галузі та переваги інтегративних форм цих комунікацій. Розкриваються особливості інтерактивних маркетингових комунікацій, у тому числі таких елементів як сегментування та скоринг. Класифіковано завдання, які можна реалізувати за допомогою "дерева рішень", вироблено алгоритми його створення, позначено найбільш популярні з них, виділено проблеми їх використання в процесі планування маркетингових комунікацій. У статті для дослідження маркетингових комунікацій використовуються методи нейронної мережі, виведено математичне формулювання потенціалу нейрона і блок-схема його математичної моделі у системі інтегрованих маркетингових комунікацій. Визначено місце логістичної регресії у методах дослідження маркетингових комунікацій. Зроблено висновок про її більшу значущість у діагностиці відкликання споживачів на маркетингові пропозиції. Логістична регресія розглядається у статті як одношарова нейронна мережа, в якій функція активації має сигмоїдальний вигляд. Для аналізу якості бінарної класифікації застосовується ROC-аналіз. У статті зроблено спробу формалізовано відобразити цю систему в інтегрованих маркетингових комунікаціях з галузевий торгівлі, громадського харчування, платних послуг та туризму. Дослідження підтримується інформативними таблицями і схемами, що доповнюють емпіричний матеріал, що міститься в статті. У тому числі такі схеми як "Варіант прийняття рішення з урахуванням "дерева рішень"", "Блок-схема математичної моделі нейрона у системі інтегрованих маркетингових комунікацій", "Логістична регресія як нейронної мережі" та інші. У висновку публікації зроблено певні висновки, що свідчать про надійність та об'єктивність формалізованих результатів, отриманих на основі використання відповідного математичного апарату.

Key words: marketing communications, mathematical apparatus, "decision tree", neural network, logistic regression, integrated marketing communications.

Ключові слова: маркетингові комунікації, математичний апарат, "дерево рішень", нейронна мережа, логістична регресія, інтегровані маркетингові комунікації.

PROBLEM STATEMENT

Fundamental changes in marketing activities contributed to a significant restructuring of the entire communication strategy. This is primarily due to the fact that the strengthening of the competitive environment of many companies imposes new requirements on them in the field of creating new technologies for the promotion of goods in the conditions of the information society. At the same time, the basic basis for the formation of effective marketing communications (MC) is deep knowledge of the client or consumer based on the introduction of modern information and communication technologies.

ANALYSIS OF RECENT RESEARCH AND PUBLICATIONS

In the economic literature there are a number of scientific works devoted to one or another aspect of the study of marketing communications. A significant contribution to the development of the theory and practice of the studied problem in modern conditions was made by I. Ansoff, B. Berman, R. Blackwell, S. Dibb, E. Dichtel, P. Doyle, P. Drucker, F. Kotler, A. Koshik, M.X. Meskon, X. Meffert, J. Nielsen, A. Thompson, D. Trout, R. Wilson, B. Halligan, X. Herschgen, etc.

Some issues related to the development of the marketing concept were covered in the fundamental publications of the scientists of the countries of the post-Soviet

space — G. Bagiev, V. Barinova, A. Voichak, V. Voilenko, S. Garkavenko, V. Gerasimchuk, B. Golik, G. Zagoria, S. Ilyashenko, I. Korneeva, N. Kudenko, T. Lukyanets, P. Orlova, A. Pavlenko, V. Pelishenko, V. Pilipchuk, T. Primak, I. Reshetnikova, S. Romat, M. Saenko, A. Starostina, A. Fedorchenko, A. Shafalyuk, D.A. Shevchenko, etc.

Among domestic scientists, we note the works of Sh. Akhundov, A. Ashurov, R. Akhundov, I. Abbasov, L. Hajiyeva, T. Imanov, A. Mamedov, D. Mamedov, S. Mirzoev, E. Guliyev, I. Heirhabarov, R. Shyukyurov, etc.

Thanks to the research of these and other scientists, theoretical and methodological issues of organizing a marketing complex are sufficiently studied. However, the increasing role of integrated MC (IMC), their coordination and balance have necessitated an increase in the scale and depth of scientific developments that justify ways to optimize the solution of marketing problems facing economic structures. This, of course, determines the relevance of the study of improving the use of the mathematical apparatus for the study of MC.

PURPOSE OF THE ARTICLE

The purpose of this article is to study the existing methods of research of marketing communications using a mathematical apparatus and to develop directions for their improvement taking into account the change in the consumer environment.

STATEMENT OF THE MAIN BODY OF RESEARCH

Foreign practice shows that in leading companies of various industries of MC channels it contributes to sales growth, and the use of consumer base management systems not only increases consumer loyalty, but also provides a significant increase in revenues from direct sales [1, p. 16—20; 2, p. 25—32].

The need to carry out and rationalize MC is shown in Table 1.

The presented trends determine the objective need to use systems for managing the consumer environment, optimizing IMC and investing in the prospect of consumer behavior.

Management systems for the consumer environment and forecasting models of IMC are actively used in medium and large companies [3, p. 35—41]. Their implementation contributes to an increase in responses to offers, the profitability of marketing companies, an increase in consumer loyalty and the cost of the consumer base, as well as the effectiveness of IMC channels.

As an innovative type of IMC, interactive marketing is used, carried out through interaction through a website on the Internet. It makes it possible to remotely accept an application, make an operational report, and gain access to a large amount of information resources. In general, interactive marketing helps to increase customer loyalty and reduce the cost of servicing the incoming call flow.

Having a huge consumer base, you should not give marketing announcements for everyone at once — this is expensive and irrational [4, p. 125—132]. You should look for consumers who are more likely to respond to a marketing offer. The main methods of such a IMC are segmentation and scoring.

In Western circles, the earliest definitions of market segmentation and scoring are given. Market segmentation is expressed as the process of identifying groups of customers with individual content of demand to diversify marketing efforts and clearly customize the product according to market requirements, and scoring is the determination of the likelihood of a positive outcome of interaction with the consumer based on the scoring model. Segmentation elements include the "decision tree", neural

Table 1. Developing and Exploring IMC in US Firms*

Economic	
Systematic losses of firms as a result of poor quality of IMC, million dollars	50
Profit of American firms from email marketing in 2018, million dollars	200
Systematically Increasing Firms' Email Marketing Costs	1,0
Email Marketing ROI	60,0
Proportion of respondents planning to increase email marketing costs	0,95
Loyalty research	
The share of consumers recommending business competitors among those left satisfied with the interaction with the firm	0,85
The proportion of customers who will not use the services of firms, among those who remain dissatisfied	0,74
Increase in spending of the average consumer over the price of its initial purchase	12
Investigation of IMC channels	
The proportion of email recipients who open letters from companies	0,9
Percentage of email recipients who make one purchase per year as a result of receiving a message	0,6
Increased spending by email subscribers	0,91
Increase in the exchange of orders of consumers who subscribe to email mailings	0,5
Increase in the frequency of purchases of consumers who subscribe to email messages	0,3
Increase the frequency of clicks in personalized mailings	0,2
Increase conversion from personalized mailings	0,2
Share of the recipients of coupons and discounts that apply them during the subsequent period	0,8
Proportion of customers frequently mentioned in e-mail communications	0,4
Proportion of marketers with no mobile email strategy	0,5
The proportion of MC discussed through telephone calls	0,8
Increase in consumer outflow due to lack of feedback to MC through social networks	0,2

* Compiled by the author.

networks, and scoring — logistic regression and ROC analysis [1, p. 21—50; 6, p. 251—274].

The "decision tree" is used to characterize the purchasing consumer and is a reflection of the decision rules based on the tree, where each intermediate link corresponds to a reliable condition and solution option.

The intermediate link is an approach, the answer to which gives a transition to the next node (see Fig. 1).

In modern conditions, the use of the "decision tree" is significant and the problems solved with this option can be classified in two ways — description of information and grouping.

As for the creation of the "decision tree", it can be reflected by the following algorithm. In particular, there is a training sample T including a plurality of firms each having m attributes. One of these attributes shows the relationship of firms to one of the subsystems. In a number of works, the meaning of creating a "decision tree" is formally reflected as follows:

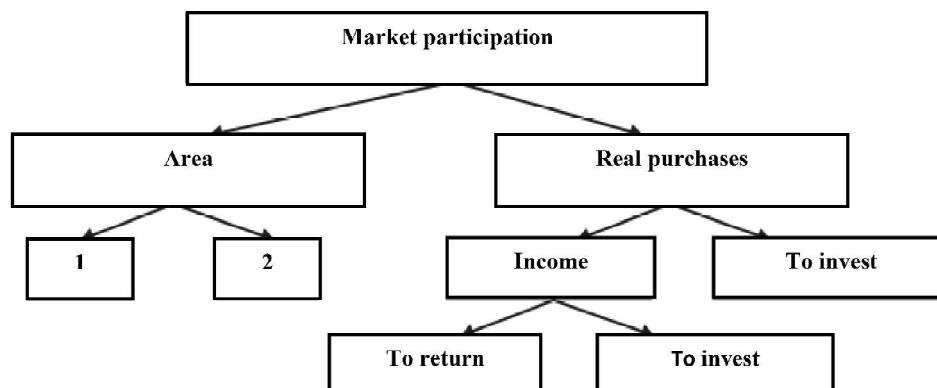

Fig. 1. Decision Tree Decision Option

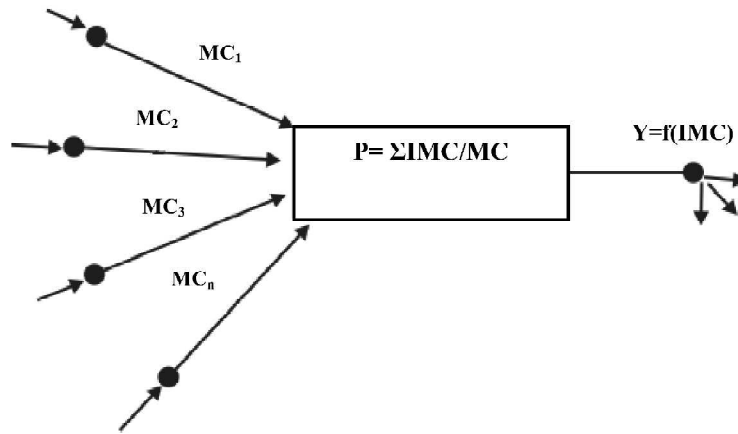

Fig. 2. Flow-chart of a mathematical model of a neuron in the IMC system

Subsystems are designated by a set according to the formula:

$$C = \{C_1, \dots, C_k\}$$

then:

1. T includes parameters related to one subsystem C_i .
2. T does not include variants, i.e. is an insignificant set.
3. T contains examples of different systems.

The most popular algorithms for creating a "decision tree" are narrow: when one attribute to which the distribution is carried out is mapped, the algorithm does not return to the previous attribute in order to improve the breakdown. Therefore, narrow algorithms do not provide a favorable distribution.

The use of the "decision tree" for planning IMC is problematic in the following cases:

1. Creating an optimal "tree of solutions" involves an NP-complete problem. With many characteristics of consumers, it is impossible to create an optimal tree.
2. Techniques for the formation of the "decision tree" are aimed at retraining, which does not allow the formation of a stable model of conversion of IMC.
3. In reality, you have to work with categorical variables, which limits their use.

The IMC study uses so-called neural network techniques. Their model is a transformation of information and is reflected in Fig. 2 [5, p. 154—175].

The data from the neuron is grouped with the w_i criteria for an individual signal x_i , $i = 1, \dots, n$, where n is the heterogeneity of the input signal space.

The potential of a neuron is determined by the following formula:

$$P = \sum_{i=1}^n w_i x_i$$

The feeding signal of the neuron is converted using the transfer function $f(P)$. In this case, the type of function $f(P)$ is given in stages, by linear or nonlinear function (see Fig. 3). The limit function gives a signal when it exceeds the limit value. This type of function is difficult to apply in the IMC system, but has a certain application perspective.

The advantage of using a linear function is the ability to differentiate it, which helps to reduce the specific gravity of the output signals of the IMC network. At the same time, a sigmoidal transfer function is often used, which is the relationship between the linear and stepped versions:

$$Y = \frac{1}{1 + e^{-kP}}$$

This function stably simulates the operation of the neuron model. The coefficient k contributes to a sharp transition: the larger it is, the sigmoidal function is closer to the limit, and the smaller it is, the closer it is to the linear. The sigmoidal function is differentiable and, unlike linear and threshold, has no breaks. It seems that this approach is very interesting in the study of IMC.

In solving a specific problem in the IMC system, to create a neural network, you should choose the type of transfer function, its parameters, the number of neurons and the number of stages. In this study on the IMC system, we chose a step function.

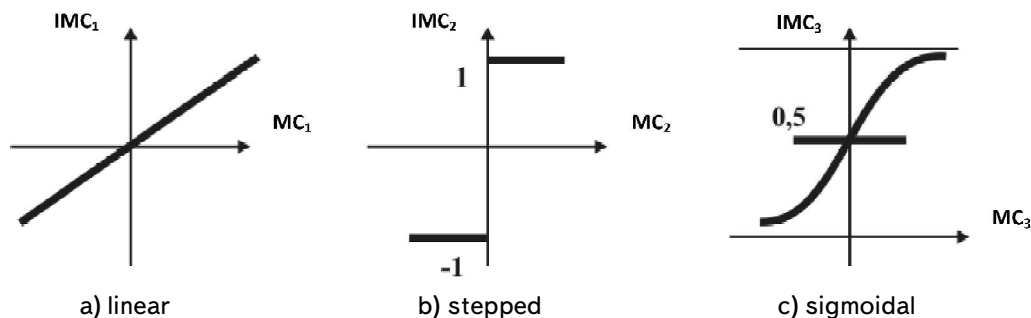

Fig. 3. Neuronal transition functions

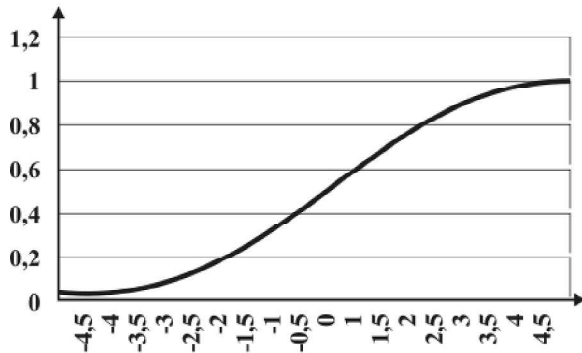

Fig. 4. Logistics curve of IMC

Logistic regressions take a significant place in the IMC research methods, the use of which in the diagnosis of consumer feedback on a marketing offer is more significant, since they contribute to the implementation of binary recall in the form of a continuous function.

Note that any regression model is framed by the following formula:

$$y = F(x_1, x_2, \dots, x_n)$$

Theoretically, multiple linear regression can be applied to model binary recall. In particular, if the consumer responded to the IMC, then the value of this variable in the learning phase is 1 or 0 (zero). At the same time, the generated regression model will reflect the recall probability value, < 0 and > 1 .

The logistic function flowchart reflects the IMC sigmoid shown in Figure 4.

Logistic regression is also represented as a single-layer neural network in which the activation function has a sigmoidal appearance (Fig. 5).

ROC analysis is used to analyze the quality of binary classification. In our studies, an attempt was made to formally reflect this system in the IMC by trade, nutrition, paid services and tourism.

When diagnosing IMC, relative indicators are used:

TPR — specific gravity of positive classifications:

$$TPR = \frac{TP}{TP + FN} \cdot 100\%$$

FPR is the specific gravity of falsely positive classifications:

$$FPR = \frac{FP}{TN + FP} \cdot 100\%$$

Probability of positive outcome in positive classification:

$$PPV = \frac{TP}{TP + FP}$$

Sensitivity — specific gravity of positively classified cases:

$$S_e = TPR = \frac{TP}{TP + FN} \cdot 100\%$$

Specificity is the proportion of negative classifications and negative examples:

$$S_p = \frac{TN}{TN + FP} \cdot 100\%$$

The graph of the ROC curve of the IMC system for trade and nutrition is shown in Fig. 6.

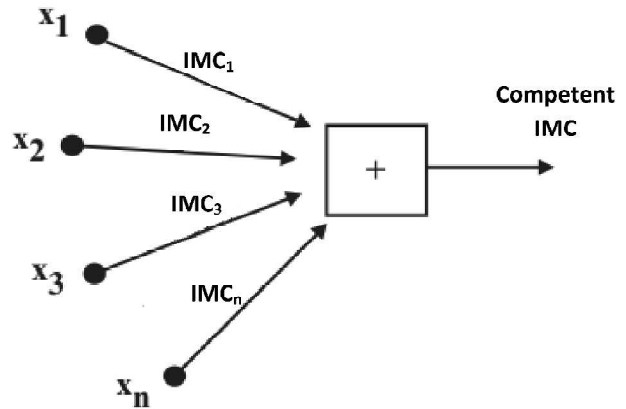

Fig. 5. Logistic regression as a neural network in the IMC system

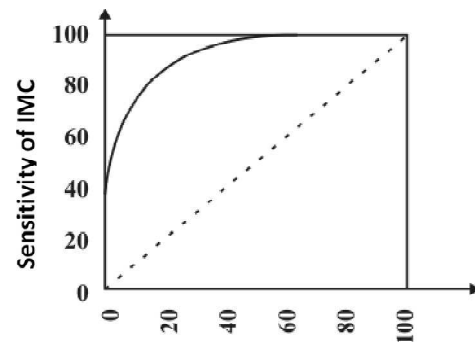

Fig. 6. ROC curve in the IMC system on trade and catering

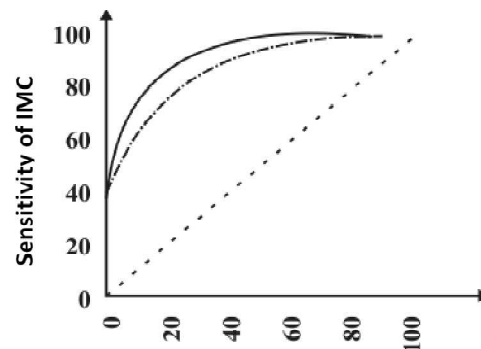

Fig. 7. Comparison of ROC curves of the IMC system for paid services

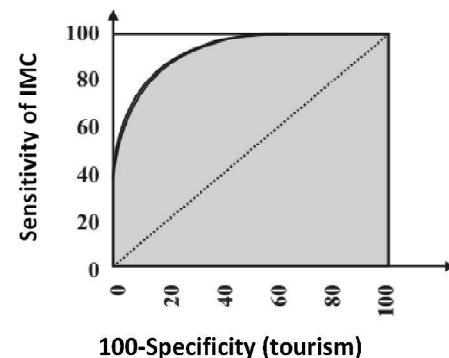

Fig. 8. Area under the ROC curve of the IMC system in tourism

AUC — the area under the graph of ROC curves of IMC systems for paid services and tourism are presented in Figures 7 and 8, respectively.

In practice, many formal criteria are used to select the cut-off limit. In the case of MC analysis, the minimum response probability and maximum sensitivity are set.

Logistic regression, being simpler compared to other types of models, does not always give an accurate result. At the same time, the results are positively interpreted and have a high level of reliability. The value predicted by logistic regression is non-cyclical, therefore, this mechanism seems to be the best for predicting the probability of a binary response in MC and IMC.

CONCLUSIONS

Thus, marketing communications using a mathematical apparatus are able to formalize them in a certain form. For this purpose, it is proposed to use methods such as "decision tree", neural network and ROC analysis. According to the "decision tree" method, in our opinion, you can choose the following options: an option related to a single MC system; a variant of several MC sets; variant from different classes of MC. According to the neural network method, sampling options are possible between linear, stepped and sigmoidal MC. According to the ROC analysis method, options for compiling IMC schedules are possible.

The MC study, based on a mathematical apparatus using decision tree methods, neural network and ROC analysis, yielded results, albeit relatively formalized, but which we believe may be quite useful for the study of IMC. In particular, using the "decision tree" method, a decision-making option was obtained based on the decision tree (the option belongs to one of the systems; a variant of unfamiliar sets; variant from different classes). The use of neural network methods made it possible to develop a flow-chart of a mathematical model of a neuron in the IMC system with the development of the transition of their functions to linear, stepped and sigmoidal. We have chosen a stepped neuron function for the IMC. Based on the ROC analysis method, IMC schedules were compiled in trade, public catering, tourism, and paid services.

Literature:

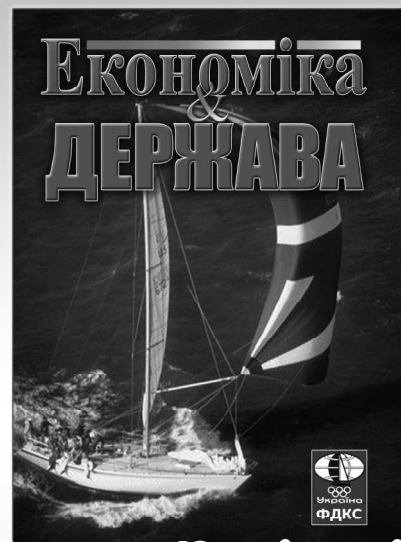
1. Mikhalkevich I.S. Tools and methods of data analysis in the optimizatsii of marketing communications: dis... cand. econ. Sciences: 08.00.13/Financial University under the Government of the Russian Federation. Moscow, 2016. 141 p.
2. Arkhangel'skaya I.B. Integrated Marketing Communications. Moscow: IC RIOR, 2018. 319 p.
3. Borushko I.V. Marketing communications. Minsk: BSTU, 2012. 307 p.
4. Best R. Marketing from the consumer. Moscow: Mann, Ivanov & Ferber, 2015. 760 p.
5. Buzin V.N., Buzina T. S. Media planning. Theory and practice. Moscow: UNITY-DANA, 2017. 495 p.
6. Golubkova E.N. Integrated marketing communications. Moscow: Yurite, 2015. 344 p.

References:

1. Mihal'kevich, I. S. (2016), "Tools and methods of data analysis in marketing communications optimization", Abstract of Ph.D. dissertation, Mathematical and instrumental methods of economics, Financial University under the Government of the Russian Federation, Moscow, Russia.
2. Arhangel'skaja, I. B. (2018), Integrirovannye marketingovye kommunikacii [Integrated marketing communications], IC RIOR, Moscow, Russia.
3. Borushko, I. V. (2012), Marketingovye kommunikacii [Marketing communications], BGTU, Minsk, Belarus.
4. Best, R. (2015), Marketing ot potrebitelja [Marketing from the consumer], Mann, Ivanov i Ferber, Moscow, Russia.
5. Buzin, V. N. and Buzina, T. S. (2017), Mediaplanirovanie. Teorija i praktika [Media planning. Theory and practice], JuNITI-DANA, Moscow, Russia.
6. Golubkova, E. N. (2015), Integrirovannye marketingovye kommunikacii [Integrated marketing communications], Jurajt, Moscow, Russia.

Стаття надійшла до редакції 28.08.2022 р.

Науково-практичний журнал «ЕКОНОМІКА ТА ДЕРЖАВА»

Передплатний індекс: 01751

Виходить 12 разів на рік

наукове фахове видання України

З ПИТАНЬ ЕКОНОМІКИ

(Категорія «Б»)

Наказ Міністерства освіти і науки України від 28.12.2019 №1643

Спеціальності – **051, 071, 072, 073, 075, 076, 292.**

www.economy.in.ua

e-mail: economy_2008@ukr.net

тел.: (044) 223-26-28

(044) 458-10-73

С. М. Бондаренко,
к. е. н., доцент, докторант кафедри управління та смарт-інновацій,
Київський національний університет технологій та дизайну
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-7183-1395>

DOI: 10.32702/2306-6814.2022.17.62

СИСТЕМА "БЕРЕЖЛИВЕ ВИРОБНИЦТВО ПЛЮС ШІСТЬ СИГМ" ЯК ІНСТРУМЕНТ ПІДВИЩЕННЯ ЯКОСТІ БІЗНЕС-ПРОЦЕСІВ ТА СТАЛОГО РОЗВИТКУ ПІДПРИЄМСТВА

S. Bondarenko,
PhD in Economics, Doctoral student of the Department of Management
and Smart Innovations, Kyiv National University of Technologies and Design

THE "LEAN SIX SIGMA" SYSTEM AS A TOOL FOR IMPROVING THE QUALITY OF BUSINESS PROCESSES AND SUSTAINABLE DEVELOPMENT OF THE ENTERPRISE

У статті розглянуто методологічні та методичні підходи до створення та впровадження на підприємстві системи бережливе виробництво плюс шість сигма, яка інтегрується із системою управління якістю бізнес-процесів, що відповідає вимогам міжнародного стандарту ISO 9001:2015. Висвітлено понятійно-категоріальний апарат даної тематики, проаналізовано явища, які створюють на підприємстві так зване тертя — опір при досягненні підприємством цілей. Це марнотратство, невідповідність та перенапруження. Для забезпечення їх усунення запропоновано впровадження системи бережливе виробництво плюс шість сигма. Бережливе виробництво націлене на оптимізацію організації виробництва, досягнення максимального ефекту від використання всіх видів ресурсів, боротьбу з марнотратством, що дає змогу вирішувати проблеми економії всіх видів ресурсів, охороні довкілля та ін. Сутність методології шість сигма полягає у зниженні варіабельності процесів, зменшенні кількості невідповідностей, усуненні браку та захисті від помилок в процесах створення цінності для споживачів. Все це є основою сталого розвитку підприємства. Наведено алгоритм впровадження на підприємстві системи бережливе виробництво плюс шість сигм.

The article discusses methodological and methodical approaches to the creation and implementation of lean six sigma system at an enterprise, which is integrated with the quality management system of business processes that meets the requirements of ISO 9001:2015. The conceptual and categorical apparatus of this topic is highlighted, the phenomena that creates the so-called "friction" at enterprise — resistance to achieve enterprise's goals are analyzed. It's wasteful, inconsistent and overworked. To ensure their elimination, it is proposed to introduce the lean six sigma system. Lean production is aimed at optimizing organization of production, achieving the maximum effect from the use of all types of resources, combating waste, which makes it possible to solve the problems of ensuring a high level of product quality, protecting the environment, saving all types of resources, etc. The essence of the six sigma methodology is to reduce the variability of processes, reduce the number of inconsistencies, eliminate defects and protect against errors in the processes of creating value for consumers. All this contributes to the sustainable development of an enterprise. The algorithm for implementing the lean six sigma system at an enterprise is given. An important stage in the implementation of the lean six sigma system is the formation of a team that will coordinate all work, outline a plan and distribute resources. The crucial stage are the creation of maps of the current and future state of the selected value stream. After that, improvements are introduced into the value creation stream, while technological operations can radically change, liquidate, merge. Improvements may also apply to equipment. Workers can change the system of responsibility for quality, they can be given the right to stop the conveyor in order to exclude

the receipt of defective products for the next operation, etc. The "Just in time" system is introduced, which is implemented using the "Kanban" system. Important elements of the kanban system are the visual representation of the production system, the visual address system at the enterprise, the addressing of unfinished products, and the visualization of the production process. The kanban board serves as a means of visualizing the number of products produced, since in the modern information world, critically important information must be made public and communicated to all employees of the enterprise.

Ключові слова: бережливе виробництво, шість сигм, якість, сталий розвиток, марнотратство, невідповідність, перенапруження, тертя.

Key words: lean production, six sigma, quality, sustainable development, waste, inconsistency, overstrain, friction.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

В умовах воєнного стану в Україні та в період післявоєнної розбудови, у період глобалізаційних потрясінь актуальними є питання використання ефективної системи управління якістю бізнес-процесів на підприємстві, яка відповідає вимогам міжнародного стандарту ISO 9001: 2015 "Системи управління якістю. Вимоги" у поєднанні з іншими ефективними системами, такими як бережливе виробництво плюс шість сигма, що дозволяє суттєво підвищити якість бізнес-процесів та продукції підприємства, знизити варіабельність процесів, забезпечити конкурентоспроможність підприємства на ринку, скоротити витрати ресурсів на виробництво та реалізацію продукції, досягти високих фінансових результатів, що вирішальною мірою сприяє сталому розвитку підприємств.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Питанням концепції бережливого виробництва та шести сигм присвятили свої праці вітчизняні та зарубіжні науковці такі як М.Л. Джордж, Е. Норманн, С.Х. Хойсінгтон, Т. Луйстер, Д. Теппінг, У. Левинсон, Р. Рерик, Т.І. Лисенко, І.В. Усіченко, І.А. Алексєєнко, О.Я. Кобилюх, Г.М. Мельник, В.Л. Загорудько, О.В. Варяниченко, П.В. Єгорова, І.В. Харченко, Л.М. Романюк та ін.

Проблеми бережливого виробництва та шести сигм розглянуто у працях [4—9]. Питанням управління якістю бізнес-процесів та продукції присвячено праці [1—3]. Корпоративна соціальна відповідальність та сталий розвиток висвітлені у джерелі [10]. Проте методологічні та практичні питання впровадження системи "бережливе виробництво плюс шість сигм" на підприємствах потребують подальшого розвитку та опрацювання.

ФОРМУЛЮВАННЯ ЦІЛЕЙ СТАТТІ

Метою дослідження є розробка методологічних та методичних підходів до впровадження на підприємстві системи бережливе виробництво плюс шість сигма та її інтеграція із системою управління якістю бізнес-процесів на принципах сталого розвитку, яка відповідає вимогам міжнародного стандарту ISO 9001: 2015.

У відповідності до мети було поставлено та вирішено наступні завдання:

— здійснити аналіз понятійно-категоріального апарату системи бережливе виробництво плюс шість сигма;

— розглянути явища, які впливають на перешкоджання досягненню підприємством поставлених цілей;

— розробити алгоритм впровадження системи бережливе виробництво плюс шість сигма на підприємстві.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ

На сьогоднішній день отримання прибутку для задоволення інтересів акціонерів та власників не може бути єдиною метою функціонування підприємства. Потрібно збалансовано задовольняти інтереси всіх заінтересованих сторін. У балансі задоволення вимог стейкхолдерів теперішнього часу із одночасним забезпеченням інтересів майбутніх поколінь полягає сталий розвиток підприємства. В першу чергу необхідно надавати стійку цінність споживачам для того, щоб отримати їх лояльність та прихильність. Лояльність споживачів продукції можна отримати шляхом виробництва та реалізації не просто якісної продукції за прийнятними цінами, а такої, яка б викликала у них захоплення. Крім того, сучасні споживачі вважають, що якісна та безпечна продукція, а також процес її виробництва повинні бути етичними, екологічними та такими, які не наносять шкоду довкіллю. Для досягнення цих цілей пропонується інтеграція системи управління якістю бізнес-процесів, яка відповідає вимогам міжнародного стандарту ISO 9001: 2015 із системою "бережливе виробництво плюс шість сигм".

Сьогодні "бережливе виробництво + шість сигм" (Lean Six Sigma) — це не просте об'єднання двох систем: "бережливе виробництво" (Lean manufacturing) та "Шість сигм" (Six Sigma), а їх органічний синтез. Базою при цьому є методика удосконалення "шість сигм", в основі якої знаходиться цикл DMAIC, інфраструктура впровадженнь та система навчання персоналу, яка доповнюється інструментами "бережливого виробництва", серед яких "канбан", "кайдзен", 5S та ін.

Взаємозв'язок між системою управління якістю бізнес-процесів на принципах сталого розвитку, яка відповідає вимогам міжнародного стандарту ISO 9001: 2015 та системою "бережливе виробництво плюс шість сигм" полягає у тому, що ці системи націлені на найбільш

повне задоволення потреб споживачів та повній концентрації на їх вимогах, підвищення якості продукції; забезпечення сталого розвитку підприємства, що дає змогу інтеграції даних систем.

Сутність бережливого виробництва полягає в оптимізації організації виробництва, досягненні максимального ефекту від використання всіх видів ресурсів, боротьбі з марнотратством, невідповідністю та перенапруженням, що дає змогу вирішувати проблеми забезпечення високого рівня якості продукції, охорони довкілля, економії всіх видів ресурсів та ін. Сутність методології шість сигм полягає у зменшенні варіабельності процесів та зменшенні кількості невідповідностей, усуненні браку та захисті від помилок в процесах створення цінності для споживачів.

Майкл Л. Джорж вважає, що Lean Six Sigma — це метод, який дає змогу максимізувати акціонерну вартість шляхом досягнення найвищих темпів удосконалення у сфері задоволення клієнтів, витрат, якості, швидкості процесу та величини інвестованого капіталу [4, с. 21].

Т. Луйстер, Д. Теппінг у джерелі [7, с. 7] відмічають, що бережливим вважають виробництво, в якому будь-які невикористані витрати зведені до мінімуму або відсутні зовсім, тобто всі ресурси підприємства використовуються тільки для створення споживчої вартості.

На думку науковців Панде Пит та Лари Холл, шість сигм — це повне узгодження менеджменту, це філософія досконалості, акцент на споживача, на удосконалення процесів, готовність приймати рішення на основі даних (а не інтуїції) [9, с. 19].

Термін "бережливе виробництво" виник у Сполучених Штатах Америки, в Масачусетському технологічному інституті. Запропонував його Джеймс Вумек і означає воно позбавлення підприємства від всього зайвого, "жиру", тобто всіх видів тертя. Тертя у менеджменті означає опір досягненню поставлених цілей, який виникає у відношенні між людьми та зовнішнім і внутрішнім середовищем підприємства [5, с. 13].

У бізнесі до поняття тертя можна віднести наступні явища (рис. 1):

— марнотратство — японський термін muda — будь-які невикористані витрати, які не додають цінності продукції або послугам;

— невідповідність — muga — невідповідність продукції вимогам нормативних документів, запитам споживачів та посередників, які призводять до додаткових витрат на утилізацію або переробку бракованої продукції.

— перенапруга — muri — робота персоналу з перенапруженням.

У будь-якій організації чи на підприємстві не повинно бути нічого марного, того, що не додає цінності для споживачів.

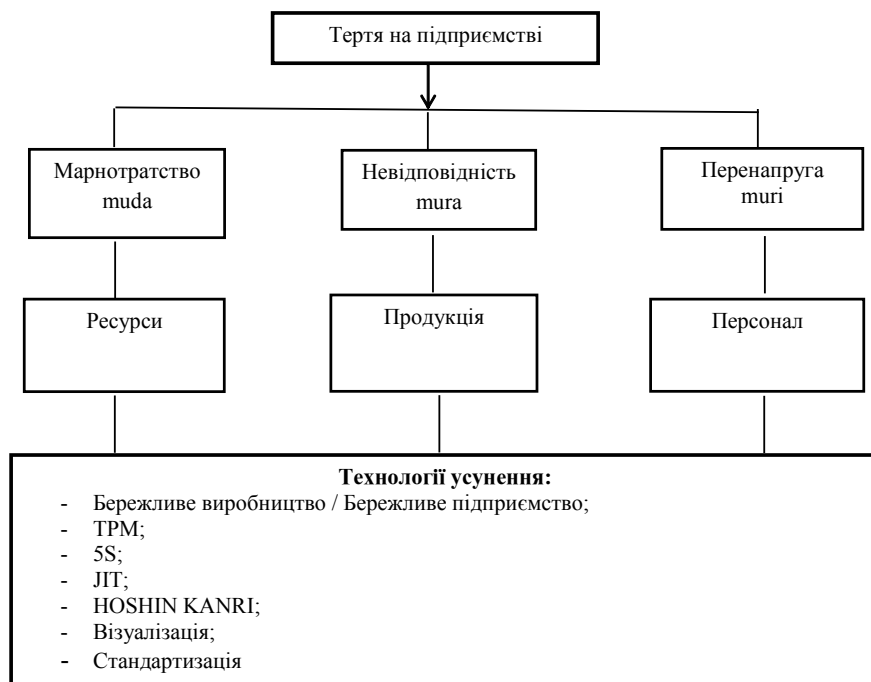

Рис. 1. Тертя та технології його усунення на підприємстві

Переважаюча більшість вчених притримуються думки, що організація тільки бережливого виробництва не може бути достатньою. Потрібно бережливості дотримуватися і на інших етапах життєвого циклу продукції, наприклад, під час маркетингових досліджень ринку, постачанні, збуті продукції і т.д., тому власне кажучи мова йде про бережливе підприємство.

Lean Six Sigma — це метод, що дозволяє максимізувати фінансові показники діяльності підприємства шляхом досягнення найвищих темпів удосконалення в сфері задоволення клієнтів, витрат, якості, швидкості процесу та ін. Концепція "бережливе виробництво плюс шість сигм" на підприємствах ставить перед собою і вирішує такі завдання:

- Підвищити задоволеність споживачів та всіх інших стейкхолдерів;
- Зменшити час циклу;
- Знизити варіабельність процесів;
- Зменшити кількість дефектів;
- Ефективно використовувати ресурси.

Вирішення цих завдань дадуть змогу одночасно підвищити якість, зменшити витрати підприємства, зробити виробництво екологічним, що сприяє сталому розвитку підприємства.

Основним показником якості за методом "бережливе виробництво плюс шість сигм" є показники варіації, найбільш важливими серед них є середнє квадратичне відхилення та дисперсія. За мету ставиться зменшення варіації, так як для споживача більш важливими є не середні значення показників якості, які контролюються підприємством, а якість саме того товару, який він придбав.

Виявлено, що основні та допоміжні матеріали у процесі виробництва багато часу знаходяться в очікуванні як у вигляді матеріалів так і у вигляді напівфабрикатів та готової продукції. Це називається часовими пастками. Зменшити та ліквідувати їх можна за допомогою наступних інструментів удосконалення, які є частиною бережливого виробництва:

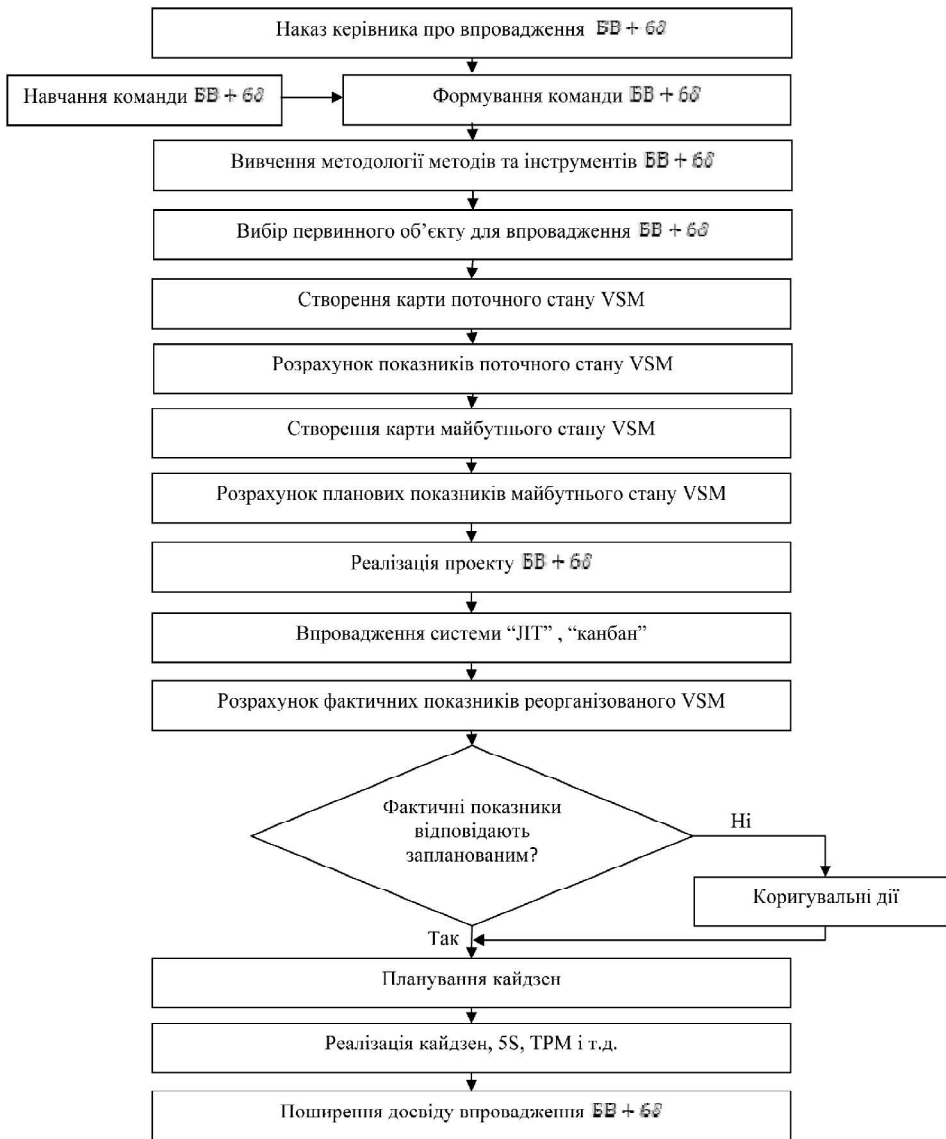

Рис. 2. Упровадження системи бережливе виробництво плюс шість сигм на підприємстві

— Канбан — мета виробничої системи, побудованої по методу "точно вчасно" — гнучка перебудова виробництва при зміні попиту. Метод "точно вчасно" являє собою систему, що забезпечує оперативне регулювання кількості виробленої продукції на кожній стадії виробництва.

— Кайдзен — безперервне поліпшення, яке ґрунтується на постулаті, що зміни є всеосяжними, ніщо не є статичним. Усе повинно піддаватися постійному перегляду. Зміни можуть зводитися до невеликих, поступових модифікацій, що дозволить гарантувати, що підприємство використовує найсучасніші методи і забезпечує найкращу можливу якість.

— Концепція "5S" — наведення чистоти і порядку на усіх робочих місцях. Наслідком цього повинні стати підвищення продуктивності, якості праці та дисципліни в колективі.

Впровадження системи бережливе виробництво плюс шість сигм (БВ + 6σ) на підприємстві слід робити поетапно. Розглянемо основні етапи цього впровадження та їх зміст (рис. 2).

Етап 1. Рішення керівництва про перехід до системи бережливе виробництво плюс шість сигм. Видання наказу керівника про впровадження бережливого виробництва плюс шести сигма. Слід пояснити персоналу причини такого рішення, вибрати коротко-, середньо- і довгострокові цілі. Вище керівництво повинне постійно демонструвати свою залученість до справи, готовність надавати підтримку в повсякденній роботі.

Етап 2. Формування команди, яка координуватиме усі роботи, намітити план і передбачити ресурси. Члени команди, принаймні хоч один із них повинен бути вільним від виконання інших обов'язків. Командам буде доручено перетворити підприємство в бережливе, а потім шукати джерела новацій і організувати їх впровадження у виробництво та управління. Ці команди будуть також займатися впровадженням методів шести сигма. Керівництво забезпечує вчасне виконання іншими підрозділами підприємства необхідної роботи за вимогою для проекту бережливе виробництво плюс шість сигм. Обов'язковим є періодичне проходження навчання членами команди.

Етап 3. Вивчення методології, методів та інструментів бережливе виробництво плюс шість сигм. Важливість професійного вивчення шести сигм та бережливого виробництва є безумовною для досягнення успіху, тому керівництво підприємства, команда з впровадження бережливе виробництво плюс шість сигм, працівники повинні знати термінологію принципи, методи, інструменти бережливе виробництво плюс шість сигм, технології JIT, канбан та ін. Особливо вивченню повинна підлягати технологія шість сигм, яка хоча і є управлінською технологією, але використовує статистичні методи, тому повинна піддаватися достатньо глибокому вивченню, постійному удосконаленню та актуалізації знань. Навчання бережливому підприємству плюс шість сигм повинні пройти усі учасники розгортання проекту, як керівництво, так і рядові виконавці реорганізуємих процесів. Керівництво виділяє кошти на навчання і підшуковує відповідні курси та програми навчання, яке може проводитись у вищих навчальних закладах, в інших організаціях, або безпосередньо на робочих місцях. Важливим є вивчення передового досвіду

підприємств різних сфер діяльності, а також опрацювання закордонного досвіду. Корисним буде читання книг, перегляд контенту за темою, відеороликів в Інтернет. На підприємствах існує гарна практика залучення до процесу навчання фахівців, експертів та консультантів з обраних питань як вітчизняних, так і закордонних. Навчання повинне робитися по циклу "навчання — закріплення", важливими є тренінги та майстер-класи. Посприяття у цьому питанні можуть різні професійні асоціації, такі як Українська асоціація якості та досконалості, Українська асоціація розвитку менеджменту та бізнес освіти (УАРМБО) та інші.

Етап 4. Вибір первинного об'єкту (об'єктів) для впровадження бережливого виробництва плюс шість сигм — формулювання пілотного проєкту. Реалізація бережливого виробництва плюс шість сигм вимагає істотних змін в організаційній структурі управління та організації виробництва. Особливо це стосується саме останнього, так як бережливе виробництво передбачає впровадження систем "Канбан" та "JIT". З метою уникнення дезорієнтації діючого виробництва, впровадження бережливого виробництва починають з пілотних проєктів. Зазвичай обирають найбільш матеріало- і трудомісткі процеси, удосконалення яких може дати істотний ефект. Фахівці одночасно наголошують, що це мають бути не найскладніші потоки створення цінності для підвищення вірогідності успіху.

Етап 5. Створення карти поточного стану обраного потоку створення цінності (VSM). Таке картування реорганізуємого процесу "як є" дозволяє візуалізувати матеріальні та інформаційні потоки виробництва продукції. Карту поточного стану потоку створення цінності розробляє команда бережливого виробництва плюс шість сигм. До того, як удосконалити будь-який процес, є необхідність глибоко його вивчення та моніторингу. Така карта є зручним інструментом для виявлення тертя в потоці, ліквідації марнотратства та удосконалення процесу. Зменшення тертя призведе до скорочення часу виробництва продукції, економії матеріальних, фінансових ресурсів, більш повного задоволення потреб споживачів.

Карта поточного стану потоку повинна бути точною, актуальною, реально відображати стан речей на даний момент часу. Існує практика збору даних для формування карти створення цінності з кінця потоку, тобто з відділу збуту як такого, який знає потреби та запити споживачів цієї продукції. Далі при складанні карти рухаються у зворотному напрямі до самого першого процесу. За такого підходу вдається отримати карту створення цінності з точки зору споживача. При створенні карти враховуються також дані оперативного-календарного планування виробництва даної продукції.

Після того, як всі члени команди дійдуть згоди про те, що карта адекватно відображає потік створення цінності і відповідає дійсності, її затверджують і знайомлять з нею колектив працівників.

Етап 6. Розрахунок показників діючого VSM. До загальних показників, які характеризують процеси в потоці створення цінності відносяться, які можна використовувати на підприємстві:

— сумарний обсяг продукції в штуках на різних стадіях готовності по усьому підприємству;

— сумарний час циклу процесу по усіх операціях. Час циклу — період часу від початку операції до її закінчення;

— сумарний час налаштування операцій;

— сумарний середній час, який виробники чекають до початку наступної операції;

— наскрізний вихід придатних виробів по процесу;

— сумарна кількість працівників, зайнятих в процесі в прийнятому режимі роботи підприємства або в одну зміну;

— Трудомісткість виготовлення одиниці продукції. людино-днів;

— Оборотність запасів в межах даного потоку створення цінності та всього підприємства в цілому;

— Кількість дефектних виробів на мільйон вироблених.

Етап 7. Створення карти майбутнього стану потоку створення цінності, або іншими словами, картування процесу "як повинно бути". Це основний етап, так як тут удосконалюється процес створення цінності з метою усунення усіх видів втрат. Упроваджуються удосконалення у потік створення цінності, при цьому технологічні операції можуть кардинально змінюватися, ліквідуватися, об'єднуватися. Удосконалення можуть стосуватися також і устаткування. Робітникам може змінюватися система відповідальності за якість, їм може надаватися право зупинки конвеєра з метою виключення надходження дефектної продукції на наступну операцію та ін.

Етап 8. Розрахунок планових показників майбутнього VSM.

Етап 9. Реалізація проєкту. Доведення реальних організації виробництва, організаційної структури управління, організації запасів, до стану, запланованого на карті майбутнього потоку створення цінності на підприємстві.

Етап 10. Вводиться система "Точно вчасно", яка реалізується за допомогою системи "канбан". Важливими елементами системи канбан є візуальне відображення виробничої системи, візуальна адресна система на підприємстві, адресація незавершеної продукції, візуалізація виробничого процесу. Дошка канбан слугує засобом візуалізації кількості виробленої продукції. У сучасному інформаційному світі критично важлива інформація повинна бути обнародована і донесена до всіх працівників підприємства.

Етап 11. Розрахунок показників реорганізованого потоку створення цінності VSM;

Етап 12. За необхідністю при низькій ефективності внесених змін проводяться коригувальні дії та додаткове вдосконалення процесу;

Етап 13. Створення планів постійного вдосконалення (кайдзен). Ці плани можуть передбачати введення системи загального обслуговування устаткування TPM, стандартизацію роботи у рамках операції, наведення ладу на робочих місцях за системою "5S" та ін.

Етап 14. Впровадження кайдзен.

Етап 15. Досвід розгортання бережливого виробництва, отриманий в пілотному проєкті, поширюється поступово на інші процеси та підрозділи підприємства.

Бережливе виробництво дає змогу суттєво підвищити ефективність виробництва. Разом з тим слід відміти-

ти, що його розгортання потребує витрат, реорганізації виробництва, наполегливої праці усього колективу підприємства.

Система бережливого виробництва плюс шість сигм впроваджена у багатьох сферах економічної діяльності. Особливо ефективною вона є у промисловості, IT-сфері, будівництві, медицині, пошті та ін. За кордоном, особливо в Японії, велика кількість підприємств та організацій впровадили систему бережливе виробництво плюс шість сигм, або тільки шість сигм, або тільки бережливе виробництво. Підприємства в Україні не квапляться впроваджувати систему шість сигма плюс бережливе виробництво, що пов'язано з низкою проблем таких як відсутність мотивації у зменшенні витрат та варіабельності процесів, логістичні труднощі, відсутність точної інформації про попит та пропозицію продукції та ін. Проте є приклади успішного застосування бережливого виробництва, зокрема на ТОВ "Фармак", швейній фабриці "Стрітекс", ТОВ "Планета пластик", ТОВ "Вент-сервіс" та ін.

ВИСНОВКИ З ДАНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ

Сьогодні "бережливе виробництво плюс шість сигм" (Lean Six Sigma) — це органічний синтез взаємодоповнюючих управлінської та виробничої систем: "шість сигм" та "бережливе виробництво". В його основі знаходиться система "шість сигм" з її циклом DMAIC, інфраструктурою впроваджень та системою навчання персоналу, що доповнюється ефективними інструментами "бережливого виробництва", серед яких "канбан", "кайдзен", 5S та ін. Взаємозв'язок між системою управління якістю бізнес-процесів на принципах сталого розвитку, яка відповідає вимогам міжнародного стандарту ISO 9001: 2015 та системою "бережливе виробництво плюс шість сигма" полягає у тому, що обидві системи націлені на підвищення якості продукції, найбільш повне задоволення потреб споживачів, забезпечення сталого розвитку підприємства, що дає змогу інтеграції даних систем.

Література:

1. Бондаренко С.М., Касич А.О. Використання концепції загального управління якістю (TQM) в органах місцевого самоврядування. Державне управління: удосконалення та розвиток. 2017. № 2. Режим доступу: <http://www.dy.nayka.com.ua/?op=1&z=1029> (дата звернення 28.08.2022).
2. Бондаренко С.М. Ділова досконалість підприємств як фактор конкурентоспроможності національної економіки України. Економічний простір. 2016. № 116. С. 200—208.
3. Бондаренко С.М. Рейтингове управління конкурентоспроможністю продукції промислових підприємств (на прикладі взуттєвого виробництва): автореф. дис. канд. економ. наук: 08.06.01. Київ, 2002. 20 с.
4. Джордж Майкл Л. Бережливое производство + шесть сигм: комбинируя качество шести сигм со скоростью бережливого производства. Москва: Альпина Бизнес Букс, 2006. 360 с.
5. Левинсон У., Рерик Р. Бережливое производство: синергетический подход к сокращению потерь. Москва: РИА "Стандарты и качество", 2007. 272 с.
6. Лисенко Т.І., Усиченко І.В., Алєксєєнко І.А. Концепція "ощадливого виробництва" як сучасний підхід до комплексного відновлення підприємств. Інфраструктура ринку. 2018. Випуск 19. С. 373-378.
7. Луйстер Т., Теппинг Д. Бережливое производство: от слов к делу. Москва: Стандарты и качество, 2008. 130 с.
8. Нойманн Эрл, Хойсингтон Стивен Х. Качество на уровне Шесть Сигма. Днепропетровск: Баланс-Клуб, 2004. 440 с.
9. Панде П., Холл Л. Что такое шесть сигм? Москва: Альпина бизнес букс, 2004. 156 с.
10. Kasych A., Suler P., Rowland Z. Corporate Environmental Responsibility Through the Prism of Strategic Management. Sustainability. (2020). Vol. 12 (22). Available at: <https://www.mdpi.com/2071-1050/12/22/9589> (дата звернення 28.08.2022).

References:

1. Bondarenko, S.M. and Kasych, A.O. (2017), "Using the concept of Total Quality Management (TQM) in local self-government agencies", *Derzhavne upravlinnia: udoskonalennia ta rozvytok*, vol. 2, available at: <http://www.dy.nayka.com.ua/?op=1&z=1029> (Accessed 28.08.2022).
 2. Bondarenko, S.M. (2016), "Business excellence of enterprises as a factor of competitiveness of the national economy of Ukraine", *Ekonomichnyj prostir*, vol. 116, pp. 200—208.
 3. Bondarenko, S.M. (2002), "Rating management of the competitiveness of the products of industrial enterprises (on the example of shoe production)", *Abstract of Ph.D. dissertation, Economy, Kyiv, Ukraine*.
 4. Dzhordzh Majkl, L. (2006), *Berezhlyvoe proyzvodstvo + shest' syhm: kombynyruia kachestvo shesty syhm so skorost'iu berezhlyvoho proyzvodstva [Lean Six Sigma: Combining Six Sigma Quality with Lean Speed]*, Al'pyna Byznes Buks, Moscow, Russia.
 5. Levynson, U. and Reryk, R. (2007), *Berezhlyvoe proyzvodstvo: synerhetycheskyj podkhod k sokrascheniyu poter' [Lean Manufacturing: A Synergistic Approach to Waste Reduction]*, RYA "Standarty y kachestvo", Moscow, Russia.
 6. Lysenko, T.I. Usichenko, I.V. and Alieieksieienko, I.A. (2018), "The concept of "lean production" as a modern approach to comprehensive restoration of enterprises", *Infrastruktura rynku*, vol. 19, pp. 373—378.
 7. Lujster, T. and Teppynh, D. (2008), *Berezhlyvoe proyzvodstvo: ot slov k delu [Lean manufacturing: from words to deeds]*, Standarty y kachestvo, Moscow, Russia.
 8. Nojmann, Erl, and Khojsynhton Styven, Kh. (2004), *Kachestvo na urovne Shest' Syhma [Six Sigma Quality]*, Balans-Klub, Dnepropetrovsk, Ukraine.
 9. Pande, P. and Khol, L. (2004), *Chto takoe shest' syhm? [What is Six Sigma?]*, Al'pyna byznes buks, Moscow, Russia.
 10. Kasych, A. Suler, P. and Rowland, Z. (2020), "Corporate Environmental Responsibility Through the Prism of Strategic Management", *Sustainability*, Vol. 12 (22), Available at: <https://www.mdpi.com/2071-1050/12/22/9589> (Accessed 28.08.2022).
- Стаття надійшла до редакції 29.08.2022 р.*

О. І. Міндова,
к. е. н., старший викладач кафедри міжнародних економічних відносин,
Одеський національний економічний університет, м. Одеса, Україна
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-4191-1375>

DOI: 10.32702/2306-6814.2022.17.68

ПРОПОЗИЦІЇ ЩОДО ОЦІНКИ ФАКТОРІВ ВПЛИВУ НА РОЗВИТОК ЗОВНІШНЬОЇ ТОРГІВЛІ УКРАЇНИ

O. Mindova,
PhD in Economics, Senior Lecturer of the Department of International Economics Relations,
Odessa National University of Economics, Ukraine

PROPOSALS REGARDING THE ASSESSMENT OF INFLUENCING FACTORS ON THE DEVELOPMENT OF UKRAINE'S FOREIGN TRADE

Узагальнено та уточнено основні фактори впливу на розвиток зовнішньої торгівлі України. До них віднесено: обсяг експорту сировини (ES); обсяг експорту продуктів переробки (EPP); кількість підприємств, що займалися інноваційною діяльністю (ID); валовий внутрішній продукт (VVP). Побудована багатофакторна регресійна лінійна модель залежності факторів була обчислена за допомогою пакету Statgraphics Centurion, яка є статистично якісною. За допомогою методів регресійного аналізу проаналізовано виокремлені фактори впливу. Встановлено, що найбільш впливовий фактор — обсяг експорту продуктів переробки, а найменш значимий — обсяг ВВП. Систематизовано отримані результати, завдяки чому обґрунтовано пропозиції щодо оцінки факторів впливу на розвиток зовнішньої торгівлі України. Доведено, що для вирішення більшої частини наявних проблем та подолання зазначених перешкод щодо розвитку зовнішньої торгівлі України, необхідно сформулювати певні засади взаємодії макро- та мікро- рівня щодо забезпечення розвитку зовнішньої торгівлі. Обґрунтовано окреслену взаємодію та представлено у вигляді таблиці, в якій певна дія суб'єкта зовнішньоекономічної діяльності відповідає певним заходам з боку державної влади.

The main influencing factors on the development of Ukraine's foreign trade are summarized and clarified. These include: volume of raw materials export (ES); volume of export of processing products (EPP); the number of enterprises engaged in innovative activities (ID); gross domestic product (GDP). The constructed multivariate linear regression model of the dependence of the factors was calculated using the Statgraphics Centurion package, which is statistically qualitative. With the help of regression analysis methods, isolated influencing factors were analyzed. Since χ^2 calculated in 16.14 > tabular (16.9), the value $W = 0.583$ is not random, and therefore the obtained results make sense and can be used in further research. It was established that the most influential factor is the volume of export of processing products, and the least significant is the volume of GDP. The obtained results were systematized, thanks to which the proposals regarding the assessment of factors influencing the development of foreign trade of Ukraine were substantiated. It has been proven that in order to solve most of the existing problems and overcome the mentioned obstacles regarding the development of Ukraine's foreign trade, it is necessary to form certain principles of macro- and micro-level interaction to ensure the development of foreign trade. The outlined interaction is substantiated and presented in the form of a table, in which a certain action of the subject of foreign economic activity corresponds to certain measures of the state authorities. Thus, in order to ensure the development of Ukraine's

foreign trade, it is necessary to enshrine the state development strategy at the legislative level, to coordinate the development of specific enterprises with the priority areas of foreign trade, to implement measures to create prerequisites for the proper level of development of foreign trade in the state. As a direction of further research, it is advisable to indicate the need to develop a procedure for improving Ukraine's foreign trade with EU countries in the conditions of Russia's military aggression.

*Ключові слова: зовнішня торгівля, експорт, імпорт, інновація, ВВП.
Key words: foreign trade, export, import, innovation, GDP.*

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ У ЗАГАЛЬНОМУ ВИГЛЯДІ ТА ЇЇ ЗВ'ЯЗОК ІЗ ВАЖЛИВИМИ НАУКОВИМИ ЧИ ПРАКТИЧНИМИ ЗАВДАННЯМИ

Зовнішня торгівля України відіграє значну роль у соціально-економічному розвитку держави. Україна має багатий природноресурсний потенціал, тому значну частку експорту товарів займають саме напівфабрикати і сировинні продукти. Але сировинні продукти більше виснажують природно-ресурсний потенціал країни ніж приносять країні прибуток. Якщо Україна буде розвивати науково-технологічний потенціал, то буде вироблятися більше високотехнологічної продукції, яку можна буде експортувати і отримувати більший прибуток, адже високотехнологічна продукція містить значно більшу додану вартість ніж сировина, матеріали і напівфабрикати. У деяких регіонах України сконцентровано науково-технологічний потенціал, але треба його розвивати і виходити на ринки тих торговельних партнерів, доля ринку яких є однією з найбільших на світовому ринку. Водночас, сучасний період розвитку та ускладнення ринкових відносин в Україні супроводжується важливими процесами залучення та адаптації європейського досвіду до українського середовища.

Це стосується всіх без виключення сфер життя: охорони здоров'я, освіти, охорони навколишнього середовища, політичного устрою, системи захисту громадян тощо. Проте найбільш активно європейський досвід впроваджується в економічні відносини нашої країни, серед яких є найбільш проблемні ділянки, які вимагають першочергового реформування саме з урахуванням досвіду європейських країн. До таких гострих та пер-

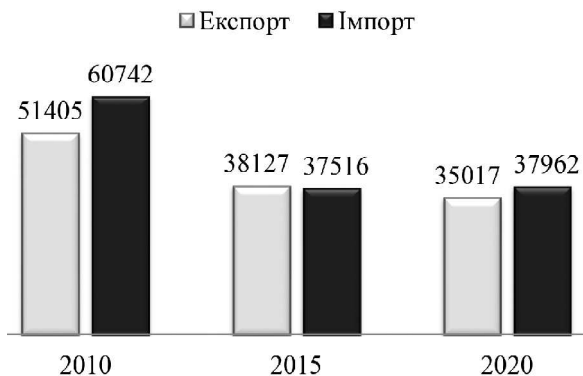

Рис. 1. Динаміка зовнішньої торгівлі, млрд дол. США

Джерело: [7].

шочергових проблем безперечно відноситься проблема регулювання зовнішньої торгівлі.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ, В ЯКИХ ЗАПОЧАТКОВАНО РОЗВ'ЯЗАННЯ ДАНОЇ ПРОБЛЕМИ І НА ЯКІ СПИРАЄТЬСЯ АВТОР, ВИДІЛЕННЯ НЕ ВИРІШЕНИХ РАНІШЕ ЧАСТИН ЗАГАЛЬНОЇ ПРОБЛЕМИ, КОТРИМ ПРИСВЯЧУЄТЬСЯ ОЗНАЧЕНА СТАТТЯ

Окресленими питаннями займається велика кількість вчених, серед яких можна виділити: Глушенко Я. І. [1], Говоруха В. Б. [2], Гринько П. О. [3], Дуляба Н. І. [4], Далик В. П. [4], Коляда О. В. [5], Райчева А. О. [5], Краснодарец Т. Л. [6], Полякова Ю. В. [8], Ус І. В. [9] та багато інших.

Проте, все ж таки, питання, пов'язані із оцінкою факторів впливу на розвиток зовнішньої торгівлі України можна вважати остаточно не вирішеними. Зазначене зумовило вибір теми даного дослідження та підтверджує його актуальність.

ФОРМУЛЮВАННЯ ЦІЛЕЙ СТАТТІ (ПОСТАНОВКА ЗАВДАННЯ)

Метою даної статті є розробка та обґрунтування пропозицій щодо оцінки факторів впливу на розвиток зовнішньої торгівлі України.

Задля забезпечення поставленої мети в роботі вирішено наступні завдання: узагальнено та уточнено основні фактори впливу на розвиток зовнішньої торгівлі України; за допомогою методів регресійного аналізу проаналізовано та виокремлено фактори впливу; систематизовано отримані результати, завдяки чому обґрунтовано пропозиції щодо оцінки факторів впливу на розвиток зовнішньої торгівлі України.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ З ПОВНИМ ОБґРУНТУВАННЯМ ОТРИМАНИХ НАУКОВИХ РЕЗУЛЬТАТІВ

Перш ніж переходити до дослідження факторів впливу на розвиток зовнішньої торгівлі України, доцільно надати узагальнену тенденцію такого розвитку (рис. 1).

Як видно з рисунку 1, обсяги зовнішньої торгівлі протягом останніх п'ятирічних проміжків часу мають негативну тенденцію до скорочення.

Стосовно факторів впливу на таке негативне скорочення, то в цьому сенсі доцільно звернутись до поглядів науковців на виокремлення факторів впливу на розвиток зовнішньої торгівлі України.

Так, наприклад, Дуляба Н. І. та Далик В. П. серед основних факторів впливу на розвиток зовнішньої торгівлі в умовах сьогодення виділяє запровадження карантинних заходів, спричинених розвитком захворюваності на COVID-19 [4]. Крім того, вчений вважає, що для забезпечення сталого розвитку зовнішньої торгівлі нашої країни необхідно змістити акценти з превалюючої частки експорту сировини та наростити питому вагу експорту продуктів переробки. Отже, країни імпортують саме те, що не виробляють самостійно. Водночас розвиток зовнішньої торгівлі повинен відбуватись в контексті розвитку наукомістких галузей, нарощення темпів виробництва та експорту продукції із високою доданою вартістю. З огляду на це, можна виділити такі фактори впливу на розвиток зовнішньої торгівлі як обсяг експорту сировини та обсяг експорту продуктів переробки.

Інші вчені одним з основних факторів впливу на розвиток зовнішньої торгівлі зазначають кількість інноваційно активних підприємств. Таке зауваження ґрунтується на тому, що саме інновації чинять безпосередній вплив на якість продукції а отже й на попит на неї на зовнішніх ринках [8].

Коляда О. В. в той же час, до основних факторів впливу відносить ВВП країни, наполягаючи, що це проявляється у тому, що темп росту ВВП і темп росту експорту міцно пов'язані між собою. Так, за зростанням доходів від експорту кожного року відбувається щорічне збільшення ВВП та навпаки [5].

Різні ступені впливу окреслених факторів можна відмітити на основі проведення регресійного аналізу.

Тож для подальшого проведення дослідження застосовано регресійне рівняння, яке відображає змістовність впливу окремих показників на розвиток зовнішньої торгівлі України.

Однак перед цим звернемо увагу на значення коефіцієнта кореляції між рядами даних.

Так, коефіцієнт кореляції між рядами даних дорівнює 0,82. Тож визначено, що вплив обґрунтованих вище факторів є суттєвим та позитивним.

Оскільки саме множинна регресія дозволяє побудувати модель з великим числом факторів, визначивши при цьому вплив кожного з них зокрема, а також сукупний вплив на результативну ознаку, то для визначення впливу факторів на розвиток зовнішньої торгівлі України доцільно обчислити таку економетричну модель.

В якості факторів в цій моделі будуть:

- обсяг експорту сировини (ES);
- обсяг експорту продуктів переробки (EPP);
- кількість підприємств, що займалися інноваційною діяльністю (ID);
- валовий внутрішній продукт (VVP).

Розроблення моделі розпочинається із визначення її специфікації, суть якої є вибір факторів і вибір виду рівняння регресії.

Фактори мають бути кількісними показниками та не корелювати між собою, функціонально незалежними.

Відбір факторів здійснювався на основі теоретико-економічного аналізу, який обґрунтовано вище.

Таблиця 1. Фактори впливу на розвиток зовнішньої торгівлі України

№	Фактор впливу
1	Обсяг експорту сировини (ES)
2	Обсяг експорту продуктів переробки (EPP)
3	Кількість підприємств, що займалися інноваційною діяльністю (ID)
4	Валовий внутрішній продукт (VVP)

Таблиця 2. Матриця рангів

Фактори	Експерти					Сума рангів	D	d2
	1	2	3	4	5			
x1	3	3	5	5	3	19	-10.5	410.15
x2	7	5	3	3	5	23	-14.5	110.15
x3	3	4	2	3	3	15	-5.5	30.15
x4	1	4	2	3	4	14	-3.5	11.15

Багатофакторна регресійна лінійна модель залежності факторів була обчислена за допомогою пакету Statgraphics Centurion та має вигляд:

$$IA = 0,00062727 ES - 0,000325401 EPP - 2,86945 ID + 7,20414VVP + 4,2988 \quad (1).$$

Оскільки коефіцієнт детермінації високий, можна зробити висновок, що обчислена модель залежності розвитку зовнішньої торгівлі України від факторів є статистично якісною й придатна для визначення динаміки.

Крім того в контексті даного дослідження важливого значення набувають проблеми оцінки факторів, які впливають на розвиток зовнішньої торгівлі України за допомогою інших методів. Таке зауваження ґрунтується на тому, що без зваженого процесу такої оцінки та отримання її результатів не можна говорити про ефективність діючих механізмів, а отже не доречно розробляти напрями удосконалення.

Доцільно для оцінки факторів, які впливають на розвиток зовнішньої торгівлі України використовувати метод математичного моделювання Кендалла.

Коефіцієнт кореляції Кенделла (Kendall tau rank correlation coefficient) міра лінійного зв'язку між випадковими величинами.

Кореляція Кенделла є рангової, тобто для оцінки сили зв'язку використовуються не чисельні значення, а відповідні їм ранги.

Коефіцієнт інваріантний по відношенню до будь-якого монотонного перетворення шкали вимірювання.

Задля цього перш за все необхідно розподілити фактори впливу на розвиток зовнішньої торгівлі України (табл. 1).

Для визначення достатності рівня узгодженості думок експертів було застосовано коефіцієнт конкордації Кендалла (табл. 2).

Коефіцієнт конкордації (W) Кендалла є показником множинної рангової кореляції. W може приймати значення в діапазоні від 0 до +1, де W=0 означає повну відсутність узгодженості в оцінках чи судженнях експертів, а W=1 — повну узгодженість. При цьому експертами виступили менеджери ЗЕД вітчизняних підприємств. При цьому мета даного дослідження не вимагає зазначення посад та прізвищ таких експертів. За гранично допустиме значення коефіцієнту конкор-

Таблиця 3. Розташування факторів за значимістю

Фактор		Сума рангів
X2	обсяг експорту продуктів переробки (EPP)	23
X1	обсяг експорту сировини (ES)	19
X3	кількість підприємств, що займалися інноваційною діяльністю (ID)	15
X4	валовий внутрішній продукт (VVP)	14

дації пропонуємо взяти $W=0,5$ (середня узгодженість думок експертів).

$$d = \sum x_{ij} - \frac{\sum \sum x_{ij}}{n} = \sum x_{ij} - 27,5$$

У даному прикладі фактори за значимістю розподілилися наступним чином (табл. 3).

Проведемо оцінку середнього ступеня узгодженості думок всіх експертів за допомогою коефіцієнту конкордації:

$$W = \frac{12S}{m^2(n^3-n)} \quad (2)$$

$$d = S = 1101,5, n = 4, m = 5.$$

$W = 0,583$ говорить про наявність середнього ступеня узгодженості думок експертів.

Для оцінки значущості коефіцієнта конкордації скористаємося критерієм узгодження Пірсона:

$$\chi^2 = \frac{12S}{mn(n+1)} \quad (3)$$

χ^2 порівняємо з табличним значенням для числа ступенів свободи $K = n-1 = 10-1 = 9$ і при заданому рівні значущості $\alpha = 0,05$

Оскільки χ^2 розрахований $16,14 >$ табличного ($16,9$), то $W = 0,583$ величина не випадкова, а тому отримані

Таблиця 4. Взаємодія макрорівня та мікрорівня щодо забезпечення розвитку зовнішньої торгівлі України

Макрорівень	Мікрорівень
1	2
Державна підтримка інноваційно активних підприємств	Активне впровадження інновацій на підприємстві, що здатне позитивно вплинути на зовнішньоекономічну діяльність
Стимулювання розвитку переробних галузей	Контроль реалізації запропонованих заходів
Реалізація програмно-цільового принципу державної підтримки виробників	Участь у визначенні цілей і завдань, участь у моніторингу та оцінці роботи системи
Розробка й реалізація програм підтримки експорту вітчизняної продукції з високою доданою вартістю	Участь у визначенні цілей і завдань, участь у моніторингу та оцінці роботи системи
Розробка програм міжнародного науково-технічного обміну	Сприяння розвитку зовнішньої торгівлі шляхом трансферу технологій
Створення системи постійного науково-технологічного прогнозування, розповсюдження його результатів між виробниками переробної продукції	Участь у розробленні та реалізації програм інноваційного розвитку в рамках зовнішньої політики держави
Удосконалення законодавчої бази здійснення зовнішньої торгівлі	Сприяння технологічному співробітництву між підприємствами та міжнародному співробітництву шляхом інтеграції у європейські мережі
Розробка й реалізація програм податкової лояльності для суб'єктів зовнішньоекономічної діяльності	Забезпечення системної і комплексної підтримки роботи системи
Формування цілісної системи організаційно-правових, економічних та інших норм стимулювання, підтримки і регулювання суб'єктів зовнішньоекономічної діяльності	Організація семінарів, виставок, конференцій та інших заходів з розповсюдження інформації, навчання та обміну досвідом

результати мають сенс і можуть використовуватися в подальших дослідженнях.

Отже в контексті даного дослідження обґрунтовано фактори впливу на розвиток зовнішньої торгівлі України та за допомогою методу кореляційного аналізу Кендалла — розташовано відокремлені фактори за значимістю. Найбільш впливовий фактор — обсяг експорту продуктів переробки, а найменш значимий — обсяг ВВП.

Аналіз офіційних статистичних даних та виявлені тенденції дозволили підтвердити твердження про негативний вплив окремих факторів на розвиток зовнішньої торгівлі України та вплив різного ступеню окреслених вище факторів.

Зазначене зумовлює необхідність розробки напрямів забезпечення розвитку зовнішньої торгівлі України.

В даному контексті доцільно зробити декілька важливих зауважень, які в остаточному формують вектор розробки таких напрямів:

По-перше, розробку напрямів забезпечення розвитку зовнішньої торгівлі України в умовах пандемії не доцільно обмежувати лише протидією наслідкам пандемії. Доречно узагальнити всі перешкоди на шляху розвитку зовнішньої торгівлі: істотно нові перешкоди, що з'явилися лише як наслідок пандемії; традиційно існуючі перешкоди на шляху забезпечення належного рівня такого розвитку; перешкоди, які існували, але носили фрагментарний характер, але загострились в умовах світової пандемії. Узагальнення всієї сукупності перешкод дозволить сформувати комплексні напрями забезпечення розвитку світової торгівлі взагалі та зовнішньої торгівлі України зокрема в умовах пандемії.

По-друге, окреслені напрями необхідно розділити за рівнями: на макрорівень та мікрорівень. Таке зауваження ґрунтується на тому, що, на думку автора, саме узгоджений вплив держави та кожного окремого суб'єкта зовнішньоекономічної діяльності на розвиток зовнішньої торгівлі надасть можливість досягти максимально позитивного ефекту.

По-третє, досліджені вище фактори мають істотний вплив на розвиток зовнішньої торгівлі України, тому напрями, які будуть розроблятися повинні враховувати дію всіх обґрунтованих вище факторів впливу.

Отже, в контексті даного дослідження слід підкреслити, що на думку автора для вирішення більшої частини наявних проблем та подолання зазначених вище перешкод, необхідно сформувати певні засади взаємодії макро- та мікро- рівня щодо забезпечення розвитку зовнішньої торгівлі.

При цьому окреслену взаємодію більш доречно представити у вигляді відповідної таблиці, в якій певна дія суб'єкта зовнішньоекономічної діяльності буде відповідати певним заходам з боку державної влади.

Зазначена відповідність представлена в таблиці 4.

Таким чином, для забезпечення розвитку зовнішньої торгівлі України необхідно на законодавчому рівні закріпити державну стратегію розвитку, узгодити розвиток конкретних підприємств з пріоритетними напрямками зовнішньої торгівлі, здійснити заходи щодо створення передумов належного рівня розвитку зовнішньої торгівлі в державі.

ВИСНОВКИ З ДАНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ І ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ РОЗВІДОК У ДАНОМУ НАПРЯМІ

Системна оцінка розвитку зовнішньої торгівлі є відправною точкою для виявлення перешкод і можливостей, розуміння ефективності вжитих заходів і аналізу змін у часі. Ця комплексна оцінка, яка повинна розглядатися більше в математичному контексті, більше ніж в аналітичному, все ще відсутня. Заходи покращення показників розвитку зовнішньої торгівлі України повинні бути направлені, поряд з іншим, на стимулювання розвитку переробних галузей, підтримку експорту вітчизняної продукції з високою доданою вартістю [4].

Завдяки цьому можна буде підійти до формування на державному рівні цілісної і ефективно діючої системи розвитку зовнішньої торгівлі, поєднуючи державні інтереси та інтереси окремих суб'єктів зовнішньої торгівлі і, найголовніше, підвищуючи добробут людей завдяки забезпеченню зростання загальних економічних показників. Вагомим підґрунтям зазначеного виступає запропонована система оцінки факторів впливу на розвиток зовнішньої торгівлі України та розроблена взаємодія макро- та мікро- рівнів в забезпеченні розвитку зовнішньої торгівлі України. В остаточному саме це й складає наукову новизну даного дослідження.

В якості напрямку подальших досліджень доцільно вказати необхідність розробки процедури удосконалення зовнішньої торгівлі України із країнами ЄС в умовах військової агресії Росії.

Література:

1. Глущенко Я. І. Компаративний аналіз експортно-імпоротної діяльності України і європейських країн. Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Міжнародні економічні відносини та світове господарство. 2019. Вип. 24 (1). С. 90—95.
2. Говоруха В. Б. Математичні методи і моделі прогнозування в сфері зовнішньоекономічної діяльності. Питання прикладної математики і математичного моделювання. 2017. № 17. С. 54—61.
3. Гринько П. О. Діагностика факторів зовнішнього середовища, які впливають на розвиток експортно-імпоротної діяльності підприємств. Бізнес-Інформ. 2018. № 8. С. 51—56.
4. Дуляба Н. І., Далик В. П. Розвиток зовнішньої торгівлі України в умовах глобальної нестабільності. Ефективна економіка. 2020. № 11. — URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=8358> DOI: 10.32702/2307-2105-2020.11.82
5. Коляда О. В., Райчева А. О. Зовнішня торгівля України як чинник розвитку міжнародних економічних відносин. Науковий вісник Ужгородського національного університету. Випуск 24, частина 2, 2019. — URL:

http://www.visnyk-econom.uzhnu.uz.ua/archive/24_2_2019ua/17.pdf

6. Краснодєд Т. Л. Аналіз експортно-імпорتنних операцій України на сучасному етапі. Науковий вісник Ужгородського національного університету. 2018. Вип. 22 (2). С. 32—35.

7. Офіційний сайт Державної служби статистики України. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua>

8. Полякова Ю. В. Інноваційні засади підвищення конкурентоспроможності регіонів України в процесі євроінтеграції. — Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису. Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора економічних наук за спеціальністю 08.00.05 "Розвиток продуктивних сил і регіональна економіка". — ДУ "Інститут регіональних досліджень імені М. І. Долишнього НАН України", Львів, 2019.

9. Ус І. В. Щодо зовнішньої торгівлі товарами України за 3 квартали 2020 року. Аналітична доповідь. — НІСД, 2020 р.

References:

1. Ghlushhenko, Ja.I. (2019), "Comparative analysis of export-import activities of Ukraine and European countries", *Naukovyj visnyk Uzhghorodskjogho nacionaljnogho universytetu*, vol. 24 (1), pp. 90—95.
 2. Ghovorukha, V.B. (2017), "Mathematical methods and forecasting models in the field of foreign economic activity", *Pytannja prykladnoji matematyky i matematychnogho modeljuvannja*, vol. 17, pp. 54—61.
 3. Ghrynko, P.O. (2018), "Diagnosis of environmental factors that affect the development of export-import activities of enterprises", *BiznesInform*, vol. 8, pp. 51—56.
 4. Duliaba, N. and Dalyk, V. (2020), "Development of Ukraine's foreign trade in conditions of global instability", *Efektivna ekonomika*, vol. 11, available at: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=8358> (Accessed 10 Aug 2022). DOI: 10.32702/2307-2105-2020.11.82
 5. Kolyada, O. V. and Raycheva, A. O. (2019), "Foreign trade of Ukraine as a factor in the development of international economic relations", *Naukovyy visnyk Uzhhorods'koho natsional'noho universytetu*, vol. 24 (2), available at: http://www.visnyk-econom.uzhnu.uz.ua/archive/24_2_2019ua/17.pdf (Accessed 10 Aug 2022).
 6. Krasnodjed, T. L. (2018), "Analysis of export-import operations of Ukraine at the current stage", *Naukovyj visnyk Uzhghorodskjogho nacionaljnogho universytetu*, vol. 22 (2), pp. 32—35.
 7. State Statistics Service of Ukraine (2022), available at: <http://www.ukrstat.gov.ua> (Accessed 10 Aug 2022).
 8. Polyakova, Yu. V. (2019), "Innovative principles of increasing the competitiveness of the regions of Ukraine in the process of European integration", *Abstract of Ph.D. dissertation, Development of productive forces and regional economy, State University "Institute of Regional Studies named after M.I. Dolishnyi National Academy of Sciences of Ukraine"*, Lviv, Ukraine.
 9. Us, I. V. (2020), *Schodo zovnishn'oi torhivli tovaramy Ukrainy za 3 kvartaly 2020 roku. Analitichna dopovid' [Regarding foreign trade in goods of Ukraine for the 3rd quarter of 2020, Analytical report]*, NISS, Kyiv, Ukraine.
- Стаття надійшла до редакції 01.09.2022 р.*

УДК 338.486

В. Т. Олещук,
аспірант кафедри міжнародного туризму і готельного бізнесу,
Західноукраїнський національний університет
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-5833-683X>

DOI: 10.32702/2306-6814.2022.17.73

НАПРЯМИ ВИКОРИСТАННЯ ІНФОРМАЦІЙНИХ ПОТОКІВ В УПРАВЛІННІ ВІДНОСИНАМИ З КЛІЄНТАМИ В ТУРИЗМІ

V. Oleschuk,
Postgraduate student of the Department of International Tourism
and Hotel Business, Western Ukrainian National University

DIRECTIONS OF USING INFORMATION FLOWS IN CUSTOMER RELATIONSHIP MANAGEMENT IN TOURISM

У статті здійснено визначення напрямів використання інформаційних потоків в управлінні відносинами з клієнтами в туристичному бізнесі. Було досліджено та охарактеризовано основні положення наукових підходів, пов'язані із виокремленням зазначених напрямів. Встановлено, що до складу вказаних напрямів на сучасному етапі розвитку відносяться, зокрема: продуктивний суб'єктно орієнтований напрям, змінюваний у часовому вимірі; когнітивний напрям використання інформаційних потоків в сфері відносин із клієнтами; систематизований напрям, пов'язаний із застосуванням баз даних; інтерактивний підхід. Визначено, що особливістю продуктивного суб'єктно орієнтованого напрямку, змінюваного у часовому вимірі, є орієнтир на досягнення показників ефективності бізнес-процесів, пов'язаних із взаєминами з клієнтами, а саме: стійкості звернень та повторних продажів туристичних продуктів (послуг) в рамках інформаційних потоків, які існують на певному часовому рівні відносно центрів відповідальності; рівня перехресних продажів; продуктивності та прибутковості продажу туристичних продуктів (послуг) і продуктів (послуг) додаткової інфраструктури в розрізі інформаційних потоків певного часового виміру стосовно основних центрів відповідальності; рівня продажів туристичних продуктів (послуг) і продуктів (послуг) додаткової інфраструктури в площині інформаційних потоків певного часового виміру, забезпечених основними центрами відповідальності; рівень відмов клієнтів від укладених угод стосовно придбання туристичних продуктів (послуг) і продуктів (послуг) додаткової інфраструктури, які виникли із використанням інформаційних потоків певного часового виміру, забезпечених основними центрами відповідальності; рівня утримання відносин із існуючими клієнтами туристичними підприємствами в межах інформаційних потоків певного часового виміру, забезпечених основними центрами відповідальності; рівня загальної ефективності відносин із клієнтами різних категорій в розрізі інформаційних потоків певного часового виміру, забезпечених основними центрами відповідальності. Когнітивний напрям пов'язаний із використанням інформаційних потоків в управлінні пропозиціями туристам з огляду на характеристики рівня інформаційного навантаження. Систематизований напрям дозволяє самостійно коригувати категоризацію, суб'єктний склад користувачів, встановлювати параметри пошуку інформації. Інтерактивний підхід передбачає залучення, пасивну та активну комунікацію з клієнтами із використанням сучасних інформаційно-комунікаційних технологій.

The article defines the directions of using information flows in the management of relations with clients in the tourism business. The main provisions of scientific approaches related to the identification of the specified directions were investigated and characterized. It was established that the composition of the indicated directions at the current stage of development includes, in particular: a productive subject-oriented direction, which changes in the time dimension; cognitive direction of using information flows in the field of relations with clients; systematized direction related to the use of databases; interactive approach. It was determined that a feature of the productive subject-oriented direction, which changes in the time dimension, is a reference point for achieving indicators of the efficiency of business processes related to relations with customers, namely: stability of appeals and repeated sales of tourist products (services) within the framework of information flows that exist at a certain time level relative to centers of responsibility; level of cross-selling;

productivity and profitability of the sale of tourist products (services) and products (services) of additional infrastructure in terms of information flows of a certain time dimension in relation to the main centers of responsibility; the level of sales of tourist products (services) and products (services) of additional infrastructure in the plane of information flows of a certain time dimension, provided by the main centers of responsibility; the level of customer refusals from concluded agreements regarding the purchase of tourist products (services) and products (services) of additional infrastructure, which arose with the use of information flows of a certain time dimension, provided by the main centers of responsibility; the level of maintaining relations with existing clients of tourist enterprises within the limits of information flows of a certain time dimension, provided by the main centers of responsibility; the level of overall effectiveness of relations with customers of various categories in terms of information flows of a certain time dimension, provided by the main centers of responsibility. The cognitive direction is related to the use of information flows in the management of offers to tourists in view of the characteristics of the level of information load. Systematized direction allows you to independently adjust the categorization, subject composition of users, and set information search parameters. The interactive approach involves engaging, passive and active communication with clients using modern information and communication technologies.

Ключові слова: інформаційні потоки, відносини із клієнтами, туристичні продукти (послуги), туристичні дестинації, напрями, інтерактивні технології, партнерська взаємодія, відгуки.

Key words: information flows, customer relations, tourist products (services), tourist destinations, directions, interactive technologies, partner interaction, reviews.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Туризм є сферою економіки, функціонування якої пов'язане із постійним обігом та використанням широкого масиву інформації, що трансформується в певні інформаційні потоки залежно від призначення, суб'єктів, об'єктів застосування. Оскільки туристичні продукти (послуги) мають нематеріальний характер, не можуть бути оцінені споживачами за характеристиками, за якими оцінюються традиційні промислові продукти, то зростає роль своєчасної подачі релевантної, вичерпної, достовірної та якісної інформації. Не менш важливу роль інформаційні потоки відіграють на організаційному рівні — велика кількість документації та висока швидкість документообігу вимагають регулярного вдосконалення процесів інформаційного забезпечення підприємств туристичної індустрії. Інформаційна підтримка туризму як процес інформаційного забезпечення діяльності орієнтована на кінцевих користувачів і використовується при прийнятті та реалізації рішень, у тому числі управлінських.

Управління відносинами з клієнтами в туризмі посідає вагоме місце в системі загального менеджменту підприємств зазначеного сектору. Функціонування ефективної взаємодії туристичного підприємства з потенційними і існуючими клієнтами залежить від якісного інформаційного забезпечення, яке створюється в межах інформаційних потоків тих або інших напрямів. Вивчення характеристик та типів зазначених напрямів інформаційних потоків зазначеної сфери є актуальним в умовах стрімкого розвитку інформаційних технологій, загострення конкурентної боротьби з боку вітчизняних і зарубіжних конкурентів.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Вивчення питань використання інформації і інформаційних потоків в управлінні відносинами туристичних підприємств з клієнтами займались: А. Балабаниць, Ф. Перепадя [1], В.Ф. Майер, Г.Е. де Олівейра Сантуш,

О.Р.Б. Маркус [9], В. Хейдіг, Д. Вентзел, Т. Томчак [5], Дж. Кім, П.Б. Кім, Дж.-Е. Кім [7], А. Моліна-Колладо, М. Гомез-Ріко, М. Сігала [10], Дж. Ромеро [11], Ю.-Л. Чен, Дж. Чен, В.-Ю. Лю, Т. Шарма [3], А.К. Какірала, Д. Сінгх [6], Дж. Бокуневич, Дж. Шульман [2], Х. Хадддуш, К. Саломона [4], Ч.Ч. Лі, М.П. Чен, В. Ву [8]. Хоча в наукових дослідженнях існують напрацювання, присвячені оцінюваній проблематиці, є потреба систематизації напрямів застосування інформаційних потоків в управлінні відносинами з клієнтами в туризмі.

МЕТА СТАТТІ

Мета статті — визначення напрямів використання інформаційних потоків в управлінні відносинами з клієнтами в туристичному бізнесі. Для досягнення зазначеної мети встановлено низку завдань: виокремлення підходів стосовно характеристики ознак (напрямів) використання інформаційних потоків в управлінні відносинами з клієнтами в туризмі; систематизація основних напрямів застосування інформаційних потоків в даній сфері.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ

Сформулюємо основні підходи щодо характеристики ознак (напрямів) використання інформаційних потоків в управлінні відносинами з клієнтами в туризмі.

По-перше, можна виділити продуктивний підхід за центрами відповідальності, який передбачає формування часових інформаційних потоків, що включають досягнення показників ефективності залежно від показників розвитку туристичного підприємства в розрізі кожного із структурних суб'єктів відносин із клієнтами. Зазначений напрям може ідентифікуватись як продуктивний суб'єктно орієнтований, змінюваний у часовому вимірі.

В межах вказаного підходу слід розглянути положення дослідження А. Балабаниць, Ф. Перепадя [1], в рамках якого подано порядок інтеграційно-адаптаційного управління внутрішніми і зовнішніми категоріями

інформації, який пов'язаний із їх управлінням в напрямку коригування та адаптації до постійно змінюваних потреб клієнтів, контролю ефективності на рівні всіх центрів відповідальності. Автори визначають систему управління інформаційними потоками в управлінні відносинами з клієнтами на рівні CRM-систем, що ґрунтовані на змісті зазначеного порядку, і використовуються в межах відповідних інформаційних систем, адаптованих до категорій клієнтів і показників ефективності бізнес-процесів, пов'язаних із взаєминами з ними [1, с. 22, 23]. За твердженням дослідників, управління інформаційними потоками в системі відносин із клієнтами в межах CRM-систем туристичних підприємств повинно піддаватись оцінці за основними показниками, які характеризують продуктивність функціонування центрів відповідальності (суб'єктів або компаній в цілому). Серед вказаних показників автори виокремлюють, зокрема:

- рівень стійкості звернень та повторних продажів туристичних продуктів (послуг) в рамках інформаційних потоків, які існують на певному часовому рівні діяльності відносно кожного із центрів відповідальності (персоналу, структурних відділів, туристичної компанії в цілому). Відповідно, проводиться аналіз рівня стійкості клієнтських звернень, повторних продажів стосовно кожного із центрів відповідальності щодо існуючих інформаційних потоків в розрізі визначеного часового виміру, які зазнають постійних трансформацій через зміни, що відбуваються у зовнішньому (на міжнародному, національному, галузевому рівнях, на рівні інших галузей, сфер життєдіяльності) і внутрішньому інформаційному просторі (на рівні компанії);

- рівень перехресних продажів (рівень продажів продуктів (послуг) додаткової інфраструктури в межах інформаційних потоків, які існують на певному часовому рівні діяльності щодо кожного центру відповідальності (персоналу, структурних відділів, туристичної компанії в цілому). Мова йде про продукти (послуги) таких категорій, зокрема, транспортні, медичні, послуги харчування, послуги охорони, продукти краси та гігієни, харчові продукти (в рамках особливих туристичних дестинацій, які пропонують ексклюзивні товари косметичного догляду, продукти харчування, напої, які користуються великим попитом). Передбачено оцінку рівня росту зазначеного показника в межах означених центрів відповідальності на рівні змінюваних у часі інформаційних потоків туристичних підприємств;

- рівень продуктивності продажу туристичних продуктів (послуг) і продуктів (послуг) додаткової інфраструктури в розрізі інформаційних потоків, що сформовані в межах певного часового виміру стосовно основних центрів відповідальності (персоналу, структурних відділів, туристичного підприємства в цілому);

- рівень прибутковості турів, які реалізувались на рівні інформаційних потоків, що існують в певному часовому вимірі і яка забезпечена центрами відповідальності. Вказаний показник може бути визначений як в цілому щодо туристичного підприємства, так і стосовно центрів відповідальності, якщо на корпоративному рівні сформовано систему оцінки внеску кожного структурного відділу, працівника у досягнення прибутковості турів. В даному напрямку також важливим є вірне формування інформаційних потоків, які б забезпечували

інформативність щодо участі кадрового складу і організаційних структур у загальній ефективності;

- кількісно-вартісний рівень продажів туристичних продуктів (послуг) і продуктів (послуг) додаткової інфраструктури в площині інформаційних потоків певного часового виміру, забезпечених основними центрами відповідальності (персоналом, структурними відділами, туристичного підприємства в цілому). Така оцінка є простою у операціоналізації, оскільки можуть бути використані внутрішні статистичні матеріали щодо інформаційних потоків;

- кількісний рівень відмов клієнтів від укладених угод стосовно придбання туристичних продуктів (послуг) і продуктів (послуг) додаткової інфраструктури, які виникли із використанням інформаційних потоків певного часового виміру, забезпечених основними центрами відповідальності (персоналом, структурними відділами, туристичного підприємства в цілому). Вказана оцінка допомагає встановити негативні характеристики розвитку управління відносин із клієнтами на рівні певних інформаційних потоків в рамках відповідних центрів відповідальності;

- рівень утримання відносин із існуючими клієнтами туристичних підприємств в межах інформаційних потоків певного часового виміру, забезпечених основними центрами відповідальності. Зазначений показник дозволяє оцінити переваги інформаційних потоків стосовно утримання клієнтського попиту на рівні центрів відповідальності;

- рівень загальної ефективності відносин із клієнтами різних категорій в розрізі інформаційних потоків певного часового виміру, забезпечених основними центрами відповідальності. Вивчення даного показника дає змогу встановити продуктивність управління відносинами із клієнтами в межах різних часових інформаційних потоків, і він може мати які кількісний, так і кількісно-якісний вимір.

Можемо констатувати, що представлена А. Балабаниць, Ф. Перепадя [1] система показників продуктивності відносин із клієнтами на рівні функціонування центрів відповідальності в межах змінюваних у часі інформаційних потоків є достатньо вичерпною та охоплює основні характеристики розвитку клієнтоорієнтованості під впливом трансформацій інформації.

По-друге, можна відзначити когнітивно орієнтований підхід до масштабів інформації в системі позиціонування, просування туристичних продуктів (послуг). Вказаний підхід пов'язаний із використанням інформаційних потоків в управлінні пропозиціями туристам з огляду на характеристики рівня інформаційного навантаження (кількості можливих пропозицій та цін на всі туристичні продукти (послуги). В рамках зазначеного підходу визначається когнітивний напрям використання інформаційних потоків в сфері відносин із клієнтами.

З огляду на зміст даного підходу можемо відмітити характеристики використання інформаційних потоків в управлінні відносинами із клієнтами, представлені в роботах В.Ф. Майер, Г.Е. де Олівейра Сантуш, О.Р.Б. Маркус [9], В. Хейдіг, Д. Вентзел, Т. Томчак [5], Дж. Кім, П.Б. Кім, Дж.-Е. Кім [7]. Автори довели, що на успішні відносини із клієнтами, пов'язані із придбанням туристичного продукту (послуги) впливає рівень інформативності про їх склад, ціни, що:

— не передбачає надвеликого інформативного навантаження щодо можливих видів основних і додаткових послуг, відомості про які клієнти можуть встановити в процесі самостійного вивчення пропозиції, представленої на веб-сайті туристичного підприємства, в інформації, поданій в рекламних брошурах;

— включає вичерпну інформацію про основні туристичні продукти (послуги), які є предметом пропозиції, зокрема: характеристики туристичної дестинації, ціни, асортимент, умови тощо. Дослідники (В.Ф. Майер, Г.Е. де Олівейра Сантуш, О.Р.Б. Маркус [9]) відмічають, що відсутність когнітивного навантаження за іншими основними, додатковими туристичними послугами (продуктами) дозволяє сфокусувати увагу клієнтів на ключових перевагах пропозицій і впливає на прийняття ними рішення стосовно укладання угод із туристичними компаніями, придбання турів.

По-третє, необхідно виділити науковий підхід, яким передбачено використання інформаційних потоків в управлінні відносинами з клієнтами в рамках баз даних (систематизований напрям). Зазначений підхід дозволяє самостійно коригувати категоризацію, суб'єктний склад користувачів, встановлювати параметри пошуку інформації. Зазвичай, такий систематизований напрям на рівні баз даних підприємств застосовується щодо: класифікації параметрів переваг, попиту та сегментів клієнтів; параметрів туристичних продуктів (послуг), які позиціонуються, просуваються підприємством і є загальнодоступними для інформування клієнтів тощо.

В розрізі зазначеного підходу потрібно виокремити характеристику застосування інформаційних потоків в управлінні відносинами з клієнтами в рамках баз даних, наведену в роботі А. Моліна-Колладо, М. Гомез-Ріко, М. Сігала [10]. Зокрема, автори визначають, що використання зазначених інформаційних баз даних обумовлює результативність діяльності і забезпечує оперативну обробку інформації і її надійне зберігання. За твердженням дослідників, їх використання в практичній діяльності дозволяє збільшити ефективність наявних даних шляхом:

— оновлення інформації в межах певних категорій існуючих інформаційних потоків;

— кількісного обліку пам'яток природи, історії, культури, закладів (місць), які представляють значний інтерес як для певних категорій туристів, так і для всіх груп відвідувачів;

— можливого формування туристичних маршрутів;

— здійснення аналізу потоків туристів та розвитку території;

— віддаленого доступу туристів до інформації, яка характеризує тури, що пропонуються туристичними підприємствами і визначити переваги та недоліки через порівняння із пропозиціями конкурентів. Вказана функція (сервіс) зазвичай пропонується на веб-сайтах туристичних дестинацій, в рамках яких функціонують туристичні підприємства-конкуренти.

Дослідники зазначають, що основними параметрами інформаційних баз даних в управлінні відносинами з клієнтами в туризмі виступають:

1) щодо організаційних аспектів побудови взаємин: класи (сегменти) клієнтів туристичного підприємства або туристичних дестинацій, в рамках яких просуваються

тури (за рівнем доходів; за рівнем витрат на туризм; за напрямками туризму; за асортиментом туристичних продуктів (послуг); за віковими характеристиками та особливостями); за фактами повторного звернення до туристичного підприємства; за фактами відмов від укладання угод після попереднього надання згоди на придбання турів)

2) стосовно характеристик об'єктів туристичних дестинацій. Бази даних в зазначеній сфері містять об'єкти туризму, що згруповані за категоріями — природні, екскурсійні, археологічні, етнографічні, пам'ятники архітектури та містобудування, об'єкти сільського туризму та об'єкти туристичної інфраструктури. Кожна із представлених груп включає об'єкти різної спрямованості, а саме:

— природні об'єкти туризму — заказники, урочища; заповідники; річки, озера, ставки, джерела; печери; природні парки, сади тощо;

— екскурсійні об'єкти туризму — краєзнавчі музеї; художні музеї, історико-мистецькі музеї, історичні музеї, художні галереї; пам'ятники; літературні музеї, історико-літературні музеї тощо;

— археологічні об'єкти туризму — городища; селища; поселення; стоянки; місця знаходження археологічних предметів;

— етнографічні об'єкти туризму — національні сільські садиби; будинки майстрів та ремісників; музеї та центри народної творчості; фестивалі певних культур;

— пам'ятники архітектури та містобудування — церкви; храми; садиби; будівлі;

— військово-історичні об'єкти туризму — пам'ятники; меморіальні комплекси; музеї;

— об'єкти сільського туризму — гостьові садиби; сільські садиби тощо;

— об'єкти спортивного туризму: стадіони, спортивні комплекси країн, де проходять міжнародні спортивні змагання;

— об'єкти торговельного туризму (шопінгу): місця торгівлі в рамках певних країн, територій тощо;

— об'єкти туристичної інфраструктури — засоби розміщення; об'єкти дозвілля, відпочинку та розваги; підприємства комунального харчування.

По-четверте, можна виокремити інтерактивний підхід до використання інформаційних потоків в управлінні відносинами з клієнтами в туристичній сфері. В рамках вказаного підходу (напряму) передбачено залучення, пасивну та активну комунікацію з клієнтами із використанням сучасних інформаційно-комунікаційних технологій.

Вивчення положень наукових досліджень (Дж. Ромеро [11], Ю.-Л. Чен, Дж. Чен, В.-Ю. Лю, Т. Шарма [3], А.К. Какірала, Д. Сінгх [6], Дж. Бокуневич, Дж. Шульман [2], Х. Хадддуш, К. Саломона [4]) дозволило констатувати, що до основних складових інтерактивного напряму можна віднести, зокрема:

1) в рамках активних відносин із існуючими клієнтами, клієнтами, які здійснювали придбання туристичних послуг (продуктів) раніше:

— надсилання пропозицій стосовно турів клієнтам на існуючі засоби комунікації, якщо вони в зазначений час (момент) знаходяться в мережі Інтернет (пропозиції на месенджери). В рамках вказаних пропозицій додат-

ково може бути подана інформація стосовно знижок, акцій на певні туристичні товари (послуги). Використання зазначеного напряму повинно мати текст, дизайн, який би не вплинув на виникнення роздратування, агресію з боку клієнтів, потрібні бути враховані певні культурні особливості (якщо про останні існує інформація із досвіду попередньої взаємодії, обслуговування тощо);

— надсилання інформації про акції, знижки на певні товари (послуги) туристичного підприємства, товари (послуги) додаткової інфраструктури, розміщеної в рамках туристичних дестинацій пропонованого туру клієнтам на існуючі засоби комунікації, якщо вони в зазначений час (момент) знаходяться в мережі Інтернет (пропозиції на месенджери);

— створення інформаційних потоків стосовно вражень від якості туристичних продуктів (послуг), які забезпечуються як звичайними туристами, так і блогерами, які мають відповідну аудиторію читачів в соціальних мережах. Інформаційні потоки за вказаним напрямом створюються на спеціалізованих сайтах, які здійснюють посередницьку діяльність стосовно забезпечення відгуків туристів, оглядів туристичних дестинацій. Вагомий вплив на думку туристів мають відомі туристичні інформаційні електронні платформи із великим досвідом роботи на ринку туризму в світі, на національному, наднаціональному рівні. Блогери, що спеціалізуються на туризмі викладають огляди стосовно якості туристичних послуг (продуктів), характеристик в рамках власних сторінок в соціальних мережах (іноді в кількох);

2) в рамках пасивних відносин із існуючими, потенційними клієнтами, клієнтами, які здійснювали придбання туристичних послуг (продуктів) раніше:

— відправлення пропозицій відносно турів клієнтам на існуючі засоби комунікації незалежно від того, чи вони в зазначений час (момент) знаходяться в мережі Інтернет (пропозиції на месенджери). В змісті даних пропозицій додатково може бути подана інформація стосовно знижок, акцій на певні туристичні товари (послуги);

— виправлення інформації стосовно акцій, знижок щодо певних товарів (послуг) туристичного підприємства, товарів (послуг) додаткової інфраструктури, розміщеної в рамках туристичних дестинацій пропонованого туру клієнтам на існуючі засоби комунікації незалежно від того, чи вони в зазначений час (момент) знаходяться в мережі Інтернет (пропозиції на месенджери).

В роботі Ч.Ч. Лі, М.П. Чен, В. Ву [8] визначено порядок використання інформаційних потоків в управлінні відносинами з клієнтами в туризмі в рамках орієнтування на інтерактивний напрям. Зокрема, автори вказують, що такий порядок може передбачати:

— інформування клієнтів стосовно пропозицій, акцій, знижок на туристичні продукти (послуги) через національні торговельні додатки (характерно для деяких країн, зокрема, Китаю, де використання провідних електронних додатків більш характерне, ніж відвідування веб-сайтів). Серед прикладів таких електронних додатків в Україні можна відзначити, зокрема, Розетку, Алло, Цитрус, Агромаркет, в рамках яких можуть бути на партнерських умовах відправлені повідомлення постійним клієнтам цих торговельних платформ (тих, які мають особистий кабінет) щодо пропозицій з боку

туристичних підприємств. Такі пропозиції можуть надсилатись в першу чергу тим клієнтам, які відвідують каталоги товарів для відпочинку, їх ідентифікація на сьогоднішній день здійснюється в рамках дії інформаційних систем, створених на основі використання штучного інтелекту. Зазначений захід безумовно передбачає певну перевірку надійності та платоспроможності туристичних компаній з боку великих електронних платформ, і вказане повинно бути враховано суб'єктами туризму. При цьому, орієнтир на застосування такого партнерського інтерактивного напряму застосування інформаційних потоків в управлінні відносинами із клієнтами туристичних компаній може забезпечити зростання обсягів продажу, збільшення частки ринку;

— інформування клієнтів через міжнародні, наднаціональні, національні, регіональні електронні платформи відгуків стосовно якості товарів (послуг), в тому числі окремо стосовно сфери туризму. Орієнтир на національні і регіональні електронні платформи може мати великий попит в країнах, де туристи цікавляться пропозиціями внутрішнього туризму, їм важливо прочитати відгуки рідною мовою для уникнення непорозумінь (хоча на нинішньому етапі функція автоматичного перекладу вбудована у всі веб-браузери, додатки). Орієнтир на наднаціональні, міжнародні електронні платформи цікавий як для міжнародних туристів, туристів із певних наднаціональних структур, так і для внутрішніх туристів, які націлені на вивчення характеристик туристичних продуктів (послуг), стану певних туристичних дестинацій тощо. Достатньо частою є практика запрошення з боку туристичних підприємств представників зазначених електронних платформ відгуків для ознайомлення із характеристиками та якістю пропонованих послуг (продуктів) на рівні певних туристичних дестинацій. При цьому пропонуються безкоштовні умови перебування таких запрошених гостей. Іноді на рівні зазначених електронних платформ відгуків використовується практика анонімного відвідування певних туристичних дестинацій, яке як і за умов безкоштовного запрошення передбачає здійснення вичерпних відгуків. Такі заходи цікаві для клієнтів зазначених сервісів, оскільки інформаційні потоки, що отримуються з даних електронних платформ часто впливають на прийняття визначальних рішень про купівлю турів, відвідування певних туристичних дестинацій. Розглянутий напрям використання інформаційних потоків пов'язаний із застосуванням критично-рекомендаційного напряму у просуванні;

— інформування клієнтів через автоматичні розсилання інформаційних повідомлень клієнтам на умовах співпраці із банками-партнерами. Вказаний партнерський інтерактивний напрям, як і стосовно співпраці туристичних компаній із електронними торговельними платформами, може передбачати попередній моніторинг банками стану платоспроможності, надійності суб'єктів туризму. Зазначене необхідне для підтримання іміджу банківської установи. Застосування вказаного напряму може мати значні переваги для туристичних компаній, оскільки їх пропозиції можуть бути підкріплені пропозиціями банків стосовно короткострокових, середньострокових кредитів на туристичні поїздки. Відповідно, орієнтир на використання інформаційних потоків в ме-

жах партнерського інтерактивного напрямку (у співпраці із банками) може сприяти росту обсягів збуту, підвищенню конкурентних позицій туристичних підприємств.

Вивчення положень наукових підходів дозволило систематизувати основні напрями застосування інформаційних потоків в туристичному бізнесі, серед яких: продуктивний суб'єктно орієнтований напрям, змінюваний у часовому вимірі; когнітивний напрям використання інформаційних потоків в сфері відносин із клієнтами; систематизований напрям, пов'язаний із застосуванням баз даних; інтерактивний підхід.

Висновки. Було досліджено напрями використання інформаційних потоків в управлінні відносинами з клієнтами в туристичному бізнесі. Аналіз проведено на підставі вивчення положень сучасних теоретичних і емпіричних матеріалів, відповідно, сформульований склад зазначених напрямів характерний для нинішнього стану інформатизації відносин із клієнтами туристичних підприємств. Слід зазначити, що сучасний склад зазначених напрямів може бути розвинутий за рахунок виникнення нових тенденцій в зазначеній сфері.

Перспективи подальших розвідок у даному напрямі. Подальші наукові дослідження можуть бути сконцентровані в площині пошуку оптимізації механізмів формування інформаційних потоків в управлінні взаємодією із різними категоріями клієнтів з огляду на потребу підтримання конкурентних позицій підприємств туризму.

Література:

1. Балабаниця А. В., Перепада Ф. Л. Роль інформаційних технологій в управлінні клієнтоорієнтованістю туристичних підприємств. Науковий вісник Ужгородського національного університету. 2021. Вип. 36. С. 18—24.
2. Bokunewicz J., Shulman J. Influencer identification in Twitter networks of destination marketing organizations. *Journal of Hospitality and Tourism Technology*. 2017. Vol. 8(2). P. 205—219.
3. Chen Y.-L., Chen J., Liu W.-Y., Sharma T. (2020). Expected benefits of people interactions and guest experiences. *International Hospitality Review*. Vol. 34. No. 2. P. 187—202.
4. Haddouche H., Salomone C. Generation Z and the tourist experience: tourist stories and use of social networks. *Journal of Tourism Futures*. 2018. Vol. 4. P. 69—79.
5. Heidig W., Wentzel D., Tomczak T. "Supersize me!" The effects of cognitive effort and goal frame on the persuasiveness of upsell offers. *Journal of Service Management*. 2017. Vol. 28 (3). P. 541—562.
6. Kakirala A. K., Singh D. P. The Mediating Role of Social Media in Tourism: An eWOM Approach. *The Journal of Asian Finance, Economics and Business*. 2020. Vol. 7 (11). P. 381—391.
7. Kim J., Kim P.B., Kim J.-E. Different or similar choices: the effect of decision framing on variety seeking in travel bundle packages. *Journal of Travel Research*. 2018. Vol. 57 (1). P. 99—115.
8. Lee C.C., Chen M.P., Wu W. The impacts of ICTs on tourism development: International evidence based on a panel quantile approach. *Information Technology & Tourism*. 2021. Vol. 23. P. 509—547.

9. Mayer V.F., de Oliveira Santos G.E., Marques O.R.B. (2022). Option framing for upselling tourism services: Does cognitive availability prevent irrational choices? *Tourism Economics*, Vol. (28)2, P. 476—494.

10. Molina-Collado A., Gomez-Rico M., Sigala M. Mapping tourism and hospitality research on information and communication technology: a bibliometric and scientific approach. *Information Technology & Tourism*. 2022. Vol. 1. URL: <https://link.springer.com/content/pdf/10.1007/s40558-022-00227-8.pdf>

11. Romero J. Exploring customer engagement in tourism: Construct proposal and antecedents. *Journal of Vacation Marketing*. 2018. Vol. 24 (4). P. 293—306.

References:

1. Balabanits, A. and Perepadya, F. (2021), "The role of Customer-oriented technologies in THE Competitiveness management of Tourist Enterprises", *Scientific Bulletin of Uzhhorod National University*, vol. 36, pp. 18—24.
2. Bokunewicz, J. and Shulman, J. (2017), "Influencer identification in Twitter networks of destination marketing organizations", *Journal of Hospitality and Tourism Technology*, vol. 8 (2), pp. 205—219.
3. Chen, Y.-L., Chen, J., Liu, W.-Y. and Sharma, T. (2020), "Expected benefits of people interactions and guest experiences", *International Hospitality Review*, vol. 34, no. 2, pp. 187—202.
4. Haddouche, H. and Salomone, C. (2018), "Generation Z and the tourist experience: tourist stories and use of social networks", *Journal of Tourism Futures*, vol. 4, pp. 69—79.
5. Heidig, W., Wentzel, D. and Tomczak, T. (2017), "Supersize me!" The effects of cognitive effort and goal frame on the persuasiveness of upsell offers", *Journal of Service Management*, vol. 28 (3), pp. 541—562.
6. Kakirala, A. K. and Singh, D. P. (2020), "The Mediating Role of Social Media in Tourism: An eWOM Approach", *The Journal of Asian Finance, Economics and Business*, vol. 7 (11), pp. 381—391.
7. Kim, J., Kim, P.B. and Kim, J.-E. (2018), "Different or similar choices: the effect of decision framing on variety seeking in travel bundle packages", *Journal of Travel Research*, vol. 57 (1), pp. 99—115.
8. Lee, C.C., Chen, M.P. and Wu, W. (2021), "The impacts of ICTs on tourism development: International evidence based on a panel quantile approach", *Information Technology & Tourism*, vol. 23, pp. 509—547.
9. Mayer, V.F., de Oliveira Santos, G.E. and Marques, O.R.B. (2022), "Option framing for upselling tourism services: Does cognitive availability prevent irrational choices?", *Tourism Economics*, vol. (28)2, pp. 476—494.
10. Molina-Collado, A., Gomez-Rico, M. and Sigala, M. (2022), "Mapping tourism and hospitality research on information and communication technology: a bibliometric and scientific approach", *Information Technology & Tourism*, vol. 1, available at: <https://link.springer.com/content/pdf/10.1007/s40558-022-00227-8.pdf> (Accessed 15 Aug 2022).
11. Romero, J. (2018), "Exploring customer engagement in tourism: Construct proposal and antecedents", *Journal of Vacation Marketing*, vol. 24 (4), pp. 293—306. *Стаття надійшла до редакції 17.08.2022 р.*

Н. Г. Клименко,
д. держ. упр., доцент, професор кафедри глобальної та національної безпеки,
Навчально-науковий інститут публічного управління та державної служби
Київського національного університету імені Тараса Шевченка
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-5223-8166>

DOI: 10.32702/2306-6814.2022.17.79

ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ САНІТАРНО- ЕПІДЕМІОЛОГІЧНОГО БЛАГОПОЛУЧЧЯ НАСЕЛЕННЯ В УМОВАХ ПАНДЕМІЇ COVID-19: ОРГАНІЗАЦІЙНО-ПРАВОВИЙ АСПЕКТ

N. Klymenko,
Doctor of Sciences in Public Administration, Associate Professor, Professor of the Department
of Global and National Security, Educational and Scientific Institute of Public Administration
and Civil Service of Taras Shevchenko National University of Kyiv

ENSURING SANITARY AND EPIDEMIOLOGICAL WELFARE OF THE POPULATION UNDER THE
CONDITIONS OF THE COVID-19 PANDEMIC: ORGANIZATIONAL AND LEGAL ASPECT

У статті досліджено організаційно-правові заходи щодо забезпечення санітарно-епідеміологічного благополуччя населення в умовах пандемії гострої респіраторної хвороби COVID-19. Автором відзначено, що Україна виявилась не готовою до масштабної світової пандемії. При цьому ситуацію значно погіршили фінансово-економічна криза та збройна агресія Російської Федерації, не завершена медична реформа, дефіцит необхідних медичних виробів та засобів індивідуального захисту, недалекоглядна ліквідація системи епідемічного нагляду, недостатня готовність до дій системи кризового реагування на масштабні надзвичайні ситуації медико-біологічного характеру. Встановлено, що першими організаційно-правовими заходами щодо забезпечення санітарно-епідеміологічного благополуччя населення в умовах пандемії COVID-19 стали відновлення посади головного державного санітарного лікаря України та запровадження заходів жорсткого загальнонаціонального карантину аж до припинення будь-якої господарської та громадської діяльності. Через те, що останнє не дало бажаного результату наступними кроками стали запровадження карантину "вихідного дня" та адаптивного карантину з поділом регіонів залежно від рівня епідемічної небезпеки поширення COVID-19 ("зелений", "жовтий", "помаранчевий", "червоний") та проведення повного курсу вакцинації дорослого населення. В ході дослідження з'ясовано, що запровадження жорстких обмежувальних заходів не дає тривалого результату щодо запобігання поширенню COVID-19, проте завдає значної шкоди в економічній та соціальній сферах. Це доводить, що удосконалення організаційно-правового забезпечення санітарно-епідеміологічного благополуччя населення в умовах запровадження обмежувальних заходів внаслідок пандемії у підсумку не повинно призводити до появи нових загроз, збільшення існуючих небезпек та зростання рівня ризику для безпеки людини, суспільства та держави, а також до погіршення їх добробуту.

The article examines organizational and legal measures to ensure the sanitary and epidemiological well-being of the population in the conditions of the acute respiratory disease pandemic COVID-19. The author notes Ukraine's unpreparedness for a large-scale global pandemic. At the same time, the situation was significantly worsened by the financial and economic crisis and the armed aggression of the Russian Federation, the incomplete medical reform, the shortage of necessary medical products and personal protective equipment, the short-sighted liquidation of the epidemic surveillance system, the lack of readiness for the actions of the crisis response system for large-scale emergencies of a medical and biological nature. The first organizational and legal measures to ensure the sanitary and epidemiological well-being of the population in the conditions of the COVID-19 pandemic were the restoration of the position of the chief state sanitary doctor of Ukraine and the introduction of strict nationwide quarantine measures until the termination of any economic and public activity. Due to the fact that the latter did not give the desired result, the following steps were taken to improve the situation: the introduction of "weekend" quarantine and adaptive quarantine with the division of regions depending on the level of epidemic danger of the spread of COVID-19 ("green", "yellow", "orange", "red") and carrying out a full course of vaccination of the adult population. In the course of the study, it has been found out that the introduction of severe restrictive measures does not give a long-term result in preventing the spread of COVID-19, but causes significant damage in the economic and social spheres. This proves that the improvement of the organizational and legal provision of the sanitary and epidemiological well-being of the population in the conditions of the introduction of restrictive measures due to the pandemic should not ultimately lead to the appearance of new threats, an increase in existing dangers and an increase in the level of risk for the safety of people, society and the state, as well as to the deterioration of their welfare.

*Ключові слова: санітарно-епідемічне благополуччя населення, організаційно-правові заходи, COVID-19.
Key words: sanitary and epidemiological welfare of the population, organizational and legal measures, COVID-19.*

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ У ЗАГАЛЬНОМУ ВИГЛЯДІ

Україна, як і більшість країн світу, виявилась не готовою до масштабної світової пандемії гострої респіраторної хвороби COVID-19 (далі — COVID-19). Ситуацію погіршили фінансово-економічна криза та збройна агресія Російської Федерації, до яких додалися не завершена медична реформа, дефіцит необхідних медичних виробів та засобів індивідуального захисту, недалекоглядна ліквідація системи епідемічного нагляду, недостатня готовність до дій системи кризового реагування на масштабні надзвичайні ситуації медико-біологічного характеру.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Дослідженням окремих аспектів забезпечення санітарно-епідемічного благополуччя населення присвячено праці О. Пархоменко-Куцевіл (теоретичні аспекти [1]), Х. Оганян, З. Гбур (як чинник національної безпеки [2]), А. Федорова (нормативно-правове регулювання [3]), І. Демченко (система та повноваження органів державної влади [4]) та інші. Разом з тим на сьогодні відсутні дослідження організаційно-правових засад забезпечення санітарно-епідеміологічного благополуччя населення в умовах пандемії COVID-19.

ПОСТАНОВА ЗАВДАННЯ

Метою статті є дослідження організаційно-правового забезпечення санітарно-епідеміологічного благополуччя населення в умовах пандемії COVID-19.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ

Стрімке поширення COVID-19 змусило Уряд країни переглянути рішення щодо ліквідації посади головного санітарного лікаря і у лютому 2020 р. було прийнято рішення "тимчасово, до внесення змін до законодавства, уповноважити заступника Міністра охорони здоров'я затверджувати та підписувати передбачені законодавством документи, повноваження щодо затвердження та підписання яких належать до компетенції головного державного санітарного лікаря України в частині повноважень з епідеміологічного нагляду (спостереження)" [5]. А з 12.03.2020 р. на усій території України було встановлено карантин, внаслідок якого з 17.03.2021 р. було суттєво обмежено провадження інституціями більшості видів діяльності та окремі конституційні права і свободи громадян [6]. При цьому запровадження зазначених заходів призвело до припинення майже усієї підприємницької та громадської активності на території країни, що негативно вплинуло на економічну та соціальну сфери, а також суттєво позначи-

лось на забезпеченні життєдіяльності населення та його добробуті. Тож внесенням змін від 25.03.2020 р до [6] було дозволено провадити окремі види діяльності за умови забезпечення відповідного персоналу засобами індивідуального захисту, а також дотримання відповідних санітарних та протиепідемічних заходів. Разом з тим було посилено відповідальність за порушення правил та норм, встановлених з метою запобігання епідемічним та іншим інфекційним хворобам і боротьби з ними [7].

Крім того, 25.03.2020 р. Кабінетом Міністрів України було прийнято рішення про встановлення на всій території України режиму надзвичайної ситуації та призначення заступника Міністра охорони здоров'я — головного державного санітарного лікаря України керівником робіт з ліквідації наслідків медико-біологічної надзвичайної ситуації природного характеру державного рівня, пов'язаної з поширенням на території України COVID-19 [8]. Зазначену посаду було відновлено на підставі рішення Уряду, згідно з яким тимчасово, до внесення змін до законодавства, заступнику Міністра охорони здоров'я — головному державному санітарному лікарю України В. Ляшку доручалося "здійснювати такі повноваження головного державного санітарного лікаря України: з епідеміологічного нагляду (спостереження), із запобігання виникненню і поширенню інфекційних хвороб людини, локалізації та ліквідації їх спалахів та епідемій, крім заходів державного нагляду (контролю) та надання документів дозвільного характеру; ..." [9].

Проте передбачені законодавством заходи загальнонаціонального карантину у підсумку призвели до закриття значної кількості недержавних інституцій (у тому числі малого та середнього бізнесу) через суттєве обмеження або неможливість провадити діяльність і стрімкого зростання безробіття (у тому числі "прихованого" внаслідок відправлення працівників на період карантину у відпустку без збереження заробітної плати, зокрема через неможливість дістатися до робочого місця) та падіння рівня добробуту населення, що, в свою чергу, спричинило зростання соціальної напруги у суспільстві. Тож 20.05.2020 р. Урядом було прийнято рішення щодо пом'якшення заходів карантину та розширено перелік видів діяльності, які дозволялось здійснювати в умовах карантину за умови дотримання визначених протиепідемічних вимог, а також передбачено поетапне послаблення протиепідемічних заходів на території регіонів із сприятливою епідемічною ситуацією на підставі рішення регіональної комісії з техногенно-екологічної безпеки та надзвичайних ситуацій з урахуванням оцінки епідемічної ситуації [10]. Серед іншого визначалося, що протиепідемічні заходи, які визначають особливості провадження діяльності суб'єктами господарювання на період карантину розробляються та затверджуються Головним державним санітарним лікарем України.

У липні 2020 р. Урядом було прийнято рішення щодо подальшого пом'якшення заходів карантину, яким передбачено запровадження так званого адаптивного карантину з поділом регіонів залежно від рівня епідемічної небезпеки поширення COVID-19 ("зелений", "жовтий", "помаранчевий", "червоний"). Такий розподіл доз-

воляє посилювати або послаблювати обмежувальні заходи залежно від епідемічної ситуації, яка склалася на тій чи іншій території. Зазначені рівні епідемічної небезпеки встановлюються за результатом оцінки епідемічних показників та визначаються рішенням Державної комісії з техногенно-екологічної безпеки та надзвичайних ситуацій один раз на 7 днів. Рішення щодо послаблення рівня епідемічної небезпеки може бути прийнято через 14 днів з дня встановлення такого рівня [11]. При цьому лише встановлення на окремій території "червоного" рівня епідемічної небезпеки передбачало жорсткі заходи аж до заборони проведення масових заходів, здійснення пасажирських перевезень будь-яким видом транспорту, відвідування закладів освіти її здобувачами, приймання відвідувачів суб'єктами господарювання, які провадять діяльність у сферах закладів культури, кінотеатрів, громадського харчування, торговельно-розважальних, спортивних, побутового обслуговування тощо. Водночас, для визначення епідеміологічної доцільності запровадження таких обмежень, на засідання Державної комісії з техногенно-екологічної безпеки та надзвичайних ситуацій з правом дорадчого голосу запрошувались представники регіональних комісій з техногенно-екологічної безпеки та надзвичайних ситуацій, на території яких запроваджувались протиепідемічні обмеження "червоного" рівня [12]. Відповідно "зелений" рівень встановлювався в регіоні, де рівень захворюваності менший, ніж базовий (40 нових випадків на 100 тис. населення за 14 днів). У разі його перевищення встановлюються "жовтий" або "помаранчевий" рівні (залежно від нормативно визначеного показника [12], на який перевищено базовий рівень захворюваності та кількості населення у регіоні, де його перевищено). При цьому в основу заходів адаптивного карантину покладено використання у громадських місцях засобів індивідуального захисту, дотримання соціальної дистанції та санітарно-гігієнічних і протиепідемічних вимог. Крім того, на період встановлення карантину Урядом рекомендовано інституціям запроваджувати гнучкий графік робочого дня з метою уникнення скупчення людей у громадському транспорті у години "пік", а за можливості — перехід на дистанційну роботу [11].

В подальшому рішенням Уряду від 26.08.2020 р. в Україні карантин продовжено до 31.10.2020 р. А з 01.09.2020 р. відновлено освітній процес в усіх загальноосвітніх та позашкільних навчальних закладах, за винятком "червоної" зони. Водночас, у значній частині закладів вищої освіти навчальний процес відбувався переважно дистанційно. Поступово відбулося подальше спрощення ведення діяльності, послаблення вимог до перетину кордонів між країнами, відновлення обігу товарів, виконання робіт та надання послуг. Такою ситуація залишалась до початку чергової хвилі світової пандемії, у зв'язку з чим постановою Уряду від 09.12.2020 р. № 1236 [13], внаслідок чергового погіршення епідемічної ситуації з 19.12.2020 р. по 28.02.2021 р. було запроваджено чергову низку обмежень для громадян, іноземців та інституцій, які діяли до запровадження чергового локдауну, проте вже не у загальнодержавному масштабі, а на території окремих адміністративно-територіальних одиниць залежно від стану епідемічної ситуації.

У грудні 2020 року Верховною Радою України було прийнято рішення про надання підтримки громадянам та бізнесу, що постраждали від запровадження карантину. Аналогічний захід був проведений у квітні 2021 року для найманих працівників та фізичних осіб — підприємців, хто перебував у "червоній" зоні карантину. Проте втрати бізнесу та громадян внаслідок запровадження локдаунів значно перевищили розмір наданої допомоги. Тож у країні відбулася низка протестів проти запровадження заходів жорсткого карантину та карантину "вихідного дня".

З 17.02.2021 р. рішенням Уряду повноваження щодо визначення рівнів епідемічної небезпеки за результатами щоденної оцінки її відповідних ознак передано керівникам робіт з ліквідації наслідків медико-біологічної надзвичайної ситуації природного характеру державного рівня, пов'язаної із поширенням на території України COVID-19 [14]. Крім того, наказом Мінекономіки було затверджено Положення про функціональну підсистему забезпечення санітарного та епідемічного благополуччя населення єдиної державної системи цивільного захисту [15], здійснення безпосереднього керівництва якою покладено на Голову Державної служби України з питань безпечності харчових продуктів та захисту споживачів.

Варто також зазначити, що наприкінці лютого 2021 року Україна долучилась до світового процесу вакцинації населення проти COVID-19. Проте вже у березні в Україні розпочалася третя хвиля пандемії, яка відзначилась черговим запровадженням жорстких обмежувальних заходів у регіонах з "червоним" рівнем епідемічної небезпеки, та посиленням обмежувальних заходів у інших регіонах з метою запобігання їх потрапляння у "червону" зону.

У травні 2021 року зі зниженням рівня захворюваності обмежувальні заходи було пом'якшено, а з 17.06.2021 р. рішенням Уряду в Україні на всій території був встановлений "зелений" рівень епідемічної небезпеки [16]. Згодом карантин було продовжено до 01.10.2021 р., але внаслідок чергового погіршення епідемічної ситуації з 23.09.2021 р. країну переведено у "жовту" зону, що передбачало чергове посилення обмежень. Проте значна їх частина не стосувалася вакцинованих осіб та діяльності інституцій, в яких вакциновані понад 80% працівників. Ідентифікація таких осіб здійснювалася за допомогою документа, що підтверджує отримання повного курсу вакцинації, міжнародного, внутрішнього COVID-сертифіката України, виданого в Україні [17] (так звані "жовті" та "зелені" сертифікати). В подальшому рішеннями Уряду України про внесення змін до постанови Кабінету Міністрів України від 09.12.2020 р. № 1236 відбувалося корегування обмежувальних протиепідемічних заходів залежно від рівня епідемічної небезпеки (як правило, по декілька разів на місяць).

З 24.02.2022 р. з початком масштабного вторгнення військ РФ на територію України та введенням в країні воєнного стану акцент уваги українського суспільства та світової спільноти з проблем подолання наслідків пандемії змістився на надання відсічі країні-агресору. Проте навіть за таких умов рішеннями Уряду України термін дії карантину на всій території України у 2022 році

періодично продовжувався. Водночас варто зазначити, що згідно зі змінами до відповідних рішень Уряду карантинні заходи в умовах воєнного стану були значно послаблені: на період дії воєнного стану в Україні не застосовуються зелений, жовтий, помаранчевий та червоний рівні епідемічної небезпеки поширення COVID-19 та відповідні обмежувальні протиепідемічні заходи. У цей період фізичним особам та суб'єктам господарювання рекомендовано дотримуватися протиепідемічних заходів, спрямованих на запобігання поширенню COVID-19. Тож масковий режим став рекомендованим, а не обов'язковим. Громадянам рекомендовано також забезпечити отримання повного курсу вакцинації проти COVID-19 тими вакцинами, які дозволені ВООЗ до використання [18]. За останнім рішенням Кабінету Міністрів України від 19.08.2022 р. № 928 [19] карантин у такому форматі діятиме до 31.12.2022 р.

ВИСНОВКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ РОЗВІДОК

Проведене дослідження дає підстави стверджувати, що запровадження жорстких обмежувальних заходів не дає тривалого результату щодо запобігання поширенню COVID-19, проте завдає значної шкоди в економічній та соціальній сферах. Тож підсумовуючи вищевикладене варто зауважити, що удосконалення організаційно-правового забезпечення санітарно-епідеміологічного благополуччя населення в умовах запровадження обмежувальних заходів внаслідок пандемії у підсумку не повинно призвести до появи нових загроз, збільшення існуючих небезпек та зростання рівня ризику для безпеки людини, суспільства та держави, а також до погіршення їх добробуту. Зважаючи на зазначене перспективою для подальших розвідок варто визначити дослідження проблематики забезпечення санітарно-епідеміологічного благополуччя населення в умовах воєнного стану в Україні.

Література:

1. Пархоменко-Куцевіл О. І. Державне управління у сфері забезпечення санітарного та епідемічного благополуччя населення України: теоретичні аспекти. Науковий вісник: Державне управління. 2020. № 2 (4). С. 272—278. URL: <https://nvdu.undicz.org.ua/index.php/nvdu/article/view/69/68> (дата звернення: 29.08.2022).
2. Оганян Х. А., Гбур З. В. Санітарно-епідемічне благополуччя населення як чинник національної безпеки України. Інвестиції: практика та досвід. 2021. № 7. С. 106—112. DOI: 10.32702/2306-6814.2021.7.106.
3. Федорова А. М. Нормативно-правове регулювання питань забезпечення безпечного середовища життя громадян. Публічне управління та регіональний розвиток. 2019. № 3. С. 162—177. URL: <https://pard.mk.ua/index.php/journal/article/view/109/90> (дата звернення: 29.08.2022).
4. Демченко І. С. Інституційна спроможність захисту від інфекційних захворювань в Україні. Часопис Київського університету права. 2020. № 1. С. 196—205. DOI: 10.36695/2219-5521.1.2020.40.
5. Про уповноваження заступника Міністра охорони здоров'я на затвердження та підписання окремих видів документів: розпорядження Кабінету Міністрів

України від 26.02.2020 р. № 163-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/163-2020-%D1%80#Text> (дата звернення: 29.08.2022).

6. Про запобігання поширенню на території України коронавірусу COVID-19: постанова Кабінету Міністрів України від 11.03.2020 р. № 211. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/211-2020-%D0%BF/ed20200317#Text> (дата звернення: 29.08.2022).

7. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України, спрямованих на запобігання виникненню і поширенню коронавірусної хвороби (COVID-19): Закон України від 17.03.2020 р. № 530-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/530-20#Text> (дата звернення: 29.08.2022).

8. Про переведення єдиної державної системи цивільного захисту у режим надзвичайної ситуації: розпорядження Кабінету Міністрів України від 25.03.2020 р. № 338-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/338-2020-%D1%80/ed20200325#Text> (дата звернення: 29.08.2022).

9. Про визначення окремих повноважень заступника Міністра охорони здоров'я — головного державного санітарного лікаря України Ляшка Віктора Кириловича: розпорядження Кабінету Міністрів України від 14.03.2020 р. № 285-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/285-2020-%D1%80#Text> (дата звернення: 29.08.2022).

10. Про встановлення карантину з метою запобігання поширенню на території України гострої респіраторної хвороби COVID-19, спричиненої коронавірусом SARS-CoV-2, та етапів послаблення протиепідемічних заходів: постанова Кабінету Міністрів України від 20.05.2020 р. № 392. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/392-2020-%D0%BF/ed20200520#Text> (дата звернення: 29.08.2022).

11. Про встановлення карантину та запровадження посилених протиепідемічних заходів на території із значним поширенням гострої респіраторної хвороби COVID-19, спричиненої коронавірусом SARS-CoV-2: постанова Кабінету Міністрів України від 22.07.2020 р. № 641. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/641-2020-%D0%BF/ed20200722#Text> (дата звернення: 29.08.2022).

12. Урядовий портал. Карантинні заходи (станом на 16.09.2020 р.). URL: <https://covid19.gov.ua/karantynni-zakhody> (дата звернення: 16.09.2020).

13. Про встановлення карантину та запровадження обмежувальних протиепідемічних заходів з метою запобігання поширенню на території України гострої респіраторної хвороби COVID-19, спричиненої коронавірусом SARS-CoV-2: постанова Кабінету Міністрів України від 09.12.2020 р. № 1236. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1236-2020-%D0%BF/ed2020-1209#Text> (дата звернення: 19.12.2020).

14. Про внесення змін до деяких актів Кабінету Міністрів України: постанова Кабінету Міністрів України від 17.02.2021 р. № 104. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/104-2021-%D0%BF#n15> (дата звернення: 29.08.2022).

15. Про затвердження Положення про функціональну підсистему забезпечення санітарного та епідемічного благополуччя населення єдиної державної системи цивіль-

ного захисту: наказ Міністерства розвитку економіки, торгівлі та сільського господарства України від 23.02.2021 р. № 357. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0326-21#Text> (дата звернення: 29.08.2022).

16. Про внесення змін до деяких актів Кабінету Міністрів України: постанова Кабінету Міністрів України від 16.06.2021 р. № 611. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/611-2021-%D0%BF#Text> (дата звернення: 29.08.2022).

17. Про внесення змін до постанов Кабінету Міністрів України від 9 грудня 2020 р. № 1236 і від 29 червня 2021 р. № 677: постанова Кабінету Міністрів України від 13.09.2021 р. № 954. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/954-2021-%D0%BF#n13> (дата звернення: 29.08.2022).

18. Урядовий портал. Карантинні заходи (станом на 20.05.2022 р.). URL: <https://covid19.gov.ua/karantynni-zakhody> (дата звернення: 29.08.2022).

19. Про внесення змін до розпорядження Кабінету Міністрів України від 25 березня 2020 р. № 338 і постанови Кабінету Міністрів України від 9 грудня 2020 р. № 1236: постанова Кабінету Міністрів України від 19.08.2022 р. № 928. URL: <https://www.kmu.gov.ua/npas/pro-vnesennia-zmin-do-rozporiadzhennia-kabinetu-ministriv-ukrainy-vid-25-bereznia-2020-r-338-i-postanovy-kabinetu-ministriv-ukrainy-vid-9-hrudnia-2020-r-1236-i190822-928> (дата звернення: 29.08.2022).

References:

1. Parkhomenko-Kutsevil, O. I. (2020), "Public administration in the field of providing sanitary and epidemic welfare population of ukraine: theoretical aspects". *Naukovyi visnyk: Derzhavne upravlinnia*, vol. 2 (4), pp. 272—278. Available at: <https://nvdu.undicz.org.ua/index.php/nvdu/article/view/69/68> (Accessed 29 August 2022).

2. Ohanian, Kh. A. and Hbur, Z. V. (2021), "Sanitary and epidemic well-being of the population as a factor of national security of Ukraine", *Investytsii: praktyka ta dosvid*, vol. 7, pp. 106—112. DOI: 10.32702/2306-6814-2021.7.106.

3. Fedorova, A. M. (2019), "Normative and legal regulation of issues of ensuring a safe living environment for citizens", *Publichne upravlinnia ta rehionalnyi rozvytok*, vol. 3, pp. 162—177, Available at: <https://pard.mk.ua/index.php/journal/article/view/109/90> (Accessed 29 August 2022).

4. Demchenko, I. S. (2020), "Institutional capacity to protect against infectious diseases in Ukraine", *Chasopys Kyivskoho universytetu prava*, vol. 1, pp. 196—205. DOI: 10.36695/2219-5521.1.2020.40.

5. Cabinet of Ministers of Ukraine (2020), Order "On the authorization of the Deputy Minister of Health to approve and sign certain types of documents", available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/163-2020-%D1%80#Text> (Accessed 29 August 2022).

6. Cabinet of Ministers of Ukraine (2020), Resolution "On preventing the spread of the COVID-19 coronavirus on the territory of Ukraine", available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/211-2020-%D0%BF/ed20200317#Text> (Accessed 29 August 2022).

7. The Verkhovna Rada of Ukraine (2012), The Law of Ukraine "On making changes to some legislative acts of Ukraine aimed at preventing the emergence and spread of the coronavirus disease (COVID-19)", available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/530-20#Text> (Accessed 29 August 2022).

8. Cabinet of Ministers of Ukraine (2020), Order "On the transfer of the unified state system of civil protection to the state of emergency", available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/338-2020-%D1%80/ed20200-325#Text> (Accessed 29 August 2022).

9. Cabinet of Ministers of Ukraine (2020), Order "On the definition of separate powers of the Deputy Minister of Health — Chief State Sanitary Doctor of Ukraine Viktor Kyrylovych Lyashko", available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/285-2020-%D1%80#Text> (Accessed 29 August 2022).

10. Cabinet of Ministers of Ukraine (2020), Resolution "On the establishment of quarantine in order to prevent the spread of the acute respiratory disease COVID-19 caused by the SARS-CoV-2 coronavirus on the territory of Ukraine, and the stages of easing anti-epidemic measures", available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/392-2020-%D0%BF/ed20200520#Text> (Accessed 29 August 2022).

11. Cabinet of Ministers of Ukraine (2020), Resolution "On the establishment of quarantine and introduction of enhanced anti-epidemic measures in the territory with a significant spread of the acute respiratory disease COVID-19 caused by the SARS-CoV-2 coronavirus", available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/641-2020-%D0%BF/ed20200722#Text> (Accessed 29 August 2022).

12. Government portal (2020), "Quarantine measures (as of September 16, 2020)", available at: <https://covid19.gov.ua/karantynni-zakhody> (Accessed 16 September 2020).

13. Cabinet of Ministers of Ukraine (2020), Resolution "On the establishment of quarantine and the introduction of restrictive anti-epidemic measures in order to prevent the spread of the acute respiratory disease COVID-19 caused by the SARS-CoV-2 coronavirus on the territory of Ukraine", available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1236-2020-%D0%BF/ed20201209#Text> (Accessed 29 August 2022).

14. Cabinet of Ministers of Ukraine (2021), Resolution "On making changes to some acts of the Cabinet of Ministers of Ukraine", available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/104-2021-%D0%BF#n15> (Accessed 29 August 2022).

15. Ministry of Economic Development, Trade and Agriculture of Ukraine (2021), Order "On the approval of the Regulation on the functional subsystem of ensuring the sanitary and epidemic welfare of the population of the unified state system of civil protection", available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0326-21#Text> (Accessed 29 August 2022).

16. Cabinet of Ministers of Ukraine (2021), Resolution "On making changes to some acts of the Cabinet of Ministers of Ukraine", available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/611-2021-%D0%BF#Text> (Accessed 29 August 2022).

17. Cabinet of Ministers of Ukraine (2021), Resolution "On making changes to the resolutions of the Cabinet of Ministers of Ukraine", available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/954-2021-%D0%BF#n13> (Accessed 29 August 2022).

18. Government portal (2022), "Quarantine measures (as of May 20, 2022)", available at: <https://covid19.gov.ua/karantynni-zakhody> (Accessed 20 May 2022).

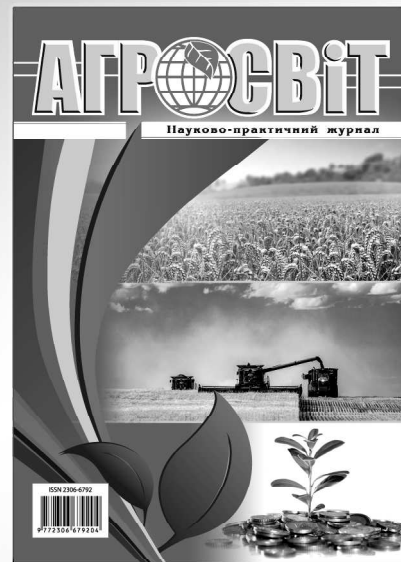
19. Cabinet of Ministers of Ukraine (2022), Resolution "On making changes to the order of the Cabinet of Ministers of Ukraine dated March 25, 2020 N 338 and the resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine dated December 9, 2020 N 1236", available at: <https://www.kmu.gov.ua/npas/pro-vnesennia-zmin-dorozporiadzhennia-kabinetu-ministriv-ukrainy-vid-25-bereznia-2020-r-338-i-postanovy-kabinetu-ministriv-ukrainy-vid-9-hrudnia-2020-r-1236-i190822-928> (Accessed 29 August 2022).

Стаття надійшла до редакції 31.08.2022 р.

АГРОСВІТ

www.agrosvit.info

Передплатний індекс: 23847

Виходить 24 рази на рік

Журнал включено до переліку наукових фахових видань України з ЕКОНОМІЧНИХ НАУК (Категорія «Б»)

Спеціальності – 051, 071, 072, 073, 075, 076, 292

УДК 35.08:502.31

Т. П. Козаченко,
к. держ. упр., доцент кафедри публічної політики, Навчально-науковий інститут публічного управління та державної служби Київського національного університету імені Тараса Шевченка

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-3875-4804>

О. А. Улицький,

д. геолог. н., професор, професор кафедри екологічного моніторингу та геоінформаційних технологій, Директор, Навчально-науковий інститут екобезпеки та управління Державної екологічної академії післядипломної освіти та управління

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-2674-2208>

DOI: 10.32702/2306-6814.2022.17.85

КОНЦЕПТ ЕКОЛОГІЧНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ ПУБЛІЧНОГО СЛУЖБОВЦЯ

T. Kozachenko,

PhD in Public Administration, Associate Professor of the Department of Public Policy, Educational and Scientific Institute of Public Administration and Civil Service of the Taras Shevchenko National University of Kyiv

O. Ulitsky,

Doctor of Geological Sciences, Professor, Professor of the Department of Environmental Monitoring and Geoinformation Technologies, Director, Educational and Scientific Institute for Environmental Safety and Management of the State Ecological Academy of Postgraduate Education and Management

PUBLIC SERVANT ENVIRONMENTAL IDENTITY CONCEPT

У статті окреслено основні екологічні проблеми сьогодення, зокрема показано, що зростання глобальної екологічної кризи певним чином зумовлено діяльністю людей, безвідповідальним споживчим ставленням. Дана діяльність ставить під загрозу не лише життя людей, але й призводить до глобального руйнування усіх екосистем. Доведено, що актуальним завданням для науки публічного управління є дослідження феномену екологічної ідентифікації публічних службовців.

Розкрито головне завдання дослідження, яке полягало у виявленні основних характеристик категорії екологічної ідентичності як джерела мотивації для прийняття екологоцентричних управлінських рішень. Подано дефініцію поняття "екологічна ідентичність", показано основні елементи формування та актуалізації екологічної ідентичності публічних службовців, розглянуто основні ефекти впливу екологічної ідентичності на поведінку як індивідуума так і групи осіб.

Доведено, що важливість формування екологічної ідентичності полягає у тому, що вона здійснює вплив на систему цінностей, мислення та поведінку, що, у свою чергу, впливає на прийняття політичних рішень. Концепт екологічної ідентичності дозволяє вивести екологічну політику у новий вимір, де активну особисту участь приймає людина.

The article outlines the main environmental problems of today, in particular, it is shown that the growth of the global environmental crisis is in a certain way due to the activities of people, irresponsible consumer attitudes. This activity endangers not only human life, but leads to the global destruction of all ecosystems. It is proved that the actual task of the science of public administration is to study the phenomenon of environmental identification of public servants.

Domestic and foreign scientific funds are analyzed. However, despite the thoroughness of the theoretical processing of identity problems, the issue of ecological identification of public servants remains without the attention of scientists, therefore, it requires a deeper analysis, which makes our study relevant. The aim of the study is to study environmental identity as a factor in the pro-ecological behavior of public servants in the modern world of globalization and integration.

The main task of the study is revealed, which was to identify the main characteristics of the category of environmental identity as a source of motivation for making managerial decisions and the formation of supply and demand in the markets of "green" goods and services. The methodological basis of this study was an

interdisciplinary approach, including a comparative analysis of the scientific discourse on the very concept of "ecological identity". The authors define the concept of "ecological identity", shows the main elements of the formation and actualization of the ecological identity of public servants, considers the main effects of the influence of ecological identity on the behavior of both an individual and a group of persons.

Ecological identity can be defined as the connection of an individual or a group of people with the environment, identifying themselves as its integral part, which is reflected in the perception of the problems of the natural environment and individual or group behavior, stimulates environmental protection activities and other forms of environmental activity. The promotion of ecological knowledge is considered as a basic component of their formation. It has been proved that the importance of the formation of ecological identity lies in the fact that it influences the system of values, thinking and behavior, which in turn influences political decision-making. The concept of environmental identity allows us to bring environmental policy to a new dimension, where people take an active part. We see prospects for further scientific research in the development of a paradigm of environmental management during martial law.

Ключові слова: ідентичність, публічний службовець, екологічна ідентичність, екологічна свідомість, екологічна культура, компетентність

Key words: identity, public servant, ecological identity, ecological consciousness, ecological culture, competence.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Людство у своєму прагненні до технічного прогресу, поряд із досягненнями науки, породило безліч екологічних проблем. Глобальне потепління, зникнення багатьох біологічних видів, деградація земель та надмірне накопичення відходів, — це далеко не весь перелік проблемних питань, які потребують негайного вирішення. Не виникає сумнів, що для гармонійного й здорового розвитку особистості необхідно наявність оптимальної екології. Актуалізація механізмів екологічного регулювання і контролю щодо превентивних заходів на засадах взаємодії "державно-бізнес-організації та заклади наукової сфери-активне громадянське суспільство" є своєчасним заходом. Вирішення даних проблемних питань залежить від курсу державної політики та ефективності прийнятих державно-управлінських рішень, які мають ґрунтуватися на екологічній обізнаності та грамотності публічних службовців, що їх приймають.

Зростання глобальної екологічної кризи певним чином зумовлено діяльністю людей, безвідповідальним споживчим ставленням. Дана діяльність ставить під загрозу не лише життя людей, але й призводить до глобального руйнування усіх екосистем. Тому, сьогодні активно досліджуються ставлення до заперечення кліматичних змін, екологічної ідентичності, ставлення до грошей та взаємодії людини з оточуючим середовищем та факторів, що цю взаємодію регулюють.

Розробка проблематики щодо екологічно значущої поведінки людини, тобто поведінки, яка оцінюється з позиції її внеску у поглиблення або вирішення антропогенних екологічних проблем, почалася майже півстоліття тому. При цьому, хоча низкою зарубіжних дослідників було описано позитивний вплив ідентифікації з природним середовищем на формування установок на проєкологічну активність у вітчизняній науці проблема екологічної ідентифікації майже не розроблена. Тож актуальним завданням для науки публічного управління є дослідження феномену екологічної ідентифікації публічних службовців.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ ТА ПУБЛІКАЦІЙ

Слід відзначити, що сучасне уявлення про феномен ідентичності спирається на наукові праці вітчизняних та зарубіжних вчених, зокрема таких як С. Клейтон, А. Фрид, М. Томашов, А. Лайт, М. Козловець, З. Фрейд, М. Хайдеггер та ін. Питанням екологічної ідентичності присвятили свої труди С. Завесоцький, І. Кряж, С. Клейтон, Б. Рассел. М. Мусієнко, О. Дідков, В. Серебряков, О. Брайон — досліджували питання екологічної свідомості та культури; теорії екологічної модернізації — М. Хайєр. Враховуючи, що ідентичність є багатовимірним та системним феноменом і її досліджують науковці різних спеціальностей (філософи, соціологи, історики, культурологи, соціальні психологи, виокремлюючи її структурні компоненти, рівні, форми та типологію), в рамках нашого дослідження використано матеріали науковців, що трактують дане поняття у різних контекстах: питання формування професійної ідентичності державних службовців — Н. Липовська, М. Маланчій; регіональна ідентичність — Л. Нагорна; національна ідентичність — Ю. Руденко та ін.

Однак, незважаючи на ґрунтовність теоретичного опрацювання проблем ідентичності, питання екологічної ідентифікації публічних службовців залишається поза увагою науковців, тому потребує більш глибокого аналізу, що робить наше дослідження актуальним.

МЕТА ДОСЛІДЖЕННЯ

Метою дослідження є вивчення екологічної ідентичності як чинника проєкологічної поведінки публічних службовців у сучасному світі глобалізації та інтеграції.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ

На тлі збільшення кількості природних катастроф екологічна політика як сфера взаємодії держави та груп інтересів навколо екологічного порядку денного стає одним із головних політичних пріоритетів держав та міжнародних організацій. Для збереження екосистем, а також раціонального використання ресурсів в останні роки наго-

лошено на політиці щодо підвищення екологічної свідомості та формування екологічної ідентичності. Питання, пов'язані з екологічною стурбованістю, перебувають у полі зору дослідників протягом останніх десятиліть, проте проблеми становлення та практики формування екологічної ідентичності не отримали належної уваги.

Концептуалізація поняття екологічної ідентичності є необхідною для побудови "зеленої" політики, яка відповідає на актуальні загрози і виклики. Пошук альтернатив розвитку сучасного суспільства ставить на перше місце дослідження, які спрямовані на вивчення зв'язків, вплив та взаємодію людини з довкіллям.

Феномен екологічної ідентичності доволі активно описувався в англійській літературі. За думкою С. Клейтона, "особистість може розвивати в собі так звану "інвайроментальну" ідентичність — відчуття зв'язку з деякою частиною нелюдського природного оточення, яке впливає на способи нашого сприйняття і поведінки по відношенню до світу; переконання в тому, що навколишнє середовище важливо для нас і є важливою частиною того, хто ми є" [15].

Взагалі змістовне наповнення категорії "ідентичність" у політичних й інших, близьких науках відбувається відносно нещодавно, орієнтовно у другій половині ХХ ст. на ній зосереджуються вчені [10, с. 9].

Етимологія слова "ідентичність" (від латинського *identicus* — однаковий, тотожний) поєднує у собі два значення: перше — тотожність особі самій собі, антонімію у цьому розумінні для нього буде слово "Інший"; друге — виняткова однаковість із кимось або чимось, у цьому випадку антонімію є "різний". Ідентичність — це співвіднесеність когось (що має буття) з самим собою у зв'язку із власною змінністю, мінливістю. Вона постає як спосіб збереження форми того або іншого суб'єкта в часі та просторі [4, с. 33].

Поняття ідентичності та ідентифікації у своїх трудах із психоаналізу, зокрема у роботі "Психологія мас і аналіз людського "Я", розглядає З. Фрейд. Так "ідентичність" тут визначається як самоутотожнення людини із значущими особистостями, за взірцем яких вона свідомо чи підсвідомо хотіла діяти [16, с. 154]. Мотивом такого самоутотожнення науковець вважає страх втрати любові і страх від покарання.

Терміном "ідентичність", на твердження Л. Нагорної, позначається як культурна норма, яка відображає реакції спільнот та індивідів, тим чи іншим способом інтерпретувати оточуючий світ і своє місце в ньому [8, с. 33]. Тож, ідентичність — найважливіший акт самоусвідомлення суспільством і у ньому кожною особистістю самих себе, сутнісних основ свого буття в історії. Проблема ідентитету й ідентифікації — це проблема того, як мислить, відчуває й діє людина в усіх формах своєї втіленої єдності зі своєю історією, культурою, духовністю, з позицій будь-якої форми свого соціально, економічно, політично стратифікованого буття [10, с. 111; 3, с. 60—61].

На думку М. Козловця термін "ідентичність" помітно витіснив такі звичні поняття, як "самосвідомість" та "самовизначення". Це пов'язано насамперед з тим, що цей термін відображає ширший і глибший характер позиціонування особистості в оточуючому світі, він пов'язаний як з об'єктивною, так і суб'єктивною оцінкою [4, с. 32].

Аналізуючи сутнісне наповнення феномену екологічної ідентичності можна дійти висновку, що найбільш близькими до зазначеної категорії по суті можуть вважатися такі категорії як екологічна свідомість, екологічна культура, екологічне мислення, екологічне бачення та екологічний світогляд.

Так, екологічну свідомість визначають як глибоке, доведене до автоматизму розуміння нерозривного зв'язку людини з Природою, залежності добробуту людей від цілісності й порівнянної незмінності їхнього середовища проживання. У світоглядному плані екологічна свідомість — вищий рівень усвідомлення людиною свого місця та значення в еволюції біосфери у зв'язку з бурхливим розвитком науки й технологій [7]. Формування екологічної культури починається з усвідомлення аксіологічного значення екологічних проблем. Екологічній свідомості притаманний динамічний соціокультурний характер, що закріплюється у досвіді людини і засвоюється індивідуально. Вона відображає навколишнє середовище і може трансформуватися. Цьому сприяє практика взаємодії індивідів у процесі життєдіяльності. Все це говорить про те, що екологічна свідомість виступає передумовою до суттєвих змін у взаємодії людини та природи [2].

Один із основоположників теорії екологічної модернізації М. Хайєр ще в 1995 р. писав, що "екомодернізаційний дискурс визнає структурний характер проблем навколишнього середовища, проте передбачає, що існуючі політичні, економічні та соціальні інститути цілком здатні в ході історичного розвитку стати більш ефективними" [17]. Однак згодом, аналізуючи діяльність європейських країн щодо запобігання та адаптації до зміни клімату, той самий автор застерігав від того, щоб головний акцент було зроблено на вдосконаленні та створенні нових технологій і встановленні загальноєвропейських стандартів, які багато в чому ігнорували неоднакове значення та вплив, що виробляється ними у різноманітних європейських культурах. Тим самим процес переходу до "зеленої" економіки може втратити соціальну та культурну складову та придбати, за словами Д. Беррі [14], "менеджерський характер, позбавлений людського сенсу".

Зазначимо, що вивчення екологічної ідентичності потребує врахування тих груп, до яких відносить себе особистість, будь це прихильники громадських екологічних організацій, мисливці або публічні службовці. Особистість може ідентифікувати себе із компонентами навколишнього природного середовища, сприймаючи їх та вибудовуючи з ними відповідні відносини.

В іншому випадку може відбутися ідентифікація з людством як соціальним утворенням, що має видову перевагу над нелюдськими елементами природи, природним середовищем. Важливо розуміти, що значний вплив на формування ідентичності чинить культура і суспільство, просторово-часові рамки, в яких розвивається особистість. Крім того, осмислення себе в природному оточенні не може бути відокремлене від того значення, яке суспільство надає природі взагалі і проблемам навколишнього природного середовища зокрема, що може змінюватися залежно від культури, від світогляду і релігії [5, с. 115].

Актуалізація екологічної ідентичності також виходить з контексту дотримання відповідних соціально-екологічних норм. Так, подібно соціальним ідентичностям, які формуються у взаємодії із соціальними групами і ключовими агентами ідентичності, екологічна ідентичність посилюється в результаті спілкування з людьми, які вже мають екологічну ідентичність. С. Завестоцький зазначає, що "ідентичності мають тенденцію посилюватися та зростати особливо в результаті спілкування з тими, хто є їх носіями" [19]. Важливий спосіб формування екологічної ідентичності — це зайнятість у сфері, де екологічна ідентичність вітаються або потребуються. Це може бути зайнятість у сфері екологічного активізму і консалтингу, екологічної науки і освіти. Екологічна ідентичність також формується у некомерційному секторі, сфері соціального підприємництва та "зеленої економіки". Колеги, працюючи разом і постійно спілкуючись, посилюють та розвивають один у одного почуття екологічної ідентичності [19].

Неодмінним елементом процесу формування екологічної ідентичності є екологічна обізнаність та грамотність, знання основ екологічної науки, хоча б на початковому рівні, а також уявлення про функціонування екосистеми. Гострота проблем виживання людства потребує глибокого осмислення, актуалізує формування нового типу культури, яка базується на екологічних цінностях і поступово перетворюється на наскрізний вимір розвитку сучасної цивілізації. На думку М. Томашова, екологічна грамотність доповнює та екологічну ідентичність, а їх поєднання може спонукати до надбання знань про навколишнє природне середовище, підкреслювати важливість взаємозв'язку та необхідність свідомої орієнтації [18]. Тож, будь яка особистість, чия діяльність так або інакше пов'язана з довкіллям та залежить від якості навколишнього природного середовища, апіорі володіє більш вираженою екологічною ідентичністю.

Доречно зазначити, що аналізуючи поняття екологічної культури, вчені приділяють увагу такому поняттю, як "екологічна компетентність особистості". Зокрема, компетентний визначається як знаючий, провідний у певній сфері фахівець, який має право відповідно до своїх знань та повноважень робити або вирішувати будь-що, судити про будь-що, а компетентність у свою чергу є "характеристика володіння знаннями, які дозволили б судити про будь-що, виказувати відоме, авторитетну думку в певній сфері" [9].

З урахуванням того, що екологічна культура людини є елементом її загальної освіченості, сьогодні вкрай необхідно проводити цілеспрямовану роботу щодо підвищення екологічної свідомості публічних службовців, виходячи з припущення, що екологічна культура публічного службовця як спеціаліста буде удосконалюватися якщо пробудити у свідомості його почуття приналежності до сьогодішнього й майбутнього поколінь через розуміння ідей інтеграції та взаємозалежності суспільства і природи.

Екологічна освіченість особистості виявляється у її здатності приймати рішення, діяти на основі ієрархії суспільно і особистісно значущих цінностей і потреб, користуючись здобутими знаннями і набутими вміннями. Формування у громадянина здатності приймати

рішення та діяти в інтересах збереження довкілля є провідною світовою тенденцією розвитку екологічної освіти, яка потребує переорієнтації основної уваги із забезпечення знань на опрацювання проблеми та знаходження важливих рішень. Останнім часом екологічна компетентність виступає визначним у світі критерієм та інтегрованим показником якості екологічної освіти [12, с. 150]. Таким чином, екологічна компетентність майбутнього публічного службовця повинна бути частиною власне життєвої позиції, його екологічною ідентичністю.

Методичний аспект проблем підготовки екологічно грамотного публічного службовця має ґрунтуватися на засадах міждисциплінарних зав'язків, що дає змогу всебічно аналізувати будь-яке негативне явище у навколишньому середовищі, що виникло під впливом антропогенної діяльності, глибше осмислювати теорію взаємозв'язків суспільства і природи та будувати практичну діяльність на науковій основі гармонізації таких взаємозв'язків [12].

Вирішення екологічних проблем пов'язується з формуванням екологічної культури й, зокрема, екологічного світогляду публічного службовця. І в цьому важливу роль відіграють інформаційні технології, оскільки саме вони дають можливість глобально впливати на суспільну свідомість. Завдяки їм теоретичні екологічні знання набувають реального та практичного змісту. Практична діяльність збагачує її учасників безпосередніми знаннями про навколишнє природне середовище тому водночас є засобом перевірки екологічної ідентичності.

Адже, як слушно зазначає Н. Рунова, публічним є службовець, що обіймає посаду в органі виконавчої влади, апараті органів влади чи органі місцевого самоврядування на підставі фактичного складу, обов'язковим елементом якого є акт призначення на посаду, і здійснює професійну виконавчо-розпорядчу адміністративну діяльність на постійній основі, виходячи з публічних інтересів [11, с. 273]. Але, важливо розуміти, що на публічного службовця покладаються підвищені заходи відповідальності, які пов'язані зі специфікою виконуваних функцій, у тому числі й відповідальність за наслідки прийнятих державно-управлінських рішень [1, с. 42].

Однією з найважливіших оцінок ідентичності публічного службовця є визнання його таким з боку населення. Ця реальна оцінка виступає своєрідним критерієм досягнення певного рівня ідентичності в якості публічного службовця. При цьому дуже важливо, яку саме оцінку дає населення кадрам публічної служби в цілому: позитивну — довіряє їм і ідентифікує конкретних публічних службовців як людей позитивних, які професійно виконують свої обов'язки, або негативну, коли публічні службовці представляються у громадській думці як хабарники, казнокради, корупціонери.

Найбільш складна задача постає саме у відпрацюванні заходів, спрямованих на підвищення рівня екологічної залученості та формування у персоналу екологічно релевантної поведінки. Особливо у теперішній час, це найбільш актуальне науково-практичне завдання у галузі управління персоналом в умовах екологізації.

При визначенні сутності та змісту випереджаючої ідентифікації публічних службовців слід враховувати як мінімум одну з особливостей досліджуваного феноме-

на, зокрема йдеться про професійну ідентифікацію з усіма витікаючими з цього вимогами і наслідками. Професійна ідентичність є інтеграційною дефініцією, яка відображає взаємозв'язок особистісних характеристик, що забезпечують орієнтацію у певній професії, дозволяють максимально повно реалізувати індивідуальний потенціал у професійній діяльності, передбачити потенційні наслідки професійного вибору. Професійна ідентичність допускає екзистенціальне та функціональне поєднання індивіда та професії, що передбачає розуміння власного фаху, схвалення себе у конкретній професії, уміння ефективно й зиском для інших виконувати власні професійні обов'язки, функції [6, с. 59].

Важливим є використання зарубіжного досвіду щодо набору та управління персоналом. Зокрема, в якості інструментів роботи з персоналом публічної служби можуть застосовуватися різні практики "зеленого" управління персоналом в залежності від розмірів, практики загального управління в організації, рівня інтеграції процесів управління персоналом в екологічну діяльність, екологічних цінностей та принципів організації [13].

Недостатність екологічних знань у багатьох сферах суспільства призводить до більшості порушень природоохоронного законодавства і є причиною бездіяльності керівництва та пасивної неадекватної поведінки громадськості. Тому питання екологічної ідентичності публічних службовців, набуття ними компетентності та практичних навичок щодо виконання своїх посадових обов'язків та службових завдань з урахуванням екологічної складової буде сприяти підвищенню ефективності реалізації державної екологічної політики, зменшенню ризиків виникнення екологічних катастроф або наслідків від їх виникнення, розроблення стратегічних пріоритетів та прогностичних показників щодо створення передумов для запобігання негативних наслідків та збереження довкілля.

ВИСНОВКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ РОЗВІДОК

Отже, екологічну ідентичність можна визначити як зв'язок індивіда чи групи людей із навколишнім природним середовищем, ідентифікуючи себе як її невід'ємну частину, яка відображається на сприйнятті проблем навколишнього природного середовища та індивідуальної чи групової поведінки, стимулює природозахисну діяльність та інші форми екологічної активності. Розгляд практики свідчить про важливість екологічної освіти, інформування громадськості про стан навколишнього природного середовища і просвітництва з раннього віку з метою формування екологічної ідентичності.

Просування екологічних знань розглядається як фундаментальний компонент їх формування. Забезпечення достовірною інформацією дозволяє громадянам зробити вибір на користь природоохоронних практик. Значущу роль у формуванні траєкторії становлення екологічної ідентичності грає політична культура, економічний розвиток, екоактивізм, ціннісні орієнтири населення та екологічні проблеми. Однак успішність залежить і від ефективності політичних інститутів, наявності вибудованої системи зворотного зв'язку між органами влади і громадськості. Важливість формування

екологічної ідентичності полягає у тому, що вона здійснює вплив на систему цінностей, мислення та поведінку, що, у свою чергу, впливає на прийняття політичних рішень. Концепт екологічної ідентичності дозволяє вивести екологічну політику у новий вимір, де активну особисту участь приймає людина.

Перспективи подальших наукових розвідок ми вбачаємо в розробці парадигми екологічного управління під час воєнного стану.

Література:

1. Губанов О. Види та нормативноправове регулювання юридичної відповідальності публічної служби. *Visegrad Journal on Human Rights*. 2016. № 5/1. С. 42—47.
2. Дідков О. Формування екологічної свідомості та культури засобами освіти та виховання особистості. *Гілея: науковий вісник: зб. наук. праць*. К., 2012. Вип. № 63. С. 472.
3. Ващинська І.І. Групові ідентичності: до проблеми дефініції поняття та конструювання класифікатора. *Вісник Львівського університету*. 2009. Вип. № 3. С. 56—65.
4. Козловець М. А. Феномен національної ідентичності: виклики глобалізації: Монографія. Житомир: Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2009. 558 с.
5. Кряж І.В. Особливості екологічної ідентичності та екологічних установок вегетаріанців. *Психологія і особистість*. №2 (8). Ч. 1. 2015. С. 112—125.
6. Липовська Н. А., Маланчій М. О. Професійна ідентичність державних службовців як наукова проблема. *Аспекти публічного управління*. 2013. № 2. С. 55—61.
7. Мусієнко М. М., Серебряков В. В., Брайон О. В. *Екологія: тлумачний словник*. Київ: Либідь, 2004. 376 с.
8. Нагорна Л. Регіональна ідентичність: український контекст: монографія. Київ: ІПЕНД ім. І. Ф. Кураса НАН України. 2009. 405 с.
9. Пруцакова О.Л. Сутність та види екологічної компетентності особистості. *Збірник наук. праць*. Київ: Лаура, 2005. Вип. № 8. С. 16—19.
10. Руденко Ю. Ю. Консолідаційна модель національної ідентичності: від теорії суверенітету до теорії політичної модернізації: монографія. Київ: "Видавництво Людмила", 2020. 364 с.
11. Рунова Н. Публічна служба в Україні: проблеми дефініції. *Публічне право*. № 3 (7). 2012. С. 269—274.
12. Сухара І.В. Екологічна компетентність як професійна складова підготовки державних службовців. *Інвестиції: практика та досвід*. № 19. 2014. С. 147—151.
13. Amrutha V. N., Geetha S. N. A systematic review on green human resource management: Implications for social sustainability. *Journal of Cleaner Production*. 2020. Vol. 12. Pp. 1—12.
14. Barry J. (2007). *Towards a model of green political economy: From ecological modernisation to economic security*.
15. Clayton D. S. (2012). *The Oxford Handbook of Environmental and Conservation Psychology*. Oxford University Press.
16. Freud Sigmund. (1921). *Massenpsychologie und Ich*(Analyse. International Psychoanalytic Publishing House. Austria, Vienna. 140 p.

17. Hajer M. (1995). The politics of environmental discourse. Oxford: Oxford University Press.

18. Thomashow M. (1996). Ecological identity: Becoming a reflective environmentalist. Cambridge: MIT Press.

19. Zavestoski S. (2003). Constructing and maintaining ecological identities: The strategies of deep ecologists. In S. Clayton and S. Opatow (Eds.) Identity and the Natural Environment: The Psychological Significance of Nature. Cambridge: MIT Press. Pp. 297—316.

References:

1. Parkhomenko-Kutsevil, O. I. (2020). "Public administration in the field of providing sanitary and epidemic welfare population of Ukraine: theoretical aspects". Naukovyi visnyk: Derzhavne upravlinnia, vol. 2 (4), pp. 272—278. Available at: <https://nvdu.undic-z.org.ua/index.php/nvdu/article/view/69/68> (Accessed 29 August 2022).

2. Ohanian, Kh. A. and Hbur, Z. V. (2021). "Sanitary and epidemic well-being of the population as a factor of national security of Ukraine", Investytsii: praktyka ta dosvid, vol. 7, pp. 106—112. DOI: 10.32702/2306-6814.2021.7.106.

3. Fedorova, A. M. (2019). "Normative and legal regulation of issues of ensuring a safe living environment for citizens", Publichne upravlinnia ta rehionalnyi rozvytok, vol. 3, pp. 162—177, Available at: <https://pard.mk.ua/index.php/journal/article/view/109/90> (Accessed 29 August 2022).

4. Demchenko, I. S. (2020). "Institutional capacity to protect against infectious diseases in Ukraine", Chasopys Kyivskoho universytetu prava, vol. 1, pp. 196—205. DOI: 10.36695/2219-5521.1.2020.40.

5. Cabinet of Ministers of Ukraine (2020), Order "On the authorization of the Deputy Minister of Health to approve and sign certain types of documents", available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/163-2020-%D1%80#Text> (Accessed 29 August 2022).

6. Cabinet of Ministers of Ukraine (2020), Resolution "On preventing the spread of the COVID-19 coronavirus on the territory of Ukraine", available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/211-2020-%D0%BF/ed20200317#Text> (Accessed 29 August 2022).

7. The Verkhovna Rada of Ukraine (2012), The Law of Ukraine "On making changes to some legislative acts of Ukraine aimed at preventing the emergence and spread of the coronavirus disease (COVID-19)", available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/530-20#Text> (Accessed 29 August 2022).

8. Cabinet of Ministers of Ukraine (2020), Order "On the transfer of the unified state system of civil protection to the state of emergency", available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/338-2020-%D1%80/ed20200325#Text> (Accessed 29 August 2022).

9. Cabinet of Ministers of Ukraine (2020), Order "On the definition of separate powers of the Deputy Minister of Health - Chief State Sanitary Doctor of Ukraine Viktor Kyrylovych Lyashko", available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/285-2020-%D1%80#Text> (Accessed 29 August 2022).

10. Cabinet of Ministers of Ukraine (2020), Resolution "On the establishment of quarantine in order to prevent

the spread of the acute respiratory disease COVID-19 caused by the SARS-CoV-2 coronavirus on the territory of Ukraine, and the stages of easing anti-epidemic measures", available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/392-2020-%D0%BF/ed20200520#Text> (Accessed 29 August 2022).

11. Cabinet of Ministers of Ukraine (2020), Resolution "On the establishment of quarantine and introduction of enhanced anti-epidemic measures in the territory with a significant spread of the acute respiratory disease COVID-19 caused by the SARS-CoV-2 coronavirus", available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/641-2020-%D0%BF/ed20200722#Text> (Accessed 29 August 2022).

12. Government portal (2020), "Quarantine measures (as of September 16, 2020)", available at: <https://covid19.gov.ua/karantynni-zakhody> (Accessed 16 September 2020).

13. Cabinet of Ministers of Ukraine (2020), Resolution "On the establishment of quarantine and the introduction of restrictive anti-epidemic measures in order to prevent the spread of the acute respiratory disease COVID-19 caused by the SARS-CoV-2 coronavirus on the territory of Ukraine", available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1236-2020-%D0%BF/ed20201209#Text> (Accessed 29 August 2022).

14. Cabinet of Ministers of Ukraine (2021), Resolution "On making changes to some acts of the Cabinet of Ministers of Ukraine", available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/104-2021-%D0%BF#n15> (Accessed 29 August 2022).

15. Ministry of Economic Development, Trade and Agriculture of Ukraine (2021), Order "On the approval of the Regulation on the functional subsystem of ensuring the sanitary and epidemic welfare of the population of the unified state system of civil protection", available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0326-21#Text> (Accessed 29 August 2022).

16. Cabinet of Ministers of Ukraine (2021), Resolution "On making changes to some acts of the Cabinet of Ministers of Ukraine", available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/611-2021-%D0%BF#Text> (Accessed 29 August 2022).

17. Cabinet of Ministers of Ukraine (2021), Resolution "On making changes to the resolutions of the Cabinet of Ministers of Ukraine", available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/954-2021-%D0%BF#n13> (Accessed 29 August 2022).

18. Government portal (2022), "Quarantine measures (as of May 20, 2022)", available at: <https://covid19.gov.ua/karantynni-zakhody> (Accessed 20 May 2022).

19. Cabinet of Ministers of Ukraine (2022), Resolution "On making changes to the order of the Cabinet of Ministers of Ukraine dated March 25, 2020 N 338 and the resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine dated December 9, 2020 N 1236", available at: <https://www.kmu.gov.ua/npas/pro-vnesennia-zmin-do-rozporiadzhennia-kabinetu-ministriv-ukrainy-vid-25-bereznia-2020-r-338-i-postanovy-kabinetu-ministriv-ukrainy-vid-9-hrudnia-2020-r-1236-i190822-928> (Accessed 29 August 2022).

Стаття надійшла до редакції 09.09.2022 р.

УДК 614.841

*І. О. Васильєв,
к. ю. н., доцент, професор кафедри профілактики пожеж та безпеки життєдіяльності населення, Інститут державного управління та наукових досліджень з цивільного захисту
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-2355-8683>*

*В. О. Тищенко,
к. держ. упр., доцент, доцент кафедри профілактики пожеж та безпеки життєдіяльності населення Інститут державного управління та наукових досліджень з цивільного захисту
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-7505-1599>*

*А. В. Прусський,
д. т. н., доцент, начальник кафедри профілактики пожеж та безпеки життєдіяльності населення, Інститут державного управління та наукових досліджень з цивільного захисту, полковник служби цивільного захисту
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-9132-7070>*

*В. А. Сидоренко,
д. т. н., доцент, професор кафедри профілактики пожеж та безпеки життєдіяльності населення, Інститут державного управління та наукових досліджень з цивільного захисту
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-4584-486X>*

*Т. М. Скоробагатко,
к. т. н., заступник начальника кафедри профілактики пожеж та безпеки життєдіяльності населення, Інститут державного управління та наукових досліджень з цивільного захисту, полковник служби цивільного захисту
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-5651-1975>*

DOI: 10.32702/2306-6814.2022.17.91

УПРАВЛІННЯ ОРГАНІЗАЦІЄЮ ОПОВІЩЕННЯ ТА ЕВАКУАЦІЇ ЛЮДЕЙ ПІД ЧАС ПОЖЕЖІ В ТОРГОВЕЛЬНО-РОЗВАЖАЛЬНИХ ЦЕНТРАХ — ОДИН З ГОЛОВНИХ ПРІОРИТЕТІВ ПРИ ЛІКВІДАЦІЇ НАДЗВИЧАЙНИХ СИТУАЦІЙ

*I. Vasyliiev,
PhD in Law, Associate Professor, Professor of the Department of Fire Prevention and Life Safety of the Civilian Population, Institute of Public Administration and Research in Civil Protection*

*V. Tyshchenko,
PhD in Public Administration, Associate Professor, Associate Professor of the Department of Fire Prevention and Life Safety of the Civilian Population, Institute of Public Administration and Research in Civil Protection*

*A. Pruskyi,
Doctor of Technical Sciences, Associate Professor, Chair of the Department of Fire Prevention and Life Safety of the Civilian Population, Institute of Public Administration and Research in Civil Protection*

*V. Sydorenko,
Doctor of Technical Sciences, Associate Professor, Professor of the Department of Fire Prevention and Life Safety of the Civilian Population, Institute of Public Administration and Research in Civil Protection*

*T. Skorobagatko,
PhD in Technical Sciences, Deputy Head of the Department of Fire Prevention and Life Safety of the Civilian Population, Institute of Public Administration and Research in Civil Protection*

MANAGEMENT OF THE ORGANIZATION ORGANIZATION AND EVACUATION OF PEOPLE DURING THE FIRE IN SHOPPING AND ENTERTAINMENT CENTERS — ONE OF THE MAIN PRIVILEGE PRIORITIES

В роботі розглянуто питання управління організацією оповіщення та евакуації людей в торговельних та торговельно-розважальних центрах під час пожежі.

Починаючи із підготовчого етапу, процес спорудження торговельних та торговельно-розважальних центрів передбачає ретельне проектування та опрацювання кожної деталі майбутнього об'єкта. Як правило, це досить великі приміщення з величезною кількістю зон і секцій, отже, проект повинен бути розроблений не тільки з урахуванням всіх вимог і норм безпеки, а й зручності для майбутніх відвідувачів.

Проектування та будівництво ТРЦ здійснюється відповідно до вимог ДБН В.2.2-23-2009 "Будинки і споруди підприємства торгівлі" та ДСТУ 8828:2019 Пожежна безпека. Загальні положення. При цьому необхідно використовувати виключно високоякісні будівельні матеріали від провідних виробників і сучасне обладнання, завдяки чому вдасться досягти високих результатів і надійності при подальшій експлуатації. Крім цього, вагомими є дотримання вимог нормативно-правових актів в сфері техногенної, пожежної та екологічної безпеки, а також заборона застосовування токсичних матеріалів, що завдають шкоди здоров'ю людей та підвищують пожежну небезпеку центру.

В роботі наведено модель функціональної структури сучасного ТРЦ який складається із трьох груп: перша відповідає за організацію основних функціональних процесів у розподілі відвідувачів — зони цієї групи є ядром пішохідного простору; друга відповідає за торговельне обслуговування відвідувачів, громадське харчування, короточасне перебування дітей, організацію відпочинку та розваг; третя виконує адміністративні функції, вирішує господарські та інші технічні питання.

В статті наведено статистично-аналітичні дані щодо пожеж, що сталися у великих торговельно-розважальних центрах країн світу та основні причини, які призвели до великомасштабних пожеж та загибелі великої кількості людей. Здійснено аналіз інформаційно-аналітичних довідок про надзвичайні ситуації в Україні в 2020 та 2021 роках.

Запропоновано алгоритм дій адміністрації, персоналу та відвідувачів ТРЦ щодо забезпечення евакуації людей з ТРЦ у разі виникнення пожежі або іншої надзвичайної ситуації; вимоги, що висуваються до ТРЦ Правилами пожежної безпеки в Україні.

The paper considers the management of the organization of warning and evacuation of people in shopping and entertainment centers (hereinafter — shopping malls) during a fire.

Starting from the preparatory stage, the process of construction of shopping and shopping and entertainment centers involves careful design and processing of every detail of the future facility. As a rule, these are rather large premises with a huge number of zones and sections, therefore, the project should be developed not only taking into account all requirements and safety norms, but also conveniences for future visitors.

The construction of the mall is carried out in accordance with the requirements of DBN В.2.2-23-2009 "Buildings and structures of trade enterprises" and DSTU 8828: 2019 Fire safety. Terms. It is necessary to use only high-quality building materials from leading manufacturers and modern equipment, so you can achieve high results and reliability in further operation. In addition, it is important to comply with the requirements of regulations in the field of man-made, fire and environmental safety, as well as the prohibition of the use of toxic materials that harm human health and increase the fire hazard of the center.

The paper presents a model of the functional structure of modern malls consists of three groups: the first is responsible for organizing the main functional processes in the distribution of visitors — the areas of this group are the core of pedestrian space; the second is responsible for trade services for visitors, catering, short-term stay of children, organization of recreation and entertainment; the third performs administrative functions, solves economic and other technical issues.

The article presents statistics on fires that occurred in major shopping and entertainment centers around the world and the main causes that led to large-scale fires and deaths. The analysis of analytical reports on fires in Ukraine for 2020 and 2021 is carried out.

An algorithm of actions of the administration, staff and visitors of the mall to ensure the evacuation of people from the mall in case of fire or other emergencies; requirements for shopping malls provided by the Rules of fire safety of Ukraine.

Ключові слова: торговельно-розважальний центр, надзвичайна ситуація, пожежа, людина, управління, оповіщення, евакуація, нормативні документи, пожежна безпека.

Key words: shopping and entertainment center, emergency, fire, man, management, notification, evacuation, regulations, fire safety.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Система оповіщення та евакуації людей під час пожежі в повній мірі не забезпечує безпеку людей та збереження матеріальних цінностей в умовах надзвичай-

них ситуацій. На сьогодні не має жодного нормативно-го документу, який би визначає алгоритм дій адміністрації, персоналу, відвідувачів в разі виникнення пожежі для різних типів об'єктів. Відповідно в даній роботі роз-

глядаються окремі питання організації оповіщення та евакуації людей під час пожежі в торговельно-розважальних центрах [1; 2].

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Вітчизняні та іноземні вчені у галузі державного управління, а саме: П.Б. Волянський, А.В. Терент'єва, С.П. Потеряйко, К.Г. Белікова, О.С. Твердохліб, В.Д. Бакуменко, С.О. Кравченко, Т.В. Іванова приділяли значну увагу у своїх наукових працях з даного питання. Під час дослідження були використані здобутки наступних вчених: І.О. Васильєва, О.О. Труша, С.О. Андрєєва, В.Л. Сидоренка, А.В. Пруського та інших.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ

Сучасний торговельно-розважальний центр (далі — ТРЦ) є групою підприємств торгівлі, з єдиним управлінням, що знаходяться в одній будівлі або у комплексі споруд. Також сучасний ТРЦ може являти собою великий комплекс — багатопверхових будинків, в якому крім магазинів розташовуються кафе, бари, казино, кінотеатри, боулінг тощо. Як правило, комплекс обладнаний ескалаторами, ліфтами, забезпечений місцем для паркування особистого транспорту для покупців, що розташовуються біля станцій метро або зупинок іншого громадського транспорту.

Всього в Україні на даний час функціонує 52 ТРЦ, ще 6 — перебувають на різних етапах будівництва.

Починаючи із підготовчого етапу, процес спорудження торговельних та торговельно-розважальних центрів передбачає ретельне проектування та опрацювання кожної деталі майбутнього об'єкта. Як правило, це досить великі приміщення з величезною кількістю зон і секцій, отже, проект повинен бути розроблений не тільки з урахуванням всіх вимог і норм безпеки, а й зручності для майбутніх відвідувачів.

Проектування та будівництво ТРЦ здійснюється відповідно до вимог ДБН В.2.2-23-2009 "Будинки і споруди підприємства торгівлі" та ДСТУ 8828:2019 Пожежна безпека. Загальні положення [3; 4]. При цьому необхідно використовувати виключно високоякісні будівельні матеріали від провідних виробників і сучасне обладнання, завдяки чому вдасться досягти високих результатів і надійності при подальшій експлуатації. Крім цього, вагомими є дотримання вимог нормативно-правових актів в сфері техногенної, пожежної та екологічної безпеки, а також заборона застосування токсичних матеріалів, що завдають шкоди здоров'ю людям та підвищують пожежну небезпеку центру [1; 2].

Модель функціональної структури сучасних ТРЦ складається із трьох груп: перша відповідає за організацію основних функціональних процесів у розподілі відвідувачів — зони цієї групи є ядром пішохідного простору; друга відповідає за торговельне обслуговування відвідувачів, громадське харчування, короткочасне перебування дітей, організацію відпочинку та розваг; третя виконує адміністративні функції, вирішує господарські та інші технічні пита-

ня. Розподільна зона є простором, що сприяє розподілу та організації переміщення відвідувачів в структурі торговельного центру. Механічні засоби включають рухомі тротуари, ескалатори, ліфти тощо. Визначення комунікаційних засобів для пішоходів конкретної розподільної зони має обумовлюватися, перш за все, поділом пішохідних потоків на три типи: цільові (відвідування об'єктів різного призначення ТРЦ), транзитні (транзитний рух по території центру) та рекреаційні (відвідування пішохідного простору в ТРЦ). Торговельно-побутова зона є простором призначеним для торгівлі супутніми промисловими та продовольчими товарами, надання відвідувачам побутових послуг. Істотний вплив на рішення торговельно-побутової зони надає ступінь її взаємозв'язку з розважальними залами, установами, підсобними та складськими приміщеннями. Зона громадського харчування є простором, що використовується для організації ресторанного та експрес харчування відвідувачів. Зона комунального обслуговування відвідувачів є простором, що сприяє попутному обслуговуванню населення у структурі торговельного центру. Інформаційна зона призначена для інформування відвідувачів щодо орієнтації в торговельному центрі шляхів руху та отримання довідкових відомостей. В зоні тимчасового перебування дітей розміщується ігрове обладнання (гойдалки, каруселі, пісочниці тощо).

Видовищна зона пов'язана з проведенням концертів, тематичних виступів, лекцій, зустрічей, показів мод, кіно та телепрограм, святкових масових заходів тощо. Адміністративна зона містить структури управління та інші служби (бухгалтерія, відділ менеджменту та маркетингу тощо).

Господарсько-технічна зона є сукупністю інженерно-комунальних служб: котельня, телекомунікаційний вузол, технічні служби, обслуговуючий персонал тощо. Зазначені вище функціональні зони не завжди є, їх кількість та параметри визначаються в залежності від місця розташування та типу ТРЦ. Слід врахувати, що в малих комплексах обмежується декількома зонами: розважальною, зоною відпочинку, інформаційною та розподільчою. Крім того, функціональні зони можуть поєднуватися, накладатися та доповнювати одна одну. Для середніх та, особливо, великих ТРЦ більш характерно їх розгалуженість зон та їх автономність.

В залежності від характеру діяльності підприємства, функцій, які воно виконує, формується виробнича структура, яка забезпечує ефективну діяльність того чи іншого закладу центру.

Так, у функціональній структурі роздрібно торгівлі передбачаються такі групи приміщень:

- торговельні та інші приміщення для обслуговування покупців (торговельні зали, зали приймання та видавання замовлень, кафетерії тощо);
- приміщення для приймання та зберігання товарів, приміщення для підготовки товарів до продажу (приймальні, розвантажувальні, комори та склади, охолоджувальні камери, фасувальні, комплектувальні відділи замовлень тощо);
- підсобні приміщення для зберігання тари, контейнерів, упаковки, інвентарю, спецодягу тощо);

— службові та побутові приміщення (адміністративні, конторські, пожежний пост, кімнати для персоналу, гардеробні, душові, туалети тощо);

— технічні приміщення систем інженерного обладнання (венткамери, машинні відділення ліфтів та холодильників, тепловий вузол, насосна станція пожежогасіння тощо).

При цьому необхідно відмітити, що підприємства торгівлі майже кожної країни світу мають свою особисту історію пожеж.

13 травня 1972 року, у магазині готового одягу, сталася пожежа (універмаг "Сенніті", Японія), де загинуло 118 осіб, більшість з яких були заблоковані вогнем та отруїлися продуктами горіння; 22 особи розбилися, вистрибнувши з вікон, ще 78 — отримали поранення. Причиною пожежі став кинутий недопалок, до того ж будівля універмагу не була обладнана системами оповіщення, сигналізації та пожежогасіння, аварійні виходи захаращені, персонал не обізнаний з діями щодо евакуації покупців, повідомлення про пожежу надійшло до пожежної охорони з великим запізненням.

26 травня 1997 в Індонезії в ході заворушень перед парламентськими виборами відбулися масові бійки у місті Банджармасин. Підпалено сотні магазинів, приватних будинків та інших споруд. У тому числі повністю згорів чотириповерховий торговельний центр Mitra Plaza, в якому загинуло 139 осіб та 180 — отримали поранення.

26 грудня 2000 року в наслідок пожежі торговельного центру "Дунда шаньшуй" в місті Лоян (Китай) загинули 309 школярів та їхніх батьків, які прийшли на дитячу дискотеку. Ще кілька сотень людей постраждали. Причиною пожежі стало необережне поводження з вогнем при проведенні ремонтних робіт. 20 лютого 2003 року в клубі розважального центру "Station" (США) загинуло 100 підлітків. При використанні піротехніки під час виступу рок-групи сталося займання стін та стелі, оброблених пластиком. Внаслідок невідповідності до дій персоналу клубу, відсутності плану евакуації, незнання місць розташування евакуаційних виходів, більшість людей, які намагалися врятуватися через вузький головний вихід загинуло.

01 серпня 2004 року в столиці Парагваю Асунсьйоні внаслідок пожежі в торговельному центрі Yсуа Volanos загинуло 396 осіб, ще понад 500 отримали поранення. Після початку пожежі охоронці центру щоб не допустити крадіжок замкнули всі двері. Запасний вихід був наглухо заварений, людям довелося стрибати у вікна. Крім того, в будівлі були відсутні автоматична система пожежогасіння, пожежна сигналізація та система оповіщення.

30 грудня 2004 року в клубі розважального центру "Republica Cromanon" (Аргентина) загинуло 194 особи. При використанні піротехніки під час виступу рок-групи сталося займання дерев'яного декору та пластикових елементів акустики, більшість людей загинуло від отруєння.

27 січня 2013 року пожежа в клубі розважального центру "Kiss" (Бразилія) забрала життя 239 осіб. При використанні піротехніки під час виступу рок-групи ста-

лося займання розташованої на стелі звукоізоляції. До великої кількості жертв призвела відсутність евакуаційних виходів та системи оповіщення, і отруєння токсичними продуктами горіння.

17 січня 2020 року у Львові в вечірній час сталася пожежа в торговельно-розважальному центрі Fogum. Відвідувачів торговельного центру своєчасно евакуювали. За попередніми даними, загорілася витяжка в супермаркеті "Сільпо", який знаходиться на території центру. Ніхто з відвідувачів не постраждав.

9 березня 2020 року о 6 годині ранку сталася пожежа на території торговельного центру "Європорт" в Херсоні. По прибуттю пожежні встановили, що горить сміття, торговельне обладнання та продукти на розвантажувальному майданчику. Пожежні розрахунки швидко ліквідували пожежу. На передодні під час проведення перевірок об'єктів з масовим перебуванням людей за дорученням Кабінету Міністрів України, керівництво цього торговельного центру не допустило працівників територіального підрозділу ДСНС України для проведення пожежно-технічного обстеження.

21 березня 2020 року ввечері на другому поверсі Одеського ТРЦ "Сіті-Центр" сталася пожежа. На місце події оперативно прибули підрозділи державної пожежної охорони. Відвідувачів з будівлі швидко евакуювали, ніхто не постраждав. До гасіння було залучено понад 40 рятувальників та 12 одиниць пожежної техніки.

23 березня 2020 року внаслідок короткого замикання вентиляційної шахти четвертого поверху, сталася пожежа у будівлі ТРЦ River Mall (Київ), розташованого біля станції метро "Осокорки". Димом затягнуло весь лівий берег столиці. Торговельний центр на час карантину було закрито тому під час пожежі ніхто не постраждав. На місці працювали 5 одиниць пожежної техніки та 20 пожежних.

Як видно з наведених даних найбільш негативні та трагічні наслідки пожеж у ТРЦ — це відсутність управління евакуацією, загибель людей, що безпосередньо пов'язано зі специфікою планування будівель та споруд центрів, архітектурно-будівельними рішеннями та іншими особливостями пов'язаними з функціональною розгалуженістю приміщень.

За матеріалами Центру пожежної статистики Міжнародної асоціації пожежно-рятувальних служб (СТІФ), щорічно у світі виникає близько 8 млн пожеж, на яких гине майже 90 тис. осіб. До того ж, понад 500 тис. осіб отримують травми та стають інвалідами. Більше половини пожеж відбувається у будинках, спорудах та на транспорті, де гине і травмується майже 90 % осіб від загальної кількості. За кількістю загиблих осіб на пожежах — на першому місці Індія та Пакистан, а також окремі країни Африки.

В США на пожежах гине 1 людина на 100 тис. населення, у Німеччині — 0,5 (або одна загибла людина на 200 тис. населення). В Україні цей показник перевищує "американський" в п'ять разів, а "німецький" в десять разів.

За 2021 рік в Україні внаслідок пожеж загинуло 1853 особи, у тому числі 35 дітей; 1383 особи отримали травми,

у тому числі 90 дітей. Кількість загиблих унаслідок пожеж збільшилася на 7,2 %, кількість травмованих на пожежах зменшилася на 4,8 %. Кількість дітей і підлітків до 18 років, які загинули унаслідок пожеж, також зменшилася на 23,9 %, кількість дітей і підлітків до 18 років, травмованих на пожежах, також зменшилося на 15,9 %. Матеріальні втрати від пожеж склали 13 млрд. 363 млн 545 тис. грн (із них прямі збитки становлять 3 млрд. 181 млн 197 тис. грн; побічні — 10 млрд. 182 млн 248 тис. грн) [5; 6].

Кожного разу, як ми стикаємося з повідомленням про нову пожежу кожен з нас так чи інакше диференціює цю ситуацію на себе. Проте, кожен впевнений, що з нами таке не може статися. Можливо, якби це залежало тільки від нас, то так би й було. Але, на жаль, ми не завжди знаходимося у безпеці. Можливо, саме в тому громадському закладі, куди ми часто ходимо, нехтують правилами пожежної безпеки, де зазначено: не допускається створення на шляхах евакуації порогів, виступів, турнікетів, розсувних дверей, підйомників, дверей, що обертаються, та інших пристроїв, які перешкоджають вільній евакуації людей. Також, зазначено, що двері на шляхах евакуації людей повинні відчинятися в напрямку виходу з будівель [3; 4].

До основних організаційних заходів пожежної безпеки в приміщеннях ТРЦ відноситься:

- забезпечення об'єкту розпорядчими документами та інформаційними показниками з пожежної безпеки;
- на етапі будівництва — використання виключно високоякісних будівельних матеріалів від провідних виробників;
- не занижувати категорію приміщень за пожежовибухонебезпекою;
- постійний контроль за функціонуванням системи протипожежного захисту: водяного або газового пожежогасіння, димовидалення, оповіщення, пожежної сигналізації;
- систематичні перевірки працездатності систем протипожежного захисту;
- створення служби пожежної безпеки;
- вивчення правил пожежної безпеки та проведення навчальної роботи з працівниками, спрямованої на запобігання пожежам;
- розроблення інструкцій з дотримання правил пожежної безпеки для різних типів приміщень та щодо дій персоналу під час пожежі;
- проведення з працівникам інструктажів з питань пожежної безпеки;
- проведення об'єктових протипожежних тренувань та навчань;
- проведення періодичних тренувань персоналу з евакуації відвідувачів;
- проведення щоденного контролю за протипожежним станом будівлі центру, у тому числі, захарашеннями шляхів евакуації та виходами;
- перевірка стану електромереж, вогнегасників, систем протипожежного захисту, пожежогасіння, сигналізації, оповіщення, пожежних кранів та гідрантів;
- періодично забезпечувати відвідувачів пам'ятками з окресленням алгоритму дій у разі пожежі [3; 4].

Обсяг вимог, що висуваються до ТРЦ передбачених правилами пожежної безпеки, дуже великий, але з нього можна виділити два головних напрямки [2].

Тільки комплексна реалізація цих проблем може забезпечити безпеку, як відвідувачів, так і працівників ТРЦ.

При цьому, є два основних напрямки мінімізації ризиків виникнення пожежі, аварії або іншої надзвичайної ситуації будь-якого об'єкта, які залишаються незмінними — це розробка та впровадження технічних і організаційних заходів, а також підготовка обслуговуючого персоналу та громадян діям у надзвичайних ситуаціях. При цьому, забезпечення безпеки людей, збереження їх життя та здоров'я в екстремальних умовах базується на своєчасному оповіщенні та евакуації з зони впливу небезпечних чинників [7—10].

На людину, яка опинилася у зоні пожежі, впливає ціла низка небезпечних чинників — відкритий вогонь, іскри, висока температура, продукти горіння, руйнування будівельних конструкцій, агрегатів та установок.

За своєю більшістю людина не в змозі самотійно вийти з палаючої будівлі та гине через отруєння продуктами горіння, опіки тіла та інші ураження.

Тому своєчасне оповіщення та евакуація, а також впровадження заходів щодо гасіння пожежі дозволять не тільки вивести людей із небезпечної зони, а й уникнути їх гибелі і травмування, зменшити наслідки пожежі, у тому числі врятувати матеріальні цінності.

Для цього у будівлях ТРЦ необхідно мати [2]:

- автоматизовану систему оповіщення, яка повинна забезпечуватися резервним джерелом живлення у вигляді акумулятора з установкою реле автоматичного перемикачання;
 - диспетчерський пункт для координації дій при пожежі;
 - систему автоматичного включення оповіщення від систем відеоспостереження, пожежної сигналізації або первинних засобів пожежогасіння;
 - внутрішню радіотрансляційну мережу обладнану акустичними динаміками.
- Сучасна система оповіщення являє собою багатофункціональний інженерний комплекс, який поєднаний з іншою автоматикою. При цьому передача сигналів здійснюється послідовно або вибірково в окремі частини будівлі залежно від видів аварійної ситуації та необхідності евакуації людей з того чи іншого приміщення [11; 12].
- Система оповіщення складається з центрального монітору пов'язаного з системами відеоспостереження, сигналізації, автоматичного пожежогасіння та комп'ютерами установи.
- Система оповіщення виконує [11, 12]:
- подачу звукових та світлових сигналів;
 - трансляцію звукових оголошень;
 - текст оповіщення при пожежі повинен повторюватися з інтервалами 20—30 секунд та передаватися до тих пір, поки не буде ліквідована небезпека для життя

людей, які перебувають в будівлі або в небезпечній зоні. Тривалість трансляції тексту: 1,5—2 хв.;

— приблизний текст: "Шановні відвідувачі! Нам повідомили з електростанції, що через кілька хвилин буде припинено подачу електроенергії, прошу Вас терміново залишити приміщення центру не затримуючись в приміщеннях, наші працівники покажуть як і куди йти";

— включення світлових показників та освітлення евакуаційних шляхів;

— передачу на основний монітор та монітори робочих комп'ютерів спеціальних текстів, з алгоритмом відповідних дій;

— автоматичне включення системи оповіщення від систем відеоспостереження, пожежної сигналізації та автоматичного пожежогасіння;

— безперешкодну трансляцію спеціальних текстів;

— автоматичне включення евакуаційного освітлення, димовидалення та підпору повітря, відключення систем загальної вентиляції та електропостачання, включення аварійного електроживлення, відкриття дверей евакуаційних виходів та впровадження інших технічних заходів, направлених на забезпечення евакуації людей із приміщень.

При виникненні пожежі на моніторах висвітлюється сигнал "тривога" та йде звуковий сигнал по технічним і службовим приміщенням ТРЦ. До того ж на комп'ютерах, що використовуються в приміщеннях, при пожежі в автоматичному режимі висвітлюються вказівки та рекомендації для персоналу щодо послідовності дій в умовах пожежі. Також система оповіщення може управлятися в ручному режимі черговим охорони ТРЦ.

Дана схема оповіщення дає можливість запровадити у будівлі центру, надійну систему, яка не тільки забезпечить оповіщення та управління евакуацією, а й надасть адміністрації та обслуговуючому персоналу алгоритм невідкладних дій з ліквідації пожежі.

Відповідальність за впровадження протипожежних заходів покладається на адміністрацію ТРЦ, яка повинна забезпечити працездатність технічних систем оповіщення, організувати вивчення керівниками структурних підрозділів центру, торговельних секторів, орендарами, продавцями-консультантами, працівниками служби безпеки і охорони та членами добровільної пожежної дружини алгоритму дій щодо евакуації відвідувачів, а також якісно навчити весь персонал центру діям у разі виникнення пожежі.

У звичайний день в ТРЦ можуть знаходитися сотні людей одночасно. Завданням служби безпеки та охорони в умовах пожежі є професійна робота з евакуації всіх відвідувачів та персоналу з будівлі та службових приміщень. В першу чергу евакуація починається з дитячих майданчиків та ігрових зон. Пріоритет завжди стоїть на забезпеченні безпеки життя та здоров'я людей.

Адміністрація центру (керуючий ТРЦ, керуючий господарник, керуючий будинком, директор з управління, керуючий торговельною мережею, керівники кінотеатрів, боулінгу, їдальні, торговельних маркетів тощо) [11; 12]:

— при отриманні повідомлення про пожежу зобов'язані терміново сповістити територіальну службу пожежної охорони про пожежу та до її прибуття забезпечити впровадження заходів з евакуації, гасіння пожежі, збереження порядку та не допущенню паніки серед відвідувачів;

— перейти до безпечного місця та розгорнути пункт управління, залучивши до співпраці всіх осіб передбаченим Планами евакуації та пожежогасіння;

— задіяти систему оповіщення про пожежу;

— вжити заходи щодо відключення електроприладів, надати команду черговому електрику на відключення вентиляції та електроживлення, з урахуванням роботи аварійного освітлення шляхів евакуації та безперебійної роботи систем автоматичного пожежогасіння, а також підготувати акт щодо відключення електроживлення (вручається керівнику гасіння пожежі в момент прибуття підрозділів пожежної охорони);

— дати для відвідувачів оголошення спокійного змісту типу: "...шановні друзі, за технічних умов торговельний центр зачиняється просимо організовано залишити приміщення під наглядом продавців консультантів";

— організувати евакуацію людей, в першу чергу забезпечивши відкриття всіх виходів із будівлі;

— призначити з числа продавців служби безпеки та охорони, продавців-консультантів, членів добровільної пожежної дружини відповідальних за сектори виводу людей вказавши їм напрямки руху за основними та запасними шляхами евакуації, а також місце де група повинна зібратися після виходу з будинку.

Продавці-консультанти:

спокійно виводять людей відповідно до плану евакуації; під час руху йдуть спокійно, не обганяючи попереду людей та не створюючи паніку; якщо приміщення задимлене рухаються поповзом або пригинаючись, тримаючись за одяг попередньої людини; самі йдуть попереду, замикаючим призначають найбільш фізично сильну особу; щоб не вдихати токсичні випари, примушують всіх використовувати вологу тканину; двері відкривають обережно; якщо вогонь зачепив одяг людини вживають заходи щодо її гасіння; у разі неможливості вийти з будівлі: особисто зберігають спокій; припиняють паніку; не допускають можливість вистрибування з вікон; щільно закривають двері приміщення де вони опинилися, кладуть людей на підлогу, відкривають вікно та галасом привертають увагу криками про допомогу;

— по завершенні евакуації переконалися у відсутності людей у будівлі центру, при наявності постраждалих викликати "Швидку допомогу";

— за фізично слабкими особами та особами, які отримали психологічний шок, закріпити працівників центру, які повинні надати їм відповідну допомогу, у т.ч. домедичну;

— запровадити заходи щодо евакуації матеріальних цінностей;

— організувати зустріч підрозділів пожежної охорони;

— при можливості організувати силами охорони, добровільної пожежної дружини або ланки га-

сіння пожежі первинними засобами пожежогасіння;

— призначити співробітників для зустрічі підрозділів пожежної охорони, для вказівки зручних під'їзних шляхів, розташування пожежних гідрантів та плану приміщень;

— по прибутті підрозділів пожежної охорони: надати керівнику гасіння пожежі акт на відключення електроживлення; чітко поінформувати про наявність людей в будинку та де вони можливо залишилися; розташування найбільш небезпечних товарів і матеріалів та наявність й місця зберігання отруйних і вибухових речовин; про конструктивні та технологічні особливості центру, прилеглих будівель та споруд, а також залучення сил та засобів центру щодо здійснення необхідних заходів, пов'язаних евакуацією, ліквідацією пожежі та протидії її поширенню.

Відвідувачам ТРЦ [11; 12]:

якщо Ви почули повідомлення про пожежу необхідно спокійно пройти до найближчого виходу, шляхи відзначені спеціальними стрілками;

не слід підніматися по сходах вгору, так як дим спочатку заповнює верхні поверхи — потрібно вийти з будівлі на відкриту територію, не потрібно шукати друзів і знайомих — зустрінетеся з ними на вулиці;

дуже часто люди почувши оповіщення про пожежу, не розуміють реальної загрози, ігнорують це повідомлення та продовжують здійснювати покупки або інші дії всередині центру — це груба помилка, яка може коштувати життя, слід негайно все залишити та покинути будівлю;

у будь-якій обстановці зберігайте врівноваженість, своєю поведінкою заспокоюючи оточуючих, і не давайте розростатися паніці; не панікуйте, і пам'ятайте про безпеку натовпу, чим більше людей буде панікувати, тим більше труднощів виникне у всіх;

опинившись у натовпі, зігніть руки в ліктях і притисніть їх до боків, стиснувши кулаки; захищайте боки від здавлювання; нахиліть корпус назад, ноги спереду, і спробуйте стримувати натиск спиною, звільнивши простір попереду та повільно рухаючись по мірі можливості;

рухаючись у натовпі, пропускайте вперед дітей, жінок та людей похилого віку; тримайте дітей за руку, затуляйте їх спиною або посадіть до себе на плечі;

допоможіть піднятися збитим з ніг людям; якщо Вас збили, постарайтеся встати на коліно і, спираючись об підлогу руками, іншою ногою різко відштовхніться, ривком випрямте тіло;

якщо Ви перебуваєте на момент пожежі в ліфті, не переживайте всі вони при аваріях автоматично спускаються на перший поверх та відкриваються;

якщо Ви перебуваєте на верхніх поверхах, не варто чекати ліфт, панель виклику буде не працездатна, слід скористатися сходовими клітинами та іншими евакуаційними виходами;

при задимленні або відсутності освітлення: йдіть до виходу, тримаючись за стіни, поручні тощо; дихайте через мокру носову хустинку або рукав одягу (намочіть тканину); ведіть дітей перед собою, тримаючи їх за плечі; якщо зона задимлення опустилася дуже низько, рухайтесь поповзом в сторону виходу або шляхів евакуації;

якщо шляхи евакуації відрізані, постарайтеся вбиратися на дах або підійти до вікон, щоб Вас помітили рятувальники; не вистрибуйте у вікно з висоти;

при неможливості вийти назовні відступіть в незайняті вогнем приміщення, щільно зачиняйте двері, відкрийте вікно, галасом зверніться за допомогою та чекайте рятувальників.

ВИСНОВКИ

Підсумовуючи, слід зазначити, що забезпечення пожежної безпеки на об'єктах з масовим перебуванням людей, до яких відносяться ТРЦ, можливе лише при неухильному виконанні адміністрацією, персоналом та відвідувачами правил з пожежної безпеки, а також забезпеченні всіх протипожежних заходів: документація, шляхи евакуації, системи протипожежного захисту, організаційні заходи (навчання посадових осіб та персоналу з питань пожежної безпеки) тощо. Це здійснюється зокрема шляхом постійного навчання персоналу діям у надзвичайних ситуаціях, відпрацюванням питання оповіщення та евакуації людей на випадок виникнення надзвичайної ситуації та розробкою алгоритмів дій при пожежі (інструкції, правила, ПЛАС тощо).

Література:

1. Кодекс цивільного захисту України: Закон України від 2.10.2012 № 5403-VI // База даних "Законодавство України" / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5403-17#Text> (дата звернення: 10.05.2022).

2. Про затвердження Правил пожежної безпеки в Україні: наказ Міністерства внутрішніх справ України від 30.12.2014 № 1417 // База даних "Законодавство України" / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0252-15#Text> (дата звернення: 10.05.2022).

3. ДБН В.2.2-23-2009 Будинки і споруди підприємства торгівлі. [Чинний від 01.07.2009]. Київ: Мінрегіонбуд України, 2009. 50 с.

4. ДСТУ 8828:2019 Пожежна безпека. Загальні положення. [Чинний від 27.02.2019]. Вид. офіц. Київ: ДП "УкрНДНЦ", 2020. 87 с.

5. Інформаційно-аналітична довідка про надзвичайні ситуації, що сталися у 2020 році. URL: <https://komekolog.rada.gov.ua/uploads/documents/36455.pdf> (дата звернення: 10.05.2022).

6. Інформаційно-аналітична довідка про надзвичайні ситуації, що сталися у 2021 році. <https://dsns.gov.ua/uk/operational-information/133842> (дата звернення 19.05.2022).

7. Васильєв І. О., Тищенко В. О., Прусский А. В., Єременко С. А. Управління пожежними та техногенними ризиками. Інвестиції: практика та досвід. 2019. № 5. С. 122—126.

8. Васильєв І. О., Прусский А. В., Тищенко В. О., Власенко Є. А. Щодо оцінки рівня ризику виникнення надзвичайних ситуацій. Розвиток цивільного захисту в сучасних безпекових умовах: матеріали 21 міжнар. наук.-практ. конф., м. Київ, 8 жовт. 2019 р. Київ, 2019. С. 46—47.

9. Тищенко В. О., Васильєв І. О., Прусский А. В., Скоробагатко Т. М. Ризик-орієнтований підхід у дер-

жавному регулюванні техногенної безпеки України. Науковий вісник: Державне управління. 2021. № 3 (9). С. 199—213.

10. Koval R., Yemelienko S., Pruskyi A. Analysis of fire safety of hotel and restaurant complexes of Ukraine. *Zeszyty naukowe wyzszej szkoły technicznej w katowicach*. 2021. No. 13. pp. 265—274.

11. Васильєв І. О., Пруський А. В., Тищенко В. О., Романюк Н. М., Бабійчук І. В. Порядок евакуації людей та матеріальних цінностей при пожежі в музеї. *Інвестиції: практика та досвід*. 2021. № 3. С. 98—103.

12. Васильєв І. О., Пруський А. В., Тищенко В. О. Деякі питання навчання населення діям у надзвичайних ситуаціях (Some issues of training the population of actions in emergency situations). *Vzdelavanie a spolocnost VI: Medzinarodny nekonferencny zbornik*. Presovska univerzita v Presove. 2021. pp. 236—241. URL: <http://www.pulib.sk/web/kniznica/elpub/dokument/Bernatova16>.

References:

1. The Verhovna Rada of Ukraine (2012), "Code of Civil Protection", available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5403-17#Text> (Accessed 10.05.2022).

2. State Service of Ukraine (2014), "Rules of fare safety in Ukraine", available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0252-15#Text> (Accessed 15 May 2021).

3. Ministry of Regional Development (2009), DBN-V B.2.2-23-2009. *Budynky i sporudy pidpryiemstva torhivli* [Buildings and structures of trade enterprises], Ministry of Regional Development, Kyiv, Ukraine.

4. UkrNDNTs (2019), DSTU 8828:2019 *Pozhezhna bezpeka. Zahalni polozhennia*. [DSTU 8828: 2019 Fire safety. Terms], UkrNDNTs, Kyiv, Ukraine.

5. Committee of the Verkhovna Rada of Ukraine on Environmental Policy and Nature Management (2021), "Information and analytical report on emergencies that occurred in 2020", available at: <https://komekolog.rada.gov.ua/uploads/documents/36455.pdf> (Accessed 10.05.2022).

6. State Emergency Service of Ukraine (2021), "Information and analytical report on emergencies that occurred in 2021", available at: <https://dsns.gov.ua/uk/operational-information/133842> (Accessed 19.05.2022).

7. Vasiliev, I.O., Tishchenko, V.O., Pruskyi, A.V., and Eremenko, S.A. (2019), "Fire and man-made risk management", *Investytsii praktyka ta dosvid.*, Vol 5, pp. 122—126.

8. Vasyliiev, I. O., Pruskyi, A. V., Tyshchenko, V. O. and Vlasenko, Ye. A. (2019), "Regarding the assessment of the level of risk of emergencies. Development of civil protection in modern security conditions", *Zbirka dopovidey na Mizhnarodniy konferentsii* [21st international scientific-practical conference], *Mizhnarodnyi vystavkovyi tsent*, Kyiv, Ukraine, pp. 46—47.

9. Tyshchenko, V. O., Vasyliiev, I. O., Pruskyi, A. V. and Skorobahatko, T. M. (2021), "Risk-oriented approach in the state regulation of technogenic security of Ukraine", *Naukovyi visnyk. Derzhavne upravlinnia*, vol. 3 (9), pp. 199—213.

10. Koval, R., Yemelienko, S. and Pruskyi, A. (2021), "Analysis of fire safety of hotel and restaurant complexes of Ukraine", *Zeszyty naukowe wyzszej szkoły technicznej w katowicach*, vol. 13, pp. 265—274.

11. Vasyliiev, I. O., Pruskyi, A. V., Tyshchenko, V. O., Romaniuk, N. M., Babiichuk, I. V. (2021), "The order of evacuation of people and property in case of fire in the museum", *Investytsii praktyka ta dosvid.*, vol. 3. С. 98—103.

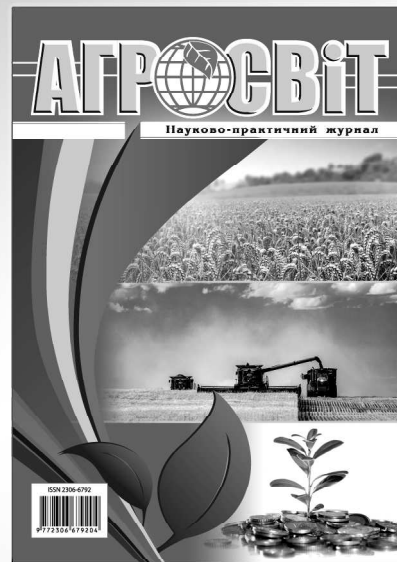
12. Vasyliiev, I. O., Pruskyi, A. V. and Tyshchenko, V. O. (2021), "Some issues of training the population to act in emergencies", *Vzdelavanie a spolocnost VI: Medzinarodny nekonferencny zbornik*. *Presovska univerzita v Presove* [International conference], National University, Presov, Slovakia, pp. 236—241, available at: <http://www.pulib.sk/web/kniznica/elpub/dokument/Bernatova16> (Accessed 10.05.2022).

Стаття надійшла до редакції 24.05.2022 р.

АГРОСВІТ

www.agrosvit.info

Передплатний індекс: 23847

Виходить 24 рази на рік

Журнал включено до переліку наукових фахових видань України з ЕКОНОМІЧНИХ НАУК (Категорія «Б»)

Спеціальності – 051, 071, 072, 073, 075, 076, 292

УДК 351.861

Д. В. Бондар,
к. держ. упр., доцент кафедри публічного управління та адміністрування,
Хмельницький університет управління та права ієні Леоніда Юзькова
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-5687-8910>

DOI: 10.32702/2306-6814.2022.17.99

МЕХАНІЗМ ЦИВІЛЬНОГО ЗАХИСТУ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ ЯК ОРГАНІЗАЦІЙНО-ПРАВОВИЙ ІНСТРУМЕНТ РЕАГУВАННЯ НА ВИНИКНЕННЯ КРИЗОВИХ І НАДЗВИЧАЙНИХ СИТУАЦІЙ

D. Bondar,
PhD in Public Administration, Associate Professor of the Department of Governance
and Administration, Leonid Yuzkov Khmelnytskyi University of Management and Law

UNION CIVIL PROTECTION MECHANISM AS AN ORGANIZATIONAL AND LEGAL
INSTRUMENT FOR RESPONDING TO EMERGENCE OF CRISIS AND EMERGENCIES

У статті досліджено основні аспекти створення, трансформації та функціонування Механізму цивільного захисту Європейського Союзу як організаційно-правового інструменту реагування при виникненні кризових і надзвичайних ситуацій. Визначено, що низка гучних криз і масштабних стихійних лих спонукав Європейський Союз розширити співпрацю між його країнами-членами в галузі цивільного захисту та розширити свої можливості щодо проведення операцій цивільного захисту в Європі та в усьому світі. Встановлено, що ст. 222 Договору про функціонування Європейського Союзу передбачає зобов'язання країн-членів допомагати кожній у випадку техногенної катастрофи або стихійного лиха та є унікальним положенням, якого немає в інших міжнародних юридичних документах інституціолізованого співробітництва щодо реагування на катастрофи або стихійні лиха, хоча "солідарність" і "співпраця" є основними принципами в рамках ООН. Визначено, що Механізм цивільного захисту Європейського Союзу заохочує до співпраці в сфері реагування на лиха між 34 європейськими країнами (27 країнами-членами Європейського Союзу, Великою Британією, Північною Македонією, Ісландією, Чорногорією, Норвегією, Сербією і Туреччиною), що країни-учасники об'єднують ресурси, які можуть бути надані країнам, постраждалим від стихійних лих у всьому світі. У разі активації Механізму координує надання допомоги всередині і за межами Європейського Союзу. Єврокомісія управляє Механізмом через Координаційний центр реагування на надзвичайні ситуації. Термінова активація Механізму із початком повномасштабної україно-російської війни дозволила задовольнити базові потреби постраждалих та посилити здатність державних органів влади реагувати на кризові ситуації. Саме тому приєднання до Механізму цивільного захисту Європейського Союзу, який об'єднує всі служби з надзвичайних ситуацій, є пріоритетом для України.

Українською стороною у зв'язку з отриманням позитивної реакцію на ініціативу приєднання України до Механізму цивільного захисту Європейського Союзу буде підготовлено та направлено офіційний лист-звернення щодо приєднання до Механізму, що покладе правову основу підготовки спільних заходів, необхідних до надання Україні статусу члена Механізму цивільного захисту. Наразі приєднання до Механізму цивільного захисту Європейського Союзу, який об'єднує всі служби з надзвичайних ситуацій, є пріоритетом для України.

The article examines the main aspects of the creation, transformation and functioning of the Union civil protection mechanism as an organizational and legal instrument for responding to crisis and emergencies. It has been determined that a series of high-profile crises and large-scale natural disasters have prompted the European Union to increase cooperation between its member states in the sphere of civil protection and to expand its capacity to conduct civil protection operations in Europe and around the world. It is established that Art. 222 of the Treaty on the Functioning of the European Union provides for the obligation of member states to assist each other in the event of a man-made or natural disaster and is a unique provision that is not found in other international legal documents of institutionalized cooperation in response to man-made or natural disasters, although "solidarity" and "cooperation" are the main principles within the framework of the UN. It was determined that the Union civil protection mechanism encourages cooperation in the sphere of emergency management among 34 European states (27 member states of the European Union, Great Britain, North Macedonia, Iceland, Montenegro, Norway, Serbia and Turkey), that the participating states about pooling resources that can be provided to countries affected by disasters around the world. If activated, the Mechanism coordinates assistance within and outside the European Union. The European Commission manages the Mechanism through the Emergency Response Coordination Center. Urgent activation of the Mechanism with the beginning of a full-scale war made it possible to satisfy the basic needs of the victims and strengthen the ability of state authorities to respond to crisis situations. That is why joining the Union civil protection mechanism, which unites all emergency services, is a priority for Ukraine.

In connection with receiving a positive reaction to the initiative of Ukraine joining the Union civil protection mechanism, the Ukrainian side will prepare and send an official letter of appeal regarding joining the Mechanism, which will lay the legal basis for the preparation of joint measures necessary to grant Ukraine the status of a member of the Union civil protection mechanism. Currently, joining the Union civil protection mechanism, which unites all emergency services, is a priority for Ukraine.

Ключові слова: Механізм цивільного захисту Європейського Союзу, цивільний захист, надзвичайна ситуація, кризовий менеджмент, реагування.

Key words: Union civil protection mechanism, civil protection, emergency, emergency management, response.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Через 8 років неоголошеної війни 24 лютого 2022 р. сталося невмотивоване повномасштабне російське вторгнення в Україну. Одразу після вторгнення на тлі різкого зростання підтримки з 68 % до 86 % вступу до Європейського Союзу (ЄС) 28 лютого 2022 р. вищим керівництвом країни було підписано і подано заяву України на вступ. На кінець березня рівень підтримки українцями вступу до ЄС становив 91 %, що стало абсолютним рекордом за всі роки соціологічних досліджень з цього питання. Заявку України на вступ було підтримано Європарламентом, Єврокомісією та Європейською радою. За надання Україні статусу кандидата проголосували представники усіх 27 країн та 23 червня 2022 р. Україна отримала цей статус кандидата у члени Європейського союзу, тобто рух передбачає три етапи: укладення Асоціації між країною і Європейським Союзом, отримання статусу кандидата і вступ до ЄС. Для набуття членства в ЄС Україна має виконати низку вимог, а саме відповідати т.з. "копенгагенським критеріям" — політичним (стабільність установ, які гарантують демократію, верховенство права, дотримання прав людини та захист прав меншин); економічним (дієва ринкова економіка) та правовим (зобов'язання, які впливають із факту вступу до ЄС, зокрема, визнання його

політичних, економічних та монетарних цілей). Також статус кандидата у члени ЄС означає, що країна, яка претендує стати членом ЄС, має прийняти європейське законодавство і перевести його у статус національного.

Дискусії щодо створення інструменту реагування на виникнення кризових і надзвичайних ситуацій у рамках ЄС розпочалися наприкінці 90-х років ХХ століття й стали наслідком потужних лісових пожеж та повеней в Європі.

Рада ЄС 23 жовтня 2001 р. у м. Люксембурзі прийняла рішення про заснування Механізму цивільного захисту, відповідно Європейський парламент та Рада прийняли в м. Брюсселі 17 грудня 2013 р. рішення № 1313/2013/EU "Union Civil Protection Mechanism" [1].

Механізм цивільного захисту ЄС заохочує до співпраці в сфері реагування на лиха між 34 європейськими державами (27 країнами-членами ЄС, Великою Британією, Північною Македонією, Ісландією, Чорногорією, Норвегією, Сербією і Туреччиною), що держави-учасники об'єднують ресурси, які можуть бути надані країнам, постраждалим від стихійних лих у всьому світі. У разі активації Механізм координує надання допомоги всередині і за межами ЄС. Єврокомісія управляє Механізмом через Координаційний центр реагування на над-

звичайні ситуації (ERCC). На думку Єврокомісії це також зіграло вирішальну роль в реакції Європейського Союзу на кризу COVID-19.

Протягом 2022 р. ЄС надав понад 700 млн євро гуманітарної та прямої підтримки Україні через Механізм цивільного захисту [1], включаючи понад 38 тис. тон гуманітарної допомоги для пом'якшення наслідків повномасштабної збройної агресії росії. Термінова активізація Механізму із початком повномасштабної війни дозволила задовольнити базові потреби постраждалих та посилити здатність державних органів влади реагувати на кризові ситуації. Саме тому приєднання до Механізму цивільного захисту ЄС, який об'єднує всі служби з надзвичайних ситуацій, є пріоритетом для України.

АНАЛІЗ ПОПЕРЕДНІХ ДОСЛІДЖЕНЬ

Теоретичною основою дослідження функціонування Механізму цивільного захисту ЄС стали наукові праці: Барило О., Бойко О., Бориса О., Карпчук Н., Коробкіна В., Потеряйка С., Твердохліба О., Терент'євої А. та Шойка В. Зарубіжний досвід з цього питання досліджували: Blavoukos S., Murg, R., Villani S., Schmertzling L., Yougova D. При розгляді організаційно-правових засад функціонування Механізму цивільного захисту досліджувалось законодавство Європейського Союзу.

МЕТА СТАТТІ

Метою статті є дослідження Механізму цивільного захисту ЄС як дієвого організаційно-правового механізму реагування на виникнення кризових і надзвичайних ситуацій в ЄС та за його межами.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ

Зростаюча кількість техногенних катастроф і стихійних лих, та їх гуманітарний вплив спонукали до юридичного визначення обов'язків держави та інших міжнародних гуманітарних організацій за цих умов задля визначення гарантій щодо надання й отримання гуманітарної допомоги постраждалим населенням. Дійсно, на відміну від збройних конфліктів, зараз відсутній універсальний і всеосяжний юридично обов'язковий набір нормативних актів для регулювання міжнародного реагування на масштабні катастрофи і стихійні лиха. Саме тому є досить проблемним застосування норм Міжнародного Закону про реагування на стихійні лиха (International Disaster Response Law (IDRL), який є сукупністю міжнародних правил і стандартів з описом ролі держав та інших відповідних учасників реагування (response) і відновлення (recovery) в умовах природних або техногенних катастроф, зважаючи на те, що цей юридичний документ віднесено саме до міжнародного звичаєвого права.

На сьогодні не існує універсального та комплексного юридично обов'язкового визначення норми для відповідного регулювання міжнародної реакції на масштабні техногенні катастрофи і стихійні лиха.

Зокрема, немає унормованих вимог щодо первинності звернення постраждалої країни за допомогою, коли масштабна катастрофа перевищує можливості країни з швидкого та адекватного реагування на цю подію, ані те, чи зобов'язані треті країни пропонувати та надавати допомогу понад ту, що надається міжнарод-

ними гуманітарними організаціями. На цьому тлі заслуговує на увагу зростання інтересу до практики ЄС в питаннях ліквідації наслідків стихійних лих і, зокрема, у сфері цивільного захисту.

В нормативному полі ЄС ст. 222 Договору про функціонування ЄС передбачає зобов'язання країн-членів допомагати кожній у випадку техногенної катастрофи або стихійного лиха. Ст. 222 є унікальним положенням, якого немає в інших міжнародних юридичних документах інституціалізованого співробітництва щодо реагування на катастрофи або стихійні лиха, хоча "солідарність" і "співпраця" є основними принципами в рамках ООН. Правовий інструмент, який імплементує норми ст. 222 Договору про функціонування ЄС, тобто Рішення Ради ЄС 2014/415 було прийнято зовсім недавно, й тому на даний момент його правові наслідки та практика застосування при співпраці в умовах реагування на техногенні катастрофи і стихійні лиха далеко не зрозумілі. Тому актуальність положення про солідарність та його реальний вплив можна оцінити лише в довгостроковій перспективі за умови його впровадження в практику.

Питання цивільного захисту вперше були розглянуті Єврокомісією у 1985 р., відбулося створення підрозділу цивільного захисту в Генеральному директораті з навколишнього середовища. Відповідно у 1987 р. було утворено мережу національних кореспондентів з питань цивільного захисту для кращої співпраці та координації, що складався з національних чиновників та експертів. Це була одна з перших трансурядових мереж у сфері безпеки, створеної в рамках європейської інтеграції [2, с. 128]. До 1990-х років було засновано кілька попередніх форм суто міжурядової співпраці запущено, більшість з яких було зосереджено на обміні інформацією та даними, а також на ініціативах щодо посилення співпраці всередині ЄС у випадку природних або техногенних катастроф.

Велика Британія та Нідерланди у 1996 р. проголосували проти ухвалення Програми дій у сфері цивільного захисту, обгрунтовуючи тим, що ЄС вторгається без потреби у сфері формування внутрішньої політики і тим самим порушуючи принцип субсидіарності. Державний секретар внутрішніх справ Італії, який відповідав за цивільний захист у Італії та який представляв Раду ротаційного головування на той час, висловив надію щодо досягнення одностайної згоди, яку було досягнуто в 1997 році, коли Рішення Ради 98/22/ЄС заснувало Програму дій ЄС у сфері цивільного захисту. Протистояння Великої Британії та Нідерландів було подолано лише тоді, коли чіткі заяви про те, що програма розвиватиметься відповідно до принципу субсидіарності та лише як підтримка та доповнення національних зусиль, що було визначено в преамбулі та резолютивній частині рішення. Тому це було очевидно із самого початку, що зусилля з модернізації цивільного захисту матимуть значні політичні виклики, навіть якщо це було суто гуманітарним та аполітичним процесом. Перший етап програми діяв протягом 1998—1999 рр.; другий — протягом 2000—2004 рр., обидва етапи програми включали проекти, спрямовані на підтримку громадян, удосконалення механізмів захисту країн-членів ЄС і покращення обміну інформації між національними фахівцями. Дру-

гий етап розширення співпраці розпочався з руйнівних землетрусів 1999 р. у Греції та Туреччині і жахливого забруднення Дунаю у 2000 р., а також безпрецедентної терористичної атаки в США в 2001 р. Ці події викликали додаткові занепокоєння щодо спроможності національних систем поодиночки справлятися з такими кризами. У результаті Європейська рада в Генті наголосила на необхідності посилення співробітництва у сфері цивільного захисту в 2001 р. і потребі підготувати цільовий план дій співпраці. У жовтні 2001 р. Механізм цивільного захисту ЄС було визначено, згідно із Рішенням Європейської Ради 2001/792/ЄС, країни-члени "повинні заздалегідь визначити групи втручання, які можуть бути доступні для розгортання після повідомлення, протягом 12 годин після надходження запиту про допомогу у випадку великої надзвичайної ситуації, що сталася в іншій країні-члені або в третій країні". На той час двосторонні угоди дозволили Кіпру, Мальті та Туреччині брати участь у Механізмі, тоді як країни-кандидати в Центральній та Східній Європі також потенційно отримали до нього доступ.

Якщо групи реагування у сфері цивільного захисту були розміщені за межами території ЄС, країна-член, яка головує, відповідатиме за їх координацію. Прагнучи розробити ефективну відповідь, Комісія створила Моніторингово-інформаційний центр (МІС) для прийому запитів щодо допомоги та Загальну систему зв'язку та інформації в надзвичайних ситуаціях (CECIS), яка дозволяла країнам-членам і Комісії обмінюватися інформацією реального часу [3, с. 138]. Наднаціональні структури Комісії також стали відповідальними за мобілізацію груп експертів для оцінки ситуації на місцях і разом з національними органами влади могли координувати роботу груп допомоги на місці. Також було запущено навчальні програми для покращення сумісності та координації різноманітного потенціалу у сфері цивільного захисту країн-учасниць.

Аналіз подій початку ХХІ століття, особливо реагування на катастрофічне цунамі в Індійському океані 2004 р. і організація евакуації постраждалих громадян країн-членів ЄС, довів потребу створення дієвого механізму цивільного захисту [4, с. 145].

Саме тому на позачерговому засіданні Ради загальних і зовнішніх справ Єврокомісії було прийнято рішення щодо визначення шляхів вдосконалення вдосконалення Механізму та дослідження можливості створення процедури швидкого реагування ЄС. На той же час Європейський парламент закликав до "створення пулу спеціалізованих цивільних підрозділів цивільного захисту із відповідним обладнанням, які повинні проходити спільні навчання та бути доступними у випадку природних, гуманітарних чи екологічних лих, або тих, що пов'язані з промисловими ризиками, в межах Союзу чи в інших країнах світу". Як зазначалося у звіті [5], який був представлений ЄС у травні 2006 р., двома ключовими елементами було створення оперативного центру для планування та підготовки до надзвичайних ситуацій, а також проголошення децентралізації і те, що країни-члени збережуть контроль над своїми внесками у вигляді спеціалізованого обладнання та персоналу, поки вони не знадобилися для реагування на стихійне лихо або техногенну катастрофу. Однак деякі матеріали не-

обхідні для вирішення нагальних гуманітарних потреб — такі як польові госпіталі, медикаменти та комплекти для очищення води — можуть зберігатися в стратегічних місцях по всьому світу, готові до швидкого транспортування до зони кризи або надзвичайної ситуації.

Низка гучних криз і стихійних лих спонукав ЄС розширити співпрацю між його країнами-членами в галузі цивільного захисту та розширити свої можливості щодо проведення операцій цивільного захисту в Європі та в усьому світі. Зростаюча роль ЄС у цивільному захисті відбиває його більш активну участь в інших галузях безпеки, таких як боротьба з організованою злочинністю, боротьба з тероризмом та протидія кіберзагрозам. Однак у світлі нещодавніх транскордонних криз у ЄС, що виявилися в кризі з біженцями, терористичних атаках та стихійних лихах, далеко не зрозуміло, наскільки ефективними можуть бути такі механізми співробітництва ЄС через відмінності у способах національного цивільного захисту. організована та пов'язана з питанням про те, чи існує достатня довіра всередині та між організаціями, що беруть участь. Крім того, неясно, якою мірою структурні та культурні чинники впливають на те, як чиновники, які працюють в органах цивільного захисту та управління кризовими ситуаціями, сприймають ефективність цих механізмів.

Однак у світлі нещодавніх транскордонних криз у ЄС, що виявилися в кризі з біженцями, терористичних атаках та стихійних лихах, далеко не зрозуміло, наскільки ефективними можуть бути такі механізми співробітництва ЄС через відмінності у способах національного цивільного захисту. організована та пов'язана з питанням про те, чи існує достатня довіра всередині та між організаціями, що беруть участь. У цій статті, спираючись на унікальне дослідження агентств цивільного захисту у 17 країнах-членах ЄС та використовуючи теорії кризового управління, державного управління та довіри, ми проливаємо світло на фактори, що сприяють ефективності національного захисту та рівня ЄС у галузі цивільного захисту та кризи. керування.

Дії, які здійснює Механізм, були вдосконалені порівняно з попередньою системою і зараз стосуються всіх різних аспектів захисту цивільних, шляхом готовності і швидкого реагування в умовах постійної готовності сил і засобів до прямого застосування за призначенням. У питаннях запобігання та готовності Механізм зосереджується на розробці національних оцінок ризиків і планів управління ризиками, підготовці сценаріїв розвитку подій і реагування на них, на відображенні наявних можливостей і розвитку непередбачених обставин, а також обміну інформацією про катастрофи. Крім того, це передбачає участь країн у навчанні своїх команд цивільного захисту шляхом обміну найкращими практиками та підвищення їх здатності та ефективності реагування на катастрофи.

ЄС реагує на ситуації по всьому світу, використовуючи свої два головні інструменти, розроблені для цієї мети: гуманітарну допомогу та цивільний захист. В рамках гуманітарної допомоги його неперевірена міжнародна мережа розташованих по всьому світу експертів і партнерських гуманітарних організацій дає змогу Генеральному директорату з гуманітарної допомоги та цивільного захисту Європейської комісії (ЕCHO) направ-

ляти екстрену допомогу та підтримку жертвам стихійних лих і збройних конфліктів по всьому світу. У складних катастрофах, які вимагатимуть мобілізації обох інструментів, Координаційний центр реагування на надзвичайні ситуації виступає в ролі глобального центру для ефективної та швидкої дії.

Серцем Механізму є Координаційний центр реагування на надзвичайні ситуації (ERCC), який працює цілодобово. ERCC контролює розвиток надзвичайних ситуацій, співвідносить пропозиції щодо допомоги до потреб постраждалого населення та координує транспортування й доставку допомоги. Він також виступає як центр зв'язку між країнами-учасницями, постраждалою країною та експертами на місцях.

Починаючи з 2001 р. Механізм відреагував на більш ніж 200 катастроф по всьому світу, в тому числі: урагану Катрина (США, 2005 р.), землетрусів (Італія, 2009 р.; Гаїті, 2010 р.; Туреччина, 2011 р.; Японія, 2011 р.; Непал, 2015 р.), цунамі (Японія, 2011 р.), потреба в допомозі евакуації (Лівія, 2011 р.), вибухи боєприпасів, (Демократична Республіка Конго, 2012 р.), тайфуни, повені, лісові пожежі і тропічні шторми (Пакистан, 2011 р.; Сальвадор, 2011 р., Філіппіни, 2011 р. і 2013 р.; Боснія і Герцеговина, 2013-2014 рр.; Сербія, 2014 р.), екстремальні погодні умови (Словенія, 2014 р.), спалах лихоманки Ебола (2014 р.), агресія РФ в Україні (2014 р.) і криза з біженцями в Європі (2015 р.).

Криза зазвичай складається з трьох компонентів: 1) загроза базовим цінностям; 2) потреба термінових дій та 3) прийняття управлінських рішень в умовах невизначеності [6, с. 207]. Погоджуємось з думкою дослідників [6; 7], для прийняття ефективного управлінського рішення проводити оцінку та оцінювання кризової ситуації за двома елементами: ситуації власне кризи (докризової ситуації; ситуації в момент кризи; ситуації, що склалася внаслідок її впливу; посткризової ситуації) та відповідної управлінської компоненти (докризового менеджменту; менеджменту в момент настання кризи; менеджменту ситуації, що склалася внаслідок впливу кризи; посткризового менеджменту) з урахуванням факторів (структури, системи, процеси, люди), що дають змогу з'ясувати, яким чином виникла криза і як можна вплинути на ефективність управлінських рішень. Власне на використанні означеної методології кризового менеджменту й засноване функціонування Механізму цивільного захисту ЄС.

Визнаючи ці реалії і завдяки юридичним зобов'язанням, таким як пункт про солідарність, ЄС став все більш активно брати участь в управлінні кризами, і були створені різні можливості на національному рівні та рівні ЄС для надання допомоги в управлінні різними типами криз, як цивільних, так і військових. Щоб краще впоратися з цивільними кризами, ЄС заснував механізм цивільного захисту та створив супутній оперативний центр у формі ERCC, який координує реакцію країн-учасниць у разі кризи.

У міру того, як ЄС нарощував свій потенціал кризового менеджменту, була спроба намітити організаційні структури, створені ЄС, зрозуміти, як і чому ЄС це зробив, або оцінити, наскільки добре ЄС підготувався до кризи або відреагував на неї за результатами аналізу реагування на конкретні кризи. Деякі дослідження [2;

3; 5] помітили, що європейська влада проводила дослідження — порівнювали системи цивільної безпеки в європейських країнах, щоб оцінити фактори, які можуть сприяти або перешкоджати розвитку спільного потенціалу кризового менеджменту ЄС, тоді як інші порівняли національні координаційні структури цивільного кризового менеджменту країн-членів ЄС.

Оскільки ст. 222 Договору про функціонування ЄС запроваджує юридичне зобов'язання про те, що ЄС та його країни-члени повинні надавати допомогу, коли інший член потребує допомоги, а Лісабонський договір також закликає ЄС підтримувати та координувати системи цивільного захисту своїх країн-членів (ст. 196), між країнами-членами ЄС були створені різні домовленості, щоб забезпечити ефективну координацію кризового менеджменту та дати можливість ЄС та його країнам-членам реагувати на значні природні та техногенні катастрофи.

Законодавство ЄС щодо цивільний захист було переглянуто у грудні 2013 р., щоб об'єднати різні аспекти, необхідні для комплексної політики управління в умовах надзвичайних ситуацій: запобігання лихам, готовність до лих та покращені механізми реагування. Переглянутий механізм цивільного захисту набув чинності 01.01.2014 р., і конкретні компоненти, які тепер складають структуру Механізму цивільного захисту ЄС, включають ERCC, Єдину систему зв'язку та інформації у надзвичайних ситуаціях (CECIS) та Європейський потенціал реагування (EERC).

ERCC, створений у травні 2013 р., є оперативним центром та серцем Механізму цивільного захисту ЄС та основною платформою ЄС для моніторингу та координації криз, яка поширює інформацію, забезпечує раннє попередження та координує дії країн-учасниць у разі кризи. ERCC, який прийшов на зміну Центру моніторингу та інформації (MIC), пропонує повний цілодобовий моніторинг стихійних лих, надання інформації про них у режимі реального часу та реагування на них шляхом надання необхідних даних, оновлень, знань та фінансової допомоги та ресурси з добровільного пулу. Якщо застосовується пункт про солідарність, ERCC виступає як основна контактна особа для координації дій ЄС у відповідь на виникнення надзвичайних ситуацій. ERCC підтримується у своїй роботі CECIS, яка є веб-системою оповіщення та повідомлення, що дозволяє обмінюватися інформацією в режимі реального часу між країнами-учасницями та ERCC.

У жовтні 2014 р. було запущено посиленний EERC або так званий добровільний пул, що складається з добровільного пулу попередньо виділених ресурсів країнами-членами, включаючи навчених експертів, групи з надання допомоги та обладнання [8]. Щоб гарантувати високу якість виділених ресурсів, DG ECHO піддає всі активи процесу сертифікації. Добровільний пул попередньо виділених спроможностей був одним з нових доповнень, призначених для усунення слабких місць у попередньому механізмі, та був створений для відмови від реактивної та спеціальної координації, яка панувала до 2014 р., у "заздалегідь сплановану, підготовлену та передбачувану систему". Добровільний пул створює потенціал реагування та ряд активів, які, коли це необхідно У сукупності Механізм цивільного захисту, ERCC, CECIS та

добровільний пул EERC покликані стати конкретним проявом європейської солідарності у сфері цивільного захисту. Механізм надає країнам-учасникам інституційну платформу для взаємодії з установами ЄС, які відповідають за цивільний захист. Запуск заходів допомоги Механізму (так звана активація) залежить від отримання офіційного звернення про допомогу від країни, яка постраждала від надзвичайних ситуацій.

За допомогою можуть звернутися країни, які беруть участь у УСРМ, інші країни світу та відповідні міжнародні організації. Діяльність на етапі реагування повинна доповнюватися діяльністю щодо запобігання ризикам та підготовці до операцій, в основному міжнародного характеру.

У Республіці Польща роль контактної пункту для Механізму цивільного захисту ЄС відіграє Національний центр координації рятувальних операцій та цивільного захисту при Національному штабі Державної протипожежної служби (ДПС).

Реагування в рамках Механізму цивільного захисту ЄС [9] ґрунтується на:

1. термінові пропозиції рятувальної та гуманітарної державної допомоги від країн-учасниць Механізму для робіт за кордоном, що проводяться в рамках вищезгаданих пропозицій, ДПС підготувала модулі аналізу та відбору проб ХБРЯ забруднення та модулі гасіння лісових пожеж із землі з використанням автотранспорту.

2. Європейський пул цивільного захисту — національні ресурси, які легко доступні для розгортання на запит Європейської комісії. Польща внесла до Пулу ресурси Державної протипожежної служби: одну пошуково-рятувальну групу "USAR Poland" та два насосні модулі великої потужності. У червні 2020 року Польща, враховуючи необхідність готовності Механізму до реагування на різні загрози, запропонувала зробити внесок у Пул у вигляді трьох модулів для гасіння лісових пожеж із землі, використовуючи автомобілі, створені ДПС. Конфігурація пулу також охоплює ресурси для реагування на події ХБРЯ, у тому числі модулі відбору та аналізу подій з хімічною, біологічною, радіаційною та ядерною (ХБРЯ) небезпекою, пошуково-рятувальні групи для операцій в умовах ХБРЯ забруднення, групи безпілотників, мобільні лабораторії, групи дезактивації, модулі очищення води, медичні бригади евакуації. Також країни з ресурсами, внесеними до пулу, можуть подати заявку на адаптаційні гранти для модернізації міжнародних операцій або ремонту своїх ресурсів.

3. rescEU — резерв ресурсів ЄС, доступних за запитом Європейської комісії, які призначені насамперед для міжнародних операцій. Важливим елементом rescEU є ресурси, доступні для подій ХБРЯ; лісових пожеж, наявність спеціалізованих медико-рятувальних бригад та медичних ресурсів у разі епідемічної загрози.

4. EUCPT — багатонаціональні експертні групи цивільного захисту Європейського Союзу, які займаються (залежно від ситуації) аналізом потреб постраждалої країни, координацією надходження допомоги та консультаціями на місцях.

Досі робота з розвитку rescEU була зосереджена на ресурсах, передбачених для: гасіння лісових пожеж з повітря літаками та вертольотами (т.зв. первісний

склад rescEU); проведення аеромедичної евакуації хворих із особливо інфекційними захворюваннями; проведення аеромедичної евакуації постраждалих від природної катастрофи (стихійного лиха); наданні спеціалізованої медичної допомоги.

Дослідники [10] виявили, що ступінь ієрархічної організації національного агентства цивільного захисту та його прихильності до структури, регульованої правилами, а також ступінь високої оцінки агентства щодо професійної культури, заснованої на довірі, значною мірою пов'язані зі ступенем, в якому цивільні фахівці із захисту проводять оцінку інститути цивільного захисту на національному рівні та на рівні ЄС. Результати показують, що як структура, так і культура мають значення для того, як чиновники, які працюють в органах цивільного захисту та управління кризовими ситуаціями, оцінюють ефективність.

Респонденти з національних органів цивільного захисту, які отримали вищі бали за ієрархічною шкалою, також оцінюють національну систему цивільного захисту як більш ефективну. Респонденти з національних органів цивільного захисту, у яких високо цінується професіоналізм, також оцінюють національну систему цивільного захисту як більш ефективну. Так само респонденти з національних агентств цивільного захисту, які отримали вищі бали за ієрархічною шкалою, також вважають систему цивільного захисту ЄС більш ефективною, а респонденти з національних агентств цивільного захисту, в яких високо цінується професіоналізм, також оцінюють систему цивільного захисту ЄС як ефективну.

Механізм цивільного захисту ЄС за своєю суттю покликаний підтримувати, доповнювати та сприяти координації дій країн-членів ЄС для виконання спільних конкретних цілей, а саме: досягнення високого рівня захисту від виникнення надзвичайних ситуацій через запобігання або зменшення їх потенційних наслідків шляхом сприяння розвитку культури щодо запобігання та покращення співпраці між інституціями цивільного захисту та іншими відповідними службами; підвищення готовності реагування на надзвичайні ситуації як на рівні країн-членів ЄС, так і на рівні ЄС в цілому; сприяння швидкому та ефективному реагуванню у випадку настання надзвичайних ситуацій чи неминучих катастроф; підвищення обізнаності широких верств населення та їх готовності до надзвичайних ситуацій [1, с. 928].

Окрім координаційних заходів, здійснюваних в рамках реагування на надзвичайні ситуації природного й техногенного характеру, обміну інформацією про ймовірні ризики та можливості управління ними на європейському рівні, описаний Механізм також передбачає реалізацію заходів із запобігання та готовності до надзвичайних ситуацій, на чому у нормативній документації зроблено особливий акцент (тренінги, обмін експертами, інші заходи, включаючи гранти на проекти співпраці й розроблення новітніх технологій та інструментів) [11, с. 112].

Відповідно до п. 47 Стратегії національної безпеки України "Безпека людини — безпека країни", затвердженої Указом Президента України від 14.09.2020 р. № 392, Україна має сформувати й запровадити національну систему стійкості, що передбачає, серед іншого, дієву координацію та чітку взаємодію органів сектору безпеки

ки і оборони, інших державних органів, територіальних громад, бізнесу, громадянського суспільства і населення у запобіганні й реагуванні на загрози та подоланні наслідків надзвичайних ситуацій, налагодження та підтримання надійних каналів комунікації державних органів із населенням на всій території України тощо.

Міжнародне співробітництво країн ЄС у цій сфері регулюється політичними домовленостями в рамках ЄС (у т. ч. Відкритої часткової угоди, що стосується масштабних надзвичайних ситуацій Ради Європи (EUROPA Major Hazards Agreement)), ООН, НАТО, МАГАТЕ та інших міжнародних та регіональних організацій і домовленостей. Більшістю країн ЄС укладені також двосторонні угоди із сусідніми державами про взаємодопомогу в надзвичайних ситуаціях.

Адміністративна домовленість між МНС України та Генеральним Директоратом "Навколишнє середовище" Європейської Комісії щодо співпраці між Центром моніторингу та інформації Механізму цивільного захисту співтовариства та Оперативно-черговою службою МНС України була підписана 08.12.2008 р. у м. Брюсселі, Королівство Бельгія. Підписання Домовленості дозволило розпочати співробітництво з Механізмом цивільного захисту ЄС та надало можливість започаткувати співпрацю Єврокомісії та МНС України у галузі цивільного захисту населення у період до підписання Угоди про асоціацію між Україною та ЄС. Відповідно до Адміністративної домовленості сторони взяли на себе зобов'язання щодо сприяння взаємній допомозі у випадках надзвичайних ситуацій, спільна робота з оцінювання впливу наслідків стихійного лиха на навколишнє середовище, залучення експертів до участі у профільних технічних семінарах, співробітництво у галузі більш ефективного використання існуючих сил та засобів цивільного захисту, цілодобовий обмін інформацією з Координаційним центром реагування на надзвичайні ситуації Механізму цивільного захисту щодо надзвичайних ситуацій техногенного та природного характеру, що виникли на території країн-членів ЄС та інших держав світу.

ВИСНОВКИ

З практичної точки зору урядова допомога ЄС у сфері цивільного захисту надається або у формі підготовки, або в рамках негайного реагування на виникнення надзвичайної ситуації як в межах Європи, так і у всьому світі. Такий вид допомоги надається в натуральній формі, може передбачати надсилання й розгортання команд чи експертів, які мають спеціальне оснащення і здатні оцінити й скоординувати надання підтримки у відповідній сфері. Якщо певна країна не здатна справитися із надзвичайною ситуацією, що виникла на її території, то до її ліквідації чи мінімізації залучаються інші держави-члени ЄС та країни-учасниці Механізму цивільного захисту ЄС й надають допомогу, на яку існує суспільний запит. Наразі підраховано, що з моменту свого створення Механізм цивільного захисту ЄС було активовано понад 330 разів у відповідь на запити країн про надання допомоги як всередині ЄС, так і за його межами.

Загалом Механізм цивільного захисту ЄС не замінює собою відповідальності країни, на території якої

виникла надзвичайна ситуація, щодо її ліквідації й мінімізації її наслідків, проведення підготовчих, оцінювальних й запобіжних заходів, а лише розглядається як інструментарій щодо організації відповідної кооперації й координації у сфері цивільного захисту.

В червні 2022 р. на засіданні 7-й Європейського форуму цивільного захисту однією з ключових тем цього горічного Форуму стала Україна, якій присвячене спеціальне пленарне засідання, організоване під патронатом Комісара ЄС з питань кризового управління Я. Ленарчича. Виступаючи на Форумі, заступник Голови ДСНС Р. Примуш наголосив, що в контексті наближення України до майбутнього членства в ЄС як країни-кандидата, Україна прагне приєднатися до Механізму цивільного захисту ЄС.

Завдяки механізму Україна отримала кількасот автомобілів для рятувальників, оскільки багато машин було понівечено і втрачено внаслідок російських обстрілів. Також європейські колеги готові надавати Україні техніку та обладнання саме через Механізм цивільного захисту ЄС.

Наразі отримано позитивну реакцію на ініціативу приєднання України до Механізму і разом з європейськими колегами сьогодні визначаються подальші юридичні кроки, необхідні для повноцінного приєднання до Механізму. Також українською стороною буде підготовлено та направлено офіційний лист-звернення щодо приєднання до Механізму, що покладе правову основу підготовки спільних заходів, необхідних до надання Україні статусу члена Механізму цивільного захисту ЄС.

Література:

1. Decision № 1313/2013/EU of the European Parliament and of the Council of 17 December 2013 on a Union Civil Protection Mechanism. Official Journal of the European Union. 2013. № L 347. 20 December, 924—947.
2. Hollis, S. (2010). The necessity of protection: Transgovernmental networks and EU security governance. *Cooperation and Conflict*, 45 (3), 312—330.
3. Fink-Hooijer, F. (2014). The EU's Competence in the Field of Civil Protection (Article 196, Paragraph 1, a-c TFEU). In I. Govaere, & S. Poli, *EU Management of Global Emergencies: Legal Framework for Combating Threats and Crises*, 137-146. Leiden: Martinus Nijhoff Publishers.
4. European Parliament (2005). *European Parliament resolution on the recent tsunami disaster in the Indian Ocean*. Brussels: European Parliament. Villani, S. (2017). *The EU Civil Protection Mechanism: instrument of response in the event of a disaster*. *Revista Universitaria Europea*, 26, 121—148.
5. Barnier, M. (2006). *For a European civil protection force: europe aid*. — Режим доступу: https://www.europarl.europa.eu/meetdocs/2004_2009/documents/dv/031006barnier_/031006barnier_en.pdf
6. Волянський П.Б., Гур'єв С.О., Соловйов О.С., Терент'єва А.В. Кризовий менеджмент і принципи управління ризиками в процесі ліквідації надзвичайних ситуацій / монографія. К.: Парлам. вид-во, 2021. 432 с.
7. Нечаєва І. Особливості прийняття управлінських рішень, їх оцінка та оцінювання в умовах кризи. *Економічний аналіз*. 2019. Т.29. № 1. С. 156—163.

8. European Commission (2017). Report from the Commission to the European Parliament and the Council on progress made and gaps remaining in the European Emergency Response Capacity. Brussels: European Commission. — Режим доступу: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/ALL/?uri=CELEX%3A52017DC0078>

9. European Civil Protection and Humanitarian Aid Operations. European Commission. — Режим доступу: https://ec.europa.eu/echo/index_en

10. Charles F. Parker, Thomas Persson & Sten Widmalm (2019). Effectiveness of national and EU-level civil protection systems: evidence from 17 members states, *Journal of European Public Policy*, 26:9, 1312—1334.

11. Терент'єва А., Твердохліб О. Механізм цивільного захисту ЄС в умовах пандемії COVID-19. Збірник наукових праць Національної академії державного управління при Президентові України. 2020. Вип. 2. С. 110—117.

References:

1. European Union (2013), "Decision № 1313/2013/ EU of the European Parliament and of the Council of 17 December 2013 on a Union Civil Protection Mechanism", *Official Journal of the European Union*, vol. L 347. 20 December, pp. 924—947.

2. Hollis, S. (2010), "The necessity of protection: Transgovernmental networks and EU security governance", *Cooperation and Conflict*, vol. 45 (3), pp. 312—330.

3. Fink-Hooijer, F. (2014), *The EU's Competence in the Field of Civil Protection (Article 196, Paragraph 1, a-c TFEU)*. In I. Govaere, & S. Poli, *EU Management of Global Emergencies: Legal Framework for Combating Threats and Crises*, Martinus Nijhoff Publishers, Leiden, pp. 137—146.

4. European Parliament (2005), *European Parliament resolution on the recent tsunami disaster in the Indian Ocean*. Brussels: European Parliament. Villani, S. (2017). *The EU Civil Protection Mechanism: instrument of response in the event of a disaster*. *Revista Universitaria Europea*, vol. 26, pp. 121—148.

5. Barnier, M. (2006), "For a European civil protection force: europe aid", available at: https://www.europarl.europa.eu/meetdocs/2004_2009/documents/dv/031006barnier_/031006barnier_en.pdf (Accessed 2 July 2022).

6. Volianskyi, P.B., Huriev, S.O., Soloviov, O.S. and Terentieva, A.V. (2021), *Kryzovyj menedzhment i pryntsyipy upravlinnia ryzykamy v protsesi likvidatsii nadzvychajnykh sytuatsij [Crisis management and principles of risk management in the process of liquidation of emergencies]*, Kyiv, Ukraine.

7. Nechaieva, I. (2019), "Peculiarities of management decision-making, their assessment and evaluation in crisis conditions", *Ekonomichnyi analiz*, vol. 29, no. 1, pp. 156—163.

8. European Commission (201), "Report from the Commission to the European Parliament and the Council on progress made and gaps remaining in the European Emergency Response Capacity", European Commission, available at: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/>

EN/ALL/?uri=CELEX%3A52017DC0078 (Accessed 18 Juny 2022).

9. European Commission (2022), "European Civil Protection and Humanitarian Aid Operations", available at: https://ec.europa.eu/echo/index_en. (Accessed 20 July 2022).

10. Parker, C. F. Persson, T. and Widmalm, S. (2019), "Effectiveness of national and EU-level civil protection systems: evidence from 17 members states", *Journal of European Public Policy*, vol. 26:9, pp. 1312—1334.

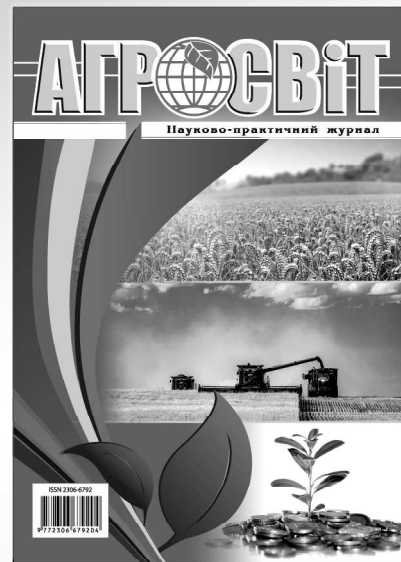
11. Terentieva, A. and Tverdokhlib, O. (2020), "The Union civil protection mechanism in the context of the COVID-19 pandemic", *Zbirnyk naukovykh prats Natsionalnoi akademii derzhavnoho upravlinnia pry Prezidentovi Ukrainy*, vol. 2, pp. 110—117.

Стаття надійшла до редакції 26.08.2022 р.

АГРОСВІТ

www.agrosvit.info

Передплатний індекс: 23847

Виходить 24 рази на рік

Журнал включено до переліку наукових фахових видань України з ЕКОНОМІЧНИХ НАУК (Категорія «Б»)

Спеціальності – 051, 071, 072, 073, 075, 076, 292

С. В. Селіванов,
к. держ. упр., начальник Управління персоналу, Державна міграційна служба України
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-7515-1370>

DOI: 10.32702/2306-6814.2022.17.107

ФЕНОМЕНОЛОГІЯ ПРОФЕСІОНАЛІЗАЦІЇ ДЕРЖАВНОЇ СЛУЖБИ В НАУКОВОМУ ДИСКУРСІ

S. Selivanov,
PhD in Public Administration, Head of the Department of Human Resources, State Migration Service of Ukraine

PHENOMENOLOGY OF CIVIL SERVICE PROFESSIONALIZATION IN SCIENTIFIC DISCOURSE

У статті розглядаються актуальні аспекти професійного розвитку та вдосконалення професіоналізму службовців державної служби. Проводиться аналіз системи підготовки державних службовців та змісту принципу професіоналізму державних службовців як умови зайняття державних посад державної служби та просування по службі та як засоби підвищення ефективності державної служби. На підставі методу аналітичного огляду літературних джерел на тему дослідження автором визначено цілі та завдання підготовки та підвищення кваліфікації державних службовців, запропоновано нові підходи до вдосконалення системи професійного розвитку і професіоналізації державної служби. Розглядаються варіанти вдосконалення професійної майстерності державних службовців, що є одним із найважливіших принципів формування кадрового складу.

У статті відмічається, що для підвищення ефективності та результативності діяльності державних службовців необхідно підвищувати рівень професійної компетентності державного службовця, підвищувати рівень професіоналізму кадрового складу державної служби. Актуальність даної теми впливає на зміну підходів до професіоналізму та компетентності в системі державного управління. Сучасні зміни професійних компетенцій супроводжуються як позитивними, так і негативними явищами, такими як збільшення обсягу навантаження державних службовців, зниження якості надання державних послуг: відповіді на запити, звернення громадян, оформлення необхідної документації, тощо. Підвищення рівня соціально-економічного розвитку суспільства є наслідком підвищення якості та ефективності роботи державних службовців.

The article deals with current aspects of professional development and improvement of professionalism of civil service employees. An analysis of the system of training civil servants and the content of the principle of professionalism of civil servants as a condition for occupying civil service positions and promotion and as a means of increasing the efficiency of the civil service is carried out. Based on the method of analytical review of literary sources on the topic of research, the author defined the goals and objectives of training and upgrading the qualifications of civil servants, proposed new approaches to improving the system of professional development and professionalization of

the civil service. Options for improving the professional skills of civil servants, which is one of the most important principles of personnel formation, are being considered. Methods of changing the system of training civil servants are proposed: remote retraining and advanced training, building a step-by-step cumulative system of professional development of civil servants. Directions and prospects for solving the identified problems are considered.

The article notes that in order to increase the efficiency and effectiveness of civil servants, it is necessary to raise the level of professional competence of civil servants, to raise the level of professionalism of civil service personnel. The need to provide professional personnel of the state apparatus, to strengthen their quality composition, to fulfill the legal requirement that a civil servant has a special professional education, taking into account his position, will lead to the need for professional training of the majority of civil servants. The relevance of this topic affects the change of approaches to professionalism and competence in the public administration system. The current changes in professional competences are followed by both positive and negative phenomena, such as an increase in the volume of work of civil servants, a decrease in the quality of public services provided: answers to requests, appeals from citizens, preparation of necessary documentation, etc. Increasing the level of socio-economic development of society is a consequence of improving the quality and efficiency of civil servants.

Ключові слова: державна служба, професійний розвиток, професіоналізація державної служби, професійна підготовка, професійна компетентність.

Key words: civil service, professional development, professionalization of civil service, professional training, professional competence.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

В умовах військової агресії, надзвичайних ситуаціях, викликаних військовим станом виключне значення відводиться професіоналізму державних службовців, від дій яких залежить безпека та добробут громадян усієї країни. В даний час наука і практика державного управління покликані вирішувати завдання оперативного реагування на виклики, що виникають у соціальному середовищі, яке постійно змінюється. Ускладнення та зростання темпів змін, непередбачуваність і нелінійність процесів, що відбуваються, стають значущою характеристикою сучасної соціальної реальності, ключовим аспектом якої є питання про стійкий розвиток і функціонування державного управління. Державні службовці відповідно до свого статусу забезпечують повноваження органів державної влади та виступають сполучною ланкою між державною владою та суспільством, тому процеси, що відбуваються на державній службі, відображаються у ставленні населення до державної влади, у загальній мірі задоволеності громадян проведеними реформами. Слід зазначити, авторитет державної служби сприймається громадянами на невисокому рівні. Однією з основних причин є певні деструктивні аспекти внутрішнього стану державної служби, які, на нашу думку, породжують низький рівень довіри громадян. Проблема зумовлена потребами розвитку і професіоналізації, як держслужбовців так державної служби в цілому, що потребує високопрофесійних управлінських кадрів, які усвідомлюють необхідність змін у суспільстві

і, безперечно, спроможні модернізувати і розвивати країну у надскладних умовах сьогодення. Для підвищення ефективності та результативності діяльності державних службовців і державної служби в цілому, необхідно підвищувати рівень професійної компетентності державного службовця, підвищувати рівень професіоналізму всього кадрового потенціалу державної служби.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Варто відзначити, що останніми роками проблеми професіоналізації державних службовців набули широкого поширення у вітчизняних наукових дослідженнях, зокрема питання, пов'язані з: розробкою ефективної кадрової політики, провадження інновацій у систему кадрового забезпечення органів державного управління, удосконалення системи підготовки, перепідготовки та підвищення кваліфікації держслужбовців.

У рамках цієї статті слід виділити напрацювання таких фахівців, як: О. Акімова, С. Білоуса, Н. Гончарук, М. Канавець, Ю. Лихач, Н. Обушної, Т. Пахомової, О. Євсюкової та ін. Проте вирішення проблеми професіоналізації державних службовців потребує наскрізного використання сучасних підходів підготовки, перепідготовки та підвищення кваліфікації останніх, обліку та аналізу накопиченого вітчизняного та зарубіжного досвіду в цій галузі, що, зрештою, і зумовлює необхідність нових наукових досліджень з цієї тематики.

МЕТА СТАТТІ

Основною метою статті є дослідження феномену професіоналізації державної служби, шляхів удосконалення професійного розвитку та професіоналізації державних службовців, розробка та впровадження у практику державної служби сучасних підходів до управління професійним розвитком державних службовців задля досягнення ними необхідного рівня професійної компетентності. Вирішення рушених питань неможливе без чіткого розуміння терміну "професіоналізація", тому доцільно проаналізувати думку дослідників з даної проблематики, провести аналіз нормативно-правової бази.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ

Основною ланкою високоефективної системи управління державою є професійний штат кваліфікованих державних службовців у державних органах. Головна роль у управлінні будь-якою державою відіграє кадрова політика держави з притаманною їй стратегією формування та використання потенціалу кадрів, а також його професійного зростання та розвитку. Одним із підходів до вдосконалення державного апарату є організація ефективно діючої системи професійної підготовки, перепідготовки та підвищення кваліфікації державних службовців [6]. Тому питання організації процесу навчання, перепідготовки та професійного розвитку державних службовців, на сьогоднішній день, є одним із найголовніших у системі державної служби та кадрової політики [11].

Як показують дослідження іноземних фахівців, важливість найкращих досягнень розвинених країн у питаннях навчання державних службовців є суттєвими й слугують важливим фактором для реформування системи професійного розвитку державних службовців в Україні [15; 16]. Професійний розвиток закордонних колег можна охарактеризувати як постійну підготовку, перепідготовку та підвищення рівня професійної підготовки — навчання продовжиття, яка включає навчання та розвиток держслужбовця на всіх етапах його кар'єри [17].

Основна проблема професіоналізації полягає в тому, що роботодавці не зацікавлені у навчанні своїх працівників. Вони не бачать сенсу інвестування в освіту своїх працівників та те, що їм потрібно створювати умови до безперервного навчання впродовж побудови кар'єри. Роботодавець повинен прийти до того, що рівень роботи державного органу, який він очолює, залежить від компетентності підлеглих працівників. Компетентність — це здатність ефективно виконувати завдання, що стоять перед ним [7].

Компетентнісний підхід в управлінні кадровим потенціалом органів державної влади за останні десять років зазнав суттєвих змін. Цей підхід стає більш цілеспрямованим та послідовним, направленим на вдосконалення задач, пріоритетів і принципів діяльності держави з організації, регулюванні, удосконалення, підготовки кадрового потенціалу. Стає зрозумілим, що вченими прикладаються зусилля щодо об'єднання понять "компетентність" з "кадровим потенціалом", тому цілком логічним вбачається наведення прикладів переліків ключових компетентностей, зафіксованих у відповідних нормативно-правових документах європейських краї-

нах. Більш того, професійні стандарти та набори компетентностей в системі державної служби в управлінні кадровим потенціалом органів державної влади під час прийняття на службу, присвоєння рангів, кваліфікації, оцінювання набувають нового змісту. Фактично, слід говорити про те, що кадровий потенціал нерозривно пов'язаний з компетентнісним підходом до завдань професіоналізації державної служби, а отже і застосування компетентнісного підходу до управління кадровим потенціалом публічних органів влади буде передбачати врахування всіх набутих знань, особистісних якостей службовців, що мають реалізувати свій професійний потенціал на практиці [13].

Щоб перейти на наступні етапи, необхідно проаналізувати роботу працівників та визначити їх слабкі сторони, щоб усунути їх у майбутньому.

Розвиток професіоналізації державних службовців як колективного суб'єкта професійної діяльності держслужбовців можливо за наявності низки необхідних умов: суспільної потреби в даному виді діяльності та групі спеціально підготовлених працівників, які реалізують цю потребу; стійкої організованої взаємодії суб'єктів на основі спільності соціальних інтересів, що сприяють появі корпоративної культури; специфічного професійного середовища — сукупності умов та засобів організації професійної діяльності, що забезпечує її результативність [12].

Дотримуючись встановлених норм і правил, маючи відповідний рівень кваліфікації, державний службовець повинен виконувати покладені на нього обов'язки на досить високому професійному рівні, що, власне, виступає одним із ключових факторів ефективної діяльності державного органу. Таким чином, державна служба пред'являє високі вимоги до державних службовців у частині їхнього професіоналізму та наявності у них, необхідних для службової діяльності загальнопрофесійних, професійних та загальнокультурних компетентностей [1].

Саме поняття "професіоналізм" багатозначне, його можна трактувати у кількох значеннях. Це і висока майстерність, і здатність до компетентного виконання своїх функцій і досягнення високих результатів у професійній діяльності та багато іншого [8]. Поняття включає безліч інтегральних характеристик, таких, зокрема, як ціннісні орієнтації, професійні знання, вміння та навички, професійне мислення, професійний досвід, професійний обов'язок, професійна майстерність, професійна творчість, професійна компетентність та ін. [9]. Навички професіоналізму виявляють себе у певних якостях, у різних поєднаннях та формах індивідуальних профілів.

У сучасній науковій літературі професіоналізм в системі управління, розглядається як один з різновидів соціальної поведінки людини, а професіоналізм в системі державного управління проявляється в досягненні суспільних цілей за допомогою реалізації професійних функцій [2] і залежить від ступеня розвитку професійних, і особистісних якостей людини [10]. При аналізуванні стану державної служби, а саме її професійної діяльності з виконання повноважень державних органів, традиційно виділяють дві складові: безпосередньо професійну діяльність державних службовців і управління підвищенням кваліфікації кадрів державної служби. Ці

дві складові нерозривно пов'язані між собою, оскільки професіоналізація кадрів державної служби залежить не тільки від їх якості, а й від успішного управління персоналом.

Професійний розвиток має здійснюватися на системній основі протягом усього періоду проходження державної служби. Його результати мають враховуватися під час щорічного оцінювання, призначенні іншу посаду в порядку кар'єрного зростання [14]. Професійний розвиток включає: 1) додаткову професійну освіту, що реалізується в таких формах, як підвищення кваліфікації та професійна перепідготовка (семінари, вебінари, коворкінги, тренінги, конфераторіуми, майстер класи, створені задля формування нових знань і умінь, отримання спеціальних навичок); 2) конференції, колоквиуми, стажування, які забезпечують вивчення та обмін кращими практиками, перебування у кадровому резерві на більш високі посади; 3) самоосвіта з використанням спеціалізованого інформаційного ресурсу (технології дистанційного навчання) та інших інформаційних систем; 4) тематичні освітні курси.

Зниження рівня професіоналізму на державній службі часто пов'язане з залучення кадрів на основі протекціонізму, висування на керівні посади не за професійними якостями, а за принципом особистої відданості, із заниженим рівнем моральних та духовних якостей держслужбовців. Військова агресія проти України зумовила необхідність невідкладного переведення усіх сфер суспільного життя на роботу в умовах воєнного стану. Ризик для здоров'я та загроза життю веденням бойових дій змусили багато державних службовців виїхати за кордон, або терміново припинити трудові відносини. Велика кількість державних службовців стали до лав ЗСУ та територіальної оборони для захисту нашої держави. Таким чином система державного управління понесла втрати свого кадрового потенціалу, тим самим, можна констатувати значну долю відтоку професіоналів з державної служби України, на невизначений термін.

На цей рахунок сформовано очевидний соціальний запит, пов'язаний із удосконаленням кадрового забезпечення державної служби [3]. Адже ефективність роботи державного службовця безпосередньо впливає на благополуччя та процвітання держави, добробут її громадян. Досягнення, тим чи іншим держслужбовцем високого рівня професіоналізму стають не лише його особистим надбанням — вони набувають і суспільної значущості і цінності. Тому професіоналізм несумісний із формалізмом, бюрократизмом, індиферентністю або імпровізацією діяльності. Успіх супроводжує тих держслужбовців, які розуміють сутність процесів, що відбуваються, і готові та здатні діяти в нестандартних ситуаціях, відрізняються критичністю мислення та самокритичністю в оцінці власних дій та дій своїх колег [5]. Головна проблема нинішньої ситуації — у загостренні протиріч між стереотипами управлінської діяльності та вимогами сучасного етапу розвитку сучасного суспільства.

У науковій літературі процеси професіоналізації державної служби розглядаються з позицій різноманітних методологічних підходів, серед яких можна виділити: діяльні, компетентні, компетентнісні, персоналізовані, стратифікаційні та інституційні.

В рамках діяльнісного підходу процес професіоналізації розглядається через потреби, цінності, установки, інтереси та мотиви особистості кожного державного службовця. Акцентується увага на його активності та реалізації внутрішнього потенціалу, готовності до саморозвитку.

Стратифікаційний підхід у сучасних дослідженнях професіоналізації проявляється у контексті корпоративної культури зі своїми нормами, правилами, символікою. Він враховує загальні потреби та ідеали, а також наявність у співробітників держорганів знань, що дозволяють їм займати особливе соціальне становище та мати певний статус. Таким чином, домінує соціальна складова, тобто професія являє собою свого роду соціальний статус, що мають державні службовці.

Професійна стратифікація поширюється на всі верстви суспільства, поділяючи їх відповідно до статусних ознак, і є інструментом оцінки рівня розвитку суспільства, а також місця різних верств населення у соціальному просторі та ролі різних груп населення в державному управлінні. Державна служба за своєю сутністю має риси корпорації, формує власну організаційну культуру зі своїми принципами, нормами, правилами та традиціями, що спонукає до кар'єрного зростання шляхом постійного набуття нових знань, навичок, компетентностей самих державних службовців, що у само по собі є професіоналізацією всього державного апарату загалом.

Якщо розглядати професіоналізацію з позицій персоналізованого підходу — це рівень досконалості особистості в своїй діяльності, відповідно головна ознака професіоналізму — ступінь внутрішньої підготовленості особистості до роду занять, що проявляється при формуванні компетенцій, необхідних для виконання посадових обов'язків [4].

Компетентнісний підхід передбачає визначення професійних компетентностей, що відображають знання, навички, вміння, досвід, світогляд та низку інших особистісних та професійних характеристик, якими має володіти державний службовець. На даний момент даний підхід до професіоналізації державних службовців все більше привертає увагу дослідників і є найбільш перспективним у цій галузі, оскільки надає широкі можливості для виявлення як основних, так і супутніх, але не менш значущих, професійних характеристик держслужбовців у ході їхньої професійної діяльності та кар'єрного просування.

Основними проблемами під час реалізації компетентнісного підходу, є визначення критеріїв професійної компетентності державних службовців, що пов'язано з постійною системою вимог, що змінюється і ускладнюється, до державної служби в сучасних умовах прискорення динаміки соціального розвитку та проведення реформ у системі державного управління. На даний час рівень професійної компетентності кандидатів на вакантні посади державної служби, як і раніше, визначається традиційним методом — відповідно до професійно-кваліфікаційних характеристик, що встановлюються нормативно-правовими актами державних органів, виходячи з їх функцій та завдань. До таких характеристик належать: рівень освіти; знання законодавства та нормативно-правових актів, необхідних у рам-

ках займаної посади; стаж державної служби. Існуюча система відбору та добору кандидатів на вакантні посади не враховує повною мірою реальної наявності необхідних знань, умінь та навичок. Наприклад, саме собою наявність профільної вищої освіти чи стажу роботи не слугує показниками рівня знань та володіння навичками, і вміннями вирішення безпосередньо посадових завдань [4].

Дієвим інструментом підвищення ефективності державної служби має стати впровадження та подальше вдосконалення критеріїв якості професіоналізації кадрового забезпечення. Іншими словами, одним із пріоритетних завдань державної кадрової політики у сфері державного управління має стати максимально можливе підвищення знань, умінь, навичок та професійного досвіду держслужбовців. Базовим критерієм оцінки якості діяльності державного службовця має стати професійна компетентність як інтегральна характеристика фахівця, що визначає його здатність розв'язувати професійні проблеми, виконувати завдання та службові обов'язки, що виникають у реальних ситуаціях професійної діяльності з використанням знань, навичок, життєвого досвіду та морально-етичних цінностей.

ВИСНОВКИ

Таким чином, ефективне функціонування системи державного управління неможливе без високопрофесійного кадрового складу державної служби. Керівникам слід ретельно відбирати кандидатів для підготовки, перепідготовки та підвищення кваліфікації. Не варто витрачати час та сили на співробітників, які не зацікавлені у розвитку себе як фахівця й не прагнуть удосконалювати професійну майстерність, ставати взірцем державного службовця. Для вдосконалення професійного розвитку і професіоналізації державних службовців необхідно, передусім, створити ефективну систему підготовки, перепідготовки та підвищення кваліфікації державних службовців. Цьому може сприяти: створення системи та розробка механізмів застосування безперервного навчання державних службовців; розробка концептуальних основ визначення змісту іспитів та методики їх проведення для здійснення незалежної та об'єктивної оцінки якості професійного навчання державних службовців та професійної придатності до державної служби на певних посадах; розширення практики підготовки та обміну з іноземними партнерами необхідними для професійного навчання державних службовців дидактичними матеріалами та напрацюваннями експертів сфери державного управління; включення до програми професійного навчання та підготовки фахівців у галузі управління персоналом тем про запровадження профілів професійної компетентності посад державних службовців; застосування у практиці підготовки та перепідготовки функціонального, особистісного та компетентнісного підходів навчання, а також апробація та впровадження інтерактивних форм навчального процесу (семінари, вебінари, коворкінги, тренінги, конфераторіуми, майстер класи, розв'язання проблемних ситуаційних завдань, "мозкові атаки", ділові ігри, тощо); зміцнення зв'язків навчального процесу

з практикою державного управління, удосконалення організації стажування слухачів та викладачів у відповідних державних органах, "реанімування" інституту кадрового резерву на державній службі та запровадження роботи з кадровим резервом.

Література:

1. Акімов О.О. Формування психологічної готовності державних службовців до професійної діяльності в умовах євроінтеграції України: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. наук з держ. упр.: 25.00.03. Дніпропетровськ, 2013. 20 с.
2. Акімов О. О. Концептуальні основи системогенезу професійної діяльності державних службовців в Україні монографія. Київ: "Центр учбової літератури", 2019.370 с.
3. Артеменко Н. Ф. Управління професіоналізацією кадрів державної служби України: автореф. дис.на здобуття наук. ступеня канд. наук з держ. упр.: 25.00.03. Дніпропетровськ, 2010. 20 с.
4. Білорусов С. Розвиток професіоналізму та визначення ділових якостей державних службовців. Вісник державної служби України. 2005. № 2, С. 33.
5. Гончарук Н. Т. Управління керівним персоналом у сфері державної служби України: теорія та практика: навч. посіб. Дніпропетровськ, ДРІДУ НАДУ, 2012. 344 с.
6. Гусак І. В. Кадрові процеси як чинник професіоналізації державних службовців в Україні. Наукові записки Інституту журналістики. 2013. Т. 50. С. 53—58.
7. Державна кадрова політика в Україні: стан, проблеми та перспективи розвитку / Ковбасюк Ю. В. та ін.; за заг. ред. Ю. В. Ковбасюка. Київ, 2012. 72 с.
8. Про професійний розвиток працівників: Закон від 12 січ. 2012 р. №4312-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4312-17> (дата звернення 01.09.2022).
9. Про державну службу: Закон України від 10 груд. 2015 р. № 889 URL:<http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/889-19>. (дата звернення 01.09.2022).
10. Іжа М., Попов С., Пахомова Т. Сучасні аспекти професіоналізації державної служби в Україні навч.посіб. Одеса: ОРІДУ НАДУ, 2009. 220 с.
11. Кійко Л. Професіоналізація державних службовців: теоретичний аспект.: URL:http://www.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/Edu/2010_23/fail/Kiyko.pdf (дата звернення 01.09.2022).
12. Лутчин Т. М. Професіоналізм державних службовців як умова ефективної діяльності органів державної влади URL: <http://www.center.gov.ua>. (дата звернення 01.09.2022).
13. Селіванов С.В. Підходи до розуміння кадрового потенціалу в органах державної влади в Україні. Slovak international scientific journal: № 14, 2018 part 2. Bratislava, Slovakia 81103, 2018. С. 48—53.
14. Трегубенко Г. П. Теоретичні аспекти використання інновацій в освіті державних службовців та посадових осіб місцевого самоврядування Аспекти публічного управління: Дніпропетровськ, ДРІДУ НАДУ. 2015. N 1/2. С. 81—87.
15. Bourgault J. Managerial reforms, Public Service Bargains and top civil servant identity. International Review of Administrative Sciences. 2013. N 1. P. 49—70.

16. Hansen M. B. New Public Management, Public Service Bargains and the challenges of interdepartmental coordination: a comparative analysis of top civil servants in state administration. *International Review of Administrative Sciences*. 2013. N 1. P. 29—48.

17. Hondeghem, A. Performance management systems for senior civil servants: how strong is the managerial public service bargain? *International Review of Administrative Sciences*. 2013. N 1. P. 9—27.

References:

1. Akimov, O.O. (2013), "Formation of psychological readiness of civil servants for professional activity in the conditions of European integration of Ukraine", Abstract of Ph.D. dissertation, Public Administration, Dnipropetrovs'k, Ukraine.

2. Akimov, O.O. (2019), *Kontseptual'ni osnovy systemohenezu profesijnoi diial'nosti derzhavnykh sluzhbovtziv v Ukraini* [Conceptual foundations of systemogenesis of professional activities of civil servants in Ukraine], Tsentr uchbovoi literatury, Kyiv, Ukraine.

3. Artemenko, N.F. (2010), "Management of professionalization of civil service personnel of Ukraine", Abstract of Ph.D. dissertation, Public Administration, Dnipropetrovs'k, Ukraine.

4. Bilorusov, S. (2005), "Development of professionalism and definition of business qualities of civil servants", *Visnyk derzhavnoi sluzhby Ukrainy*, vol. 2, pp. 33.

5. Honcharuk, N.T. (2012), *Upravlinnia kerivnym personalom u sferi derzhavnoi sluzhby Ukrainy: teoriia ta praktyka* [Management of managerial personnel in the field of civil service of Ukraine: theory and practice], DRIDU NADU, Dnipropetrovs'k, Ukraine.

6. Husak, I.V. (2013), "HR processes as a factor in the professionalization of civil servants in Ukraine", *Naukovi zapysky Instytutu zhurnalistyky*, vol. 50, pp. 53—58.

7. Kovbasiuk, Yu.V. (2012), *Derzhavna kadrova polityka v Ukraini: stan, problemy ta perspektyvy rozvytku* [State personnel policy in Ukraine: state, problems and development prospects], Kyiv, Ukraine.

8. Verkhovna Rada of Ukraine (2012), The Law of Ukraine "On Professional Development of Employees", available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4312-17> (Accessed 01.09.2022).

9. Verkhovna Rada of Ukraine (2015), The Law of Ukraine "About civil service", available at: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/889-19> (Accessed 01.09.2022).

10. Izha, M. Popov, S. and Pakhomova, T. (2009), *Suchasni aspekty profesionalizatsii derzhavnoi sluzhby v Ukraini* [Modern aspects of professionalization of civil service in Ukraine], ORIDU NADU, Odesa, Ukraine.

11. Kijko, L. (2010), "Professionalization of civil servants: theoretical aspect", available at: http://www.nbu.gov.ua/portal/Soc_Gum/Edu/2010_23/fail/Kiyko.pdf (Accessed 01.09.2022).

12. Lutchyn, T.M. (2022), "Professionalism of civil servants as a condition for effective activity of state authorities", available at: <http://www.center.gov.ua> (Accessed 01.09.2022).

13. Selivanov, S.V. (2018), "Approaches to understanding personnel potential in state authorities in

Ukraine", *Slovak international scientific journal*, vol. 14, no. 2, pp. 48—53.

14. Trehubenko, H.P. (2015), "Theoretical aspects of using innovations in the education of civil servants and officials of local self-government", *Aspekty publichnoho upravlinnia*, vol. 1/2, pp. 81—87.

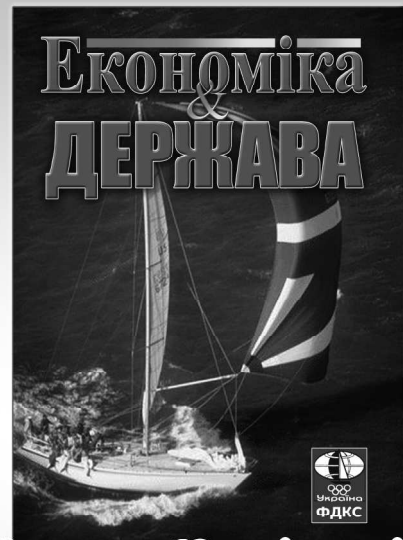
15. Bourgault, J. (2013), "Managerial reforms, Public Service Bargains and top civil servant identity", *International Review of Administrative Sciences*, vol. 1, pp. 49—70.

16. Hansen, M.B. (2013), "New Public Management, Public Service Bargains and the challenges of interdepartmental coordination: a comparative analysis of top civil servants in state administration", *International Review of Administrative Sciences*, vol. 1, pp. 29—48.

17. Hondeghem, A. (2013), "Performance management systems for senior civil servants: how strong is the managerial public service bargain?", *International Review of Administrative Sciences*, vol. 1, pp. 9—27.

Стаття надійшла до редакції 01.09.2022 р.

Науково-практичний журнал
«ЕКОНОМІКА ТА ДЕРЖАВА»

Передплатний індекс: 01751

Виходить 12 разів на рік

наукове фахове видання України

З ПИТАНЬ ЕКОНОМІКИ

(Категорія «Б»)

Наказ Міністерства освіти і науки України від 28.12.2019 №1643

Спеціальності – **051, 071, 072, 073, 075, 076, 292.**

www.economy.in.ua

e-mail: economy_2008@ukr.net

тел.: (044) 223-26-28

(044) 458-10-73

Б. М. Цимбал,
к. т. н., Національний університет цивільного захисту України
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-2317-3428>

DOI: 10.32702/2306-6814.2022.17.113

ОСНОВНІ ФОРМИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ БЕЗПЕКИ ОСОБИСТОСТІ НА СТАДІЇ СОЦІАЛЬНОЇ ТРАНСФОРМАЦІЇ ТА РЕФОРМУВАННЯ

B. Tsybal,
PhD in Technical Sciences, Department of Occupational, Technogenic
and Environmental Safety, National University of Civil Defence of Ukraine

MAIN FORMS OF ENSURING PERSONAL SECURITY AT THE STAGE OF SOCIAL TRANSFORMATION AND REFORM

У статті визначено основні форми забезпечення безпеки особистості та визначено вплив на стан національної безпеки держави. Варто зазначити, що подальші результати інтеграції України до європейських співтовариств безпосередньо залежить від ефективного механізму конституційно-правового забезпечення, відповідного напрямку правової політики не тільки в зовнішньодержавному, а й внутрішньодержавному правопорядку.

Однією з важливіших умов існування та розвитку особистості є забезпечення її безпеки. Стан безпеки особистості є важливим критерієм демократичності та цивілізованого суспільства. Це безпосередньо відноситься до нашого суспільства, яке знаходиться на стадії соціальної трансформації та реформування.

Численні факти злочинних зазіхань на життя і здоров'я громадян України потребують теоретичного аналізу і детальної розробки обґрунтованих науково-практичних рекомендацій щодо забезпечення безпеки особистості. Між іншим, проблема ця у сучасній спеціальній літературі практично не представлена, що зумовлює необхідність у визначенні та висвітленні її базових понять.

При цьому проблема конституційного забезпечення стає фундаментальною та системною, з точки зору конституційності, набуває системно-функціонального значення. Права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави. Держава відповідає перед людиною за свою діяльність. Утвердження і забезпечення прав і свобод людини є головним обов'язком держави. З огляду на викладене, від рівня гарантування безпеки особистості, недопущення порушень та гарантування державою прав, свобод і законних інтересів людини залежить і рівень самої національної безпеки.

Отже від рівня гарантування безпеки особистості, недопущення порушень та гарантування державою прав, свобод і законних інтересів людини залежить і рівень самої національної безпеки.

The article defines the main forms of ensuring personal security and determines the impact on the state of national security of the state. It is worth noting that the further results of Ukraine's integration into the European communities directly depend on the effective mechanism of constitutional and legal support, the appropriate direction of legal policy not only in the foreign, but also in the domestic legal order.

One of the most important conditions for the existence and development of an individual is ensuring his safety. The state of personal security is a more important criterion of democracy and civilized society. This directly applies to our society, which is at the stage of social transformation and reformation.

Numerous facts of criminal encroachments on the life and health of Ukrainian citizens require theoretical analysis and detailed development of substantiated scientific and practical recommendations for ensuring personal safety. By the way, this problem is practically not presented in modern special literature, which makes it necessary to define and highlight its basic concepts.

At the same time, the problem of constitutional provision becomes fundamental and systemic, from the point of view of constitutionality, acquires systemic and functional significance. Human rights and freedoms and their guarantees determine the content and direction of state activity. The state is responsible to the people for its activities. Affirmation and provision of human rights and freedoms is the main duty of the state. In view of the above, the level of national security itself depends on the level of guarantee of personal safety, prevention of violations and the state's guarantee of human rights, freedoms and legitimate interests.

Increasing the importance of security as a global value of humanity, preserved by the importance of such a component of it as humanitarian security, the main object of which is the individual, as an intellectual, spiritual, ethical potential. A person is a part and at the same time the basis of any society and state. Any state should be interested in the development of each of its citizens, in their security and personal goals. The personality increasingly becomes a hostage of the negative consequences of both economic, socio-political, scientific and technical and other technologies of social development. Means of transformation of social life, in which it acts as a secondary object of attention and interaction, or the subject of regular social experiments and manipulations.

Therefore, the level of national security itself depends on the level of guaranteeing the safety of the individual, preventing violations and guaranteeing the rights, freedoms and legitimate interests of a person by the state.

Ключові слова: безпека особистості, публічне управління безпекою, правова безпека, соціальна захищеність, загрози безпеці особистості.

Key words: personal security, public security management, legal security, social security, threats to personal security.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Актуальною залишається проблема забезпечення безпеки особистості, особливо в сучасних умовах воєнного стану. Проблема конституційного забезпечення безпеки особистості стає фундаментальною та системною, з точки зору конституційності, набуває системно-функціонального значення. Права і свободи людини повинні визначати їх гарантії, зміст і спрямованість діяльності держави за для досягнення безпеки особистості в усіх напрямках можливої її забезпечення.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Аналіз основних форм безпеки особистості, та її забезпечення з боку держави безпосередньо розглядаються із проблемою реалізованості на даному етапі в умовах воєнного стану. Окремі питання вивчення поняття безпеки особистості знайшли висвітлення у працях авторів-правників Боднар О., Жарков Я. М.

МЕТОЮ СТАТТІ

Метою статті — вивчення основних форм забезпечення безпеки особистості.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ

Безпека особистості в системі правовідносин українського суспільства переважно розглядається дослідниками у межах структурно-функціонального, інституційного, системного підходів.

Процеси трансформації що почалися в Україні наприкінці 80-х р. ХХ століття всіх сторін суспільного життя призвели до зміни позицій основних суб'єктів соціальних взаємодій у системі відносин "особистість — суспільство — держава" з питань забезпечення безпеки. Змінилася формула національної безпеки, в якій з'явився новий сполучний компонент — баланс інтересів особи, суспільства та держави. При цьому базовою підставою принципу пріоритетності права і свободи особистості, умов її безпечного існування та сталого розвитку стали життєво важливі інтереси особистості.

Особистість у суспільстві є складноорганізований продукт процесів соціалізації, адаптації, самоорганізації та інтеграції в різнорівневі системи соціальних відносин. У структурі проблеми безпеки вона виступає як один з головних об'єктів, оскільки є соціально-генетичним джерелом потреб та інтересів у сфері безпеки. З іншо-

го боку, особистість у конкретних формах свого прояву реалізується у певних соціотипах, що генерують у собі ті чи інші ціннісні орієнтації, мотиваційні установки, стереотипи поведінки [2].

Соціальні інтереси особистості взаємопроникні та взаємозалежні. Такою є цільова методологічна установка поняття безпеки. Баланс інтересів особи, суспільства та держави — це умова та характеристика стану захищеності, що є визначальним фактором соціально-політичної стабільності. Дисбаланс соціальних інтересів провокує соціальні та політичні конфлікти.

У рамках структурно-функціонального підходу безпека особистості розглядається з позицій соціальної дії, що обумовлює стан соціальної захищеності особи та суспільства. Вивчення структури соціальної дії (потреби — цінності — інтереси) у системі правовідносин дозволяє виявити природу цільової діяльності із забезпечення безпеки людини, соціальний ідеал, ціннісні уявлення та орієнтації особистості у сфері забезпечення безпеки життєдіяльності правоохоронними та правозастосовними структурами. Концептуальне обґрунтування структури соціальної дії особи щодо забезпечення безпеки доповнюється емпіричними дослідженнями, що дозволяють встановити критерій виявлення загроз безпеці.

Безпека особистості в системі правовідносин українського суспільства можна розглядати у межах інституційного підходу як сукупність механізмів попередження та ефективного реагування на виникаючі загрози особистості, суспільству та державі. У рамках цього підходу безпека особистості розглядається через її забезпечення державними та громадськими інститутами, які є структурними елементами соціальної системи, що регулюють усі відносини у цій галузі [1].

Суспільство характеризується різним ступенем прояву безпеки та згоди, конфлікту та консенсусу, порядку та хаосу. Інституціоналізм базується на традиційному розумінні інститутів як нормативних обмежень (нормативних рамок), що регламентують соціальне життя індивіда та контролюють дотримання правил і норм. У межах інституційного підходу безпеку особистості розглядається переважно з позицій правової регламентації дій індивіда та правового контролю за їх здійсненням.

Отже, з позицій інституційного підходу безпека особистості досліджується як правовий інститут, що закріплюється у поняттях правової та юридичної безпеки.

Безпека особистості як юридичний інститут є складним системним утворенням. Це викликано тим, що правова безпека особистості, з одного боку, є елементом системної освіти, а з іншого — включає правове забезпечення різних видів безпеки особистості, таких як екологічна, економічна, політична. Це принципово відрізняє правову безпеку особистості від інших видів безпеки, і навіть визначає її значимість. Багато авторів вважають, що правова безпека має бути класифікована залежно від змісту правових галузей, що регулюють та охороняють відповідні сфери суспільних відносин і, отже, забезпечують у них безпеку життєдіяльності людини. З цього боку правове забезпечення безпеки особистості вчені ділять на цивільно-правове, кримінально-правове, еколого-правове, право технічної безпеки та ін. Це дозволяє в кожній правовій галузі виділити ті норми, які

забезпечують безпеку людини та протидіють загрозам [5].

Правову безпеку особистості, слід відносити до конституційно-правових категорій, оскільки вона має всі ознаки та властивості об'єктів конституційного регулювання. Безпека особистості проявляється "в трьох основних складових: безпека особистості як конституційна цінність, безпека особистості як конституційно-правовий інститут та безпека особистості як конституційне право людини та громадянина".

Отже, право особистості на безпеку розглядається як основне фундаментальне право людини і громадянина. Воно виконує серед конституційних прав роль "наскрізного" права-гарантії, оскільки "пронизує" всі основні правничі та захищає безпеку особистості, створюючи умови реалізації всіх інших прав. Правовий інститут безпеки особистості є основним та інтегруючим фактором у системі нормативного правового регулювання відносин у сфері безпеки, різних видів безпеки — політичної, військової, економічної, соціальної, духовної, інформаційної та ін. Джерелом формування та розвитку безпеки особистості як конституційно-правового інституту є міжнародно-правові документи, загально-визнані принципи та норми міжнародного права, міжнародні договори України.

Відповідно до Концепції національної безпеки інтереси особистості полягають у реалізації конституційних прав і свобод, у забезпеченні особистої безпеки, у підвищенні якості та рівня життя, у фізичному, духовному та інтелектуальному розвитку людини та громадянина. Структура Концепції та принципи визначення життєво важливих інтересів та завдань забезпечення безпеки викликають виправдану критику. До інтересів особи у сфері правовідносин відносяться: дотримання конституційних прав та свобод особи; орієнтованість правоохоронної системи на інтереси людини та їх захист від злочинних посягань; забезпечення рівності всіх перед законом на всіх рівнях; захищеність прав громадянина на всій території країни та за її межами; забезпечення доступу до правосуддя [3].

Поряд із поняттям правової безпеки в рамках інституційного підходу використовується поняття юридичної безпеки. Це вид соціальної безпеки, що відображає її найбільш суттєві та характерні ознаки. Юридична безпека означає сукупність здійснюваних у правовій системі і за допомогою права заходів, засобів і способів правового забезпечення, а також стан правової захищеності життєво важливих інтересів суб'єктів права, що досягається в результаті, у зв'язку з вступом у сферу правових відносин. Відокремлення юридичної безпеки як самостійного виду безпеки пов'язане з наявністю юридичної складової у всіх сферах життєдіяльності суспільства. Юридична безпека є механізм протидії різним загрозам у базисних сферах правовими засобами.

Забезпечення інших видів безпеки за допомогою права свідчить про необхідність всебічної охорони та захисту самого права, що є гарантом безпеки в рамках чинної правової системи. Для того щоб забезпечувати національні інтереси від зовнішніх та внутрішніх загроз, правова система має бути інтенсивно діючою, що гарантує забезпечення безпеки у будь-якій сфері. Правові дефекти без кордонів і пронизують весь соціальний

організм. Механізм забезпечення юридичної безпеки — це індивідуально побудована система правових засобів та умов, спрямована на досягнення кінцевої мети з юридичного, а відповідно і фактичного забезпечення захищеності учасників суспільних відносин, безперешкодного задоволення інтересів суб'єктів права. Отже, поняття механізму юридичної безпеки дозволяє досліджувати сутність та природу цього явища в іншому вимірі, ніж правової безпеки, — у площині його практичної дії, реалізації планових результатів.

Багато дослідників вважають, що юридична безпека включає правову безпеку, оскільки поряд із правовим забезпеченням безпеки вона містить діяльність правоохоронних, судових та всіх правозастосовних органів. Юридичну безпеку визначають як стан юридичної захищеності життєво важливих інтересів особи, суспільства та держави від зовнішніх та внутрішніх загроз. Види безпеки різняться залежно від об'єкта, предмета та джерела загроз. По об'єкту безпека поділяється на безпеку особи, суспільства та держави. Предметом юридичної безпеки людини є життєво важливі інтереси. Характер загроз, що у юридичній сфері, оцінюється залежно від специфіки юридичної діяльності [4].

Введення в науковий обіг поняття юридичної безпеки, на думку дослідників, дозволить вирішити низку завдань, актуальних для сталого та стабільного стану українського суспільства: організацію та правове регулювання соціальної профілактики загроз загальної та юридичної безпеки людини; перегляд кримінального законодавства щодо декриміналізації діянь, які не становлять загрози інтересам особистості, що дозволить зосередити зусилля суспільства на протидії найбільш небезпечним загрозам; забезпечення надійного захисту осіб, які беруть участь у юридичній діяльності та звертаються за юридичним захистом.

Таким чином, у рамках інституційного підходу, безпека особистості повинна розглядатися як сукупність механізмів попередження та ефективного реагування на загрози особистості, суспільству та державі, що виникають. Концептуальне обґрунтування безпеки особистості здійснюється з позицій нормативних приписів, що регламентують та контролюють соціальне життя індивіда та груп. У зв'язку з цим інституційний розгляд безпеки особистості як правового інституту закріплюється у таких поняттях, як правова та юридична безпека [3].

Особистість як об'єкт і суб'єкт правової безпеки знаходить своє вираження у правах, свободах та обов'язках людини, тобто має конституційно-правові гарантії. Правовий інститут безпеки особистості є основним та інтегруючим фактором у системі нормативного правового регулювання різних видів безпеки — політичної, військової, економічної, соціальної, духовної, інформаційної та ін. До інтересів особи у сфері правовідносин відносяться: дотримання конституційних прав та свобод особи; орієнтованість правоохоронної системи на інтереси людини та їх захист від злочинних посягань; забезпечення рівності всіх перед законом на всіх рівнях; захищеність прав громадянина на всій території країни та за її межами; забезпечення доступу до правосуддя.

Якщо правова безпека особистості означає нормативні гарантії як попередження можливих загроз осо-

бистості, суспільству та державі, то юридична безпека особистості є механізмом протидії різним загрозам у базисних сферах правовими засобами. Однак деякі дослідники вважають, що юридична безпека включає правову безпеку. На цій підставі, слід виділити юридичну безпеку у самостійну галузь знання соціальних та гуманітарних наук.

Розгляд проблеми безпеки особистості можливий за допомогою системного підходу, що базується на інтеграції структурно-функціонального та інституційного підходів, що дозволить розглянути безпеку особистості як комплексне явище.

Безпека особистості як теорія середнього рівня передбачає можливість постійного переходу від одного рівня теоретичного узагальнення до іншого, тобто звернення до двох рівнів аналізу соціальної дії: теоретичного та емпіричного [1].

Об'єктивно безпека особистості є складовою національної безпеки, а предметної області співвідноситься з процесами та явищами в усіх галузях суспільства. Всі типи та види загроз безпеці мають свій конкретний вираз у реальних аспектах безпеки особистості, інтегрованої у структурні рівні системи суспільних відносин. Всі показники безпеки суспільства є сумою реалізованих потреб особистості у забезпеченні сталого, стабільного існування та розвитку. Загрози спрямовані на життєво важливі інтереси особистості і мають по відношенню до неї загальний характер, хоч і різняться за конкретним змістом життєво важливих інтересів особистості різних сферах життєдіяльності.

Відповідно до системного підходу безпека — це стан захищеності особистості в соціумі з його соціальними, державними інститутами управління та структурами, що забезпечують стабільне функціонування суспільно-політичної системи. Слід зазначити, що інститути управління, які беруть на себе делеговані суспільством повноваження та відповідальність за захист суспільства від найрізноманітніших небезпек та загроз, самі потребують захисту. Ефективність функціонування державних структур із забезпечення безпеки особи залежить від підтримки такої діяльності з боку структур громадянського суспільства [4].

Таким чином, безпека як стан захищеності особистості державними інститутами управління від небезпек та загроз передбачає підтримку їх діяльності з боку структур громадянського суспільства. На думку зарубіжних науковців, взаємодія правових інститутів та громадянської сфери залежить від морального обґрунтування права. Зокрема, легітимність правових норм залежить від виразності у праві універсалістських громадянських цінностей, принципів справедливості та рівності.

Збільшення значення безпеки як глобальної цінності людства, що зберігається значимістю такого її компонента як гуманітарна безпека, головним об'єктом якої є особистість, як інтелектуальний, духовний, етичний потенціал. Людина є частина, та разом з тим основа будь якого суспільства та держави. Будь яка держава повинна бути зацікавлена в розвитку кожного свого громадянина, в його безпеці та цілей особистості. Особистість все більше стає заручником негативних наслідків як економічних, соціально-політичних, науково-технічних та

інших технологій суспільного розвитку. Засобів перетворення суспільного життя, в яких вона виступає дорядним об'єктом уваги та взаємодії, або предметом чергових соціальних експериментів та маніпуляцій.

ВИСНОВКИ

Структурно-функціональний підхід до вивчення проблеми безпеки особистості передбачає її дослідження з позицій соціальної дії, що обумовлює стан соціальної захищеності особистості та суспільства. Вивчення структури соціальної дії (потреби — цінності — інтереси) у системі правовідносин дозволяє виявити природу цільової діяльності із забезпечення безпеки людини, соціальний ідеал, ціннісні уявлення та орієнтації особистості у сфері забезпечення безпеки життєдіяльності правоохоронними та правозастосовними структурами.

Особистість як об'єкт і суб'єкт правової безпеки знаходить своє вираження у правах, свободах та обов'язках людини, тобто має конституційно-правові гарантії. Правовий інститут безпеки особистості є основним та інтегруючим фактором у системі нормативного правового регулювання різних видів безпеки — політичної, військової, економічної, соціальної, духовної, інформаційної та ін. До інтересів особи у сфері правовідносин відносяться: дотримання конституційних прав та свобод особи; орієнтованість правоохоронної системи на інтереси людини та їх захист від злочинних посягань; забезпечення рівності всіх перед законом на всіх рівнях; захищеність прав громадянина на всій території країни та за її межами; забезпечення доступу до правосуддя.

Розгляд безпеки особистості як комплексного явища можливий за допомогою системного підходу, що базується на інтеграції структурно-функціонального та інституційного підходів. У рамках системного підходу безпека особистості як теорія середнього рівня передбачає можливість постійного переходу від одного рівня теоретичного узагальнення до іншого, тобто звернення до двох рівнів аналізу соціальної дії — теоретичного та емпіричного. Зокрема, легітимність правових норм залежить від виразності у праві універсалістських громадянських цінностей, принципів справедливості та рівності.

Література:

1. Боднар О. Поняття особистої безпеки людини і його структура. Наук зап. Ін-у законодавства Верховної Ради України. 2011. Вип. 2 (5). С. 148—153.
2. Загальна декларація прав людини від 10 грудня 1948 / ООН. Офіц. вид. Відомості Верховної Ради, 2008, № 93, ст. 89.
3. Жарков Я. М. Інформаційна безпека особистості, суспільства, держави: підруч. для студ. військ. спец. вищ. навч. закл. / Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка. К.: ВПЦ "Київський університет", 2008. 254 с.
4. Лещинська О. А. Інформаційно-психологічна безпека: концепція соціокультурного імунітету: монографія. Івано-Франківськ: ПП Кузів Б. П., 2013. 144 с.
5. Слюсаревський М. М., Найдьонова Л. А., Титаренко Т. М., Татенко В. О., Горностаї П. П., Кочубейник О. М., Лазоренко Б. П. Психологічна безпека людини в онтологічному і гносеологічному вимірах. Замість післямо-

ви: Життєвий світ і психологічна безпека людини в умовах суспільних змін. Реферативний опис роботи / за заг. ред. М. М. Слюсаревського. Київ: Талком, 2020. 318 с.

References:

1. Bodnar, O. (2011), "The concept of personal security of a person and its structure", *Nauk zap. In-u zakonodavstva Verkhovnoi Rady Ukrainy*, vol. 2 (5), pp. 148—153.
2. UN (2008), "The Universal Declaration of Human Rights of December 10, 1948", *Vidomosti Verkhovnoi Rady*, vol. 93.
3. Zharkov, Ya.M. (2008), *Informatsiina bezpeka osobystosti, suspilstva, derzhavy* [Information security of the individual, society, state], VPTs "Kyivskiy universytet", Kyiv, Ukraine.
4. Leshchynska, O.A. (2013), *Informatsiino-psykholohichna bezpeka: kontseptsiiia sotsiokulturnoho imunitetu* [Informational and psychological security: the concept of sociocultural immunity], PP Kuziv B.P., Ivano-Frankivsk, Ukraine.
5. Sliusarevskiy, M.M. Naidonova, L.A. Tytarenko, T.M. Tatenko, V.O. Hornostai, P.P. Kochubeinyk, O.M. and Lazorenko, B.P. (2020), *Psykhologichna bezpeka liudyny v ontolohichnomu i hnoseolohichnomu vymirakh. Zamist pisliamovy: Zhyttievyyi svit i psykholohichna bezpeka liudyny v umovakh suspilnykh zmin. Referatyvnyi opys roboty* [Psychological security of a person in ontological and epistemological dimensions. Instead of an afterword: Lifeworld and psychological security of a person in the conditions of social changes. Abstract description of the work], Talkom, Kyiv, Ukraine.

Стаття надійшла до редакції 09.09.2022 р.

www.dy.nayka.com.ua

Електронне фахове видання

ДЕРЖАВНЕ УПРАВЛІННЯ
удосконалення та розвиток

Виходить 12 разів на рік

включено до переліку наукових фахових видань України
з питань **ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ**
(Категорія «Б»)

Наказ Міністерства освіти і науки України
від 28.12.2019 №1643

Спеціальність 281

e-mail: economy_2008@ukr.net
тел.: (044) 223-26-28, (044) 458-10-73

В. В. Цимбал,

*здобувач магістратури кафедри управління охороною здоров'я та публічного адміністрування, Національний університет охорони здоров'я України імені П. А. Шупика
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-2275-022X>*

З. В. Гбур,

*д. держ. упр., професор, професор кафедри управління охороною здоров'я та публічного адміністрування, Національний університет охорони здоров'я України імені П. А. Шупика
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-4536-2438>*

DOI: 10.32702/2306-6814.2022.17.118

РЕАЛІЗАЦІЯ ПРАВА НА СОЦІАЛЬНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ У ЗВ'ЯЗКУ З ТИМЧАСОВОЮ ВТРАТОЮ ПРАЦЕЗДАТНОСТІ

V. Tsymbal,

Master's degree in Public Administration of the Department of Healthcare Management and Public Administration, Shupyk National Healthcare University of Ukraine Kyiv, Ukraine

Z. Hbur,

Doctor of Sciences in Public Administration, Professor, Professor of the Department of Healthcare Management and Public Administration, Shupyk National Healthcare University of Ukraine Kyiv, Ukraine

REALIZATION OF THE RIGHT TO SOCIAL SECURITY DUE TO TEMPORARY LOSS OF CAPACITY

Обґрунтованість соціального подання — одне із ключових умов ефективного функціонування системи соціального забезпечення. Це означає, що соціальний ризик та його негативні наслідки мають бути доведені належним чином. Тимчасова непрацездатність — вид соціального ризику хворого. Компенсація цього виду ризику обумовлена не лише погіршенням здоров'я самої особи, а також інших обставин, які перешкоджають його можливості працювати, наприклад, карантин як потенційна небезпека захворювання, догляд за хворим членом сім'ї тощо. Відповідно до чинного законодавства, експертиза тимчасової непрацездатності проводиться з метою визначення здатності працівника здійснювати трудову діяльність, необхідності та строків тимчасового або постійного переведення працівника за станом здоров'я на іншу роботу, а також ухвалення рішення про направлення громадянина на медико-соціальну експертизу. На прикладі листка непрацездатності демонструється розвиток підходів законодавця до підтвердження розвитку відповідного соціального ризику до електронного листка непрацездатності — нової основи встановлення допомоги, зумовленого розвитком цифрових технологій та інформаційних систем.

Допомога з тимчасової непрацездатності є однією із найбільш значимих інструментів соціальної політики держави, у зв'язку з чим питання щодо порядку її визначення, призначення та виплати завжди широко обговорювалися. Наразі система забезпечення застрахованих осіб допомогою з тимчасової непрацездатності та у зв'язку з материнством заснована на трьох-

ланковому принципі: застрахована особа (працівник) — страхувальник (роботодавець) — страховик (Фонд соціального страхування). Суть її в тому, що при настанні страхового випадку застрахована особа звертається за призначенням та виплатою допомоги до страхувальника, страхувальник виплачує допомогу із власних коштів, а потім виплачена сума зачитується на рахунок сплати страхових внесків.

У статті проаналізовано принципи соціального забезпечення у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності, а також проблематику щодо соціального забезпечення у зв'язку із тимчасовою непрацездатністю у довоєнний та військовий час.

The validity of the social presentation is one of the key conditions for the effective functioning of the social security system. This means that the social risk and its negative consequences must be properly proven. Temporary disability is a type of social risk of the patient. Compensation for this type of risk is determined not only by the deterioration of the person's health, but also by other circumstances that prevent his ability to work, for example, quarantine as a potential danger of disease, care for a sick family member, etc. In accordance with the current legislation, the examination of temporary incapacity for work is carried out in order to determine the employee's ability to perform labor activities, the necessity and terms of temporary or permanent transfer of the employee to another job due to the state of health, as well as to make a decision to refer the citizen for a medical and social examination. The example of the disability certificate demonstrates the development of the legislator's approaches to confirming the development of the corresponding social risk to the electronic disability certificate — a new basis for establishing assistance due to the development of digital technologies and information systems.

Temporary disability benefit is one of the most significant tools of the state's social policy, and in connection with this, questions regarding the order of its definition, appointment and payment have always been widely discussed. Currently, the system of providing assistance to insured persons for temporary incapacity for work and in connection with maternity is based on the three-link principle: the insured person (employee) — the insured (employer) — the insurer (Social Insurance Fund). Its essence is that when an insured event occurs, the insured person applies to the insurer for the appointment and payment of assistance, the insured pays the assistance from his own funds, and then the paid amount is credited to the insurance premium payment account.

The article analyzes the principles of social security in connection with the temporary loss of working capacity, as well as the problems of social security in connection with the temporary incapacity for work in pre-war and military times.

Ключові слова: соціальне забезпечення; соціальний ризик; процедурні правовідносини; допомога з тимчасової непрацездатності; листок непрацездатності.

Key words: social security; social risk; procedural legal relations; temporary disability assistance; work incapacity certificate.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Здоров'я є однією з базових, найбільш значущих цінностей для будь-якої людини. У науковій літературі право на охорону здоров'я, медичну допомогу і право людини на життя розглядаються як взаємопов'язані, оскільки закріплення права на відсутність інших прав людини неприйнятне з точки зору повноцінного здійснення цього права, але неможливість реалізації права на життя і збереження самого життя конкретної людини тягне у себе втрату цінності інших суб'єктивних прав. Незважаючи на парадокс, який полягає в тому, що

людині невластиво замислюватися про своє здоров'я, поки воно не втрачено, обумовленість реалізації права на життя добрим станом здоров'я передбачає, що в нормах чинного законодавства питанням охорони здоров'я, соціального забезпечення у разі погіршення має приділятися підвищена увага. Це обумовлює те, що соціальний ризик здоров'я можна розглядати як родовий, що сам собою передбачає право на захист. Названий ризик включає соціальний ризик тимчасової непрацездатності як підставу звільнення від виконання трудових, посадових чи службових обов'язків та призначення

відповідної допомоги або іншого виду компенсації, соціальний ризик інвалідності, що породжує право на комплекс заходів, спрямованих на його подолання та компенсацію, ризик старості, а також деякі інші види ризиків.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

У науковій літературі до питань, що стосуються соціального забезпечення особи у зв'язку з втратою працездатності зверталися такі науковці як М.І. Боднарук, О.Я. Орловський [1], К. В. Гнатенко [2], О.Раневич [3], М.Чорна [16] та інші. Однак поза увагою наукових досліджень залишилося коло питань, зокрема міжнародних стандартів, принципів реалізації права на тимчасову непрацездатність тощо, які висвітлено у цій статті.

МЕТА ДОСЛІДЖЕННЯ

Метою дослідження є аналіз теоретичних та практичних проблем закріплення і реалізації конституційного права людини та громадянина на соціальне забезпечення у разі тимчасової втрати працездатності.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ

Наявність системи обов'язкового соціального страхування, адаптованої до сучасних соціально-економічних умов, на випадок тимчасової непрацездатності для зайнятого в економіці населення означатиме компенсацію втраченого заробітку (доходу) у межах, порівнянних із прожитковим мінімумом, у перспективі — з гідним рівнем життя, усвідомлення своєї відповідальності за стан власного здоров'я, появу впевненості, захищеності. Для роботодавця наявність інституту обов'язкового соціального страхування у разі тимчасової непрацездатності означатиме визначення мінімального стандарту захисту працівника у разі втрати ним працездатності, дотримання якого для роботодавця є обов'язковим. Тариф страхових внесків, розрахований залежно від рівня соціального ризику, сприятиме зацікавленості роботодавця у створенні умов праці, що знижують соціальний ризик втрати працездатності, отже — зменшення тарифу страхових внесків. Для суспільства існування системи відновлення до прийнятних розмірів втраченого заробітку (доходу) через непрацездатність означатиме зменшення потреби, запобігання злидням. У межах обов'язкового соціального страхування у разі тимчасової непрацездатності збереження профілактичного санаторно-курортного лікування працюючих сприятиме поліпшенню здоров'я працездатного населення, нації загалом. Що, у свою чергу, дозволить найповніше використати потенціал працюючих осіб, підвищити ефективність виробництва. Крім того, створюватимуться умови для демократизації суспільства, оскільки здорова, впевнена в собі та у своєму майбутньому людина є активним громадянином, який реалізує свої права та виконує свої обов'язки.

Основою розробки сукупності принципів правового інституту допомоги з тимчасової непрацездатності можуть бути принципи права соціального забезпечення. У зв'язку з відсутністю загального кодифікованого акту, що регулює соціально-забезпечені відносини, чітко виділити принципи права соціального забезпечення

неможливо. У регулюванні суспільних відносин із соціального забезпечення знаходять прояв всі групи правових ознак: загальноправові, міжгалузеві, галузеві та внутрішньогалузеві. Загальноправові впливають із положень Конституції [6].

До міжгалузевих принципів відносяться ті, які найбільше характерні для галузей, близьких одна до однієї за змістом своїх правових норм, що регулюють суспільні відносини. Право соціального забезпечення найближче пов'язане з такими галузями права як трудове, сімейне. Тому загальними для цих галузей є такі принципи: забезпечення гідного життя та розвитку людини, забезпечення державної підтримки сім'ї, материнства, батьківства та дитинства, інвалідів та літніх громадян, заборона примусової праці та ін.

Найбільш вдалим є формулювання та розробка принципів права соціального забезпечення такі:

- здійснення соціального забезпечення за рахунок коштів як страхових платежів, так і коштів бюджету;
- диференціація видів, умов та рівня забезпечення залежно від трудового вкладу, причин потреби та інших соціально значущих обставин;
- обов'язок держави гарантувати рівень соціального забезпечення не нижчий за прожитковий мінімум;
- гарантованість соціальної допомоги у випадках, коли людина потребує її через обставини, що визнаються соціально значущими; різноманіття видів соціального забезпечення;
- участь громадських об'єднань, що представляють інтереси громадян, у розробці, прийнятті та здійсненні рішень з питань соціального забезпечення та захисту їх прав.

Принципи загальності (універсальності) соціального забезпечення, всебічності та різноманіття його видів стосовно допомоги з тимчасової непрацездатності реалізуються у принципі обов'язковості забезпечення допомогою всіх застрахованих завжди втрати ними працездатності.

Принцип доступності реалізується у двох аспектах: умови забезпечення реально досяжні та законодавство покладає на відповідні державні органи, а в ряді випадків і на роботодавців, обов'язок надавати громадянам сприяння у збиранні та оформленні необхідних документів.

Принцип здійснення соціального забезпечення рахунок коштів як страхових платежів, і коштів бюджету реалізується у цьому, що джерелом виплати допомоги з тимчасової непрацездатності є спеціально уповноважений Фонд соціального страхування.

Кошти Фонду соціального страхування підлягають використанню виключно з метою соціального страхування. Галузевий принцип відмінності умов та рівня соціального забезпечення залежно від трудового вкладу та деяких інших обставин проявляється залежно від розмірів допомоги від заробітку.

Принцип обов'язку держави гарантувати рівень соціального забезпечення не нижче прожиткового мінімуму означає, що допомога з тимчасової непрацездатності не може бути нижчою за прожитковий мінімум.

Принцип гарантованості соціальної допомоги у випадках, коли людина потребує її через обставини, що визнаються соціально значущими, виражається в тому,

що держава визнає соціально-значущою тимчасову втрату людиною працездатності та свій обов'язок щодо надання соціальної допомоги. Загальноправовий принцип про право кожного на об'єднання для захисту своїх інтересів та гарантованості свободи діяльності громадських об'єднань знаходить своє заломлення у принципі участі громадських об'єднань, що представляють інтереси громадян, у розробці, прийнятті та здійсненні рішень з питань соціального забезпечення та захисту їх прав. Досі на багатьох підприємствах збереглися громадські органи — комісії із соціального страхування, які обираються трудовими колективами підприємств — які виконують функцію громадського контролю за правильністю призначення та виплати допомоги. Також цей принцип може бути реалізований на рівні підприємств у колективному договорі шляхом скасування обмеження максимального розміру допомоги.

Важливими принципами також є: паритетність в управлінні Фондом соціального страхування з тимчасової втрати працездатності представників держави, застрахованих осіб та роботодавців; відповідальності роботодавців та Фонду соціального страхування з тимчасової втрати працездатності за реалізацію права застрахованої особи на матеріальне забезпечення та соціальні послуги

Допомога з тимчасової непрацездатності має відмітні ознаки, які виділяють її з інших видів соціального забезпечення. Першою відмітною ознакою цієї допомоги є юридична основа забезпечення, тобто тимчасова непрацездатність як страховий випадок. Друга відмітна ознака даної допомоги полягає в тому, що вона виплачується як втрачений заробіток. Тому виключається можливість отримання допомоги поряд із оплатою праці. Третя ознака — її розмір обчислюється із заробітку застрахованої особи. Четверта ознака в тому, що суб'єктами правових відносин виступають:

- 1) застраховані особи — працівники, які підлягають обов'язковому соціальному страхуванню у разі тимчасової непрацездатності;
- 2) страхувальники — роботодавці;
- 3) страховик — ФСС.

До застрахованих осіб належать громадяни, які працюють за трудовим договором та інші відповідно до чинного законодавства; особи, які добровільно вступили у відносини з обов'язкового соціального страхування на випадок тимчасової непрацездатності та сплачують за себе страхові внески. Страхувальники — платники внесків, та суб'єкти, які призначають та виплачують допомогу. Страховик акумулює страхові внески та забезпечує фінансування виплати допомоги.

П'ята ознака — терміни виплати допомоги. Допомога при втраті працездатності внаслідок захворювання або травми виплачується застрахованій особі за весь період тимчасової непрацездатності до дня відновлення працездатності (встановлення інвалідності), за винятком випадків, зазначених у законодавстві. Шоста ознака — це джерела виплати: кошти роботодавця (страхувальника) та страхові внески.

Отже, допомога з тимчасової непрацездатності — це виплата, яку здійснює роботодавець (страхувальник) або ФСС із грошових коштів роботодавця (страхувальника) та страхових внесків застрахованій особі у разі

тимчасової втрати їм здатності до виконання своїх трудових функцій за фізіологічними чи соціальними ознаками.

Законодавство не містить визначення поняття непрацездатності — однієї з найчастіших причин соціальних ризиків. Так, відповідно до тлумачення непрацездатний — той, хто через старість, хворобу тощо утратив здатність працювати або й не мав її від народження; ті, хто втратив здатність працювати або й не мав її від народження [15]. При цьому відповідно до Порядку формування медичних висновків про тимчасову непрацездатність в Реєстрі медичних висновків в електронній системі охорони здоров'я, затвердженим наказом МОЗ від 01 червня 2021 року № 1066, до випадків тимчасової непрацездатності відносять:

- захворювання або травма загального характеру;
- догляд за хворою дитиною; хворим членом сім'ї; дитиною у разі хвороби особи, яка доглядає за дитиною;
- карантин;
- обсервація, самоізоляція під час дії карантину з метою запобігання поширенню гострої респіраторної хвороби COVID-19, спричиненої коронавірусом SARS-CoV-2;

вагітність та пологи, які мають тимчасовий зворотний характер під впливом лікування, реабілітації, інших заходів медичного характеру, та триває до відновлення працездатності або до закінчення причин, які унеможливають виконання роботи

Отже, поки не розроблено та не прийнято Кодекс соціального забезпечення, поняття "непрацездатність" залишиться виключно науковою категорією і навряд чи є можливість знайти належне їй місце в нормах права.

До випадків, що охоплюються Конвенція МОП № 102 (розділ II) [7] щодо тимчасової втрати працездатності відносять будь-який хворобливий стан, незалежно від його причини, а також вагітність, пологи та їх наслідки. Передбачено можливість виплати допомоги, яка покриє у разі хвороби вартість загальної лікарської допомоги, включаючи візити додому, стаціонарну та амбулаторну допомогу спеціалістів, забезпечення найнеобхіднішими медикаментами, госпіталізацію у разі потреби. У разі вагітності та пологів також вказується на необхідність допомоги до, під час та після пологів.

Цей вид забезпечення має на меті збереження, відновлення та поліпшення здоров'я осіб, що підлягають забезпеченню, а також їх працездатності та здатності самостійно задовольняти особисті потреби.

Конвенція МОП № 130 [8] встановлює ті самі випадки надання медичної допомоги та допомоги по хворобі, але розширює коло можливих отримувачів. До них можуть відноситися або всі, хто працює за наймом, включаючи учнів, або встановлені категорії економічно активного населення, що становлять загалом не менше 75% всього економічно активного населення. Передбачено можливість встановлення мінімальної тривалості стажу, визнаного необхідним задля унеможливлення зловживань, але у розумних межах.

На час захворювання, яке спричинило непрацездатність, передбачено виплату допомоги, метою якої є компенсація тимчасово втраченого заробітку. Відповідно до Конвенції № 102 розмір допомоги має становити

щонайменше 45% заробітку типового одержувача, а Конвенції № 130 цей розмір збільшено до 60% від суми заробітків. Загальна сума допомоги та будь-яких інших засобів має бути достатньою для підтримки здоров'я та належного матеріального становища сім'ї одержувача.

На міжнародному рівні значну увагу приділяють соціальному забезпеченню жінок, які працюють. Міжнародний пакт про економічні, соціальні та культурні права 1966 р. передбачає особливу охорону матерів протягом розумного періоду до і після пологів. Протягом цього періоду працюючим матерям повинна надаватися оплачувана відпустка або відпустка з достатньою допомогою із соціального забезпечення (ст. 10). Конвенція МОП № 183 [9], присвячена охороні материнства, у зміст права жінок на соціальне забезпечення включає право на отримання грошового забезпечення та медичної допомоги.

Грошова допомога встановлюється на такому рівні, щоб жінка могла утримувати себе та свою дитину в гідних з санітарно-гігієнічної точки зору умовах і мати належний рівень життя, і повинна становити не менше двох третин від попередніх заробітків або співставні суми. З метою забезпечення захисту становища жінок на ринку праці допомоги у зв'язку з відпусткою у зв'язку з вагітністю та пологами виплачуються з фондів обов'язкового соціального страхування або з громадських фондів або відповідно до порядку, визначеного національними законодавством та практикою.

Європейська соціальна хартія (переглянута 1996 р.) [4] до права працюючих жінок на охорону материнства відносить обов'язок надавати працюючим жінкам оплачувану відпустку до пологів та після пологів загальною тривалістю не менше чотирнадцяти тижнів або у вигляді оплачуваної відпустки, або шляхом виплати відповідної допомоги із соціального страхування або з державних фондів.

З метою забезпечення права на рівні можливості та на рівне звернення працюючих чоловіків та жінок з сімейними обов'язками, а також працівників із сімейними обов'язками, з одного боку, та решти працівників — з іншого, ст. 27 Європейської соціальної хартії рекомендує вжити заходів для того, щоб надавати працівникам із сімейними обов'язками можливість вступити на роботу та зберігати роботу, а також відновлювати роботу після перерви, викликаної сімейними обов'язками, включаючи заходи у сфері професійної орієнтації та професійної підготовки; враховувати їх потреби щодо умов праці та соціального забезпечення; розвивати державні або приватні соціальні служби, у тому числі дитячі садки та інші дитячі установи з денним перебуванням, або сприяти їхньому розвитку.

Слід зазначити й існуючу у законодавстві соціального забезпечення ситуацію множинності номінальних визначень, коли терміни носять універсальний характер, а формалізуються лише стосовно конкретного закону, тому й дуже умовним та ускладненим є їх поширення на інші нормативні правові акти. Прикладом може бути категорія страхового стажу як із причин розвитку ризику здоров'я. Дане поняття прийшло на зміну трудовому стажу, який сформувався та застосовувався в інших економічних, соціальних та політичних умовах. Враховую-

чи, що право на більшість видів соціального забезпечення нерозривно пов'язане з трудовою або іншою діяльністю, причому часто значної тривалості (що і викликає втрату здоров'я та працездатності і є однією з причин соціального ризику), питання формалізації стажу є актуальними.

Конвенцією Міжнародної організації праці № 102 "Про мінімальні норми соціального забезпечення" закріплено загальний термін "стаж". "Наповнення" стажу може здійснюватися за рахунок періодів сплати страхових внесків або певної тривалості здійснення роботи, або тривалості проживання в країні. Можливе також поєднання зазначених умов. Таким чином, міжнародний стандарт пов'язує стаж із переліком періодів, що включаються до нього, та обсягом цих періодів. Законом про основи обов'язкового соціального страхування страховий стаж визначено як сумарну тривалість часу сплати страхових внесків. Дану дефініцію слід визнати загальною стосовно інших, які у спеціальних законах, й у більшою мірою пов'язані з фінансуванням соціального забезпечення.

Значно відрізняється від наведеного визначення законодавче закріплення страхового стажу та з метою забезпечення допомоги з тимчасової непрацездатності, вагітності та пологів. Тут страховий стаж виступає не як юридичний факт, що визначає право на компенсацію соціального ризику, а як показник розміру компенсації. Спочатку до страхового стажу при визначенні розмірів допомоги з тимчасової непрацездатності, у зв'язку з вагітністю та пологами включалися періоди роботи застрахованої особи за трудовим договором, а також періоди іншої діяльності, протягом яких громадянин підлягав цьому виду обов'язкового соціального страхування.

В системі соціального забезпечення важливим аспектом пропонується визнати об'єктивний критерій принципової можливості компенсації названого ризику. Наприклад, компенсованим загалом є соціальний ризик тимчасової непрацездатності. На це вказує характеристика даного стану в нормах права як така, що має сприятливий клінічний та соціально-трудова прогноз, тобто соціальний, той, що минає і має зворотний характер. Відповідно до чинного законодавства, експертиза тимчасової непрацездатності проводиться з метою визначення здатності працівника здійснювати трудову діяльність, необхідності та строків тимчасового або постійного переведення працівника за станом здоров'я на іншу роботу, а також ухвалення рішення про направлення громадянина на медико-соціальну експертизу. Видача листка непрацездатності складала досить обмежений строк, а наразі видаються електронні лікарняні листи одразу при відвідуванні лікаря. Ризик компенсується наданням безкоштовної медичної допомоги у рамках програми відповідних державних гарантій, а втрачений заробіток — допомогою з тимчасової непрацездатності. При очевидному несприятливому клінічному та трудовому прогнозі, як правило, не пізніше чотирьох місяців з дати початку тимчасової непрацездатності пацієнт прямує на проходження медико-соціальної експертизи з метою оцінки обмеження життєдіяльності.

Тимчасова непрацездатність, що підтверджується формуванням одного або сукупністю декількох медич-

них висновків, пов'язаних між собою через посилання на запис в Реєстрі про попередній медичний висновок в межах однієї категорії медичних висновків, та триває безперервно від початку визначеного захворювання, травми або інших причин з можливим продовженням в одного або послідовно в декількох суб'єктів господарювання до завершення дії останнього медичного висновку або до початку нового медичного висновку з відміткою про початок нового випадку тимчасової непрацездатності в межах такої ж категорії, що формується з приводу нового захворювання, травми або інших причин, які не пов'язані та не є наслідками попереднього. Тимчасова непрацездатність обраховується в календарних днях [12].

У багатьох випадках держава встановлює межі компенсації ризику. Так, у рамках обов'язкового соціального страхування на випадок тимчасової непрацездатності та у зв'язку з материнством даний механізм вбудовано так, щоб у випадку, якщо особа здійснює трудову діяльність меншою за встановлену тимчасову тривалість, або заробіток перевищує певний рівень, або особа допускає порушення, то допомога не компенсує втрачений заробіток повністю.

На період, коли людина з встановлених причин не може виконувати свої обов'язки на роботі, за нею не тільки зберігається її посада, а й призначається допомога.

Предмет права соціального забезпечення становлять відносини, створені задля захисту від соціальних ризиків. Якщо, наприклад, громадянин втрачає працездатність в результаті професійного захворювання, попередити яке в системі управління професійними ризиками не вдалося (працівнику встановлена стійка втрата професійної працездатності), то саме через реалізацію права на соціальне забезпечення йому будуть встановлені необхідні надання (допомога з тимчасової непрацездатності, страхові виплати, медична допомога тощо), що дозволить відновити втрачене здоров'я, а також задовольняти життєво важливі потреби.

Слід зазначити, що з основними нині посилюється значення інших функцій права, серед яких можна назвати пізнавальну і виховну. Для права соціального забезпечення пізнавальна функція значуща тим, що, освоюючи норми цієї галузі права, людина більше дізнається про свої права та обов'язки у цій сфері. Держава, гарантуючи соціальні виплати особам, щодо яких реалізувався соціальний ризик, далеко не завжди забезпечує інформацією про права та обов'язки громадян у цій сфері. Майже всі соціальні виплати зазвичай носять заявний характер, без волевиявлення фізичної особи суб'єктивне право не може бути реалізовано.

Відсутність необхідних знань стосується всіх етапів правового регулювання соціального забезпечення. По-перше, громадяни не завжди орієнтуються у тому, які обставини вважатимуться реалізацією соціального ризику, що дозволяє звертатися за соціальним забезпеченням. По-друге, громадяни слабо орієнтуються у способах захисту від соціальних ризиків: не знають, які подання можуть бути надані в тому чи іншому випадку, як можна реалізувати своє право у цій сфері.

Проявом виховної функції у праві соціального забезпечення вважатимуться закріплення у законодавстві

певних правових наслідків, які у ступеня захисту від соціального ризику, якщо громадянин не докладає необхідних зусиль з його недопущення чи своїми діями не сприяє його подолання. З цих позицій логічним є закріплення правила про те, що підставою для зниження розміру допомоги з тимчасової непрацездатності є порушення громадянином без поважних причин у період тимчасової непрацездатності режиму, запропонованого лікарем. Відповідно до статті 10 Основи законодавства України про охорону здоров'я громадяни зобов'язані піклуватися про збереження свого здоров'я, а отже й дотримуватися режиму лікування, у тому числі визначений на період їх тимчасової непрацездатності.

Україна ще не модернізувала своє законодавство про працю та соціальне забезпечення, а працівники здійснюють свою трудову діяльність в умовах військового стану. Тому можна виокремити проблеми, пов'язані із роботою у довоєнному стані у контексті тимчасової втрати працездатності та ті, що пов'язані із агресією росії проти України. Зокрема йдеться про таке:

1) в сучасному світі люди не хочуть працювати, але хочуть отримувати заробітну плату, або допомогу з тимчасової непрацездатності. Тому вони роблять такі дії, як навмисне завдають шкоди своєму здоров'ю з метою ухилення від роботи або інших обов'язків, або симулюють захворювання;

2) у деяких працівників непрацездатність виникає через вживання алкоголю, наркотиків, або настає внаслідок дій, вчинених у такому стані;

3) непрацездатність працівника настала внаслідок вчинення ним кримінальних дій;

4) більшість працівників йде на лікарняний, при цьому порушуючи режим, запропонований лікарем без поважних причин (не з'явився до лікаря у зазначений термін без поважної причини; не з'явився до медико-соціальної експертної комісії);

5) з тимчасової непрацездатності роботодавець, виплачувати працівникові допомогу з тимчасової непрацездатності у вигляді і умовах, встановлених вітчизняним законодавством на національному рівні, навіть якщо працівник, здійснив прогул перед настанням тимчасової непрацездатності;

6) на початку листопада 2021 року освітан і окремих держслужбовців, соціальних працівників і робітників стратегічних підприємств було встановлено обов'язковість вакцинації від COVID-19, для тих, хто не вакцинувався, лист непрацездатності не передбачений. На нашу думку, це порушення конституційних прав людини й це потребувало приведення у відповідність до чинного законодавства.

Вирішення поставлених проблем:

1) У цих випадках виплачена допомога з тимчасової непрацездатності працівнику стягується з нього у судовому порядку. Якщо працівник буде, завдає шкоди своєму здоров'ю з метою ухилення від роботи або інших обов'язків, або симулювати захворювання повторно, то з кожним наступним разом, він позбавлятиметься % від своєї допомоги з тимчасової непрацездатності, доки відсоток допомоги не наблизиться до мінімального (50%).

2) Іноді стан алкогольного сп'яніння стає однією з причин нещасного випадку на виробництві, внаслідок

якого працівник отримує каліцтво або інше ушкодження здоров'я під час виконання ним обов'язків за трудовим договором. Дані нормативні акти роз'яснюють, що пошкодження здоров'я, єдиною причиною якого за висновком закладу охорони здоров'я, стало алкогольне або наркотичне сп'яніння (отруєння) працівника, не пов'язане з порушенням технологічного процесу, підлягає розслідуванню та кваліфікується як нещасний випадок, не пов'язаний з виробництвом, з оформленням про нещасний випадок на виробництві довільної форми. Виплата допомоги з тимчасової непрацездатності у такому разі не провадиться.

3) У цьому випадку працівник зовсім позбавляється допомоги з тимчасової непрацездатності. Окрім осіб, засуджених до виправних робіт, яким допомога видається на загальних підставах. При цьому особи, які відбувають це покарання за місцем колишньої роботи, отримують допомогу з тимчасової непрацездатності у розмірах, що визначаються за стажем до початку відбування цього покарання. І обчислюються із заробітку за витрачанням утримань, призначених рішенням суду.

4) Якщо працівник порушив запропонований режим лікування або не з'явився до лікаря на огляд, то ним може бути відзначено: "недотримання запропонованого режиму", "невчасна явка на прийом до лікаря", "вихід на роботу без виписки", "самовільний догляд зі стаціонару". За наявності такої позначки на лікарняному працівник має дати письмове пояснення про причину порушення режиму лікування. Допомогу у такому разі потрібно знижувати за повний календарний місяць з дня, коли було допущено порушення, та до закінчення хвороби. Тобто, допомога знижується не за весь термін непрацездатності.

5) Дію наказу від 04.10.2021 № 2153 "Про затвердження Переліку професій, виробництв та організацій, працівники яких підлягають обов'язковим профілактичним щепленням" [13] зупинено до завершення воєнного стану в Україні згідно з Наказом Міністерства охорони здоров'я № 380 від 25.02.2022.

Щодо проблем, пов'язаних із запровадженням військового стану можна виділити:

1) Не всі пацієнти уклали декларації з лікарями та незареєстровані в НСЗУ. Також вимушено евакуювалися за кордон багато медичних працівників. Тому виникло дуже багато питань при створенні лікарняних листків.

2) При початку війни не працювали необхідні для нарахування реєстри, зокрема Пенсійного фонду України, що унеможливило відповідні нарахування.

3) Через бойові дії, ускладнену логістику і технічні обмеження, створення електронних лікарняних або видача паперових листків непрацездатності можуть бути ускладнені.

4) Листи непрацездатності працівникам, з якими через війну призупинили трудовий договір, має профінансувати росія. Однак конкретного механізму досі не сформовано.

ВИСНОВКИ

В умовах ринкової економіки великої значущості набуває захищеність громадян у галузі обов'язкового соціального страхування на випадок тимчасової непрацездатності. Має бути сформований дійсний механізм

захисту інтересів працюючого населення у разі тимчасової непрацездатності. Чіткі теоретичні опрацювання фізичною особою, у період його тимчасової непрацездатності або в період перебування його у відпустці). Основні елементи цього механізму повинні допомогти законодавцю у вдосконаленні законодавства у сфері соціального забезпечення, створенні науковообґрунтованих норм про обов'язкове соціальне страхування на випадок тимчасової непрацездатності, які суттєво полегшать правозастосовну діяльність, сприятимуть стабільності та справедливості у регулюванні забезпечення тимчасової непрацездатності, відповідатимуть потребам сучасного суспільства. та створювати необхідні умови для реалізації законних прав та інтересів зайнятого в економіці населення.

Література:

1. Боднарук М.І., Орловський О.Я. Право людини на соціальний захист: сучасні підходи до розуміння Юридичний науковий електронний журнал. 2021. 8 <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2021-8/30>
2. Гнатенко К. В. Принципи соціального забезпечення — основа галузі права соціального забезпечення Прикарпатський юридичний вісник. 2020. 2(31) [https://doi.org/10.32837/ruuv.v0i2\(31\).564](https://doi.org/10.32837/ruuv.v0i2(31).564)
3. Гнатенко К.В. До питання гарантування й охорони прав та законних інтересів громадян на соціальний захист Науковий вісник публічного та приватного права 2020. 2. 93-98.
4. Європейська соціальна хартія https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_062#Text
5. Закон України від 28.12.2014 № № 77-VIII "Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування" <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/77-19#Text>
6. Коментар до Конституції України. — К., Інститут законодавства ВРУ, 1996.
7. Конвенція МОП 102. Конвенція про мінімальні норми соціального забезпечення https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/993_011#Text
8. Конвенція МОП № 130 Конвенція про медичну допомогу та допомоги у випадку хвороби https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/993_184#Text
9. Конвенція МОП № 183 Конвенція про перегляд Конвенції (переглянутої) 1952 року про охорону материнства № 183 https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/993_294#Text
10. Міжнародний пакт про громадянські і політичні права // Міжнародні договори України. — К., 1992.
11. Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_042#Text
12. Наказ Міністерства охорони здоров'я України від 01.06.2021 № 1066 "Деякі питання формування медичних висновків про тимчасову непрацездатність та проведення їхньої перевірки" <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0728-21#Text>
13. Наказ Міністерства охорони здоров'я України від 04.10.2021 № 2153 "Про затвердження Переліку професій, виробництв та організацій, працівники яких підлягають обов'язковим профілактичним щепленням" <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1306-21#Text>

14. Раневич О. Право на соціальне забезпечення у разі втрати працездатності: теоретичні та практичні аспекти Вісник Львівського університету. Серія юридична. 2018. Випуск 66. С. 170—178.

15. Словник української мови. Академічний тлумачний словник (1970—1980) <http://sum.in.ua/s/nepracezdatnyj>

16. Чорна М. Сутність права громадян на соціальний захист Підприємництво, господарство та право, 2019. 4. 151—156.

References:

1. Bodnaruk, M.I. and Orlovs'kyj, O.Ya. (2021), "The human's right to social protection: modern approaches to its understanding", Yurydychnyj naukovyj elektronnyj zhurnal, vol. 8. doi.org/10.32782/2524-0374/2021-8/30

2. Hnatenko, K.V. (2020), "Principles of social security — the basis of the field of social security law", Prykarpats'kyj iurydychnyj visnyk, vol. 2(31). doi.org/10.32837/pyuv.v0i2(31).564

3. Hnatenko, K.V. (2020), "To the issue of guaranteeing and protecting the rights and legitimate interests of citizens for social protection", Naukovyj visnyk publicnoho ta pryvatnoho prava, vol. 2, pp. 93—98.

4. Council of Europe (1996), "European Social Charter", available at: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_062#Text (Accessed 30 Aug 2022).

5. Verkhovna Rada of Ukraine (2014), The Law of Ukraine "About mandatory state social insurance", available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/77-19#Text> (Accessed 30 Aug 2022).

6. Instytut zakonodavstva VRU (1996), Komentar do Konstytutsii Ukrainy [Commentary on the Constitution of Ukraine], Instytut zakonodavstva VRU, Kyiv, Ukraine.

7. International Labour Organization (1952), "ILO Convention 102. Convention on Minimum Standards of Social Security", available at: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/993_011#Text (Accessed 30 Aug 2022).

8. International Labour Organization (1969), "ILO Convention No. 130 Convention on Medical Care and Assistance in Case of Illness", available at: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/993_184#Text (Accessed 30 Aug 2022).

9. International Labour Organization (1952), "ILO Convention No. 183 Convention Revision of the 1952 (Revised) Maternity Protection Convention No. 183", available at: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/993_294#Text (Accessed 30 Aug 2022).

10. Ministry of Internal Affairs of Ukraine (1992), Mizhnarodnyj pakt pro hromadians'ki i politychni prava [International Covenant on Civil and Political Rights], Mizhnarodni dohovory Ukrainy, Kyiv, Ukraine.

11. Verkhovna Rada of Ukraine (1973), "International Covenant on Economic, Social and Cultural Rights", available at: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_042#Text (Accessed 30 Aug 2022).

12. Ministry of Healthcare of Ukraine (2021), Order "Some issues of forming medical conclusions about temporary incapacity for work and their verification", available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/0728-21#Text> (Accessed 30 Aug 2022).

13. Ministry of Healthcare of Ukraine (2021), "On approval of the List of professions, industries and organizations whose employees are subject to mandatory preventive vaccinations", available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1306-21#Text> (Accessed 30 Aug 2022).

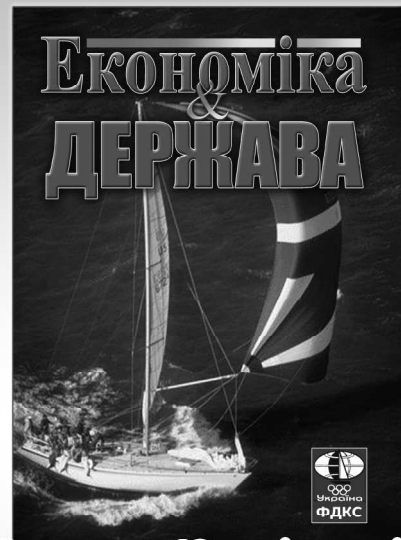
14. Ranevych, O. (2018), "The right to social security in case of loss of working capacity: theoretical and practical aspects", Visnyk L'vivskoho universytetu. Seriya iurydychna, vol. 66, pp. 170—178.

15. Dictionary of the Ukrainian language. Academic explanatory dictionary (1970-1980), available at: <http://sum.in.ua/s/nepracezdatnyj> (Accessed 30 Aug 2022).

16. Chorna, M. (2019), "Validity of citizens' right to social protection", Pidpriemnytstvo, gospodarstvo ta pravo, vol. 4, pp. 151—156.

Стаття надійшла до редакції 23.08.2022 р.

**Науково-практичний журнал
«ЕКОНОМІКА ТА ДЕРЖАВА»**

Передплатний індекс: 01751

Виходить 12 разів на рік

**наукове фахове видання України
З ПИТАНЬ ЕКОНОМІКИ**

(Категорія «Б»)

Наказ Міністерства освіти і науки України від 28.12.2019 №1643

Спеціальності — **051, 071, 072, 073, 075, 076, 292.**

www.economy.in.ua

e-mail: economy_2008@ukr.net

тел.: (044) 223-26-28

(044) 458-10-73

І. Р. Масло,

*здобувач магістратури кафедри управління охороною здоров'я та публічного адміністрування,
Національний університет охорони здоров'я України імені П.Л. Шупика*

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-1380-5292>

В. П. Писаренко,

*д. держ. упр., професор кафедри управління охороною здоров'я та публічного адміністрування,
Національний університет охорони здоров'я України імені П.Л. Шупика*

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-4789-5756>

DOI: 10.32702/2306-6814.2022.17.126

ОРГАНІЗАЦІЙНО-ПРАВОВІ ЗАСАДИ ДЕРЖАВНОГО РЕГУЛЮВАННЯ ЕКОЛОГІЧНОЮ СФЕРОЮ

I. Maslo,

Master's degree of the Department of Health Management and Public Administration,
National University of Security Health of Ukraine named after P. L. Shupyk

V. Pisarenko,

Doctor of Sciences in Public Administration, Professor of the Department of Health Management
and Public Administration, National University of Security Health of Ukraine named after P. L. Shupyk

ORGANIZATIONAL AND LEGAL PRINCIPLES OF STATE REGULATION OF THE ENVIRONMENTAL SPHERE

В статті обґрунтовано основні організаційно правові засади державного регулювання екологічною сферою в Україні. Визначено основні напрямки державної політики у цій сфері. У дослідженні зазначено, що основною ціллю екологічної політики України є покращення якості життя за умови оптимального використання та відтворення природних ресурсів. Екологічна політика викликана узгодити соціальні та екологічні завдання суспільства як основу вирішення проблеми глобальної екологічної кризи. Проаналізовано позитивні риси та недоліки наявних законодавчих актів у регулюванні екологічною сферою.

При формуванні основ державної екологічної політики в частині правового забезпечення екологічної безпеки доцільно враховувати що чинне екологічне законодавство України в якості юридичних критеріїв безпечного навколишнього природного середовища передбачає спеціальні нормативи екологічної безпеки: гранично допустимі концентрації забруднених речовин у природному середовищі; гранично допустимі рівні акустичного, електромагнітного, радіаційного та іншого шкідливого впливу на це середовище; гранично допустимий захист забруднюючих речовин у продуктах харчування.

Поєднання державної екологічної політики з державною політикою регіоналізації знаходить свій безпосередній прояв у регіональній екологічній політиці. Виступаючи як складова державної політики, регіоналізація в її еколого-політичній площині покликана створити ефективно діючу систему влади та управління на місцях, здійснити фінансово-економічне, організаційне, нормативно-правове забезпечення регіонів на основі поєднання загальнодержавних та регіональних екологічних інтересів.

Непріоритетним є для держави питання охорони довкілля та раціонального природокористування, часто ігнорується з боку держави невиконання екологічних програм на всіх рівнях та погіршення екологічної ситуації, тому невідкладним має бути встановлення суворої відповідальності за порушення екологічного законодавства посадовими особами органів влади, яка призводить до масових порушень екологічних прав людини.

The article substantiates the main organizational and legal principles of state regulation of the environmental sphere in Ukraine. The main directions of state policy in this area have been determined. The study states that the main goal of Ukraine's environmental policy is to improve the quality of life under the condition of optimal use and reproduction of natural resources. Environmental policy is called to reconcile the social and environmental tasks of society as a basis for solving the problem of the global environmental crisis. The positive features and shortcomings of the existing legislative acts in the regulation of the environmental sphere are analyzed.

When forming the foundations of the state environmental policy in terms of legal protection of environmental safety, it is advisable to take into account that the current environmental legislation of Ukraine, as legal criteria for a safe natural environment, provides for special standards of environmental safety: maximum permissible concentrations of polluted substances in the natural environment; maximum permissible levels of acoustic, electromagnetic, radiation and other harmful effects on this environment; maximum permissible protection of pollutants in food products.

The combination of the state environmental policy with the state policy of regionalization finds its direct manifestation in the regional environmental policy. Acting as a component of state policy, regionalization in its ecological and political plane is designed to create an effectively functioning system of local government and management, to implement financial, economic, organizational, regulatory and legal support for regions based on a combination of national and regional environmental interests.

The issue of environmental protection and rational use of nature is not a priority for the state, the non-implementation of environmental programs at all levels and the deterioration of the environmental situation are often ignored by the state, therefore it is urgent to establish strict liability for violations of environmental legislation by government officials, which leads to massive violations of environmental rights a person.

*Ключові слова: організаційно-правові засади, екологічна сфера, державне регулювання.
Key words: organizational and legal principles, ecological sphere, state regulation.*

АКТУАЛЬНІСТЬ ДОСЛІДЖЕННЯ

Світове співтовариство з кожним роком виявляє все більшу зацікавленість в охороні довкілля, забезпеченні сталого розвитку країн і регіонів, захисті інтересів майбутніх поколінь.

В сучасних умовах суспільного розвитку серед пріоритетів національних інтересів України особливо виділяється забезпечення екологічно та техногенно безпечних умов життєдіяльності громадян і суспільства, збереження і відновлення навколишнього природного середовища. На сьогодні доведена пряма залежність між забрудненням довкілля і суттєвим погіршенням здоров'я населення, негативними змінами в його генофонді. В таких умовах актуальність і значимість права громадян на безпечне для життя і здоров'я навколишнє природне середовище набуває особливої гостроти. Охорона і відновлення довкілля, як загальної системи життєзабезпечення людини, перетворюється в першочергове завдання з точки зору перспектив економічного і соціального розвитку України.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Проблемам правового регулювання екологічної безпеки в Україні, зокрема права на безпечне навколишнє природне середовище, досліджували та продовжують досліджувати такі сучасні науковці: В.І. Андрейцев, Г.І. Балюк, А.Г. Бобкова, А.П. Гетьман, В.В. Костицький, С.М. Кравченко, М.В. Краснова, Н.Р. Малишева, В.Л. Мунтян, В.К. Попов, Р.Г. Розовський, П.М. Рабінович, Ю.М. Тодико, Ю.С. Шемшученко, М.В. Шульга та ін.

МЕТА ДОСЛІДЖЕННЯ

Мета дослідження — аналіз пріоритетних напрямків екологічної політики України, стратегічного напрямку механізму правового забезпечення проблем комплексного регулювання якості довкілля.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ

Так, на думку Д. Ветвицького, екологічну політику можна представити як систему цілей і дій органів без-

пеки держави й задоволення екологічних потреб населення. Причому, з урахуванням світового досвіду здійснення державної екологічної політики автор робить висновок, що державна екологічна політика — це комплекс засобів і заходів, спрямованих суспільством і державою на охорону та оздоровлення довкілля, ефектне поєднання природокористування та охорони природи та забезпечення нормальної життєдіяльності громадян, який має два виміри, зокрема, нормативний і регуляційний [3].

На думку дослідника Н. Малиша, екологічна політика — це сукупність засобів і заходів, пов'язаних із впливом суспільства на природу і спрямованих на забезпечення екологічно збалансованого розвитку й цивілізованості. Екологічну політику, з точки зору науковця, треба розуміти, як координуючу першооснову, яка формує і приводить у рух ресурси підприємства (організації), для досягнення цілей у сфері раціонального природокористування, охорони навколишнього середовища й забезпечення екологічної безпеки за допомогою політичних, економічних, юридичних, освітніх та інших заходів [6].

Дослідниця О. Мягченко вважає, що державна екологічна політика — це система заходів, пов'язаних із запобіганням негативним впливам суспільства на природу [7].

У нормативному аспекті екологічну політику розглядає вчена В. Глуха, зокрема, як сукупність міжнародних, державних і регіональних правових актів, інструкцій і стандартів, що доводять загальні юридичні вимоги до кожного конкретного об'єкта й забезпечують його зацікавленість у виконанні та втіленні в життя цих вимог. Тільки якщо всі ці складові відповідають одна одній за змістом і темпам розвитку, тобто складають єдину систему охорони навколишнього природного середовища, можна розраховувати на успіх [4, с. 11].

Суміжним із поняттям екологічної політики є поняття державного управління: в екологічній сфері, природокористування, природних ресурсів, охорони довкілля. Серед науковців поширеними також є поняття "екологічний менеджмент", "еколого-економічне управління", "управління природоохоронною діяльністю" та інші.

За визначенням Л. Мельника та М. Шапочки, державне управління природокористуванням — це діяльність держави, спрямована на організацію раціонального використання та відтворення природних ресурсів, охорону навколишнього середовища, а також забезпечення законності в еколого-економічних відносинах [9].

Науковець О. Лазор вказує, що управління в галузі екології та природних ресурсів означає вплив суспільства на довкілля, зокрема на його охорону, раціональне використання та відтворення, а управління, як процес у сфері екології та природних ресурсів, означає правомірність відповідних інституцій - державних, самоврядних та громадських — здійснювати ті чи інші функції, а саме: законодавчі, організаційно-розпорядчі, координаційні, представницькі, контрольні тощо [5].

В основу формування державної екологічної політики закладено територіальний принцип, який зумовлений як біологічним та ландшафтним різноманіттям, так і непропорційним рівнем урбанізації, промислового на-

вантаження та техногенними особливостями територій. Цей принцип покликаний забезпечити врахування та поєднання національних та місцевих інтересів у сфері охорони навколишнього природного середовища, але на практиці, на жаль, цього не відбувається. Так практично кожна область чи регіон (територія декількох областей) України має екологічні проблеми, які не розв'язуються роками та досягають масштабів екологічної катастрофи. Наприклад, спільною для всіх областей України є проблема поводження з відходами, розв'язання якої належить до компетенції місцевих органів державної влади та органів місцевого самоврядування. Не менш серйозною є проблема незаконної вирубки лісів, яка є актуальною для західних областей України.

Територіальний принцип, який закладено в побудову інституційної інфраструктури по реалізації природоохоронної політики, дозволяє виділити два рівні такої реалізації: державний та місцевий. На державному рівні екологічну політику здійснює Верховна Рада України шляхом визначення основних напрямів цієї політики, затвердження національної стратегії охорони навколишнього природного середовища; Кабінет Міністрів України через формування державної політики, нормативно-правове забезпечення, державний нагляд за її реалізацією та ін.; центральні органи виконавчої влади здійснюють державне управління у відповідних напрямках екологічної політики. Місцевий рівень проведення екологічної політики становлять органи місцевого самоврядування, місцеві органи виконавчої влади та територіальні органи центральних органів влади.

Так в "Основних напрямках державної політики України у галузі охорони довкілля, використання природних ресурсів та забезпечення екологічної безпеки", затвердженої постановою Верховної Ради України від 5 березня 1998 р., вказано три рівні управління для реалізації державної екологічної політики: національний, регіональний та місцевий. Причому встановлено, що до функцій регіонального рівня управління належить вирішення таких питань: регулювання використання природних ресурсів місцевого значення; визначення нормативів забруднення природного середовища (встановлення нормативів ГДВ, ГДС та розміщення відходів); впровадження економічного механізму природокористування; проведення моніторингу та обліку об'єктів природокористування і забруднення довкілля; проведення державної екологічної експертизи; здійснення державного контролю за дотриманням природоохоронного законодавства; розроблення програм впровадження природоохоронних заходів, визначення та реалізація інвестиційної політики; інформування населення та заінтересованих підприємств, установ і організацій з екологічних питань. До функцій місцевого рівня управління належить вирішення таких питань: проведення локального та об'єктного моніторингу; здійснення державного контролю за дотриманням природоохоронного законодавства; організація розробки місцевих екологічних програм та проектів [10].

При формуванні основ державної екологічної політики в частині правового забезпечення екологічної безпеки доцільно враховувати що чинне екологічне законодавство України в якості юридичних критеріїв безпечного навколишнього природного середовища перед-

бачає спеціальні нормативи екологічної безпеки: гранично допустимі концентрації забруднених речовин у природному середовищі; гранично допустимі рівні акустичного, електромагнітного, радіаційного та іншого шкідливого впливу на це середовище; гранично допустимий захист забруднюючих речовин у продуктах харчування.

Очевидно, що два перших нормативи характеризують якісний рівень зовнішньої екологічної безпеки людини, а останній вказує на його внутрішню безпеку. Зрозуміло, що наведена законодавча модель веде до дещо розширеного розуміння безпечного навколишнього середовища, в межах якого й повинна забезпечуватися екологічна безпека [14].

Основною ціллю екологічної політики України є покращення якості життя за умови оптимального використання та відтворення природних ресурсів. Екологічна політика викликана узгодити соціальні та екологічні завдання суспільства як основу вирішення проблеми глобальної екологічної кризи.

Основні принципи екологічної політики України викладені у ст. 3 Закону України "Про охорону навколишнього природного середовища". На основі узагальнення вітчизняного та зарубіжного досвіду формування механізмів вирішення соціальних і екологічних проблем виокремленні основоположні принципи екологічної політики України у перехідний період: пріоритет екології над економікою, поступовий та поетапний перехід до нових механізмів державного управління у сфері реалізації екологічної політики; відповідність механізму державного управління у сфері реалізації екологічної політики фактичному стану розвитку суспільства; узагальнення позитивного вітчизняного та зарубіжного досвіду з метою вирішення екологічних проблем; участь держави у фінансуванні екологічних проблем; забезпечення сталого і невиснажливого природокористування; неперервне екологічне виховання, екологічна освіта й отримання екологічної інформації [13].

З огляду на екологічну ситуацію, що склалася, та важливість суспільних еколого-значущих відносин, роль збалансування та урівноваження екологічних та пов'язаних з ними інтересів бере на себе держава, яка, здійснюючи екологічну функцію, формує та реалізовує державну екологічну політику. Політика та екологія пов'язуються шляхом застосування політичних механізмів, заходів державного примусу для впорядкування еколого-значущих суспільних відносин, узгодження екологічних інтересів. Внаслідок цього еколого-значущі суспільні відносини набувають політичного змісту, а політична діяльність набуває екологічного значення. Здійснена державою екологічна політика є складовою державної політики. Вони співвідносяться як частина та ціле, як окреме і загальне [12].

Як частина державної політики державна екологічна політика теж характеризується регіоналізацією. Поєднання державної екологічної політики з державною політикою регіоналізації знаходить свій безпосередній прояв у регіональній екологічній політиці. Виступаючи як складова державної політики, регіоналізація в її еколого-політичній площині покликана створити ефективно діючу систему влади та управління на місцях, здійснити фінансово-економічне, організацій-

не, нормативно-правове забезпечення регіонів на основі поєднання загальнодержавних та регіональних екологічних інтересів.

Таким чином, державна екологічна політика регіоналізації має створити умови для здійснення регіонами правового забезпечення регіональної екологічної політики, спрямованої на досягнення екологічної безпеки. З цього логічно випливає, що правове забезпечення регіональної екологічної політики є відображенням регіоналізації як загального напрямку державної політики та органічною складовою державної екологічної політики, важливим механізмом її реалізації [12].

Чинне українське законодавство наділяє місцеві та регіональні органи державної влади, а також органи місцевого самоврядування вкрай важливими функціями та повноваженнями у сфері охорони природи. Досить згадати ст. 13 Конституції України, згідно з якою "земля її надра та атмосферне повітря, водні та інші природні ресурси, які знаходяться в межах території України ... є об'єктами права власності українського народу. Від імені українського народу права власника здійснюють органи державної влади та органи місцевого самоврядування в межах визначених цією Конституцією".

Найбільші можливості для функціонування системи регіональної екологічної політики, згідно з чинним законодавством, мають місцеві ради.

Відповідно до статті 26 Закону України "Про місцеве самоврядування", до виключних повноважень ради належить, зокрема: затвердження програм соціально-економічного та культурного розвитку відповідних адміністративно-територіальних одиниць, цільових програм з інших питань місцевого самоврядування, в тому числі екологічних; вирішення питань регулювання земельних відносин; встановлення розмірів плати за користування природними ресурсами, що є у власності відповідних територіальних громад; вирішення відповідно до закону питань про надання дозволу на спеціальне використання природних ресурсів місцевого значення, а також про скасування такого дозволу; прийняття рішень про організацію територій і об'єктів природно-заповідного фонду місцевого значення та інших територій, що підлягають особливій охороні; внесення пропозицій до відповідних державних органів щодо оголошення природних та інших об'єктів, які мають екологічну, історичну, культурну цінність і охороняються законом [11].

Сучасна екологічна політика як на національному, так і на регіональному рівні, розробляється та впроваджується в напружених політичних умовах, до яких різноманітні політичні цілі та інтереси відомств часто призводять до конфліктів між окремими суб'єктами суспільства. Трапляються ситуації, коли надзвичайно важко знайти політичний консенсус між екологічними органами та природокористувачами, інтереси яких часто лобіюються відповідними відомствами та місцевими владними і неурядовими структурами. Зокрема, це стосується питань використання природних ресурсів суспільного користування, розподілу економічних вимог та витрат, відповідальності за майбутні екологічні наслідки тієї чи іншої діяльності (або бездіяльності) тощо.

ВИСНОВКИ

Отже, реалізація державної екологічної політики в Україні здійснюється одночасно трьома системами: системою місцевих рад та їх виконавчих органів, системою місцевих державних адміністрацій та системою територіальних органів виконавчої влади у сфері екологічного управління. Суб'єкти цих систем взаємодіють між собою на засадах координації й субординації та наділені широкими повноваженнями у сфері екологічного управління в межах територій їх розташування. Значні проблеми в даній сфері і їх причини полягають у відсутності у влади (законодавчої та виконавчої, її посадових осіб) усвідомлення масштабів і наслідків екологічної ситуації в Україні, відсутності стратегії, мети та результатів екологічної політики. Непріоритетним є для держави питання охорони довкілля та раціонального природокористування, часто ігнорується з боку держави невиконання екологічних програм на всіх рівнях та погіршення екологічної ситуації, тому невідкладним має бути встановлення суворої відповідальності за порушення екологічного законодавства посадовими особами органів влади, яка призводить до масових порушень екологічних прав людини.

Література:

1. Андрієнко М.В., Шако В. С. Сутність державної екологічної політики на загально-державному та регіональних рівнях. Державне управління: удосконалення та розвиток. 2016. № 9. С. 1—7.
2. Ашикова Е. І. Механізми реалізації державної екологічної політики на регіональному рівні: дис.... канд. наук з держ. упр. Івано-Франківськ, 2014. 220 с.
3. Ветвицький Д. О. Розвиток державної екологічної політики України в умовах глобалізації: автореф. дис.... канд. наук з держ. упр. К., 2010. 20 с.
4. Глуха В. В. Теоретичні засади розвитку державної екологічної політики України. Державне управління, 2016. № 1 (53). С. 11—15.
5. Лазор О. Я. Державне управління у сфері реалізації екологічної політики: організаційно-правові засади: монографія. Львів: Ліга-Прес, 2003. 542 с.
6. Малиш Н. А. Ефективні механізми формування державної екологічної політики: монографія. К.: К.І.С., 2011. 348 с.
7. Мягченко О. П. Основи екології: підручник. Київ. Центр учбової літератури. 2010 р. 312 с.
8. На межі катастрофи. П'ять найбільших екологічних проблем України. Українська Правда. 2019. Режим доступу: <https://www.pravda.com.ua/articles/2019/10/22/7229683/>
9. Основи екології: підручник для студ. вищ. навч. закл. / за заг.ред. д-ра екон. наук, проф. Л. Г. Мельника та канд. екон. наук, проф. М.К. Шапочки. Суми: Університетська книга, 2007. 759 с.
10. Основні напрями державної політики України у галузі охорони довкілля, використання природних ресурсів та забезпечення екологічної безпеки: Постанова Верховної Ради України від 05.03.1998 р. № 188/98-ВР. Відомості Верховної Ради України. 1998. № 38. Ст. 248.
11. Рябець К. А. Адміністративно-правове регулювання екологічної діяльності: автореф. дис. на здобут-

тя наук. ступеня канд. юрид. наук: Ін-т законодавства ВР України. К., 2007. 18 с.

12. Черданцев А.Ф. Теория государства и права. М.: Юрайт., 1999. С. 432.
13. Черкашина М.К. Юридичні гарантії права природокористування. (За ред. проф. А.П. Гетьмана). Харків: Вид. "Фінн", 2010. С. 36.
14. Юридична енциклопедія в 6 том., Ю.С. Шемшученко (голова редкол.) та ін., К.: Укр. Енцикл., 1998. Т. 1: А-Г. С. 672.

References:

1. Andriienko, M.V. and Shako, V.S. (2016), "The essence of state environmental policy at the national and regional levels", *Derzhavne upravlinnia: udoskonalennia ta rozvytok*, vol. 9.
2. Ashykova, E.I. (2014), "Mechanisms of implementation of the state environmental policy at the regional level", *Abstract of Ph.D. dissertation, Public Administration, Ivano-Frankivsk, Ukraine.*
3. Vetytskyi, D.O. (2010), "Development of the state environmental policy of Ukraine in the conditions of globalization", *Abstract of Ph.D. dissertation, Public Administration, Kyiv, Ukraine.*
4. Hlukha, V.V. (2016), "Theoretical foundations of the development of the state environmental policy of Ukraine", *Derzhavne upravlinnia*, vol. 1 (53), pp. 11—15.
5. Lazor, O.Ya. (2003), *Derzhavne upravlinnia u sferi realizatsii ekolohichnoi polityky: orhanizatsiino-pravovi zasady [State administration in the field of environmental policy implementation: organizational and legal foundations]*, Liha-Pres, Lviv, Ukraine.
6. Malysh, N.A. (2011), *Efektivni mekhanizmy formuvannia derzhavnoi ekolohichnoi polityky [Effective mechanisms for the formation of state environmental policy]*, K.I.S., Kyiv, Ukraine.
7. Miahchenko, O.P (2010), *Osnovy ekolohii [Basics of ecology]*, Tsentri uchbovoi literatury, Kyiv, Ukraine.
8. *Ukrainska Pravda* (2019), "On the brink of disaster. The five biggest environmental problems of Ukraine", available at: <https://www.pravda.com.ua/articles/2019/10/22/7229683/> (Accessed 30 Aug 2022).
9. Melnyk, L.H. (2007), *Osnovy ekolohii [Basics of ecology]*, Universytetska knyha, Sumy, Ukraine.
10. Verkhovna Rada of Ukraine (1998), Resolution "The main directions of the state policy of Ukraine in the field of environmental protection, use of natural resources and ensuring environmental safety", *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy*, vol. 38.
11. Riabets, K.A. (2007), "Administrative and legal regulation of environmental activities", *Abstract of Ph.D. dissertation, Law, In-t zakonodavstva VR Ukrainy, Kyiv, Ukraine.*
12. Cherdantsev, A.F. (1999), *Teoriya hosudarstva y prava [Theory of state and law]*, Yurait., Moscow, Russia.
13. Cherkashchyna, M.K. (2010), *Yurydychni harantii prava pryrodokorystuvannia [Legal guarantees of the right to use nature]*, Finn, Kharkiv, Ukraine.
14. Shemshuchenko, Yu.S. (1998), *Yurydychna entsyklopediia [Legal encyclopedia]*, Ukr. Entsykl., Kyiv, Ukraine.

Стаття надійшла до редакції 31.08.2022 р.

*Р. І. Мазовецький,
аспірант, Навчально-науково-виробничий центр
Національного університету цивільного захисту України, м. Харків
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-5810-9832>*

DOI: 10.32702/2306-6814.2022.17.131

ПОНЯТТЯ ТА СУТНІСТЬ СОЦІАЛЬНОГО ЗАХИСТУ, ЇЇ ОСОБЛИВОСТІ В УМОВАХ ПРОФЕСІЙНОЇ АРМІЇ

R. Mazovetskyi,
Postgraduate student, Training Research and Production Center
of the National University of Civil Protection of Ukraine, Kharkiv

THE CONCEPT AND ESSENCE OF SOCIAL PROTECTION, ITS CHARACTERISTICS IN THE CONDITIONS OF THE PROFESSIONAL ARMY

У статті розглядаються основні поняття та сутність соціального захисту, як в загальному розумінні так і для військовослужбовців професійної армії. Вивчено основні проблеми в питаннях впровадження реформ для покращення соціального захисту військовослужбовців на сучасному етапі. Аналізуються фактичні напрацювання у визначенні поняття соціального захисту в умовах професійної армії в умовах несприятливого економічного стану та постійної військової небезпеки в державі. Запропоновано заходи щодо зниження та запобігання негативного впливу соціальних ризиків для військовослужбовців, які через особливості своєї службової діяльності не мають іншого джерела отримання гідних умов для існування. Показано місце і роль різних суб'єктів соціальної відповідальності у військовому середовищі в системі соціального захисту військовослужбовців.

Розглянуто проблему визначення основних цілей та завдань соціального захисту військовослужбовців в Україні, виявлено проблеми реформування Збройних Сил, на цій основі розроблено пропозиції щодо підвищення ефективності соціального забезпечення військовослужбовців. Проаналізовані основні засади належного соціального забезпечення військовослужбовців Збройних Сил України, види соціального забезпечення військовослужбовців тощо, ефективність впровадження системи соціального забезпечення на сучасному етапі розвитку економіки України в сфері національної безпеки та оборони.

У результаті проведеного дослідження визначено поняття соціального захисту та його особливостей в умовах професійної армії для військовослужбовців Збройних Сил України.

The article examines the main concepts and essence of social protection, both in the general sense and for servicemen of the professional army. The main problems in the implementation of reforms to improve the social protection of military personnel at the current stage have been studied. The actual developments in defining the concept of social protection in the conditions of a professional army in the conditions of an unfavorable economic situation and constant military danger in the state are analyzed. Measures are proposed to reduce and prevent the negative impact of social risks for military personnel who, due to the specifics of their official activities, have no other source of obtaining decent living conditions. The place and role of various subjects of social responsibility in the military environment in the system of social protection of servicemen are shown.

The problem of defining the main goals and tasks of social protection of servicemen in Ukraine was considered, the problems of reforming the Armed Forces were identified, and on this basis proposals were developed to increase the effectiveness of social security of servicemen.

It has been determined that the conceptual principles of social protection of servicemen become the basis before carrying out reforms of the Armed Forces, and specific strategic goals of social protection of servicemen must be established, which allows solving specific tasks of preserving the stability and development of the specified system in the conditions of comprehensive reform by ensuring the principles of the implementation of socio-economic relations in the system of providing social protection for military personnel.

The basic principles of proper social security for servicemen of the Armed Forces of Ukraine, types of social security for servicemen, etc., the effectiveness of the implementation of the social security system at the current stage of the development of Ukraine's economy in the field of national security and defense are analyzed.

As a result of the conducted research, the concept of social protection and its features in the conditions of the professional army for servicemen of the Armed Forces of Ukraine were determined.

Ключові слова: соціальний захист, державна політика соціального захисту, професійна армія, державні гарантії, соціальна відповідальність, Збройні Сили України.

Key words: social protection, state policy of social protection, professional army, state guarantees, social responsibility, Armed Forces of Ukraine.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Актуальною залишається проблема визначення основних цілей та завдань соціального захисту військовослужбовців в Україні, виявлення проблем реформування Збройних Сил та на цій основі розробка пропозицій щодо підвищення ефективності соціального забезпечення військовослужбовців. Тому на перший план висуваються такі завдання, як здійснення комплексу заходів щодо соціального захисту військовослужбовців, підвищення престижу військової служби, формування суспільної свідомості у дусі необхідності збройного захисту національних інтересів країни та мобілізації зусиль та можливостей держави, суспільства та громадян. Саме тому проблема укріплення Збройних Сил України за рахунок покращення соціального захисту військовослужбовців та їх сімей дуже актуальне питання на сучасному етапі.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Аналіз основних підходів до визначення поняття та сутності соціального захисту військовослужбовців Збройних Сил України в державі безпосередньо розглядаються із проблемою реалізованості на даному етапі реформування Збройних Сил України. Окремі питання вивчення поняття соціального захисту військовослужбовців знайшли висвітлення у працях авторів-правників Балабіна В.В., Сайнецького О. П., Матюріна І.В., Щербініна та ін.

МЕТА СТАТТІ

Метою статті є визначення основних понять та сутності соціального захисту військовослужбовців на сучасному етапі реформування Збройних Сил України.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ

З розвитком цивілізації, технічного прогресу та культури, розпадом сімейно-споріднених та общинних зв'язків держава все більш активно брала на себе функцію гаранта соціальної захищеності людини. Формування та розвиток ринкової економіки призвело до виділення соціального захисту населення у самостійний

вид діяльності, яка набула нового сенсу та значення насамперед як захист від несприятливих впливів ринкових відносин.

Однак не всі категорії населення мають однакові можливості для активної участі у будівництві нових відносин власності, а відповідно і використання нових джерел доходів. Тому держава має гарантувати деяким верствам населення за допомогою державно-правових норм певний рівень життя [3].

В силу різних обставин до таких груп належать: інваліди, пенсіонери (як непрацездатна частина населення), військовослужбовці (як частина державного апарату, на яку покладено певні обмеження у життєдіяльності, пов'язані з обов'язками цієї категорії громадян із збройного захисту держави), члени сімей військовослужбовців (на яких безпосередньо впливає становище глави сім'ї).

Військовослужбовці складають виняткову соціальну спільність громадян, на яких покладено особливі обов'язки, пов'язані з необхідністю беззаперечного виконання поставлених завдань у будь-яких умовах та з ризиком для життя. Їм вручено сучасну зброю, у тому числі засоби масової поразки, грамотний зміст та вміле застосування якої немислимо без їх високої духовності, професійної придатності та фізичного здоров'я. А сам людський чинник, визначає боєздатність армії, виконання Збройними силами та інші військами свого призначення із забезпечення військової безпеки та національних інтересів України, цілком залежить від становища військовослужбовців у суспільстві, від захищеності наданих їм прав і свобод людини і громадянина. [1]

Характер сучасної військової служби докорінно змінює місце та роль військовослужбовців, їх правовий статус, наповнює новим змістом їх права та обов'язки. Поза системою соціального захисту професіоналізація армії та перехід на службу за контрактом дуже проблематичні та практично неспроможні.

Проблема соціального захисту військовослужбовців, громадян, звільнених з військової служби, та членів їх сімей розробляється у прямій постановці з кінця 80-х років минулого століття і зараз перебуває на стадії активного обговорення та дослідження на теоре-

тичному та прикладному рівнях. Поряд з її теоретичним осмисленням йде бурхливий процес створення, апробації та розробки практичних заходів щодо фінансово-економічного забезпечення соціального захисту військовослужбовців та членів їхніх сімей. [4] Накопичений у цій галузі досвід знаходить своє відображення у різноманітних концепціях та державних програмах.

Роль соціального захисту у військовому будівництві, та забезпеченні військової безпеки та національних інтересів України, підкреслюють багато теоретичних, нормативно-правових, організаційно-штатних та інших проблем, без вирішення яких немислима оптимізація, підвищення якості та необхідної результативності системи соціального захисту військовослужбовців в умовах становлення професійної армії в Україні.

Перша проблема. Не розроблено теоретичних засад забезпечення соціальної захищеності військовослужбовців в умовах становлення професійної армії, проведення військової реформи. Не впорядковано термінологію, не подолано змішання багатьох понять та, зокрема, соціального захисту та соціального забезпечення, компенсацій та пільг. Не виявлено основних закономірностей системи та процесу, не сформульовано відповідних закономірностей принципів. Не обгрунтовані відмітні ознаки та функції предмета та об'єкта, суб'єкта, засобів та умов соціального захисту військовослужбовців. Не зроблено класифікацію загроз та посягань на права та свободи військовослужбовців та характеру їх порушень, не виділено серед них загрози зовнішні та внутрішні, об'єктивні та суб'єктивні, що не дозволяє аргументовано визначити цілі, напрями,

нерозробленість теоретичних основ соціального захисту військовослужбовців гальмує створення та вдосконалення необхідної для неї законодавчої, нормативно-правової бази.

Друга проблема. Законодавство, нормативно-правові акти не забезпечують необхідної соціальної захищеності військовослужбовців. Закон України Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей, який було прийнято ще в 1991 році та в який постійно вносились зміни, остання з яких була в квітні 2022 року, Загалом закон мало що додав у механізм захисту прав і свобод, компенсацій та пільг військовослужбовців від загроз зазіхання на них, відновлення порушених прав та гідності, безумовного відшкодування заподіяної порушеннями збитків, посилення всіх форм відповідальності за протиправні дії (або бездіяльності) щодо військовослужбовців. [2]

Не розкрито в Законі сенс і особливості стосовно військовослужбовців таких понять, як "пільги", "гарантії", "компенсації". Викликає здивування встановлена законодавцями однопорядковість і чи не їх однозначність. Це проявляється у формулюванні низки статей та пунктів Закону.

Пільги (переваги), гарантії (забезпечення), компенсації (відшкодування збитків) відображають далеко не споріднені реалії і тому їх неправомірно "стригти під один гребінець". За законом вони представляються "у зв'язку з особливим характером обов'язків, покладених на військовослужбовців", тобто військовослужбовцям можуть надаватися "додаткові пільги, гарантії та компенсації".

Відсутність необхідної нормативно-правової основи соціального захисту військовослужбовців позначається на організації та здійсненні, її кадровому, матеріально-технічному, оргштатному, фінансово-економічному забезпеченні.

Враховуючи певну нелогічність покладання відповідальності за соціальний захист військовослужбовців на ті органи та підрозділи, які фактично не є захисниками, доцільно наразі мати спеціальні органи (їх можна умовно назвати соціально-конфліктними комісіями) у складі осіб від представницьких та правоохоронних органів, засобів масової інформації та від самих військовослужбовців. Імовірно, що частина працівників цих органів (комісій) повинні працювати в них постійно, інша — на громадських засадах. [5]

Без спеціальних органів соціального захисту не можна створити надійну систему, здатну не вести розмови, а реально забезпечувати соціальну захищеність військовослужбовців на сучасному етапі в країні та армії, коли ще не склалося громадянське суспільство, а держава не стала правовою.

При дослідженні поняття "соціальний захист" її необхідно умовно поділити на загальну та спеціальну.

Під загальним соціальним захистом зазвичай розуміється діяльність державних органів щодо соціального забезпечення тих категорій громадян, які в силу певних фізіологічних особливостей (вік, стан здоров'я, характер праці та інші) обмежені у своїй працездатності і внаслідок цього потребують соціальної допомоги та підтримки. До таких категорій громадян належать насамперед діти, пенсіонери, інваліди, незаможні, безробітні та інші категорії суспільства. Загальний соціальний захист організують країни органи соціального захисту населення.

На відміну від загального, спеціального соціального захисту потребують ті категорії громадян, матеріальний добробут і соціальний стан яких повністю залежать від зовнішніх факторів, і, зокрема, від їхньої власної трудової активності. У силу певних обмежень, що залежать від роду службової діяльності, вони не можуть брати рівноправної участі у будівництві нових відносин власності, а отже, і перейти до використання нових джерел доходів. До таких категорій суспільства належать і військовослужбовці, оскільки вони є обмежено працездатними, а обмежені у можливостях вести додаткову трудову діяльність підвищення свого добробуту. У цьому щомісячне грошове забезпечення військовослужбовця є, зазвичай, єдиним джерелом його сімейних доходів. У той же час, роль доходів, початком економічних реформ незмінно зростає за адекватного зниження частки оплати праці.

Відповідно до вищевикладеного та виходячи з особливостей військової служби, пов'язаної з виконанням Збройних Сил України широкого комплексу спеціальних обов'язків на користь держави, об'єктивно виникає потреба у специфічних формах та засобах соціального захисту військовослужбовців. Система фінансово-економічних заходів з підтримки гідного рівня життя повинна бути включена в сам зміст і умови військової служби, бути органічним елементом діяльності інститутів публічного управління. Крім того, диференціація особового складу за змістом та ступенем небезпеки виконання службових обов'язків вимагає відбору специфічних механізмів та рівнів їх соціального захисту на підставі ком-

пенсаторних принципів. Отже, військовослужбовці повинні володіти по-перше, всією повнотою заходів соціального захисту як громадянина, державного службовця, а по-друге, додатково до них — розвинутою системою заходів спеціального (професійного) соціального захисту, служби [1].

Таким чином, соціально-захисна функція щодо військовослужбовців завжди невід'ємна від загального обов'язку держави дбати про благополуччя своїх громадян, досягнення нового якісного стану суспільства та держави не скасовує, а передбачає більш надійний рівень забезпечення зовнішньої та внутрішньої безпеки країни, що потребує наявності серйозних військово-силових гарантій. Виходячи з цього, Збройні Сили України покликані виконувати важливу соціально-політичну функцію, необхідну всьому суспільству, водночас відчуваючи на собі всі труднощі етапу реформування вітчизняної економіки.

Таким чином, сукупність вищезгаданих обставин визначає специфіку сутності та змісту сучасної системи соціального захисту.

Тому доцільним є докладніше розглянути існуючі в науці підходи до визначення сутності соціального захисту взагалі, і зокрема соціального захисту військовослужбовців. У цьому слід зазначити, що військовослужбовці ставляться до специфічної соціальної групи суспільства, у зв'язку з чим було правомірно надалі ставити питання про необхідність спеціального соціального захисту.

Соціальна група — це об'єднання людей, засноване на спільній долі їх у певній діяльності, спільності їх цілей, інтересів, занять тощо. Основними відмінними ознаками соціальної групи є: ставлення до власності, характер та зміст праці, належність до професії, рівень освіти, місце проживання, участь у різних формах управлінської діяльності.

Тому виділимо специфічні риси, властиві такій значній соціальній групі суспільства, як військовослужбовців:

Виконують особливий вид державної служби в особливій інституційній освіті — Збройних Силах України.

Наявність особливих знарядь праці — озброєння та військової техніки.

Наявність чіткої військової структури, жорсткої субординації та регламентації діяльності.

Особливий спосіб життя, пов'язаний із вагою служби (підвищена безпека для життя, готовність у будь-який момент виконати наказ, змінити місце дислокації тощо) [5].

Розглянувши відмінні ознаки можна дійти невтішного висновку у тому, що військовослужбовці ставляться до специфічної соціальної групи суспільства, що має характерні ознаки і потребує спеціальних форм і засобів соціального захисту.

Соціальний захист — необхідний елемент функціонування будь-якої досить розвинутої держави. Видається помилковою досить поширена думка, ніби проблема соціального захисту виникла у нас тільки нещодавно — у зв'язку з переходом до ринку з його "жорстокими" законами, що раніше цієї проблеми в Україні начебто й не було, тому що соціальний захист забезпечувався при соціалізмі "природним" чином". Однак при глибокому вивченні цього поняття неважко помітити, що соціальний захист людини необхідна завжди і існує в тій чи іншій мірі в суспільстві будь-якого типу, проте в різних су-

спільних системах зміст цього захисту характеризується своєю специфікою, різним ступенем охоплення процесів, що відносяться сюди, і різною ефективністю [1].

ВИСНОВКИ

Виходячи з вищевикладеного, на нашу думку, "соціальний захист військовослужбовців" слід розглядати як самостійну економічну категорію, що поглиблює та розширює зміст економіки Збройних Сил, яка має свої внутрішні та зовнішні специфічні стійкі зв'язки та причинно-наслідкові залежності.

Соціальний захист має поширюватися як на особистість військовослужбовця, а й у соціальне облаштування членів його сім'ї як у період служби військовослужбовця, так і після звільнення їх у запас (відставку).

Порогові значення системи соціального захисту мають перевищувати загальні норми такою мірою, що робить соціально привабливою військовою працю.

Література:

1. Болотіна Н. Право людини на соціальне забезпечення в Україні: проблема термінів і понять / Н. Болотіна // Право України. — 2000. — № 4. — С. 36.

2. Закон України "Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей" від 20 грудня 1991 року № 2011-XII, Відомості Верховної Ради України (ВВР), 1992, № 15, ст. 190.

3. Дацюк І.П. Механізми соціального захисту військовослужбовців у трансформаційному суспільстві: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. наук: спец. 25.00.02 Державне управління / І.П. Дацюк. — Донецьк, 2010. — 20 с.

4. Халецька А.А. Соціальний захист населення в Україні: теорія та практика державного управління: монографія / А. А. Халецька; Нац. акад. держ. упр. при Президенті України. — Донецьк: Юго-Восток, 2010. — 430 с.

5. Устинов С. О. Співвідношення термінів "соціальний захист" та "соціальне забезпечення" в законодавстві України / С. О. Устинов // Юридична наука і практика. — 2011. — № 2. — С. 90—95.

References:

1. Bolotina, N. (2000), "The human right to social security in Ukraine: the problem of terms and concepts", *Pravo Ukrainy*, vol. 4, pp. 36.

2. Verkhovna Rada of Ukraine (1992), *The Law of Ukraine "On Social and Legal Protection of Military Men and Members of Their Families"*, *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy (VVR)*, vol. 15.

3. Datsiuk, I.P. (2010), "Mechanisms of social protection of military personnel in the transformational society", *Abstract of Ph.D. dissertation, Public Administration, Donetsk, Ukraine*.

4. Khaletska, A.A. (2010), *Sotsialnyi zakhyst naselennia v Ukraini: teoriia ta praktyka derzhavnoho upravlinnia [Social protection of the population in Ukraine: theory and practice of public administration]*, *Yuhovostok, Donetsk, Ukraine*.

5. Ustynov, S.O. (2011), "Correlation of the terms "social protection" and "social security" in the legislation of Ukraine", *Yurydychna nauka i praktyka*, vol. 2, pp. 90—95.

Стаття надійшла до редакції 23.08.2022 р.

М. С. Коханій,

аспірант кафедри регіональної політики, Навчально-науковий інститут публічного управління та державної служби Київського національного університету імені Тараса Шевченка

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-9432-5508>

DOI: 10.32702/2306-6814.2022.17.135

СТАН ТА НАПРЯМИ УДОСКОНАЛЕННЯ НОРМАТИВНО-ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ УПРАВЛІННЯ КОМУНАЛЬНОЮ ВЛАСНІСТЮ ТЕРИТОРІАЛЬНИХ ГРОМАД В УКРАЇНІ

М. Kokhania,

Postgraduate student of the Department of Regional Policy, Educational and Scientific Institute of Public Administration and Civil Service of the Taras Shevchenko National University of Kyiv

STATUS AND DIRECTIONS OF IMPROVEMENT OF REGULATORY AND LEGAL REGULATION OF COMMUNAL PROPERTY MANAGEMENT OF TERRITORIAL COMMUNITIES IN UKRAINE

У статті розкрито основні етапи формування нормативно-правової бази сфери управління об'єктами комунальної власності територіальних громад в Україні. Встановлено особливості процесу безпосереднього формування майна комунальної власності територіальних громад в Україні та з'ясовано основні негативні фактори даного процесу. Проаналізовано ключові нормативно-правові акти сфери управління об'єктами комунальної власності територіальних громад, досліджено основні тенденції їх розвитку та виокремлено позитивні та негативні сторони, на основі чого запропоновано шляхи удосконалення. Виокремлено найбільш перспективні механізми управління комунальною власністю та проаналізовано ключові фактори, що унеможливають їх повне практичне застосування. На підставі проведеного ґрунтовного аналізу, надано практичні пропозиції з удосконалення законодавства щодо управління комунальною власністю територіальних громад в Україні.

The article discloses the essence of the normative-legal regulation of the management of communal property of territorial communities, which consists in the establishment of legislative rules for such management, determines the grounds, methods and forms of activity of the relevant subjects in order to exert influence on the object of regulation to achieve a specific goal.

The research of scientists on the issue of reforming local self-government, transformation of property under the influence of decentralization of power, stages of establishment and formation of communal property of territorial communities is analyzed.

The regulatory and legal toolkit of territorial communities and their representative bodies, aimed at ensuring the effective implementation of their own powers in the field of proper property management, was studied.

The point of reference for the revival of local self-government in Ukraine and the development of a legal framework for the management of objects of communal property of territorial communities has been established, which coincides with the immediate beginning of the process of its formation, which, unlike the common European experience, is a product of the demarcation of state-owned property of the Ukrainian SSR.

A thorough analysis of the main legal acts in the field of management of objects of communal property of territorial communities in Ukraine has been carried out, the main stages of the evolution of mechanisms of regulation in this area have been highlighted, from the direct formation of property of territorial communities to the latest modern developments caused by active European integration processes and the implementation of European norms and practices and approaches.

The most promising tools in the field of management of communal property objects have been singled out and the main barriers to their implementation have been identified, which, in our opinion, consist in the absence of stable political courses and a weak institution of the rule of law.

Based on the results of the research, appropriate conclusions and proposals have been made aimed at improving the mechanisms of normative and legal regulation of the management of objects of communal property of territorial communities in Ukraine.

Ключові слова: комунальна власність, механізми державного управління, нормативно-правове регулювання, державно-приватне партнерство.

Key words: communal property, state management mechanisms, legal regulation, public-private partnership.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ У ЗАГАЛЬНОМУ ВИГЛЯДІ

Нормативно-правове регулювання управління комунальною власністю територіальних громад полягає у встановленні законодавчих правил щодо такого управління, визначає підстави, способи та форми діяльності відповідних суб'єктів щодо здійснення впливу на об'єкт регулювання для досягнення конкретної мети. Саме нормативно-правове регулювання є базою для формування та реалізації політик та, як динамічна структура, може змінюватися в залежності від нових потреб, як суб'єктів владних повноважень, так і громадян, представників бізнесу, іноземних партнерів. На сьогодні, нормативно-правова база регулювання управління об'єктами комунальної власності є продуктом значних та динамічних еволюційних процесів становлення та розвитку держави, місцевого самоврядування та інститутів громадянського суспільства, що зазнав значного зовнішнього впливу внаслідок інтеграційних процесів в напрямку європейського співтовариства.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Питання реформування місцевого самоврядування, а особливо питання трансформації власності під впливом децентралізації влади, етапи становлення та формування комунальної власності територіальних громад є предметом досліджень багатьох науковців. Зокрема, І. Л. Сазонець зазначає, що найбільш швидкі трансфор-

мації проявляються в сфері комунальної власності, що пов'язано у першу чергу із проведенням реформи децентралізації та передачею управлінських функцій держави на місця — місцевим органам влади. Передача об'єктів державної власності в комунальну власність є економічною, матеріальною основою передачі таких повноважень. Автор наголошує на відсутності системного підходу до проблеми формування інституту комунальної власності [1]. В. М. Алексєєв у своїх дослідженнях розкриває тенденції розвитку управління комунальною власністю в Україні, обґрунтовує необхідність розвитку інституту комунальної власності на основі інноваційної моделі [2]. І. Б. Гуськова у своїх дослідженнях обґрунтовує особливості комунальної власності як важливого ресурсу місцевого самоврядування та місцевих громад, визначає особливості суб'єктів і об'єктів у системі управління комунальною власністю [3]. М. Л. Миговський аналізує стан правового забезпечення управління комунальною власністю територіальних громад та окреслює основні проблеми, які виникають [4].

Разом з тим, відсутні системні дослідження стану нормативно-правового регулювання управління спільною комунальною власністю територіальних громад.

ПОСТАНОВКА ЗАВДАННЯ

Мета статті — визначити основні суперечності, що характеризують сучасний стан нормативно-правового регулювання управління комунальною власністю територіальних громад в Україні й запропонувати відповідні напрями його вдосконалення.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ

На сьогодні територіальні громади в Україні є потужним рушієм розвитку держави та індикатором подальшої демократизації суспільства, зокрема й, спричиненої процесами глобалізації.

Зі становленням та зміцненням інституту місцевого самоврядування в Україні все більше зміщуються акценти на користь управління на місцевому рівні, яке може бути не лише ефективним при забезпеченні поточних потреб життєдіяльності окремої територіальної одиниці, а й при вирішенні значних інфраструктурних завдань.

Для результативної реалізації власних повноважень в сфері управління належним майном, територіальні громади та їх представницькі органи "озброєні" потужним нормативно-правовим інструментарієм, який зародився та еволюціонував впродовж всієї історії відродженої незалежності держави.

Точкою відліку напрацювання нормативно-правової бази управління об'єктами комунальної власності територіальних громад є безпосередньо початок процесу її формування, який, на відміну від загальноєвропейського досвіду, є продуктом розмежування загальнодержавної власності УРСР.

Фактичне відродження місцевого самоврядування в Україні, у широкому розумінні цього слова, почалося після обрання депутатів Верховної Ради Української РСР та місцевих Рад народних депутатів у березні 1990 року.

Новообраним складом депутатів Верховної Ради Української РСР, ще до проголошення Незалежності України, було прийнято Декларацію про державний суверенітет України та низку нормативно-правових актів, які стали фундаментом для формування комунальної власності громад та наділили повноваженнями, необхідними для її управління.

Прийнятий 7 грудня 1990 року Закон "Про місцеві ради народних депутатів Української РСР та місцеве самоврядування" [5] на законодавчому рівні закріпив державні органи місцевого самоврядування, наділив їх відповідними повноваженнями, а комунальну власність, суб'єктами якої було визначено відповідні адміністративно-територіальні одиниці, визначив основою місцевого господарства.

Закон України "Про власність", прийнятий Верховною Радою УРСР 7 лютого 1991 року [6], виокремив комунальну власність як складову загальнодержавної власності та визначив її об'єкти.

Зокрема до об'єктів права комунальної власності було віднесено майно, що забезпечує діяльність відповідних Рад і утворюваних ними органів, кошти місцевих бюджетів, державний житловий фонд, об'єкти житлово-комунального господарства, майно закладів народної освіти, культури, охорони здоров'я, торгівлі, побутового обслуговування, майно підприємств, місцеві енергетичні системи, транспорт, системи зв'язку та інформації, включаючи націоналізоване майно, передане відповідним підприємствам, установам, організаціям, а також інше майно, необхідне для забезпечення економічного і соціального розвитку відповідної території.

Зазначені нормативно-правові акти, незважаючи на їх нинішню архаїчність, стали підґрунтям ключової події —

безпосереднього формування комунальної власності територіальних громад.

Кабінет Міністрів України, постановою від 05.11.1991 № 311 "Про розмежування державного майна України між загальнодержавною (республіканською) власністю і власністю адміністративно-територіальних одиниць (комунальною) власністю" [7], затвердив перелік державного майна України, яке передається до власності адміністративно-територіальних одиниць (комунальної власності), та установив, що державне майно України, крім майна, яке належить до комунальної власності, є загальнодержавною (республіканською) власністю.

Таким чином, Кабінет Міністрів України своїм актом фактично виокремив комунальну власність зі складу державної власності.

Керуючись вищенаведеною постановою представницькими органами місцевого самоврядування було визначено та затверджено відповідні переліки комунального майна громад, що й стало матеріальною основою функціонування територіальних громад.

Так, виконавчим комітетом Київської міської ради народних депутатів було прийнято рішення від 13.01.1992 № 26 "Про формування комунального майна міста та районів" яким затверджено переліки комунального майна, яке перебуває у власності міста, а також переданого до комунальної власності районів.

Безпосередньо у власність міста було передано об'єкти сфери будівництва, житлово-комунального господарства, проєктних та наукових установ, деяких спеціалізованих закладів освіти та пов'язаної інфраструктури, закладів культури, охорони здоров'я, мережі аптек, соціального забезпечення, торгівлі, громадського харчування, побутового обслуговування, нежитлового фонду, і т. ін.

Водночас, в райони було передано житловий фонд міста. Однак, таку передачу було здійснено без забезпечення фінансування на утримання та відновлення житлового фонду, а також напрацювання нормативно-правових актів, які б надали можливість власникам квартир в подальшому самостійно його утримувати.

Необхідні механізми, у формі Законів України "Про об'єднання співвласників багатоквартирного будинку" [8] та "Про особливості здійснення права власності у багатоквартирному будинку" [9] з'явилися значно пізніше, що призвело до катастрофічного погіршення експлуатаційного стану об'єктів житлового фонду та, фактично, унеможливило взяття його на обслуговування самими мешканцями.

Існує сучасна суперечність віднесення житлового фонду міста до комунальної власності, оскільки безпосередньо самі житлові приміщення, в порядку передбаченому Законом України "Про приватизацію державного житлового фонду" [10], були приватизовані, а будинки, співвласники яких самостійно не обрали форму управління багатоквартирним будинком, перебувають лише в обслуговуванні профільних комунальних підприємств.

Слід відмітити, описана ретроспектива формування комунального майна в Україні, яка полягає в розмежуванні власності на загальнодержавну і комунальну, принципово відрізняється від моделі європейських

країн, де майно громад формувалося протягом значного періоду часу та є безпосереднім продуктом їх життєвості.

Модель формування комунальної власності в Україні має визначальний вплив на розвиток політики з її управління, яке полягає, переважно, в споживацькому відношенні громади до активів та, майже, повній відмові від практики їх оновлення чи заміщення (крім деяких життєвонеобхідних інфраструктурних об'єктів), що потребує переосмислення поточної парадигми та подальших досліджень.

В подальшому, після фактичного формування комунальної власності законодавцем було прийнято низку нормативно-правових актів, які урегульовували широку сферу питань щодо їх управління.

Враховуючи необхідність роздержавлення, спричинену набуттям Україною незалежності та її подальшого відходу від планової до ринкової економіки, Верховною Радою України було прийнято Закон від 04.03.1992 № 2163-XII "Про приватизацію державного майна" [11] яким, зокрема, урегульовувалися питання відчуження комунального майна.

Вказаний Закон передбачав можливість делегування органами місцевого самоврядування власних повноважень стосовно приватизації майна, що перебуває в комунальній власності, державним органам приватизації та визначав особливості розподілу коштів від приватизації такого майна, визначав суб'єктів та об'єкти приватизації, встановлював шляхи та порядок приватизації.

Майже одночасно, з метою встановлення правового механізму приватизації єдиних майнових комплексів невеликих державних підприємств шляхом їх відчуження на користь одного покупця одним актом купівлі-продажу Верховною Радою України було прийнято Закон від 06.03.1992 № 2171-XII "Про приватизацію невеликих державних підприємств (малу приватизацію)" [12].

Враховуючи, що сферою застосування закону було визначено галузі, які підлягають першочерговій приватизації та в своїй більшості були передані до комунальної власності: переробна і місцева промисловість, промисловість будівельних матеріалів, легка і харчова промисловість, будівництво, окремі види транспорту, торгівля і громадське харчування, побутове обслуговування населення, житлово-експлуатаційне і ремонтне господарство, він мав значно важливіше практичне значення для приватизації об'єктів комунальної власності.

Водночас, враховуючи формування ринкових відносин, що спричинило необхідність впровадження гнучких та оперативних систем управління об'єктами державної та комунальної власності, які, водночас, маючи стратегічне та бюджетоутворююче значення, не могли бути приватизовані, 15.06.1993 за № 210/93 було прийнято Указ Президента України "Про корпоратизацію підприємств" [13], положення якого також розповсюджувалися на корпоратизацію об'єктів комунальної власності.

З метою забезпечення підвищення ефективності використання державного та комунального майна шляхом передачі його в оренду фізичним та юридичним особам Верховною Радою України 10.04.1992 за № 2269-XII було прийнято Закон "Про оренду державного та комунального майна" [14].

Положення даного Закону спрямовані на урегулювання взаємовідносин найбільш широкого сегмента сфери управління об'єктами комунальної власності — оренди, зокрема визначалися об'єкти оренди, орендодавці, орендарі, встановлювався порядок дій щодо укладення договору оренди, строк його дії та умови припинення, механізм визначення та порядок справляння орендної плати.

Наступним, в хронологічній послідовності, документом який мав фундаментальний вплив на розвиток сфери управління об'єктами комунальної власності стала Конституція України [15], прийнята Верховною радою України 28.06.1996, якою встановлювалося право територіальних громад села, селища, міста управляють майном, що є в комунальній власності, та визначається матеріальною і фінансовою основою місцевого самоврядування.

Відповідно до Конституції України, для визначення системи та гарантій місцевого самоврядування в Україні, засад організації та діяльності, правового статусу і відповідальності органів та посадових осіб місцевого самоврядування Верховною Радою України було прийнято Закон від 21.05.1997 № 280/97-ВР "Про місцеве самоврядування в Україні" [16].

Даним Законом надано визначення поняття місцевого самоврядування, сформульовано основні принципи та описано систему місцевого самоврядування, розкрито та охарактеризовано форми участі членів громади у вирішенні питань місцевого самоврядування.

Встановлено повноваження сільських, селищних, міських, районних, обласних рад та їх виконавчих органів щодо управління майном комунальної власності.

Водночас, вже після формування переліків об'єктів права державної та комунальної власності, динамічні процеси господарювання потребували розробки механізмів, які б надавали можливість "точкової" передачі окремих об'єктів чи їх комплексів з державної власності у комунальну і навпаки для вирішення окремих завдань та покращення системи їх управління.

Так, для визначення основних засад передачі об'єктів права державної власності у комунальну власність територіальних громад сіл, селищ, міст, районів у містах або у спільну власність територіальних громад сіл, селищ, міст, а також об'єктів права комунальної власності у державну власність безоплатно або шляхом обміну Верховною Радою України прийнято Закон від 03.03.1998 № 147/98-ВР "Про передачу об'єктів права державної та комунальної власності" [17].

Законом визначено об'єкти передачі з державної в комунальну власність, ініціаторів такої передачі та розкрито механізм прийняття та реалізації таких рішень.

Даний Закон, який унормував механізм подальшого формування комунальної власності територіальних громад після первинного розподілу об'єктів між державною та комунальною власністю, було покликано урегулювати питання передачі з державної власності об'єктів з метою задоволення соціальних, культурних, адміністративних потреб відповідних громад.

Водночас, з метою вирішення питань передачі об'єктів комунальної власності у державну з метою виконання державою власних завдань та функцій, постановою Кабінету міністрів України від 21.09.1998 № 1482

було затверджено Порядок подання та розгляду пропозицій щодо передачі об'єктів з комунальної у державну власність та утворення і роботи комісії з питань передачі об'єктів у державну власність [18].

З метою проведення прозорих процесів приватизації та передачі об'єктів державної та комунальної власності в користування іншим суб'єктам господарювання ключовим питанням постало визначення ринкової вартості таких об'єктів для подальшого формування ціни.

Так, правові засади здійснення оцінки майна, майнових прав та професійної оціночної діяльності в Україні, її державного та громадського регулювання, забезпечення створення системи незалежної оцінки майна з метою захисту законних інтересів держави та інших суб'єктів правовідносин у питаннях оцінки майна, майнових прав та використання її результатів було визначено Законом України від 12.07.2001 № 2658-III "Про оцінку майна, майнових прав та професійну оціночну діяльність в Україні" [19].

Законом визначається сутність професійної оціночної діяльності, встановлюються її форми, суб'єкти та вимоги до них. Встановлено підстави та випадки проведення незалежної оцінки об'єктів нерухомості, серед яких приватизація і передача в оренду. Визначено істотні умови договору про проведення оцінки та вимоги до звіту про оцінку майна, описано процедуру проведення його рецензування та т. ін.

З метою урегулювання особистих немайнових та майнових відносин (цивільних відносин), заснованих на юридичній рівності, вільному волевиявленні, майновій самостійності їх учасників: держави Україна, Автономної Республіки Крим, територіальних громад, іноземних держав та інші суб'єктів публічного права, Верховною Радою України 16.01.2003 за № 435-IV було прийнято основний акт цивільного законодавства України — Цивільний кодекс України [20].

Вказаним нормативно-правовим актом урегульовано питання, що виникають між учасниками цивільних відносин при укладенні договорів, зокрема щодо цивільних прав та обов'язків сторін.

Так, в Цивільному кодексі України було систематизовано норми, що стосуються прав і обов'язків сторін, які виникають при укладенні договорів купівлі-продажу та оренди — найбільш розповсюджених правочинів, зокрема й сфери управління об'єктами комунальної власності.

Норми Цивільного кодексу разом зі спеціальними законами в сфері приватизації та оренди стали підґрунтям для напрацювання підзаконних нормативно-правових актів (положень) на місцевому рівні в окреслених сферах, таких як положення про оренду та приватизацію майна територіальних громад.

Одночасно, з метою встановлення правових основ господарської діяльності (господарювання), Верховною Радою України 16.01.2003 за № 436-IV було прийнято Господарський кодекс України [21], який визначає основні засади господарювання в Україні і регулює господарські відносини, що виникають у процесі організації та здійснення господарської діяльності між суб'єктами господарювання, а також між цими суб'єктами та іншими учасниками відносин у сфері господарювання.

Учасниками відносин у сфері господарювання є суб'єкти господарювання, споживачі, органи державної влади та органи місцевого самоврядування, наділені господарською компетенцією, а також громадяни, громадські та інші організації, які виступають засновниками суб'єктів господарювання чи здійснюють щодо них організаційно-господарські повноваження на основі відносин власності.

В Господарському кодексі систематизовано норми, які регулюють господарські взаємовідносини, зокрема й комунальних підприємств, установ та організацій під час здійснення ними комерційної (некомерційної) діяльності.

Так, положеннями Господарського кодексу визначено, що управління господарською діяльністю у комунальному секторі економіки здійснюється через систему організаційно-господарських повноважень територіальних громад та органів місцевого самоврядування щодо суб'єктів господарювання, які належать до комунального сектора економіки і здійснюють свою діяльність на основі права господарського відання (комунальне комерційне підприємство) або права оперативного управління (комунальне некомерційне підприємство).

Значний період відновленої незалежності України довів неспроможність держави та територіальних громад, в окремих випадках, виступати ефективним власником належних об'єктів та генератором прогресивних, економічно та соціально вигідних політик, заснованих на їх використанні. Склалося стале твердження про те, що представницькі органи територіальної громади чи держава не можуть бути ефективними власниками.

До того ж, до 2015 року — початку, зокрема, й бюджетної децентралізації, в переважній більшості територіальних громад спостерігався значний дефіцит власних бюджетних надходжень, які можна було б спрямувати на реалізацію значних інфраструктурних чи, вкрай необхідних, соціальних проєктів.

Ситуація, що склалась, потребувала напрацювання дієвого механізму залучення фінансування приватного інвестора та їх поєднання з активами та можливостями територіальних громад чи держави.

Так, з метою визначення організаційно-правових засад взаємодії державних партнерів з приватними партнерами та основні принципи державно-приватного партнерства на договірній основі Верховною Радою України прийнято Закон від 01.07.2010 № 2404-VI "Про державно-приватне партнерство" [22].

Даний Закон пропонує можливість залучення капіталу приватного партнера з одночасним розподілом можливих ризиків без зміни форми власності існуючих об'єктів, що перебувають в державній чи комунальній власності. Водночас, нерухоме майно, новозбудоване приватним партнером на підставі та відповідно до умов договору, укладеного в рамках державно-приватного партнерства, є об'єктом державної чи комунальної власності, якщо інше не передбачено цим Законом.

На об'єкт державно-приватного партнерства, протягом строку дії договору, укладеного в рамках державно-приватного партнерства, не поширюється законодавство України про оренду державного та комунального майна, що дозволяє більш ефективно, з економічної точки зору, його використовувати.

Після "Революції гідності" та запровадження активних євроінтеграційних процесів законодавство України зазнало значного оновлення та імплементації загальноєвропейських норм, практик та підходів, зокрема й у сфері управління об'єктами комунальної власності.

З метою урегулювання правових, економічних та організаційних основ приватизації державного і комунального майна та майна, що належить Автономній Республіці Крим Верховною Радою України прийнято Закон від 18.01.2018 № 2269-VIII "Про приватизацію державного і комунального майна" [23], яким припинено дію низки архаїчних нормативно-правових актів, зокрема й Законів України "Про приватизацію державного майна" та "Про приватизацію невеликих державних підприємств (малу приватизацію)", які, незважаючи на численні зміни та доповнення, не відповідали сучасним викликам не вирішували низки ключових проблемних питань, пов'язаних з прискоренням процесів роздержавлення та оренди та спрощення відповідних процедур.

Так, зберігалася стара недолуга система передприватизаційної підготовки, а проведення конкурсів з приватизації здійснювалося відповідними комісіями, що значно підвищувало корупційні ризики.

До того ж, сфера приватизації потребувала оптимізації нормативно-правового регулювання та його приведення до універсального закону.

Законом встановлюється нова спрощена класифікація об'єктів приватизації: об'єкти малої приватизації та об'єкти великої приватизації, вимоги до покупців об'єктів приватизації та обмеження щодо їх участі у приватизації, відповідальність за недостовірність, неповноту поданих документів, розширено коло об'єктів, які можуть підлягати приватизації.

Встановлюється чіткий порядок приватизації, вимоги до формування та затвердження переліків об'єктів, які підлягають приватизації, порядок прийняття рішення про приватизацію та визначаються ініціатори приватизації.

Було встановлено, що приватизація (відчуження) майна, що перебуває у комунальній власності, здійснюється органами місцевого самоврядування.

Приватизація майна, згідно з Законом, здійснюється шляхом продажу об'єктів на аукціоні, зокрема: аукціоні з умовами, аукціоні без умов, аукціоні із зниженням стартової ціни, аукціоні за методом вивчення цінових пропозицій, та викупу об'єктів приватизації.

Продаж об'єктів малої приватизації здійснюється на електронних аукціонах. Стартова ціна об'єкту малої приватизації встановлюється на рівні балансової вартості активів об'єкта малої приватизації, за вирахуванням зобов'язань, у разі їх наявності, але не менше однієї гривні.

Запроваджено гнучку схему зниження стартової ціни, а також метод вивчення цінових пропозицій від потенційних учасників, при проведенні повторних торгів на об'єкти, за якими не було визначено переможця конкурсу.

В порівнянні з процедурою приватизації, визначеною законодавством про приватизацію, що діяло до набрання чинності цим Законом, значно скорочено терміни її проведення, зокрема відмінено передприватизаційну підготовку (скорочення процесу приватизації на

6—12 місяців); скасовано норми щодо розроблення та затвердження планів приватизації, створення комісії з приватизації (скорочення на 2—3 місяці); введено продаж об'єктів на аукціоні (скорочення на 1 місяць); відмінено пільговий продаж пакетів акцій (скорочення на 2—3 місяці); уніфіковано процедури продажу різних типів об'єктів тощо.

Водночас, як свідчить практика, встановлення стартової ціни об'єкта малої приватизації на рівні балансової вартості об'єкта (активів об'єкта) малої приватизації та гарантійного внеску в розмірі 10 відсотків стартової ціни, який вноситься потенційним покупцем об'єкта приватизації для забезпечення виконання його зобов'язання щодо участі в аукціоні, дозволяє недобросовісним учасникам систематично "підіймати" ціну продажу до економічно необгрунтованої та відсіювати потенційних покупців з подальшою відмовою від придбання об'єкта.

Враховуючи, що, в переважній більшості випадків, балансова вартість об'єктів приватизації не приведена до справедливої, сума гарантійного внеску, яку втрачає переможець конкурсу при відмові від придбання об'єкта, є несуттєвою, що дозволяє, фактично, блокувати приватизацію об'єктів, для реалізації власних комерційних інтересів, як то примушування зацікавлених потенційних покупців до сплати "нелегальних відступних".

Дану ситуацію може виправити кратне збільшення гарантійного внеску з його "прив'язкою" до стабільної величини, як то середня заробітна плата, прожитковий мінімум чи неоподатковуваний мінімум доходів громадян.

Правові, фінансові та організаційні засади реалізації проєктів, що здійснюються на умовах концесії, з метою модернізації інфраструктури та підвищення якості суспільно значущих послуг визначено Законом України від 03.10.2019 № 155-IX "Про концесію" [24].

Опираючись на світовий досвід щодо використання найбільш поширеної форми здійснення державно-приватного партнерства, яка, на думку законодавця, дозволить залучити значні приватні інвестиції для модернізації та підвищення ефективності використання інфраструктурних об'єктів, таких як морські та річкові порти, автомобільні дороги, аеропорти, інші об'єкти державної та комунальної власності, було прийнято вищезазначений Закон, положення якого, зокрема, впроваджують механізм, який дозволяє покласти на приватний сектор інвестиційні, соціальні, екологічні та інші зобов'язання на весь період концесії, при цьому, зберігаючи у державній чи комунальній власності як існуюче, так і новостворене майно. Водночас, відповідний бюджет отримуватиме частку доходів від діяльності приватного інвестора у вигляді концесійних платежів.

Законом, зокрема, визначено чітке розмежування регулювання концесії та інших форм здійснення державно-приватного партнерства, впроваджено єдину процедуру ініціювання та прийняття рішення щодо здійснення державно-приватного партнерства для всіх його форм, у тому числі концесії, уведено додаткові гарантії для концесіонерів та кредиторів, зокрема, передбачення концесійним договором права заміни концесіонера на іншого концесіонера, спрощено процедуру виділення земельних ділянок для проєктів концесії, виокрем-

лено особливості концесії на ринках, що перебувають у стані природної монополії, щодо будівництва та експлуатації автомобільних доріг. Крім того, передбачено можливість передачі вирішення спорів, які виникають у зв'язку з виконанням концесійного договору, міжнародному комерційному або інвестиційному арбітражу, чітко визначено право власності на об'єкт концесії з метою збереження за державою/територіальною громадою права власності на об'єкт концесії.

Слід відмітити, що окремими положеннями Закону України "Про концесію", на відміну від Закону України "Про державно-приватне партнерство", приділено значної уваги захисту інтересів територіальної громади при передачі в користування об'єктів у сферах теплопостачання, водопостачання та водовідведення, що перебувають у комунальній власності.

Так, положеннями Закону України "Про концесію" унесено низку ключових змін до Закону України від 21.10.2010 № 2624-VI "Про особливості передачі в оренду об'єктів у сферах теплопостачання, водопостачання та водовідведення, що перебувають у комунальній власності" [25].

Зокрема, щодо необхідності забезпечення відповідності ліцензійним умовам здійснення господарської діяльності суб'єкта господарювання, з яким укладено договір оренди щодо об'єкта у сферах теплопостачання, водопостачання та водовідведення, що перебуває у комунальній власності, обов'язкового працевлаштування гарантованої більшості працівників підприємства централізованого тепло-, водопостачання і водовідведення, що перебуває у комунальній власності та, в результаті передачі в оренду відповідних об'єктів, підлягає припиненню (зокрема ліквідації).

Однак, положення даного Закону, як і Закону України "Про державно-приватне партнерство", носять виключно декларативний характер та, без стабілізації поточної політико-економічної ситуації в країні, не можуть слугувати дієвим механізмом з реалізації конкретних інвестиційних проєктів.

Черговою сферою регулювання, яка зазнала кардинальних змін шляхом прийняття нового закону з одночасним скасуванням попереднього стала сфера оренди.

Так, з метою урегулювання правових, економічних та організаційних відносин, пов'язаних з передачею в оренду майна, що перебуває в державній та комунальній власності, майна, що належить Автономній Республіці Крим, а також передачею права на експлуатацію такого майна; майнових відносин між орендодавцями та орендарями щодо господарського використання майна, що перебуває в державній та комунальній власності, майна, що належить Автономній Республіці Крим, а також адаптації законодавства, яке регулює питання оренди державного та комунального майна до вимог сучасного ринку Верховною Радою України було прийнято Закону від 03.10.2019 № 157-IX "Про оренду державного і комунального майна" [26], відповідно до якого Закон від 10.04.1992 за № 2269-XII "Про оренду державного та комунального майна" [14] втратив чинність.

Положеннями Закону встановлено принципово новий порядок передачі державного та комунального майна в оренду, загалом спрощено процедуру передачі в

оренду об'єктів державної та комунальної власності: проведення конкурсу здійснюється шляхом продажу права оренди на майно на електронному аукціоні у електронній торговій системі.

Встановлено утворення двох переліків об'єктів оренди — "Перелік першого типу" (Перелік об'єктів, щодо яких прийнято рішення про передачу в оренду на аукціоні) або "Перелік другого типу" (Перелік об'єктів, щодо яких прийнято рішення про передачу в оренду без проведення аукціону).

Законом чітко формалізовано ключові етапи процедури передачі в оренду державного та комунального майна.

Механізм передачі в оренду державного та комунального майна, включаючи особливості передачі його в оренду відповідно до положень даного Закону визначено Порядком передачі в оренду державного та комунального майна, затвердженим постановою Кабінету Міністрів України від 06.06.2020 № 483 [27].

Зазначеним порядком визначаються переліки: документів, що подаються потенційними орендарями, які звернулися із заявою про включення об'єкта оренди до Переліку другого типу; критеріїв оцінювання організацій/установ, які мають право на отримання майна в оренду без проведення аукціону; категорій за цільовим призначенням об'єктів оренди; підприємств, установ, організацій, що надають соціально важливі послуги населенню; відомостей про договори про передачу права на експлуатацію майна та його зберігання, інші цивільно-правові договори, на підставі яких треті особи мають право користування (доступу) державним або комунальним майном, включаючи договори безоплатного користування, договори про спільну діяльність та договори позички; критеріїв оцінювання потенційних орендарів, які мають право на отримання майна в оренду без проведення аукціону, а також встановлюється порядок подання та розгляду заяв на оренду об'єкта оренди, які подаються юридичними особами та визначення юридичної особи, з якою укладатиметься договір оренди, що застосовується до появи відповідної технічної можливості в електронній торговій системі.

Серед новел слід відмітити виокремлення спеціальних положень щодо особливостей передачі в оренду пам'яток культурної спадщини, зокрема занедбаних, які, на сьогодні, носять виключно декларативний характер та не мають фактичного застосування.

ВИСНОВКИ І ПРОПОЗИЦІЇ

За результатами проведено дослідження констатуємо, що наявна нормативно-правова база регулювання управління власністю територіальних громад є вкрай розгалуженою, складною.

На наш погляд Закони України "Про державно-приватне партнерство" та "Про концесію" пропонують найбільш недооцінені механізми управління, зокрема й об'єктами комунальної власності, які можуть бути використані при необхідності реалізації масштабних проєктів, що потребують значного обсягу фінансування чи фахових управлінських ресурсів специфічної сфери, які не завжди є у розпорядженні територіальної громади, яка, як державний партнер, перебуває в доміну-

ючій, з точки зору розподілу ризиків та збереження майнових прав на об'єкти, позиції.

Однак, враховуючи необхідність довгострокового інвестування приватного капіталу, дані механізми можуть бути реалізовані лише за умови стабілізації політичних курсів та фактичного становлення інституту верховенства права.

З аналізу вищезазначених нормативно-правових актів вбачається, що приватизація та оренда для України є ключовими механізмами управління об'єктами комунальної власності, про що свідчить численні редакції відповідних Законів (в сукупності понад сто), які, на сьогодні, втратили чинність, а їм на зміну було розроблено та прийнято нові нормативно-правові акти, що покликані удосконалити відповідні механізми згаданих сфер.

Водночас, як свідчить практика, нововведені механізми, зокрема щодо проведення конкурсних процедур, потребують удосконалення із застосуванням міжнародних практик, адаптованих до наших реалій, зокрема щодо захисту добросовісних учасників та визначення переможця торгів та остаточної вартості лоту.

Література:

1. Сазонець І. Л. Державне регулювання інституту комунальної власності: особливості та форми / І. Л. Сазонець, Л. І. Обуховська. // Державне управління: удосконалення та розвиток. — 2019. — № 12. — Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Duur_2019_12_6

2. Алексеев В. М. Основні напрями розвитку власності територіальних громад в Україні / В. М. Алексеев // Університетські наукові записки. — 2008. — № 1. — С. 316—321. — Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Unzap_2008_1_49

3. Гуськова І. Б. Комунальна власність як ресурс місцевого самоврядування / І. Б. Гуськова // Інвестиції: практика та досвід. — 2013. — № 21. — С. 144—147. — Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/ipd_2013_21_33.

4. Миговський М. Л. Нормативно-правове забезпечення управління спільною власністю територіальних громад в Україні / М. Л. Миговський // Економіка та держава. — 2011. — № 8. — С. 147—152. — Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/ecde_2011_8_43

5. Про місцеві ради народних депутатів Української РСР та місцеве самоврядування: Закон УРСР від 07.12.1990 № 533-XII. Відомості Верховної Ради УРСР. 1991 р., № 2, с. 24, ст. 5.

6. Про власність: Закон УРСР від 07.02.1991 № 697-XII. Відомості Верховної Ради УРСР. 1991 р., № 20, ст. 249.

7. Про розмежування державного майна України між загальнодержавною (республіканською) власністю і власністю адміністративно-територіальних одиниць (комунальною) власністю: Постанова Кабінету Міністрів України від 05.11.1991 № 311 (офіційне оприлюднення не встановлено).

8. Про об'єднання співвласників багатоквартирного будинку: Закон України від 29.11.2001 № 2866-III. Голос України від 04.01.2002.

9. Про особливості здійснення права власності у багатоквартирному будинку: Закон України від 14.05.2015 № 417-VIII. Голос України від 10.06.2015.

10. Про приватизацію державного житлового фонду: Закон України від 19.06.1992 № 2482-XII. Голос України від 22.07.1992.

11. Про приватизацію державного майна: Закон України від 04.03.1992 № 2163-XII. Голос України від 06.05.1992.

12. Про приватизацію невеликих державних підприємств (малу приватизацію): Закон України від 06.03.1992 № 2171-XII. Голос України від 14.04.1992.

13. Про корпоратизацію підприємств: Указ Президента України від 15.06.1993 № 210/93.

14. Про оренду державного та комунального майна: Закону України від 10.04.1992 за № 2269-XII. Голос України від 02.06.1992.

15. Конституція України від 28 червня 1996р. Відомості Верховної Ради України. 1996. № 30. 141 с.

16. Про місцеве самоврядування в Україні: Закон України від 21.05.1997 № 280/97-ВР. Офіційний вісник України. 1997 р., № 25, стор. 20, код акта 1051/1997.

17. Про передачу об'єктів права державної та комунальної власності: Закон України від 03.03.1998 № 147/98-ВР. Голос України від 01.04.1998.

18. Про передачу об'єктів права державної та комунальної власності: постанова Кабінету Міністрів України від 21.09.1998 № 1482. Урядовий кур'єр від 01.10.1998.

19. Про оцінку майна, майнових прав та професійну оціночну діяльність в Україні: Закону України від 12.07.2001 № 2658-III. Офіційний вісник України. 2001 р., № 34, стор. 1, стаття 1577, код акта 19803/2001.

20. Цивільний кодекс України: Закон України від 16.01.2003 № 435-IV. Голос України від 12.03.2003 № 45.

21. Господарський кодекс України: Закон України від 16.01.2003 № 436-IV. Голос України від 14.03.2003 № 49.

22. Про державно-приватне партнерство: Закон України від 01.07.2010 № 2404-VI. Голос України від 30.07.2010 № 140.

23. Про приватизацію державного і комунального майна: Закон України від 18.01.2018 № 2269-VIII. Голос України від 06.03.2018 № 44.

24. Про концесію: Закон України від 03.10.2019 № 155-IX. Голос України від 19.10.2019 № 200.

25. Про особливості передачі в оренду об'єктів у сферах теплопостачання, водопостачання та водовідведення, що перебувають у комунальній власності: Закон України від 21.10.2010 № 2624-VI. Голос України від 20.11.2010 № 219.

26. Про оренду державного і комунального майна: Закон України від 03.10.2019 № 157-IX. Голос України від 26.12.2019 № 248.

27. Деякі питання оренди державного та комунального майна: постанова КМУ від 03.06.2020 № 483. Урядовий кур'єр від 17.06.2020 № 113.

References:

1. Sazonets, I.L. and Obukhovs'ka, L.I. (2019), "State regulation of the institute of communal property: features and forms", *Derzhavne upravlinnia: udoskonalennia ta rozvytok*, vol. 12, available at: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Duur_2019_12_6 (Accessed 25 Aug 2022).

2. Aleksieiev, V.M. (2008), "Main directions of prope- rty development of territorial communities in Ukraine", niversytets'ki naukovi zapysky, vol. 1, pp. 316—321, available at: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Unzap_2008_1_49 (Accessed 25 Aug 2022).

3. Hus'kova, I.B. (2013), "Communal property as a resource of local self-government", Investytsii: praktyka ta dosvid, vol. 21, pp. 144—147, available at: http://nbuv.gov.ua/UJRN/ipd_2013_21_33 (Accessed 25 Aug 2022).

4. Myhovs'kyj, M.L. (2011), "Regulatory and legal provision of management of common property of territorial communities in Ukraine", Ekonomika ta derzhava, vol. 8, pp. 147—152, available at: http://nbuv.gov.ua/UJRN/ecde_2011_8_43 (Accessed 25 Aug 2022).

5. Verkhovna Rada of Ukraine (1991), The Law of Ukraine "About local councils of people's deputies of the Ukrainian SSR and local self-government", Vidomosti Verkhovnoi Rady URSR, vol. 2.

6. Verkhovna Rada of Ukraine (1991), The Law of Ukraine "On Property", Vidomosti Verkhovnoi Rady URSR, vol. 20.

7. Cabinet of Ministers of Ukraine (1991), Resolution "On the demarcation of state property of Ukraine between national (republican) property and property of administrative territorial units (communal) property", available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/311-91-%D0%BF#Text> (Accessed 25 Aug 2022).

8. Verkhovna Rada of Ukraine (2001), The Law of Ukraine "On Associations of Apartment House Owners", Holos Ukrainy, vol. 04.01.2002.

9. Verkhovna Rada of Ukraine (2015), The Law of Ukraine "About the peculiarities of the exercise of the right of ownership in an apartment building", Holos Ukrainy, vol. 10.06.2015.

10. Verkhovna Rada of Ukraine (1992), The Law of Ukraine "On Privatization of State Housing Fund", Holos Ukrainy, vol. 22.07.1992.

11. Verkhovna Rada of Ukraine (1992), The Law of Ukraine "On Privatization of State Property", Holos Ukrainy, vol. 06.05.1992.

12. Verkhovna Rada of Ukraine (1992), The Law of Ukraine "On Privatization of Small State Enterprises (Small Privatization)", Holos Ukrainy, vol. 14.04.1992.

13. President of Ukraine (1993), Decree "On corporatization of enterprises", available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/210/93#Text> (Accessed 25 Aug 2022).

14. Verkhovna Rada of Ukraine (1992), The Law of Ukraine "On the lease of state and communal property", Holos Ukrainy, vol. 02.06.1992.

15. Verkhovna Rada of Ukraine (1996), "The Constitution of Ukraine", Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy, vol. 30.

16. Verkhovna Rada of Ukraine (1997), The Law of Ukraine "On Local Self-Government in Ukraine", Ofitsijnyj visnyk Ukrainy, vol. 25.

17. Verkhovna Rada of Ukraine (1998), The Law of Ukraine "On Transferring the Objects That are in State and Municipal Ownership", Holos Ukrainy, vol. 01.04.1998.

18. Cabinet of Ministers of Ukraine (1998), Resolution "On Transferring the Objects That are in State and Municipal Ownership", Uriadovyj kur'ier, vol. 01.10.1998.

19. Verkhovna Rada of Ukraine (2001), The Law of Ukraine "On Appraisal of Property, Property Rights and Professional Appraisal Activity in Ukraine", Ofitsijnyj visnyk Ukrainy, vol. 34.

20. Verkhovna Rada of Ukraine (2003), "The Civil Code of Ukraine", Holos Ukrainy, vol. 45.

21. The Verkhovna Rada of Ukraine (2003), "The Commercial Code of Ukraine", Holos Ukrainy, vol. 49.

22. Verkhovna Rada of Ukraine (2010), The Law of Ukraine "On State-Private Partnership", Holos Ukrainy, vol. 140.

23. Verkhovna Rada of Ukraine (2018), The Law of Ukraine "On the privatization of state and communal property", Holos Ukrainy, vol. 44.

24. Verkhovna Rada of Ukraine (2019), The Law of Ukraine "About the concession", Holos Ukrainy, vol. 200.

25. Verkhovna Rada of Ukraine (2010), The Law of Ukraine "On Specifics of Lease or Concession of Municipal Central Water Supply, Heat Supply and Water Discharge Facilities", Holos Ukrainy, vol. 219.

26. Verkhovna Rada of Ukraine (2019), The Law of Ukraine "On the lease of state and communal property", Holos Ukrainy, vol. 248.

27. Cabinet of Ministers of Ukraine (2020), Resolution "Some issues of leasing state and communal property", Uriadovyj kur'ier, vol. 113.

Стаття надійшла до редакції 29.08.2022 р.

www.economy.nayka.com.ua

Електронне фахове видання

Ефективна
ЕКОНОМІКА

Виходить 12 разів на рік

Журнал включено до переліку наукових фахових видань України з ЕКОНОМІЧНИХ НАУК (Категорія «Б») Спеціальності – 051, 071, 072, 073, 075, 076, 292

e-mail: economy_2008@ukr.net

тел.: (044) 223-26-28

(044) 458-10-73

О. В. Бугай,

аспірант кафедри регіональної політики, Навчально-науковий інститут публічного управління та державної служби Київського національного університету імені Тараса Шевченка

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-9223-7851>

DOI: 10.32702/2306-6814.2022.17.144

МОЖЛИВОСТІ ТА ОБМЕЖЕННЯ АЛГОРИТМІЧНОГО ПРИЙНЯТТЯ РІШЕНЬ У ПУБЛІЧНОМУ УПРАВЛІННІ

O. Buhai,

Postgraduate student of the Department of Regional Policy, Educational and Scientific Institute of Public Administration and Civil Service of Taras Shevchenko National University of Kyiv

POSSIBILITIES AND LIMITATIONS OF ALGORITHMIC DECISION MAKING IN PUBLIC ADMINISTRATIONS

Використання алгоритмів та штучного інтелекту (ШІ) в процесі прийняття рішень у публічному управлінні має свої можливості та обмеження. Серед можливостей, які можуть виникнути під час використання ШІ, є підвищення ефективності прийняття рішень і зниження витрат, отримання інформації з великих баз даних, досягнення цілей соціального розвитку, покращення взаємодії між громадянами та урядами. Основними обмеженнями у використанні алгоритмів та ШІ є неякісні та нестандартизовані дані, дискримінація, непрозорість прийняття рішень та високі вимоги до кібербезпеки. Усвідомлення можливостей та обмежень використання алгоритмів та ШІ під час прийняття рішень у державному управлінні дозволить розробити комплексні політики та нормативні документи, які мінімізують ризики та підтримують інновації.

The use of algorithms and artificial intelligence in the decision-making process in public administration has its opportunities and limitations. Among the opportunities that may arise from using AI are improving decision-making efficiency and reducing costs, extracting information from large databases, achieving social development goals, and improving the interaction between citizens and governments. One of the most prevalent problems to solve with the help of algorithms is the fight against corruption. Although researchers do not yet have convincing evidence on reducing corruption risks in decision-making, automation of the sphere of public service provision with a high degree of probability can reduce the incidence of corruption.

On the other hand, the main limitations in using algorithms and AI are low-quality and dirty data, discrimination, non-transparency of decision-making, and high requirements for cyber security. Understanding the possibilities and limitations of using algorithms and AI in decision-making in public administration will allow for developing comprehensive policies and regulatory documents that minimize risks and support innovation.

Ukraine currently has the most significant limitation in any approach to decision-making in public administration. A full-scale Russian invasion and genocide of the Ukrainian people are taking place. This limitation can be removed with the help of the Armed Forces of Ukraine, sanctions pressure on Russia from the countries of the civilized world, and technological support of Ukraine. The awareness that overcoming the consequences of the war will require new technical approaches in public administration requires theoretical and scientific development of the specified issue right now.

Researching the limitations and opportunities of algorithmic decision-making in public administration may allow implementing such approaches as pilots or full-fledged solutions immediately after the victory of Ukraine and carrying out work on minimizing the risks associated with limitations and strengthening the positive effect of these approaches, which are the consequences of the effective implementation of opportunities algorithms in public administration.

Ключові слова: алгоритм, штучний інтелект, прийняття рішень, публічне управління.
Key words: algorithm, artificial intelligence, decision making, public administration.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Алгоритмічне прийняття рішень у публічному управлінні в офіційній комунікації представляється як альтернатива корупції, запобігання від помилок виконавців та прозорий механізм реалізації того чи іншого права [1].

Окремо варто зауважити, що, на нашу думку, розробка та впровадження алгоритмічного прийняття рішень можливе в умовах мирного часу, коли ані громадяни України, ані інфраструктура, у тому числі цифрова, не зазнають зовнішніх атак. Надзвичайний і воєнний стан у державі вимагає прийняття рішень у поточній та швидкозмінній ситуації, яку неможливо і не варто представляти в вигляді алгоритмів.

Разом із тим, важливо розуміти, що відновлення країни потребуватиме максимального залучення всіх ресурсів, і розробка політик та врахування можливостей й обмежень цифрових систем для пост-кризового стану є запорукою швидкої та якісної відбудови.

Актуальним є й максимальне врахування територіального аспекту, оскільки різні території України зазнають різного руйнівного впливу внаслідок російсько-української війни. При цьому важливо врахувати, що глобальний досвід впровадження алгоритмічних систем може бути вивчений та переосмислений як теоретичне підґрунтя. Поточна ситуація в Україні не має прецедентів у новітній історії та дослідженнях, пов'язаних із використанням алгоритмів у публічному управлінні, і українські рішення можуть стати унікальними для світової спільноти практиків та теоретиків публічного управління.

При цьому цифрова держава в Україні вже має досвід виконання своїх функцій, зокрема соціальної, в умовах війни: виплати фізичним-особам підприємцям фінансової допомоги без особистої присутності (є-Підтримка) та впровадження цифрового документа-посвідчення особи, який на території України може бути заміною чинного паспорта [2].

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ ТА ПУБЛІКАЦІЙ

В Україні прийнята Концепція розвитку штучного інтелекту (далі — Концепція), яка передбачає розробку плану дій із впровадження ШІ в публічне управління на 2020—2030 роки за широким спектром напрямків. Концепція реалізує наявну включеність України в світовий контекст впровадження ШІ та передбачає майбутнє використання в Україні норм і підходів для регулювання правових та етичних норм використання ШІ [3].

Регуляторами, які визначатимуть специфіку використання штучного інтелекту в публічному управлінні є як чинні та неспецифічні нормативно-правові акти, так і ті, які спеціально врегульовують сферу ШІ. Наприклад, у ст. 41 "Право на належне урядування" Хартії основних прав Європейського Союзу вказано, що "обов'язком адміністративних органів є мотивування рішень, які приймаються", що очевидно, стосуватиметься і прийняття управлінських рішень за допомогою алгоритмів у публічному управлінні [4].

У 2020 Європейська Комісія опублікувала "Білу книгу зі штучного інтелекту. Європейський підхід до досконалості і довіри", у якій запропоновано створити правові засади для штучного інтелекту, засновані на "досконалості і довірі" й означені підходи, які мають лягти в основу правового регулювання використання ШІ. У вказаній "Білій книзі" запропоновано визначити сфери з високим та низьким ризиком використання ШІ [5].

У жовтні 2020 відбувся Другий європейський альянс зі штучного інтелекту, де одна зі секцій була присвячена специфіці його використання в публічному секторі. Учасники альянсу були однотайними в тому, що ШІ може сприяти підвищенню якості надання публічних послуг, підвищити ефективність прийняття управлінських рішень та покращити взаємодію між громадянами та урядами. Також був представлений огляд впливу ШІ в публічному управлінні [6].

За результатами вивчення напрямків розвитку ШІ та алгоритмічного прийняття рішень в країнах ЄС дослідники Cordella A., Di Porto F., Zuppetta M., Floridi L., Ulnicane I. [7—10] відзначають зростання інтересу до трансформації процесів надання публічних послуг, механізмів формування політик та взаємодії з громадянами. Незважаючи на те, що доступні обсяги даних дають можливість будувати різні алгоритмічні моделі в публічному управлінні, проте залишається недостатньо дослідженим питання впливу таких моделей на соціальні та економічні процеси через недостатньо тривалий період їх вивчення, а також пошук балансу між потенційним великим трансформаційним впливом та ефективною адаптацією та використанням ШІ урядами.

Повністю автоматизоване прийняття рішень активно вивчалось дослідниками технологічних аспектів Henman P., Shanahan M., Tan S. Y., Wihlborg E. [11—14]. Найчастіше і вчені, й управлінці вказують на те, основної перевагою використання цифрових інструментів у публічному управлінні та адмініструванні є підвищення ефективності прийняття рішень та зниження вартості на їх супровід та прийняття [15; 16]. Також є прагнення

(амбіція) досягти рівності та неупередженості у прийнятті рішень і, як наслідок, забезпечення прав людини поза будь-якими дискримінаційними обмеженнями Martinez A. C., Wihlborg E. [17; 14]. Разом із тим, недостатньо дослідженим та систематизованим залишається питання необхідності впровадження алгоритмічного прийняття рішень у публічному управлінні та можливостей й обмежень, які із цим пов'язані.

МЕТА СТАТТІ

Мета статті полягає у комплексному обґрунтуванні можливостей та обмежень, які пов'язані із розробкою та впровадженням алгоритмічного прийняття рішень і/та використання штучного інтелекту у публічному управлінні для подальшої мінімізації ризиків, пов'язаних з обмеженнями, та максимізації переваг, пов'язаних із можливостями.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ

Можливості алгоритмічного прийняття рішень у публічному управлінні

Найчастіше і дослідники, і управлінці вказують на те, що основною перевагою використання цифрових інструментів у публічному управлінні є підвищення ефективності прийняття рішень та зниження вартості на їх супровід та прийняття [15], [16]. Так, Корделла вказує, що "найбільш часто ідентифіковані впливи ІТ на публічне управління обговорюються з точки зору ефективності та продуктивності роботи уряду. (...) використання інформаційно-комунікаційних технологій (ІКТ) як наступний крок у реорганізації публічного сектора відповідно до основних принципів підвищення ефективності та економії коштів, які спонукали до впровадження ІКТ у приватному секторі" [15].

Також алгоритмічне прийняття може бути корисним для вирішення загальнодержавних проблем у розподілі ресурсів, отримання інформації з великих баз даних, особливо, враховуючи дефіцит експертів для вирішення певних проблем, виконання багатьох повторюваних процедурних завдань і обробки різноманітних даних [18], боротьби з корупцією [19], досягнення цілей соціального розвитку [20]. При чому боротьба з корупцією з допомогою алгоритмів стосується не тільки і стільки надання публічних послуг без участі державного службовця, а отже, як припускається, без корупційної складової, скільки використання штучного інтелекту (машинного навчання) для виявлення предикторів корупції та прогнозування можливих корупційних правопорушень та злочинів. Так, наприклад, Ліма вказує, що "з практичної точки зору, розширена прогностична здатність алгоритмів машинного навчання в поєднанні з базою даних із різноманітних джерел виявила найбільш релевантну інформацію, пов'язану з корупцією, сприяючи пов'язаному масиву знань, генеруючи корисні ідеї для адміністраторів, науковців, громадян і політиків" [19].

Вказується, що чат-боти здатні покращити комунікацію між громадянами та державними установами [1], але можуть не виправдати цих очікувань через існуючі проблеми з електронним урядом [21].

Також є прагнення (амбіція) досягти рівності та неупередженості у прийнятті рішень і, як наслідок, забез-

печення прав людини поза будь-якими дискримінаційними обмеженнями [14].

Деякі країни також розглядають використання алгоритмів та ШІ як запобіжник від дискримінації. Доповідь Палати лордів [22] розглядає участь усіх груп суспільства в розвитку ШІ як спосіб уникнути зростання нерівності. Французький документ [23] йде ще далі, вказуючи на те, що політика інклюзії повинна відповідати подвійній цілі, а саме гарантувати, що ШІ не посилює соціальну та економічну нерівність, але також використовувати ШІ, щоб допомогти зменшити проблеми відчуження та концентрації багатства та ресурсів [10].

Обмеження алгоритмічного прийняття рішень у публічному управлінні

Велика увага приділяється можливим негативним наслідкам використання алгоритмів в організаціях державного сектору, оскільки це створює непрозорі процеси прийняття рішень [24], проблеми з підзвітністю та довірою до рішень з підтримкою штучного інтелекту [25] і ризики для конфіденційності через чутливі, детальні та поглиблені методи збору даних [26, 27]. Прозорість та пояснюваність алгоритмічних рішень актуалізує дискусію щодо межі такої пояснюваності. "Як по відношенню до людини, яка приймає рішення, достатньої мірою пояснюваності її рішень є розуміння правил (законів), за якими вона приймає рішення, так і для алгоритмічних систем достатнім рівнем обґрунтованості є алгоритмічна прозорість. При цьому рішення, які прийняті за допомогою алгоритмів, мають відповідати існуючим правовим вимогам та етичним нормам, а їх пояснюваність має бути не нижчою за обґрунтованість рішень, які приймаються людьми", — вказується дослідниками [28].

Обмеженнями для розробки та впровадження алгоритмів у прийняття рішень у публічному управлінні є неякісні дані (неповні, нестандартизовані, неоновлювані) дані. Відповідно, збір, агрегація, зберігання та використання неупереджених та релевантних даних необхідні для успішної реалізації ШІ в державному секторі, оскільки неточні або погані дані можуть призвести до збоїв [29].

Дискусії щодо використання алгоритмів та ШІ стосуються занепокоєння щодо розробки відповідних моделей білими чоловіками-програмістами, які працюють у великих компаніях. Згадуваний ризик дискримінації через упередженість є ще одним можливим негативним ефектом, який привернув велику увагу в дослідженнях і розробці політик [30, 31].

Уявлення провідних дослідницьких установ, таких як Future Society в Гарвардській школі Кеннеді або Future of Humanity Institute при Оксфордському університеті, вказують на критичну роль і необхідність вироблення політики, пов'язаної з ШІ [32, 33], підкреслюючи потребу в "деякій формі глобальної ради управління" [34]. Роз'яснення правового статусу ШІ є важливим для усунення невизначеності та визначення юридичної відповідальності, якщо ШІ завдаватиме шкоди [35].

Також відомо, що захист конфіденційності є серйозною проблемою в контексті застосування ШІ [36], а

будь-які алгоритмічні системи та застосування ШІ повинні мати підвищений рівень кіберзахисту для забезпечення безпеки та конфіденційності даних [37].

ВИСНОВКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

Основними можливостями для впровадження використання алгоритмів, машинного навчання, штучного інтелекту в прийнятті рішень у публічному управлінні є підвищення ефективності прийняття рішень та зниження вартості на їх супровід та прийняття, вирішення загальнодержавних проблем у розподілі ресурсів, отримання інформації з великих баз даних, виконання багатьох повторюваних процедурних завдань і обробки різноманітних даних, боротьби з корупцією, досягнення цілей соціального розвитку, уникнення дискримінаційних обмежень. Разом із тим, обмеження алгоритмічного прийняття рішень пов'язують із проблемами прозорості та пояснюваності таких рішень, неякісними даними, ризиками, пов'язаними із кібербезпекою, захистом конфіденційності. У результаті систематизації можливостей та обмежень розробки та впровадження алгоритмічного прийняття рішень у публічному управлінні встановлено, що переконливі докази на користь безумовного впровадження алгоритмічного прийняття рішень ще належить дослідити. Уточнено, що західні країни почали розробляти політики та регуляторні норми, які покликані мінімізувати ризики, пов'язані зі використанням алгоритмів, у тому числі, у публічному управлінні. Виявлено, що усвідомлення можливостей та обмежень застосування алгоритмів та ШІ у прийнятті рішень у публічному управлінні уже закладається в основу розробки правових та етичних стандартів, які мають як мінімізувати ризики, так і підтримувати інновації.

Література:

- Anastasopoulos L. J., Whitford A. B. Machine Learning for Public Administration Research. With Application to Organizational Reputation. *Journal of Public Administration Research and Theory*. 2019. Vol. 29. № 3. P. 491—510.
- Федоров М. Гроші з єПідтримки тепер можна витратити на будь-які продукти чи товари. URL: <https://www.kmu.gov.ua/news/fedorov-mihajlo-groshi-z-yeypidtrimki-teper-mozhna-vitrachati-na-bud-yaki-produkti-chi-tovari>
- Концепція розвитку штучного інтелекту в Україні. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1556-2020-%D1%80#Text>
- Хартія основних прав Європейського Союзу. URL: <https://uk.wikipedia.org/>
- White Paper on Artificial Intelligence: a European approach to excellence and trust. URL: https://ec.europa.eu/info/publications/white-paper-artificial-intelligence-european-approach-excellence-and-trust_en
- AI Watch Artificial Intelligence in public services. Overview of the use and impact of AI in public services in the EU. URL: <https://joinup.ec.europa.eu/collection/elise-european-location-interoperability-solutions-e-government/document/report-ai-watch-artificial-intelligence-public-services-overview-use-and-impact-ai-public-services>
- Vogl T. M., Seidelin C., Ganesh B., Bright J. Smart Technology and the Emergence of Algorithmic Bureaucracy: Artificial Intelligence in UK Local Authorities. *Public Administration Review*. 2020. Vol. 80. № 6. P. 946—961.
- Di Porto F., Zuppetta M. Co-regulating algorithmic disclosure for digital platforms. *Policy and Society*. 2020. P. 22.
- AI4People-An Ethical Framework for a Good AI Society: Opportunities, Risks, Principles, and Recommendations / L. Floridi, J. Cowls, M. Beltrametti, R. Chatila, P. Chazerand, V. Dignum, C. Luetge, R. Madelin, U. Pagallo, F. Rossi, B. Schafer, P. Valcke, E. Vayena. *Minds and Machines*. 2018. Vol. 28. № 4. P. 689—707.
- Framing governance for a contested emerging technology: insights from AI policy / I. Ulinicane, W. Knight, T. Leach, B. Stahl, W. Wanjiku. *Policy and Society*. 2020. 17 Dec. P. 20.
- Henman P. Improving public services using artificial intelligence: possibilities, pitfalls, governance. *Asia Pacific Journal of Public Administration*. 2020. Vol. 42. № 4. P. 209—221.
- The technological singularity. Shanahan. M.: MIT press, 2015.
- Tan S. Y., Taihagh A. Governing the adoption of robotics and autonomous systems in long-term care in Singapore. *Policy and Society*. 2020. 16 Jun. P. 21.
- Wihlborg E., Larsson H., Hedstrom K. "The Computer Says No!" — A Case Study on Automated Decision-Making in Public Authorities. 49th Hawaii International Conference on System Sciences (HICSS). IEEE, 2016. P. 2903—2912.
- Cordella A., Bonina C. M. A public value perspective for ICT enabled public sector reforms: A theoretical reflection. *Government Information Quarterly*. 2012. Vol. 29. № 4. P. 512—520.
- Paagman A., Tate M., Furtmueller E., de Bloom J. An integrative literature review and empirical validation of motives for introducing shared services in government organizations. *International Journal of Information Management*. 2015. Vol. 35. № 1. P. 110—123.
- Martinez A. C. I. The right for an artificial intelligence centred in the human being and to the service of the institutions Presentation of the monograph. *Icp-Internet Law and Politics*. 2020. № 30. P. 6.
- Mehr H. Artificial intelligence for citizen services and government. *Ash Center for Democratic Governance and Innovation*. 2017. P. 1—12.
- Lima M. S. M., Delen D. Predicting and explaining corruption across countries: A machine learning approach. *Government Information Quarterly*. 2020.
- The role of artificial intelligence in achieving the Sustainable Development Goals / R. Vinuesa, H. Azizpour, I. Leite, M. Balaam, V. Dignum, S. Domisch, A. Fellander, S. D. Langhans, M. Tegmark, F. F. Nerini. *Nature Communications*. 2020. Vol. 11. № 1. P. 10.
- C van Noordt, Misuraca G. Exploratory Insights on Artificial Intelligence for Government in Europe. *Social Science Computer Review*. 2020. P. 19.
- Lords R. AI in the UK: ready, willing and able? Select Committee on Artificial Intelligence. 2017. URL: <https://publications.parliament.uk/pa/ld201719/ldselect/ldai/100/100.pdf>

23. Villani C. Donner un sens a l'intelligence artificielle (IA). MINISTRE DE L'ENSEIGNEMENT SUPRIEUR, DE LA RECHERCHE ET DE L'INNOVATION. 2018.

24. Artificial Intelligence: A European Perspective / C. Massimo, A. Annoni, P. Benczur, P. Bertoldi, B. Delipetrev, G. De Prato, C. Feijoo, E. Fernandez Macias, E. Gomez Gutierrez, M. Iglesias Portela, H. Junklewitz, M. Lopez Cobo, B. Martens, S. Figueiredo Do Nascimento, S. Nativi, A. Polvora, J.I. Sanchez Martin, S. Tolan, I. Tuomi, L. Vesnic Alujevic. Publications Office of the European Union. 2018.

25. Burrell J. How the machine 'thinks': Understanding opacity in machine learning algorithms. *Big Data & Society*. 2016. Vol. 3. № 1. P. 1—12.

26. Floridi L. Group Privacy: A Defence and an Interpretation. *Group Privacy: New Challenges of Data Technologies*. Cham: Springer International Publishing Ag, 2017. P. 83—100.

27. The ethics of algorithms: Mapping the debate / B. D. Mittelstadt, P. Allo, M. Taddeo, S. Wachter, L. Floridi. *Big Data & Society*. 2016. Vol. 3. № 2. P. 1—21.

28. Buhai O. Algorithms in public administration: explainability and transparency. *Public Administration and National Security*. 2021.

29. Mehr H., Ash H., Fellow D. Artificial intelligence for citizen services and government. *Ash Center for Democratic Governance and Innovation*. 2017. P. 1—12.

30. Barocas S., Selbst A. D. Big Data's Disparate Impact. *California Law Review*. 2016. Vol. 104. № 3. P. 671—732.

31. Veale M., Van Kleek M., Binns R., Acm. Fairness and Accountability Design Needs for Algorithmic Support in High-Stakes Public Sector Decision-Making. *Proceedings of the 2018 Chi Conference on Human Factors in Computing Systems*. 2018. P. 14.

32. Armstrong S., Bostrom N., Shulman C. Racing to the precipice: a model of artificial intelligence development. *Ai & Society*. 2016. Vol. 31. № 2. P. 201—206.

33. Miaihe N. Artificial Intelligence and Robotics in the City. *Field Actions Science Reports*. 2017.

34. Boyd M., Wilson N. Rapid developments in artificial intelligence: how might the New Zealand government respond? *Policy Quarterly*. 2017.

35. IEEE. International Conference on Communications (ICC). 2017.

36. Solving Artificial Intelligence's Privacy Problem / Y.-A. De Montjoye, A. Farzanehfar, J. Hendrickx, L. Rocher. *Field Actions Science Reports*. 2017. P. 80—83.

37. Holdren J. P., Smith M. Preparing for the future of Artificial Intelligence. Executive office of the President National Science and Technology Council. 2016.

References:

1. Anastasopoulos, L. J. and Whitford, A. B. (2019), "Machine Learning for Public Administration Research, With Application to Organizational Reputation", *Journal of Public Administration Research and Theory*, vol. 29, no 3, pp. 491—510.

2. Fedorov, M. (2022), "Money from eSupport can now be spent on any products or goods", available at: [https://www.kmu.gov.ua/news/fedorov-mihajlo-groshi-z-](https://www.kmu.gov.ua/news/fedorov-mihajlo-groshi-z)

[yepidtrimki-teper-mozhna-vitrachati-na-bud-yaki-produkti-chi-tovari](https://www.kmu.gov.ua/news/fedorov-mihajlo-groshi-z-yepidtrimki-teper-mozhna-vitrachati-na-bud-yaki-produkti-chi-tovari) (Accessed 10 Aug 2022).

3. Cabinet of Ministers of Ukraine (2021), Resolution "On the approval of the Concept of the development of artificial intelligence in Ukraine", available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1556-2020-%D1%80#Text> (Accessed 10 Aug 2022).

4. European Union (2000), "Charter of Fundamental Rights of the European Union", available at: <https://uk.wikipedia.org/> (Accessed 10 Aug 2022).

5. European Commission (2020), "White Paper on Artificial Intelligence: a European approach to excellence and trust", available at: https://ec.europa.eu/info/publications/white-paper-artificial-intelligence-european-approach-excellence-and-trust_en (Accessed 10 Aug 2022).

6. European Commission (2020), "AI Watch Artificial Intelligence in public services", Overview of the use and impact of AI in public services in the EU, available at: <https://joinup.ec.europa.eu/collection/elise-european-location-interoperability-solutions-e-government/document/report-ai-watch-artificial-intelligence-public-services-overview-use-and-impact-ai-public-services> (Accessed 10 Aug 2022).

7. Vogl, T. M., Seidelin, C., Ganesh, B. and Bright, J. (2020), "Smart Technology and the Emergence of Algorithmic Bureaucracy: Artificial Intelligence in UK Local Authorities", *Public Administration Review*, vol. 80, no 6, pp. 946—961.

8. Di Porto, F., Zuppetta, M. (2020), "Co-regulating algorithmic disclosure for digital platforms", *Policy and Society*, pp. 22.

9. Floridi, L., Cows, J., Beltrametti, M., Chatila, R., Chazerand, P., Dignum, V., Luetge, C., Madelin, R., Pagallo, U., Rossi, F., Schafer, B., Valcke, P. and Vayena, E. (2018), "AI4People-An Ethical Framework for a Good AI Society: Opportunities, Risks, Principles, and Recommendations", *Minds and Machines*, vol. 28, no 4, pp. 689—707.

10. Ulnicane, I., Knight, W., Leach, T., Stahl, B. and Wanjiku, W. (2020), "Framing governance for a contested emerging technology: insights from AI policy", *Policy and Society*, 17 Dec., P. 20.

11. Henman, P. (2020), "Improving public services using artificial intelligence: possibilities, pitfalls, governance", *Asia Pacific Journal of Public Administration*, vol. 42. no 4, pp. 209—221.

12. Shanahan, M. (2015), *The technological singularity*, MIT press, Cambridge, USA.

13. Tan, S. Y. and Taihagh, A. (2020), "Governing the adoption of robotics and autonomous systems in long-term care in Singapore", *Policy and Society*, 16 Jun., P. 21.

14. Wihlborg, E., Larsson, H. and Hedström, K. (2016), "'The Computer Says No!' — A Case Study on Automated Decision-Making in Public Authorities", *49th Hawaii International Conference on System Sciences (HICSS)*, IEEE, pp. 2903—2912.

15. Cordella, A. and Bonina, C. M. (2012), "A public value perspective for ICT enabled public sector reforms: A theoretical reflection", *Government Information Quarterly*, vol. 29. no 4, pp. 512—520.

16. Paagman, A., Tate, M., Furtmueller, E. and de Bloom, J. (2015), "An integrative literature review and

empirical validation of motives for introducing shared services in government organizations", *International Journal of Information Management*, vol. 35, no 1, pp. 110—123.

17. Martinez, A. C. I. (2020), "The right for an artificial intelligence centred in the human being and to the service of the institutions Presentation of the monograph", *Idp-Internet Law and Politics*, no 30, P. 6.

18. Mehr, H. (2017), "Artificial intelligence for citizen services and government", *Ash Center for Democratic Governance and Innovation*, pp. 1-12.

19. Lima, M. S. M. and Delen, D. (2020), "Predicting and explaining corruption across countries: A machine learning approach", *Government Information Quarterly*.

20. Vinuesa, R., Azizpour, H., Leite, I., Balaam, M., Dignum, V., Domisch, S., Fellander, A., Langhans, S. D., Tegmark, M. and Nerini F. F. (2020), "The role of artificial intelligence in achieving the Sustainable Development Goals", *Nature Communications*, vol. 11, no 1, P. 10.

21. C van Noordt, and Misuraca, G. (2020), "Exploratory Insights on Artificial Intelligence for Government in Europe", *Social Science Computer Review*, P. 19.

22. Lords, R. (2017), "AI in the UK: ready, willing and able?", *Select Committee on Artificial Intelligence*, available at: <https://publications.parliament.uk/pa/ld201719/ldselect/ldai/100/100.pdf>

23. Villani, C. (2018), "Donner un sens a l'intelligence artificielle (IA)", *MINISTRE DE L'ENSEIGNEMENT SUPRIEUR, DE LA RECHERCHE ET DE L'INNOVATION*.

24. Massimo, C., Annoni, A., Benczur, P., Bertoldi, P., Delipetrev, B., Prato, G. De, Feijoo, C., Macias, E. Fernandez, Gutierrez, E. Gomez, Portela, M. Iglesias, Junklewitz, H., Cobo, M. Lopez, Martens, B., Nascimento, S. Figueiredo Do, Nativi, S., Polvora, A., Martin, Sanchez, J.I., Tolan, S., Tuomi, I. and Alujevic, L. Vesnic (2018), "Artificial Intelligence: A European Perspective", *Publications Office of the European Union*.

25. Burrell, J. (2016), "How the machine 'thinks': Understanding opacity in machine learning algorithms", *Big Data & Society*, vol. 3, no 1, pp. 1—12.

26. Floridi, L. (2017), "Group Privacy: A Defence and an Interpretation", *Group Privacy: New Challenges of Data Technologies*, Cham: Springer International Publishing Ag, pp. 83—100.

27. Mittelstadt, B. D., Allo, P., Taddeo, M., Wachter, S. and Floridi, L. (2016), "The ethics of algorithms: Mapping the debate", *Big Data & Society*, vol. 3, no 2, pp. 1—21.

28. Buhai, O. (2021), "Algorithms in public administration: explainability and transparency", *Public Administration and National Security*.

29. Mehr, H., Ash, H. and Fellow, D. (2017), "Artificial intelligence for citizen services and government", *Ash Center for Democratic Governance and Innovation*, pp. 1—12.

30. Barocas, S. and Selbst, A. D. (2016), "Big Data's Disparate Impact", *California Law Review*, vol. 104. no 3, pp. 671—732.

31. Veale, M., Van Kleek, M. and Binns, R., Acm. (2018), "Fairness and Accountability Design Needs for Algorithmic Support in High-Stakes Public Sector Decision-Making",

Proceedings of the 2018 Chi Conference on Human Factors in Computing Systems, P. 14.

32. Armstrong, S., Bostrom, N. and Shulman, C. (2016), "Racing to the precipice: a model of artificial intelligence development", *Ai & Society*, vol. 31, no 2, pp. 201—206.

33. Miailhe, N. (2017), "Artificial Intelligence and Robotics in the City", *Field Actions Science Reports*.

34. Boyd, M. and Wilson, N. (2017), "Rapid developments in artificial intelligence: how might the New Zealand government respond?", *Policy Quarterly*.

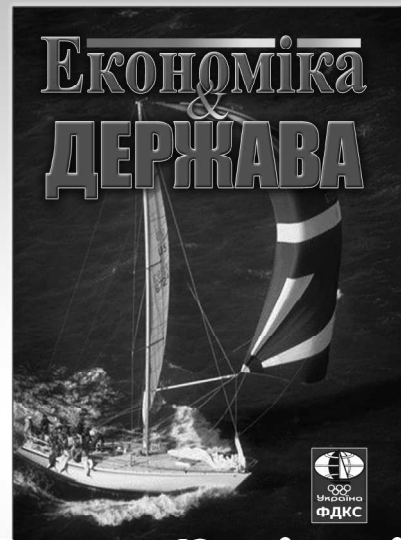
35. IEEE. (2017), *International Conference on Communications (ICC)*.

36. De Montjoye, Y.-A., Farzanehfar, A., Hendrickx, J. and Rocher, L. (2017), "Solving Artificial Intelligence's Privacy Problem", *Field Actions Science Reports*, pp. 80—83.

37. Holdren, J. P., Smith, M. (2016), "Preparing for the future of Artificial Intelligence", *Executive office of the President National Science and Technology Council*.

Стаття надійшла до редакції 31.08.2022 р.

**Науково-практичний журнал
«ЕКОНОМІКА ТА ДЕРЖАВА»**

Передплатний індекс: 01751

Виходить 12 разів на рік

наукове фахове видання України

З ПИТАНЬ ЕКОНОМІКИ

(Категорія «Б»)

Наказ Міністерства освіти і науки України від 28.12.2019 №1643

Спеціальності – **051, 071, 072, 073, 075, 076, 292.**

www.economy.in.ua

e-mail: economy_2008@ukr.net

тел.: (044) 223-26-28

(044) 458-10-73

Г. В. Карпеченкова,
аспірант, Навчально-науково-виробничий центр
Національного університету цивільного захисту України, м. Харків
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-9943-7194>

DOI: 10.32702/2306-6814.2022.17.150

ВПЛИВ ДОМАШНЬОГО НАСИЛЬСТВА НА РОЗВИТОК СУСПІЛЬСТВА ТА СОЦІАЛЬНИХ ВІДНОСИН

G. Karpechenkova,
Postgraduate student, Training Research and Production Center
of the National University of Civil Protection of Ukraine, Kharkiv

THE IMPACT OF DOMESTIC VIOLENCE ON THE DEVELOPMENT OF SOCIETY AND SOCIAL RELATIONS

У статті розкривається поняття домашнього насильства, аналізуються види домашнього насильства, докладно розглядаються чинники, що викликають домашнє насильство. Проведено історико-порівняльний правовий аналіз існуючих наукових підходів до природи та змісту феномену насильства, як такого та домашнього насильства зокрема. Звертається увага на феноменологічний опис домашнього насильства як предмета дослідження. Надається загальна характеристика інституту сім'ї та шлюбу, а також сімейно-побутових відносин як найважливіших факторів, що формують поведінку людини у сфері суспільного життя. Відображено погляди вчених, що вказують на еволюційний характер феномена домашнього насильства через призму різних галузей знання.

Визначено що виникаючі деформації відносин між членами сім'ї, які виявляються у різних формах: від образ і побоїв до серйозної шкоди здоров'ю, смерті чи самогубства, і дедалі частіше впроваджуються у суспільство. Насильство в сім'ї стало серйозною масштабною проблемою, що породжує безліч різних соціальних та соціологічних проблем: зниження самооцінки, втрата впевненості в собі, формування неврозів, наявність депресивного стану, токсикоманія, спотворення реалістичних сприйняття, створення спотвореного "портрета" партнера, себе та своїх особливостей, а також наявність симптомів посттравматичного стресового розладу. Насильство не повинно бути пов'язане лише з фізичною агресією і зводиться лише до фізичного насильства над жертвою. Форми прояву домашнього насильства — фізична, сексуальна, психологічна та економічна, які повністю збігаються з формами прояву домашнього насильства.

The article reveals the concept of domestic violence, analyzes the types of domestic violence, examines in detail the factors that cause domestic violence. A historical and comparative legal analysis of the existing scientific approaches to the nature and content of the phenomenon of violence, as such and domestic violence in particular, was conducted. Attention is drawn to the phenomenological description of domestic violence as a subject of research. A general description of the institution of family and marriage, as well as family-domestic relations as the most important factors shaping human behavior in the sphere of social life, is provided. The views of scientists are reflected, indicating the evolutionary nature of the phenomenon of domestic violence through the prism of various fields of knowledge.

There are deformations of relations between family members, which manifest themselves in various forms: from insults and beatings to serious damage to health, death or suicide, and are increasingly introduced into society. Violence in the family has become a serious large-scale problem, which

gives rise to many different social and sociological problems: a decrease in self-esteem, loss of self-confidence, the formation of neuroses, the presence of a depressive state, drug addiction, distortion of realistic perceptions, creation of a distorted "portrait" of a partner, oneself and one's own features, as well as the presence of symptoms of post-traumatic stress disorder. Violence should not be connected only with physical aggression and should be reduced only to physical violence against the victim. The forms of manifestation of domestic violence are physical, sexual, psychological and economic, which completely coincide with the forms of manifestation of domestic violence.

Also, the period of radical changes in the social system is particularly clearly revealed in the article, i.e. they are associated with a violation of the established order, manifestations of chaos and are expressed, for example, in the growth of social aggressiveness among individuals unprepared for these changes. In other words, in the event of social tensions arising as a result of, for example, economic crises, rising unemployment or military operations, there will be a surge in family violence.

Ключові слова: домашнє насильство, соціальні відносини, конфлікт, соціальна відповідальність, суспільні відносини, соціально-правовий вплив.

Key words: domestic violence, social relations, conflict, social responsibility, social relations, socio-legal influence.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Актуальною залишається проблема впливу домашнього насильства в сім'ї. виявлення проблемних питань в державній політиці запобігання домашньому насильству, на цій основі розробка пропозицій щодо підвищення ефективності протидії домашнього насильства. Тому на перший план висуваються такі завдання, як здійснення комплексу заходів щодо профілактики домашнього насильства. Саме тому проблема укріплення державної політики протидії домашнього насильства дуже актуальне питання на сучасному етапі.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Аналіз основних підходів до визначення впливу домашнього насильства на розвиток суспільства в державі безпосередньо розглядаються із проблемою реалізованості на даному реформування багатьох галузей суспільства. Окремі питання вивчення проблемних питань домашнього насильства знайшли висвітлення у працях авторів-правників А. О. Галай, В. О. Галай, Л. О. Голошко, В. В. Муранова, Я.І. Юрків, Н. Ю. Максимова та ін.

МЕТА СТАТТІ

Метою статті є визначення впливу домашнього насильства на розвиток суспільства та соціальних відносин.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ

Поширення деструктивних процесів у сучасному суспільстві викликає тривогу і бажання як виявити їх витоки, так і знайти конструктивні рішення проблем. Вирішувати проблему насильства в сім'ї на одному рівні соціальної ієрархії непродуктивно, оскільки на різних

рівнях соціальної системи протікають свої процеси розвитку та одночасно йде процес їх коеволюції. У цьому спостерігається дивовижний феномен відтворення на різних рівнях подібних явищ. І якщо є зростання проявів агресії, наприклад, на макрорівні, то опосередковано з тим чи іншим ступенем інтенсивності агресія проявляється на мікро-(індивідуальному), а також на мега-(національному) рівнях. Хвилі деструктивних процесів неминуче поширюються від одного ієрархічного рівня до іншого, від нижчого до вищого та навпаки [3].

Звідси цілком логічно стверджувати, що невизначеність викликала активність соціальних структур, яка обов'язково завершується ускладненням соціальної структури, оскільки невизначеність проявляється у відсутності можливості адекватно оцінити соціальну реальність. Реальність набуває рис невизначеності, коли в ній починають поєднуватися деякі протилежні можливості. Тому дослідження таких процесів має від початку враховувати спектр можливих тенденцій, активованих протилежними можливостями невизначеності. В результаті процесу ускладнення соціальної організації ці можливості передають додаткову енергетику одним структурам, які стають більш життєздатними, відбираючи її у менш конкурентоспроможних структур, що руйнуються. При цьому слід зазначити, що перевіряти ще раз на можливість життєдіяльності в майбутній ускладненій соціальній системі піддаються одночасно всі фрактальні утворення соціальної системи, в якій активована невизначеність, — від мікро- до мегарівня. Важливо також враховувати, що в стані невизначеності індивіди та соціальні утворення будуть поводитися по-різному, хоча цільова орієнтованість загальна: всі бажають знизити соціальний ризик, усвідомлений чи передбачуваний ними як можливість у результаті невідомих майбутніх подій [1]. Цікавими є всі спектри можливої поведінки:

від "протестної свідомості", домінування емоційної, агресивної форми до творчого сплеску, прагнення побудувати новий світ або створити форми вираження крайньої пригніченості та пасивності.

Особливо яскраво в даних процесах виявляються періоди кардинальних змін соціального устрою, тобто вони пов'язані з порушенням порядку, що склався, проявами хаосу і виражаються, наприклад, у зростанні соціальної агресивності у невідготовлених до цих змін індивідів. Іншими словами, у разі виникнення соціальної напруженості в результаті, наприклад, економічних криз, зростання безробіття чи військових дій буде спостерігатися сплеск насильства в сім'ї.

У свою чергу, зростання агресії та насильства у великої кількості індивідів продукує зростання насильства та агресивності у фракталах вищого ієрархічного рівня. Згадаймо наростання агресії молодих мігрантів у Франції у жовтні-листопаді 2005 року після загибелі двох підлітків північноафриканського походження з вини поліцейського, що вилася у кризові явища національного масштабу [6]. І подібні соціальні кризи, що супроводжуються вибухами соціальної агресії, набувають особливої здатності до свого прискороного розвитку у зв'язку з доступністю нових інфокомунікаційних технологій, що дозволяють підтримувати процеси енергоінформаційного обміну на новому рівні своєї ефективності та результативності. При цьому можна спостерігати, як прояв агресії на різних ієрархічних рівнях соціальних сходів може призводити до різних за своєю масштабністю проявів зустрічної реакції в залежності від ресурсних можливостей мультиплікувати агресію у тієї чи іншої людини як її генератора. Якщо розглядати насильство в сім'ї як приклад, то можна також зазначити, що подібні соціальні явища можуть мати і мають пролонгований ефект, іноді — з відкладеним механізмом запуску. Мається на увазі, що, наприклад, діти — свідки насильства не обов'язково відразу виявлятимуть агресію, але можуть бути піддані їй у дорослому житті, при створенні власної сім'ї. Подібні соціальні явища можуть і часто мають пролонгований ефект, іноді — з відкладеним механізмом запуску.

У нових умовах розвитку інформаційно-комунікаційних технологій роль генераторів та мультиплікаторів агресії можуть виконувати режисери, продюсери, власники та агенти контролю телеканалів та Інтернет-ресурсів та інші лідери думок та впливу. Кожне таке джерело енергетичного вибуху чи виплеску свідомо чи мимоволі спрацьовує як своєрідний енергетичний важіль, що дозволяє за правильно обраної топології енергоінформаційних впливів отримувати результат відповідного масштабу [4].

Ось чому цілком очевидно, що робота з агресією на особистому рівні пов'язана з комплексною роботою на рівнях подібних соціальних структур, у межах яких індивіди живуть і працюють.

Така постановка проблеми дозволяє розглядати вплив взаємодії фракталів різних рівнів за умов невизначеності зміни поведінки індивідів. Вибір тієї чи іншої форми поведінки залежить навіть від стану соціального середовища. Ця ідея підтверджується результатами дослідження голландських психологів, які експериментальним шляхом довели, що будь-який безлад у навко-

лишньому середовищі (сміття на підлозі, погано припаркована машина, розкидані речі або навіть слово "хаос", що з'явилося на екрані комп'ютера) "підсилює в людях потяг до безладу", яка, у свою чергу, сприяє зростанню дискримінації та утвердженню стереотипів (як позитивних, так і негативних) щодо представників інших груп.

Використання спрощених схем та стереотипів, мабуть, є захисним психологічним механізмом, який допомагає людям сприймати ситуацію як більш упорядковану та передбачувану. Спочатку ідеї про вплив порядку у зовнішньому середовищі на поведінку індивідів були запропоновані Джеймсом Вілсоном та Джорджем Келлінгом у 1982 році в "теорії розбитих вікон" і в роботі Малкольма Глауделла "Переломний момент", де поширення асоціальної поведінки уподібнюється до епідемії [6].

Багато дослідників, не відкидаючи певного впливу біологічних і генетичних чинників, вважають, що агресивні дії є зумовленими в міжособистісних відносинах. Більше того, за відповідних умов агресію можна запобігти, проконтролювати та мінімізувати, причому без залучення інструментів та механізмів придушення, які можуть генерувати зустрічні реакції, можливо, відкладені у часі.

Результати багатьох досліджень показують, що застосування насильства породжує реакцію у відповідь — негайно або через деякий час.

Приклад стриманої безпосередньої та подальшої планомірно-послідовної реакції на масові заворушення продемонструвала поліція Великобританії. Йдеться про "Лондонський трущобний бунт" і погроми в серпні 2011 р., спричинені, як стверджували організатори акцій — вихідці з країн Африки та Азії, "зайвою жорстокістю", виявленою поліцейськими при затриманні передбачуваного гангстера-мігранта. Наведемо тут й інший приклад — вже запобіжного впливу. Низка сюжетів світового шоу — відкриття Олімпіади-2012 була присвячена саме сучасному життю молодих британців, при цьому наголошувалося на космополітичності сучасного молодіжного населення країни. [6]

Тема поєднання досліджень та практичного застосування інструментів виникає постійно і стає особливо затребуваною в період зростання невизначеності та кризових процесів. Оскільки насильство має різні причинні фактори і для ефективного реагування необхідно враховувати всі рівні існування як постраждалих, так і кривдників, отже до його аналізу також необхідно підходити одночасно на декількох рівнях. [5] При роботі з випадками насильства в сім'ї потрібен аналіз на рівні особистості та окремої сім'ї (мікро), а також на макро рівні — місцевого співтовариства (робота, друзі, система реагування на місцевій шкоді), тобто організаційному, соціальному, інституційному та на мега рівні — всього суспільства. Кожен із рівнів вимагає розгляду різних проблем для оцінки ситуації та планування систем інтервенції та реагування. Наведені нижче пункти є предметом дослідження та аналізу під час роботи з окремими випадками:

— Визначення індивідуальних та сімейних факторів ризику, що впливають, як індивіди стають або кривдниками, або жертвами насильства, а також те, як можна впливати на ці фактори ризику;

— Ідентифікація позитивних відносин, що забезпечують підтримку та здорові зв'язки всередині розширеної сім'ї та на рівні місцевого співтовариства з організаціями та соціальними інститутами поза сім'єю, які надають допомогу у розвитку позитивних поглядів та навичок вирішення проблем;

— Ідентифікація наявності доступних на місцевому рівні ресурсів, які можуть надавати допомогу дисфункціональним індивідуумам та сім'ям, таким як Кризові Центри, програми, що навчають контролю почуття гніву, програми батьківства, тренінги з розвитку професійних навичок та інші підтримуючі ресурси;

— Ідентифікація таких додаткових факторів ризику як нерівність, дискримінація та упереджене ставлення, внаслідок чого знижується можливість отримання допомоги від соціальних інститутів;

— Ідентифікація економічних джерел насильства всіх рівнях.

Аналіз впливу засобів масової інформації та інших джерел, які створюють атмосферу, що побічно підтримує насильство. Аналізуючи наведені вище фактори, можна успішно розвивати програми для підвищення рівня усвідомлення проблем у місцевих спільнотах та профілактики насильства всередині сімей. [2] А знання характеру перебігу еволюційних і циклічних процесів дозволяє прогнозувати розвиток криз і вживати заходів щодо зниження ризиків. Так, наприклад, знаючи цикл насильства в сім'ї та його характеристики, а також розуміючи особливості поведінки всіх учасників цього процесу, можна розробляти та координувати методи профілактики та втручання.

Властивість подібності дозволяє сформуванню пріоритетні напрямки, які відповідатимуть функціональним цілям та завданням розвитку як більш високих, так і порівняно низьких щаблів ієрархії. Сфера реагування на насильство щодо людини включає мікро-, макро- та мегарівні, а також вимагає наявності розуміння, усвідомлення проблеми та певних навичок від представників місцевої адміністрації, що планує діяльність у регіоні, від консультантів-психологів, соціальних працівників, дослідників, соціальних адвокатів та представників усіх професій, залучених у роботу з цим видом проблем. Профілактика та контроль рівня насильства, а також програми корекції поведінки кривдників розробляються на макрорівні (макропланування) та вимагають створення соціальних інститутів для своєчасної інтервенції одночасно з формуванням суспільної думки на рівні всього суспільства (наприклад, неприйняття норм насильства у сім'ї). При цьому, наприклад, такі методи якісних досліджень, як фокус-групи та глибинні інтерв'ю, можуть бути дуже корисні при формуванні повної картини розуміння феномену, а також планування подальших програм профілактики поширення насильства в усіх формах [5].

Соціальна інженерія використовує переважно кількісні методи та на основі узагальнення даних про фінансове становище компанії, стан справ на ринках збуту та технологій виробництва пропонує перебудувати управлінську структуру. Стосовно соціальних систем соціальна інженерія узагальнює дані про стан соціальних груп, їх соціальний і людський потенціал, можли-

вості їх розвитку, соціальні відносини, громадську думку (наприклад, неприйняття форм насильства в сім'ї), рівень напруженості, агресію, протестну активність. Як правило, фахівці обох профілів працюють у тісному контакті.

Термін "насильство у сім'ї" у суспільстві виник на початку 1990-х. Усвідомлення серйозності наслідків цього явища відбувається порівняно повільно на тлі серйозних перехідних періодів у суспільстві та зростання великої кількості соціальних проблем, таких як демографічний занепад, бідність, безробіття, дитяча безпритульність, міграція, торгівля людьми, злочинність та корупція, алкоголізм та наркоманія. Одночасно виявлено найважливішу особливість, що ускладнює як дослідження, так і протидію насильству — висока латентність та наявність стереотипів у поєднанні з низкою причин — як соціальних (відсутність законодавства, недостатність притулків), так і культурних (патріархальність та застарілі традиції) [4].

Одна з головних особливостей домашнього насильства — систематичність дій, яка повторюється, що відрізняє домашнє насильство від конфлікту або сварки. Конфлікт зазвичай має в основі якусь конкретну проблему, яку можна вирішити. Домашнє насильство, навпаки, відбувається з метою набуття повної влади та контролю над постраждалою стороною.

Друга важлива відмінність насильства у сім'ї з інших актів агресії у тому, що кривдник і потерпілий — близькі люди, тобто. насильство походить від чоловіка чи партнера, колишнього чоловіка, батьків, дітей, інших родичів, нареченого тощо. Тому визначимо насильство у сім'ї як систематично повторювані акти фізичного, психологічного, сексуального, економічного на близьких людей, які здійснюються проти їх волі з метою набуття влади та контролю над ними.

Діяльність показує закономірне зростання проявів деструктивних процесів у соціумі у зв'язку з зміною параметрів порядку соціальної системи під час кардинальних змін соціального устрою, соціальних відносин, реформування системи управління в Україні [1]. У свою чергу, зростання агресії та насильства у великій кількості індивідів продукує зростання насильства та агресивності у фракталах вищого ієрархічного рівня. Масштаб прояву агресії на різних ієрархічних рівнях може призводити до рівнів на своєму масштабності проявів зустрічної реакції в залежності від можливостей мультиплікувати агресію у тієї чи іншої людини як її генератора. Ось чому очевидно, що робота з агресією на особистісному рівні має проводитися у комплексі з роботою на рівнях соціальних структур, у яких дані індивіди живуть та працюють.

ВИСНОВКИ

Отже тому сьогодні настільки значущим фактором у розвитку суспільства та соціальних відносин є структура сім'ї та сімейних відносин, а також їх вплив на формування моделі поведінки дитини, яка відтворюватиме батьківську модель поведінки у власних відносинах і далі продукує цей же тип відносин на відносини соціальних груп та владної вертикалі. Рівень насильства у сім'ї безпосередньо впливає на

рівень насильства у суспільстві, закріплюючи цей тип поведінки у історичної пам'яті соціуму і зумовлюючи розвиток майбутніх поколінь українського суспільства. Якщо підвищується рівень агресивності та насильства у багатьох сім'ях, то висока ймовірність посилення проявів насильства та агресії у селищі, місті, державі. Якщо форми ієрархічної організації соціальної структури на рівні сім'ї патріархальні, то самі форми виявляються лише на рівні інших рівнів соціальної організації. Важко формуватимуться сучасні громадянські демократичні інститути, важко становлення громадянського суспільства.

Аналіз починається з глибокої оцінки ситуації на індивідуальному (мікро-) рівні, з подальшим аналізом системи цінностей та практик, що застосовуються у спільноті людей на макро- та мегарівнях (родина, місцева спільнота, регіон, суспільство загалом). Роль науки в оздоровленні соціального організму та особистостей як його соціальних одиниць має розглядатися як на кожному рівні окремо, так і одночасно комплексно на всіх рівнях. Розвиток нових систем, використання методу інтервенції, зміна існуючих систем необхідно базувати на безперервному аналізі. Так, наприклад, для підвищення розуміння та результативності роботи (інтервенцію) на індивідуальному рівні (наприклад, з однією сімейною парою) необхідно завжди проводити із застосуванням якісних методів аналізу на інших рівнях (розширена сім'я, місцева спільнота, культура, етнічні традиції). Застосування науки у вивченні кризових станів та процесів розвитку суспільства виступає комплексним дослідницьким інструментом у поєднанні з розробленими на основі одержаних знань практичними методами прогнозування та подолання проблем деструктивного характеру.

Література:

1. Трубавіна І. М. Соціально-педагогічна робота з неблагополучною сім'єю. Навч. посіб. К.: ДЦССМ, 2002. 132 с.
2. Максимова Н. Ю., Мілютіна К.Л. Соціально-психологічні аспекти проблеми насильства. К.: Комітет сприяння захисту прав дітей, 2003. 203 с.
3. Бова А. А. Модель факторів, що обумовлюють насильство в сім'ї. Український соціум. 2005. № 1 (6). 15 с.
4. Насильству немає виправдання: добірка матеріалів на допомогу протидії насиллю // Сумська обл. універс. наук. б-ка / уклад. Т. І. Касьяненко, Ж. П. Швачко. Суми, 2017. 33 с.
5. Юрків Я.І. Сутність та зміст соціального феномену "насильство в сім'ї". Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія "Педагогіка, соціальна робота". Випуск 27. 234 с.
6. Міжнародний досвід попередження та протидії домашньому насильству: монографія / А. О. Галай та ін.; за заг. ред. А. О. Галай. К.: КНТ, 2014. 160 с.

References:

1. Trubavina, I.M. (2002), Sotsialno-pedahohichna robota z neblahopoluchnoiu simieiu [Social and pedagogical work with a dysfunctional family], DTsSSM, Kyiv, Ukraine.

2. Maksymova, N.Yu. and Miliutina, K.L. (2003), Sotsialno-psykhoholichni aspekty problemy nasylystva [Socio-psychological aspects of the problem of violence], Komitet spryannia zakhystu prav ditei, Kyiv, Ukraine.

3. Bova, A.A. (2005), "The model of factors causing violence in the family", Ukrainyskiy sotsium, vol. 1 (6).

4. Kasianenko, T.I. and Shvachko, Zh. P. (2017), asylstvu nemaie vypravdannya: dobirka materialiv na dopomohu protydii nasylliu [There is no excuse for violence: a selection of materials to help combat violence], Sumska obl. univers. nauk. b-ka, Sumy, Ukraine.

5. Yurkiv, Ya.I. (2013), "The essence and content of the social phenomenon "violence in the family"", Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu. Seria "Pedahohika, sotsialna robota", vol. 27.

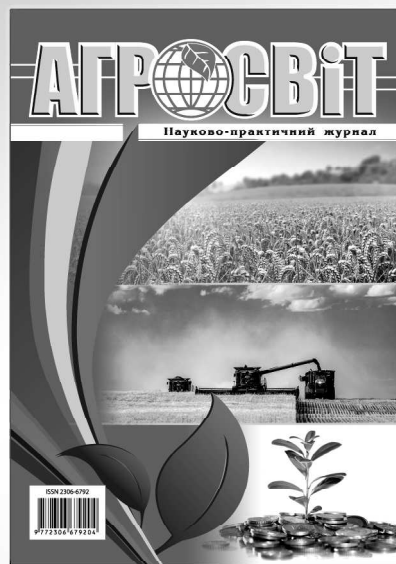
6. Halai, A.O. (2014), Mizhnarodnyi dosvid poperedzhennia ta protydii domashnomu nasylystvu [International experience of preventing and combating domestic violence], KNT, Kyiv, Ukraine.

Стаття надійшла до редакції 08.09.2022 р.

АГРОСВІТ

www.agrosvit.info

Передплатний індекс: 23847

Виходить 24 рази на рік

Журнал включено до переліку наукових фахових видань України з ЕКОНОМІЧНИХ НАУК (Категорія «Б»)

Спеціальності – 051, 071, 072, 073, 075, 076, 292

К. В. Прытула,
аспірант III курсу спеціальності "Публічне управління та адміністрування",
Державний торговельно-економічний університет
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-1831-9856>

DOI: 10.32702/2306-6814.2022.17.155

ПУБЛІЧНІ КОМУНІКАЦІЇ В УМОВАХ КРИЗИ

K. Prytula,
Postgraduate student of the third year of the specialty
"Public Administration", State University of Trade and Economics

CRISIS PUBLIC COMMUNICATIONS

Автором проаналізовано практичне застосування урядових комунікацій в умовах кризи, зокрема, під час пандемії та карантинних обмежень, що були спричинені коронавірусом SARS-CoV-2 на початку 2020 року та інформування населення з початку повномасштабної військової агресії Російської Федерації проти України з лютого 2022 року. Особливу увагу було приділено комунікаційній кампанії Міністерства охорони здоров'я України як центральному органу виконавчої влади України, на який припадає максимальна відповідальність за оперативне та якісне інформування населення щодо стану поширення захворювання. Окреслено важливість розробки та реалізації комунікаційних стратегій в діяльності урядових установ. Також проаналізовано роль соціальних мереж у налагодженні цілодобового оперативного інформування щодо питань здоров'я та безпеки під час війни.

The author analyzed the practical application of governmental communications in crisis situations, in particular during the pandemic and quarantine restrictions caused by the SARS-CoV-2 coronavirus since 2020 and informing the population since the beginning of the full-scale military aggression of the Russian Federation against Ukraine in February 2022. Particular attention was paid to the communication campaign of the Ministry of Health of Ukraine as the central body of the executive power of Ukraine, which is responsible for prompt and high-quality informing of the population about the spread of the disease.

The author captured the attention to the importance of development and adequate performance of the communication strategies in the governmental activity. Some of the results of the research were gained on the basis of the official statement of Ministry of Health of Ukraine on the author's appeal. In the terms of implementation of medical reform that has been started in 2018 and was aimed to transform the system of providing healthcare in Ukraine, effective and fair budgeting on medical services and improvement of healthcare institution throughout the country it was clarified that neither the authority had the communication strategy for the reform nor the particular team responsible for all communications of the Ministry in public sector. Two biggest crisis communication cases of this authority were studied and the reasons of failure and success were indicated. At the same time, it was noticed how during two years the communication of the Ministry have changed and created a strong channel of important and useful information concerning quarantine restrictions and vaccination process launched.

The article also includes author's point of view on the role of social networks in establishing non-stop prompt information on health and security issues during the wartime. The objects of interest were the social media channels that are performing now the function of alarm systems and news reports for most of the population of Ukraine, especially for those who have no access to TV broadcasting or any other classic source of information. The latest sociological researches' results concerning the usage of social media as a source of information and news were analyzed as well.

*Ключові слова: комунікації, державне управління, пандемія, соціальні мережі, взаємодія, воєнний стан.
Key words: communications, public administration, pandemic, social networks, interaction, wartime.*

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ ТА ЇЇ ЗВ'ЯЗОК ІЗ ВАЖЛИВИМИ НАУКОВИМИ ЧИ ПРАКТИЧНИМИ ЗАВДАННЯМИ

Питання важливості налагодження комунікацій між органами влади та громадськістю є предметом дослідження багатьох науковців за останнє десятиліття. Розробка та поступова реалізація комунікаційних стратегій стає невід'ємною частиною планування не тільки приватних компаній, а й державних установ. Однак, на практиці далеко не усі установи вже усвідомили важливість розроблення комунікаційних стратегій з урахуванням кризових комунікацій. Цей аспект, на жаль, часто залишається поза увагою під час планування.

Враховуючи політичні, економічні та екологічні колісання сучасного світу, будь-яка організація має передбачати для себе мінімальне коло ризиків та криз, що можуть зачепити її діяльність. Так, 2020—2022 роки стали важким випробуванням буквально для усього світу — пандемія, спричинена коронавірусом SARS-CoV-2, змусила усіх та кожного змінити свій звичний уклад життя та швидко пристосовуватися до реалій. Україна не стала винятком — перші випадки захворювання були зафіксовані у лютому-березні 2020 року. Це стало чи не найбільшим викликом для системи охорони здоров'я загалом та Міністерства охорони здоров'я України (далі — МОЗ), як головного регулятора даної сфери зокрема. Загострення воєнного конфлікту та перехід до повномасштабного вторгнення Російської Федерації до України теж зумовило нові виклики для функціонування державних органів.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Питання застосування комунікацій та їх роль у державному управлінні досліджувалася такими науковцями як Почепцов Г.Г., Алюшина Н.О., Королько В.Г., Колосок С.В., Дрешпак В.М., Чукуб С.А. та інші. Водночас, на думку автора даної публікації все ще залишається не до кінця дослідженим питання застосування соціальних медіа та неформальних каналів комунікації під час реалізації функцій державного управління.

МЕТА СТАТТІ

Метою статті є поглиблення теоретичних засад публічних комунікацій між органами державної влади та громадськістю в умовах кризи та розроблення рекомендацій щодо їх вдосконалення в Україні.

Предметом аналізу для даної публікації стала комунікація МОЗ з громадськістю та іншими організаціями і установами з моменту оголошення карантинних обмежень у 2020 році та з урахуванням подій лютого 2022 року, коли в Україні почалося повномасштабне вторгнення Російської Федерації на територію України.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ

Реформа державного управління, що була затверджена 24 червня 2016 року, змінює фокус роботи міністерств із продукування нормативних актів та управління майном на формування політик у галузях, за які відповідає міністерство. Їх робота концентруватиметься на постійному аналізі проблем і пошуку можливих варіантів їхнього вирішення, виробленні відповідних політик і оцінці ймовірних чи наявних наслідків реалізації цих політик.

Одним з очікуваних результатів даної реформи є прозора, передбачувана та клієнтоорієнтована система державного управління, що спрямована на економічне зростання та сприяння розвитку підприємництва та інвестицій.

В зазначеному контексті надважливу роль відіграє питання комунікації з громадськістю. Для забезпечення ефективного функціонування державних органів і найкращої поінформованості громадян про правила, процедури та проблеми необхідно мати добре налагоджений діалог — комунікацію, яка допомогла б вирішити управлінські завдання та наблизити діяльність українських органів влади до європейських стандартів. Це зумовлює необхідність вдосконалення нормативно-правової бази щодо врегулювання питання застосування різних каналів комунікації та розроблення методичних рекомендацій для державних органів щодо впровадження, оновлення та застосування комунікаційних стратегій.

В. Королько, аналізуючи відомі комунікаційні моделі, визначає комунікацію як двосторонній процес обміну повідомленнями, що ґрунтується на загально визначених поняттях та обумовлюється як змістом взаємовідносин комунікаторів, так і соціальним оточенням. В кожному повідомленні знаходиться інформація, яка має дійти до того, кому вона адресована з метою інформування, інструктування або переконання [6].

Завдання органів влади полягає не тільки у впровадженні політичних та суспільних змін, а й у правильному та доступному донесенні роз'яснень для населення

ня у потребі та актуальності нововведень. Г. Почепцов стверджував, що "сильна влада має і відповідні сильні комунікації, вона не боїться виходити на населення і має для цього безліч шляхів" [9].

Важливим аспектом налагодження комунікації між органами влади та громадськістю є створення постійних та надійних зв'язків, формування довіри до інформації, яка публікується державним органом. Н. Алюшина зазначає, що проблема комунікації виникає не стільки через повернення довіри, як через функціонування без неї [3].

І. Чаплай стверджує, що зусилля держави мають спрямовуватися на формування у людей довірливого ставлення до своєї діяльності, руйнування стереотипів щодо його бездіяльності, закріплення у людини впевненості в тому, що демократично обрана влада спроможна захистити її від будь-яких порушень її законних прав у процесі комунікації [11].

Правильно побудована, своєчасна та зосереджена на цільових аудиторіях комунікація допомагає не тільки легше впровадити суспільні зміни, а й попередити будь-які маніпуляції та викривлення суспільної думки про реформи.

Медична реформа в Україні стартувала у 2018 році. Це широкий комплекс заходів, спрямованих на створення та запровадження нової моделі фінансування, яка передбачає чіткі та прозорі гарантії держави щодо обсягу безоплатної медичної допомоги, кращий фінансовий захист громадян у випадку хвороби, ефективний та справедливий розподіл публічних коштів та скорочення неформальних платежів, створення стимулів до поліпшення якості надання медичної допомоги населенню державними і комунальними закладами охорони здоров'я [10].

На офіційний запит автора даної публікації восени 2020 року про інформацію до МОЗ було повідомлено, що функції щодо комунікації з громадськістю та засобами масової інформації відповідно до основних завдань, визначених положеннями про структурні підрозділи, розподілено між 3 структурними підрозділами із загальною штатною чисельністю 14 одиниць. Комунікаційна функція для МОЗ є ключовою у процесі впровадження медичної реформи. Водночас було зазначено, що окремої комунікаційної стратегії МОЗ не затверджено, а додаткового бюджету на фінансування, окрім оплати праці штатним працівникам, не передбачено.

Відсутність визначеної комунікаційної стратегії для реалізації даної реформи викликає здивування, оскільки дані соціальні зміни стосуються усіх соціальних груп та можуть створити ускладнення у сприйнятті та адаптації до змін на будь-якому етапі реалізації. Постійна та своєчасна комунікація завжди спрощує втілення глобальних змін та допомагає державним органам відслідковувати рівень задоволення громадян запропонованими змінами.

Щодо висвітлення інформації про поширення та запобігання коронавірусної інфекції COVID-19 у МОЗ повідомили, що діяли за всіма рекомендаціями ВООЗ — інформували населення про наявність "нового" вірусу та шляхи його розповсюдження, запобіжні та профілактичні заходи, також проводилася комунікаційна робота з медичним персоналом.

Водночас, вартим уваги є перший кризовий кейс, з яким Міністерство охорони здоров'я України мало швидко реагувати на виклики. У лютому 2020 року владою було прийнято рішення про евакуацію українців з м. Ухань (провінція Хубей, Китайська Народна Республіка), що був центром спалаху зараження гострої респіраторної хвороби COVID-19, спричиненої коронавірусом SARS-CoV-2 (далі — коронавірусна інфекція COVID-19) та організації обов'язкового проходження 14-денного карантину та обсервації задля уникнення ймовірності поширення захворювання по Україні. На той момент суспільство було мало поінформоване про саме захворювання та способи його лікування (це був абсолютно новий штам вірусу та вакцина ще не була винайдена), однак, інформаційне поле інших країн було переповнене панічними настроями та фіксованими летальними випадками після інфікування.

Після оголошення рішення про евакуацію у багатьох містах України громадськість ініціювала численні протести, а аеропорт Тернополя відмовився прийняти на посадку літак з евакуйованими [1]. Термінове рішення про зміну місця обсервації громадян на с. Нові Санжари (Полтавська область) погіршила ситуацію — масовий протест перетворився у сутичку між активістами, місцевим населенням та працівниками правоохоронних органів.

На кризу терміново відреагували Прем'єр-міністр О.Гончарук та Міністр охорони здоров'я З.Скалецька, які терміново прибули до місця обсервації. Задля заспокоєння громадськості було повідомлено, що міністр охорони здоров'я перебуватиме 14 днів також на обсервації із евакуйованими.

Даний кейс можна оцінити як абсолютно не успішний з точки зору кризових комунікацій, оскільки профільним міністерством не було проведено відповідну інформаційно-роз'яснювальну роботу з громадськістю, що спричинило психологічний тиск як на евакуйованих громадян, так і на місцеве населення, яке бачило в усіх, хто був на карантині, потенційну загрозу для свого життя та здоров'я.

Вже через два тижні усі громадяни, що перебували на карантині, були випущені, а за збігом обставин Прем'єр-міністр О.Гончарук та кілька міністрів, в тому числі Міністр охорони здоров'я З. Скалецька, були звільнені.

Подальші комунікаційні кроки МОЗ щодо інформування населення про ризики та наслідки коронавірусної інфекції COVID-19 стали більш раціональними та послідовними. Як зазначено у відповіді на запит, 24 січня 2020 року МОЗ наказом № 185 "Про заходи щодо недопущення занесення і поширення на території України випадків захворювань спричинених новим коронавірусом, виявленим у місті Ухань (провінція Хубей, Китай)" [8] створено оперативний штаб щодо недопущення занесення і поширення на території України випадків захворювань, спричинених новим коронавірусом.

У співпраці з ВООЗ та Червоним Хрестом було розроблено промо-ролики та візуальні матеріали, які були розміщені на ресурсах МОЗ, на телебаченні, в медичних закладах, в торгових центрах та у громадському транспорті. Крім того було залучено експертів та про-

COVID-19
В УКРАЇНІ

08.05

Всього людей, що захворіли на COVID-19 в Україні:

14 195

Проведено досліджень

загалом

159155

одужали

2706

померли

361

зокрема нових випадків за попередню добу (07 травня):

504

Волонтерська підтримка: Коронавірус_інфо

Рис. 1. Приклад щоденного повідомлення про кількість захворювань на COVID-19 в Україні

фільних фахівців медичної сфери з метою участі у теле— радіо програмах, чи для надання коментарів щодо ситуації. Інформаційні матеріали, інфографіки та відео-ролики соціальної реклами було розміщено в інтернет ресурсах. На офіційному вебсайті МОЗ було створено окрему вкладку-розділ щодо актуальної та важливої інформації щодо стану захворюваності на коронавірусну інфекцію COVID-19 в Україні.

В другому півріччі 2020 року було напрацьовано постійну комунікацію з громадськістю у співпраці з Радою національної безпеки і оборони України, Кабінетом Міністрів України, Офісом Президента України. Було сформовано узгоджену єдину комунікацію щодо опрацювання та висвітлення актуальних питань системи охорони здоров'я, дотримання протиепідемічних норм, впровадження карантинних обмежень та інших питань.

У комунікаційному плануванні МОЗ керується напрацюваннями ВООЗ та кризовими комунікаціями Центру контролю за захворюваннями Сполучених Штатів Америки "CDC's Crisis and Emergency Risk Communication".

На офіційному вебсайті МОЗ було створено окрему сторінку з інформаційним наповненням щодо коронавірусної інфекції COVID-19. <https://moz.gov.ua/koronavirus-2019-ncov> [2]. Також щоденно розміщувалася інформація на офіційних сторінках МОЗ в соціальних мережах Facebook та Telegram (офіційний телеграм-канал Міністерства Коронавірус_інфо (Скорочена назва — @COVID19_Ukraine) (майже 42 тисячі користувачів), та Viber-спільнота "Коронавірус інфо" (3,4 млн підписників станом на березень 2020 року). Було створено Telegram-бот МОЗ із відповідями на найпоширеніші питання про коронавірус @COVID19_Ukraine_Bot. Відповідно до наданої автору публікації відповіді на запит до МОЗ, окремого бюджету на роботу цих засобів

комунікації не передбачено. До інформаційної роботи були залучені волонтери, а між МОЗ та ТОВ "Інститут когнітивного моделювання" і Товариством Червоного Хреста України 31 березня 2020 року був підписаний меморандум про співпрацю щодо комунікацій, пов'язаних з виникненням та поширенням коронавірусної хвороби COVID-19.

Зазначені канали комунікації були швидкими у донесенні інформації до населення та висвітлювали актуальну інформацію щодо статистики захворюваності, кількість одужань та корисну інформацію щодо питань гігієни, а в подальшому — щодо наявних вакцин та точок вакцинації (Рис. 1).

Важливим критерієм був факт, що за допомогою соціальних мереж одним із напрямків інформування населення було надання роз'яснювальної інформації ("розвінчування міфів" та фейкової інформації) про коронавірусну інфекцію. Короткі щоденні повідомлення мали охоплення в кілька сотень тисяч читачів і мали позитив-

ний ефект на населення. Більш детальна інформація та роз'яснення публікувалися на офіційному вебсайті МОЗ. Така форма подання інформації мала максимальний ефект — українці постійно перебували в інформаційному полі щодо стану захворювання, отримували відповіді на найпоширеніші запитання, а відтак рівень занепокоєння та стресу було зменшено, що дозволяло профільним органам та медичним закладам виконувати свою роботу якісно, не витрачаючи зайвого часу на індивідуальну роботу з кожним заявником чи пацієнтом.

Такі комунікаційні заходи, на думку автора, є досить потужним інструментом інформування населення та попередження виникнення кризових ситуацій. Однак, взаємодія з громадськими та міжнародними організаціями не вирішує іншу ключову проблему державної установи, про яку стало відомо з офіційної відповіді МОЗ, а саме — відсутність єдиного структурного підрозділу, який координував би загальну комунікацію установи та був відповідальним за розробку та реалізацію комунікаційної стратегії МОЗ.

Відсутність "головного комунікаційного документа" та чіткої координації сама по собі є ризиком для появи нових причин для кризових комунікацій. Прикладом тому є випадок з опублікуванням переліку держав із значним поширенням коронавірусної інфекції COVID-19. Перелік держав було оприлюднено на офіційному вебсайті МОЗ кілька разів з оновленнями. Зазначений документ був інформацією підвищеного інтересу як для ЗМІ, так і для пересічних громадян. Приводом для інформаційного скандалу та репутаційних втрат МОЗ став той факт, що в зазначеному переліку були вказані не держави, а "країни та території": Західна Сахара, Тайвань (офіційно не визнані Україною як самостійні держави), Реюньйон, Мартиніка (острови та заморські департаменти, що є частинами Франції), острів Мен,

Інформація щодо кількості активних випадків COVID-19 на 100 тис. населення станом на 14 червня 2020 року

Назва країни (ENG)	Назва країни (UKR)	Активні випадки (аб)	Пок. На 100 тис. активних	Населення
Qatar	Катар	23094	822,5	2 807 805
San Marino	Сан-Марино	132	389,1	33 928
Sweden	Швеція	37760	374,0	10 096 321
UK	Великобританія	252798	372,5	67 869 522
USA	США	1170591	353,7	330 912 290
Armenia	Вірменія	10184	343,7	2 962 996
Mongolia	Монголія	99	3,0	3 275 549
Channel Islands	Канал-острови	5	2,9	173 786
Dominica	Домініка	2	2,8	71 978
Sri Lanka	Шрі Ланка	586	2,7	21 409 146
Togo	Йти	226	2,7	8 267 878
Jordan	Йорданія	266	2,6	10 198 205
Malawi	Малаві	458	2,4	19 101 665
Sint Maarten	Сінт Маартен	1	2,3	42 852
Ethiopia	Ефіопія	2616	2,3	114 802 321
Morocco	Марокко	797	2,2	36 888 828

Рис. 2. Витяг з переліку держав із значним поширенням коронавірусної інфекції COVID-19, опублікованому на офіційному вебсайті МОЗ у червні 2020 року

Нормандські острови, Гібралтар та Монсеррат (острови та заморські території Сполученого Королівства Великої Британії і Північної Ірландії). Крім того, деякі території взагалі були зазначені з помилковими назвами: Турки і Кайкос (острови Теркс і Кайкос), Святий Мартін (Французьке володіння Сен-Мартен), Берег Слонової Кістки (назва африканської держави Кот-Д'Івуар до 1986 року), Канал острови (британські Нормандські острови), держава "Йти" (буквальний переклад з англійської назви африканської держави Того) (Рис. 2).

Опублікування переліку держав з такими помилками демонструє якість підготовки документу на рівні структурних підрозділів МОЗ (зокрема, зі структурними підрозділами міжнародної діяльності та літературної редактури), а також відсутність консультацій з МЗС щодо офіційних назв держав, визнаних Україною.

Такі помилки є не тільки репутаційними втратами центрального органу виконавчої влади, а й можуть стати приводом для міжнародних конфліктів (щодо територіальної цілісності держав або викривлення офіційних назв в урядових документах).

На момент публікації даної статті з мережі Інтернет було видалено зазначені документи та переліки, однак на багатьох вебсайтах органів місцевої влади ще збереглися публікації з посиланнями та файлами даного переліку. Це свідчить про те, що інформація розповсюджується дуже швидко та часто перепубліковується без перевірки на достовірність та помилки. Відтак, штатна укомплектованість фахівцями з комунікацій є важливою складовою ефективного функціонування державної установи та формування її професійного іміджу.

До лютого 2022 року подальша комунікація МОЗ щодо стану захворюваності на коронавірусну інфекцію COVID-19 була чітко відпрацьована. Урядові інституції, громадські організації, що взаємодіяли з МОЗ на даному напрямі, запуск сервісного мобільного додатку "Дія", однією з функцій якого стало оцифрування сертифікатів вакцинації, створили інформаційне поле із застосуванням правил "one voice policy" та дозволили поступово адаптувати суспільство до сучасних реалій існування та ведення діяльності з карантинними обмеженнями без

проявів протестів та обурень. Будь-які зміни, що стосувалися посилення чи послаблення карантинних обмежень, комунікувалися заздалегідь та з детальними роз'ясненнями.

З моменту загострення військової агресії Російської Федерації проти України напрацьовані канали комунікації стали одним із основних джерел швидкого інформування населення про небезпеку, повітряні тривоги, евакуацію та перебіг військових дій. Офіційні вебсайти державних установ тривалий час піддавалися активним хакерським атакам з боку агресора та працювали з перебоями або не працювали деякий час взагалі. Ракетні обстріли телевеж були також спрямовані на обмеження доступу населення до інформації та оперативних новин. Однак такі дії з боку російських військ не дали результату, оскільки майже вся урядова та політична комунікація швидко переорієнтувалася на соціальні мережі та ті канали, що вже мали велике охоплення аудиторії.

Відповідно до результатів соціологічних досліджень, проведених Київським міжнародним інститутом соціології у липні 2022 року, онлайн канали комунікації стали лідерами щодо пошуку та отримання інформації в Україні. Якщо аналізувати сумарний час споживання новин у соціальних мережах (і брати його за 100%), то 41% припадає на Telegram, 37% — на YouTube, а на Facebook — 12% (ще 6% припадає на Viber, а на всі інші мережі, разом узяті, — 3%) [5].

За результатами ж аналізу GlobalLogic на основі відкритих даних, серед 76,6% громадян України, які використовують соціальні мережі як джерело інформації, 66% обирають Telegram, 61% — YouTube, 58% — Facebook [4].

Ці показники досить відрізняються від результатів загальнонаціонального дослідження, проведеного на замовлення ГО "Детектор медіа" Фондом "Демократичні ініціативи" імені Ілька Кучеріва спільно з соціологічною службою Центру Разумкова у січні 2022 року. На той час ключовим джерелом отримання інформації залишалося телебачення — 67%. Інші традиційні медіа (газети та радіо) значно поступалися охопленням ауди-

торії новим медіа: на соціальні мережі припадало 44% споживачів, на українські інтернет-ЗМІ — 29%, на месенджери — 16%, в той час як на українські газети лише 6%, а на радіо — 7% [7].

Однією із причин такого зростання популярності соціальних мереж стала саме військова агресія Російської Федерації проти України. Спроби перейняти контроль над національними телеканалами за допомогою хакерських атак та ракетних обстрілів телевеж мали посіяти паніку серед цивільного населення. Однак при таких діях не було враховано, що вже кілька років інформаційне поле українських ЗМІ, лідерів думок та проактивних громадян було тісно інтегроване в соціальні мережі. Популярні сторінки та канали соціальних мереж урядових органів не стали виключенням.

Так, наприклад, Viber-спільнота "Коронавірус інфо" була перейменована в "Країна інфо" та перепрофілювана у тематиці своїх повідомлень для більш ніж 2 млн користувачів щодо важливої інформації в умовах війни. Telegram-канали "Ukraine NOW", "Верховна Рада України", "МОЗ України" теж стали джерелами військових новин та термінових повідомлень. На каналі "МОЗ України" окрім відновлення щеплень від коронавірусної інфекції COVID-19 висвітлюється інформація про мінімальний набір медичних препаратів для "тривожної валізки", перші кроки домедичної допомоги, алгоритм дій під час радіаційної аварії, про можливість отримання психологічної допомоги тощо.

Така швидка переорієнтація фактично зекономила час та ресурси для налагодження постійної комунікації з населенням.

ВИСНОВКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

В еру цифрових технологій важко уявити хоча б одну сферу суспільного чи економічного життя без використання новітніх технологій та мережі Інтернет. Державне управління не тому виключенням. Функціонування офіційних вебсайтів з висвітленням основної інформації про діяльність органу, електронні звернення, запити, надання електронних послуг, зокрема, за допомогою сервісного мобільного додатку "Дія" (цифрові документи та видача електронних довідок) — це все частина постійних обов'язків та завдань державних органів в Україні. Постійне інформування населення про нововведення та зміни в законодавстві, наданні послуг та важливі повідомлення вже не достатньо озвучувати тільки на телебаченні під час інтерв'ю чи публікувати у новинах на вебсайті. З кожним роком суспільство все більше занурюється і соціальні мережі та споживає інформацію з цифрових джерел. Крім того, кілька коротких повідомлень з ключовими новинами отримують значно більше поширення серед населення, аніж одна довга публікація на офіційному сайті.

Комунікаційний приклад Міністерства охорони здоров'я України під час кризової ситуації — розповсюдження в світі та в Україні зокрема коронавірусної інфекції COVID-19 продемонстрував важливість повноцінного функціонування комунікаційної діяльності в урядовому органі та реальні ризики у разі відсутності стратегічного та кризового планування комунікацій органу. Наявність та функціонування команди фахівців,

праорахунки можливих сценаріїв розвитку події та реакцій населення на інформацію, детальна інформаційно-роз'яснювальна робота, а також напрацювання потужних каналів інформування є запорукою ефективної діяльності. Негативний досвід початкової комунікації під час розповсюдження коронавірусної інфекції COVID-19 стимулював до відпрацювання механізму постійного інформування громадян у форматі "24/7" щодо поточної ситуації в країні. Це допомогло стимулювати населення до більш обачливого ставлення до свого здоров'я, застосування карантинних обмежень та популяризації вакцинації населення.

Крім того, застосування розвинутих каналів комунікації та мереж надало змогу фактично з моменту початку повномасштабної військової агресії Російської Федерації проти України попередити громадян про небезпеку, початок військових дій та способи евакуації. У деяких регіонах України інформування про небезпеку за допомогою соціальних мереж було кориснішим та ефективнішим, аніж сигнали тривожних сирен, які не завжди вчасно вмикалися або не вмикалися взагалі. Тому, на думку автора публікації, використання таких інструментів в державному управлінні та інформуванні фактично рятувало життя українців під час небезпеки.

Якщо кілька років тому українським науковцям та практикам варто було досліджувати успішні практики зарубіжних країн щодо застосування неформальних каналів комунікації, то сьогодні, на думку автора, Україна може стати майданчиком для демонстрації одного з найпрогресивніших способів інформування населення, надання цифрових послуг та інтегрування диджиталізації в державне управління в цілому. Подальшого дослідження потребує напрацювання методичних матеріалів та аналіз застосування кращих практик комунікаційної діяльності під час воєнного стану та швидкість пристосування державних апаратів до цифрових змін в комунікаціях.

Література:

1. Аеропорт Тернополя відмовився прийняти літак з евакуйованими з Китаю українцями. URL: <https://www.unian.ua/society/10879838-aeroport-ternopolya-vidmovivsya-priynyati-litak-z-evakuyovanimi-z-kitayu-ukrajincyami.html>
2. Актуально про COVID-19 та вакцинацію від нього для пацієнтів та медиків. URL: <https://moz.gov.ua/koronavirus-2019-ncov>
3. Алюшина Н. О. Ризикова комунікація в контексті діалогу влади з громадськістю: навч. посіб. до курсу "Ризикова комунікація". Київ: НАДУ, 2013. 100 с.
4. Втрачені можливості: українці надають більшу перевагу розважальним соцмережам, ніж професійному LinkedIn. URL: <https://www.globallogic.com/ua/about/news/social-networks-and-opportunities/>
5. Демократія, права і свободи громадян та медіаспоживання в умовах війни: Результати опитування КМІС для Опори. URL: <https://www.kiis.com.ua/?lang=ukr&cat=reports&id=1132&page=1>
6. Королько В.Г. Зв'язки з громадськістю. Наукові основи, методика, практика. підр. для студ. вищ. навч. закл. 3-тє вид., доп. і переробл. Київ: Вид. дім "Києво-Могилянська академія", 2009. 831 с.

7. Медіаспоживання в Україні: зміна медіапотреб та програш російської пропаганди. Загальнонаціональне дослідження, проведене на замовлення ГО "Детектор медіа" Фондом "Демократичні ініціативи" імені Ілька Кучеріва спільно з соціологічною службою Центру Разумкова. URL: <https://detector.media/infospace/article/196442/2022-02-15-mediaspozhyvannya-v-ukraini-zmina-mediapotreb-ta-progrash-rosiyskoi-propagandy/>

8. Наказ Міністерства охорони здоров'я України від 24 січня 2020 року № 185 "Про заходи щодо недопущення занесення і поширення на території України випадків захворювань спричинених новим коронавірусом, виявленим у місті Ухань (провінція Хубей, Китай)". URL: <https://moz.gov.ua/article/ministry-mandates/nakaz-moz-ukraini-vid-24012020--185-pro-zahodi-schodo-nedopuschennja-zanesennja-i-poshirenna-na-teritorii-ukraini-vipadkiv-zahvorjuvan-sprichinenih-novim-koronavirusom-vijavlenim-u-misti-uhan-provincija-hubej-kitaj>

9. Почепцов Г. Г. Від Facebook'у і гламуру до Wikileaks: медіакомунікації. Київ: Спадщина-Інтеграл, 2012. 464 с.

10. Розпорядження Кабінету Міністрів України від 30 листопада 2016 року № 1013-р "Про схвалення Концепції реформи фінансування системи охорони здоров'я". Офіційний вісник України. 2017. № 2. С. 175.

11. Чаплай І. В. Інституційні форми оптимізації комунікативних відносин в системі взаємодії органів державної влади та громадськості. Держава та регіони. Серія: Державне управління. 2017. № 3. С. 119—123.

the Ilko Kucheriv Democratic Initiatives Foundation in cooperation with the Razumkov Center's sociological service", available at: <https://detector.media/infospace/article/196442/2022-02-15-mediaspozhyvannya-v-ukraini-zmina-mediapotreb-ta-progrash-rosiyskoi-propagandy/> (Accessed 30 Aug 2022).

8. Ministry of Healthcare of Ukraine (2020), Order "On measures to prevent the introduction and spread on the territory of Ukraine of cases of diseases caused by the new coronavirus detected in the city of Wuhan (Hubei province, China)", available at: <https://moz.gov.ua/article/ministry-mandates/nakaz-moz-ukraini-vid-24012020--185-pro-zahodi-schodo-nedopuschennja-zanesennja-i-poshirenna-na-teritorii-ukraini-vipadkiv-zahvorjuvan-sprichinenih-novim-koronavirusom-vijavlenim-u-misti-uhan-provincija-hubej-kitaj> (Accessed 30 Aug 2022).

9. Pocheptsov, H.H. (2012), Vid Facebook'у i glamuru do Wikileaks: mediakomunikatsii [From Facebook and glamor to Wikileaks: media communications], Spadschna-Intehral, Kyiv, Ukraine.

10. Cabinet of Ministers of Ukraine (2017), Resolution "On the approval of the Concept of the reform of the financing of the healthcare system", Ofitsijnyj visnyk Ukrainy, vol. 2, pp. 175.

11. Chaplaj, I.V. (2017), "Institutional forms of optimization of communicative relations in the system of interaction between state authorities and the public", Derzhava ta rehiony. Seria: Derzhavne upravlinnia, vol. 3, pp. 119—123.

Стаття надійшла до редакції 08.09.2022 р.

References:

1. UNIAN (2020), "Ternopil airport refused to accept a plane with Ukrainians evacuated from China", available at: <https://www.unian.ua/society/10879838-aeroport-ternopolya-vidmovivsy-priynyati-litak-z-evakuyovanymi-z-kitayu-ukrajincyami.html> (Accessed 30 Aug 2022).

2. Ministry of Healthcare of Ukraine (2022), "Current information about COVID-19 and its vaccination for patients and doctors", available at: <https://moz.gov.ua/koronavirus-2019-ncov> (Accessed 30 Aug 2022).

3. Aliushyna, N.O. (2013), Ryzkova komunikatsiia v konteksti dialohu vlady z hromads'kistiu [Risk communication in the context of dialogue between the authorities and the public], NADU, Kyiv, Ukraine.

4. GlobalLogic (2022), "Missed opportunities: Ukrainians prefer entertainment social networks more than professional LinkedIn", available at: <https://www.globallogic.com/ua/about/news/social-networks-and-opportunitites/> (Accessed 30 Aug 2022).

5. KIIS (2022), "Democracy, rights and freedoms of citizens and media consumption in the conditions of war: results of the KIIS survey for OPORA", available at: <https://www.kiis.com.ua/?lang=ukr&cat=reports&id=-1132&page=1> (Accessed 30 Aug 2022).

6. Korol'ko, V.H. (2009), Zv'iazky z hromads'kistiu. Naukovi osnovy, metodyka, praktyka [Public relations. Scientific foundations, methodology, practice], Vyd. dim "Kyievo-Mohylians'ka akademiia", Kyiv, Ukraine.

7. Detector Media (2021), "The nationwide survey was commissioned by Detector Media NGO and carried out by

www.dy.nayka.com.ua

Електронне фахове видання

ДЕРЖАВНЕ УПРАВЛІННЯ
удосконалення та розвиток

Виходить 12 разів на рік

включено до переліку наукових фахових видань України
з питань **ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ**
(Категорія «Б»)

Наказ Міністерства освіти і науки України
від 28.12.2019 №1643

Спеціальність 281

e-mail: economy_2008@ukr.net

тел.: (044) 223-26-28, (044) 458-10-73

Т. В. Парфенюк,
аспірант кафедри парламентаризму, Навчально-науковий інститут публічного управління та державної служби Київського національного університету імені Тараса Шевченка
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-0319-4667>

DOI: 10.32702/2306-6814.2022.17.162

МЕХАНІЗМИ ВЗАЄМОДІЇ З ГРОМАДСЬКІСТЮ В ЕНЕРГЕТИЧНІЙ СФЕРІ УКРАЇНИ

Т. Parfeniuk,
Postgraduate student of the Department of Parliamentarism, Educational and Scientific
Institute of Public Administration and Civil Service of the Taras Shevchenko National University of Kyiv

MECHANISMS OF INTERACTION WITH THE PUBLIC IN THE ENERGY SPHERE OF UKRAINE

У статті проаналізовано основні механізми взаємодії з громадськістю в енергетичній сфері України. Зазначено, що на сьогодні взаємодія держави та інститутів громадянського суспільства характеризується поліаспектністю форм та механізмів їх реалізації. Однак значна частина з них реалізується з певними особливостями та відхиленнями від загальноприйнятих стандартів (зокрема, оптимальному розподілі та перерозподілі обмежених суспільних ресурсів, що відповідало би принципам раціональності та домінуючим у суспільстві уявленням про соціальну справедливість).

Доведено, що в енергетичній сфері спостерігається, принаймні формально, широке використання різноманітних механізмів взаємодії (консультації з громадськістю, участь у громадських радах, робочих групах, громадські експертизи та моніторинги, громадські слухання, інформаційні запити до органів державної влади тощо) та намагання слідувати загальноприйнятим принципам. Разом з тим, на сьогодні узгодження інтересів заінтересованих сторін з боку Міністерства енергетики України як правило зводиться до банального інформування громадськості щодо діяльності міністерства, консультацій з громадськістю та різноманітних форм партнерства.

Визначено ключові напрями удосконалення існуючих механізмів взаємодії з громадськістю в енергетичній сфері, а саме необхідність чіткої ідентифікації та структурування основних груп заінтересованих сторін, задіяних у виробленні публічної політики в енергетичній сфері; запровадження нових механізмів комунікації між експертами, членами консультативно-дорадчих органів та представниками міністерства (онлайн-платформи, віртуальні кабінети та конференц-зали тощо); проведення регулярних онлайн-трансляцій засідань консультативно-дорадчих органів при міністерстві, а також проведення засідань у межах консультацій з громадськістю.

The article analyzes the main mechanisms of interaction with the public in the energy sector of Ukraine. It is noted that today the interaction of the state and institutions of civil society is characterized by multifaceted forms and mechanisms of their implementation. However, a significant part of them is implemented with certain features and deviations from generally accepted standards (in particular, the optimal distribution and redistribution of limited public resources, which would correspond to the principles of rationality and the dominant ideas of social justice in society).

This is due to a whole complex of both objective (the COVID-19 pandemic) and subjective reasons (the general inertia of public authorities in establishing productive relations with the public, the lack of identification of the main interested parties in the development of public policy by state authorities, lack of a strategy for the development of consultative and advisory bodies under ministries and agencies, etc.).

It has been proven that in the energy sector there is, at least formally, a wide use of various interaction mechanisms (consultations with the public, participation in public councils, working groups, public expertise and monitoring, public hearings, information requests to state authorities, etc.) and efforts to follow generally accepted principles. At the same time, today the coordination of the interests of the interested parties by the Ministry of Energy of Ukraine is usually reduced to banal informing the public about the Ministry's activities, consultations with the public and various forms of partnership.

The key areas of improvement of the existing mechanisms of interaction with the public in the energy sphere have been determined, namely the need for clear identification and structuring of the main groups of interested parties involved in the development of public policy in the energy sphere; introduction of new communication mechanisms between experts, members of advisory bodies and representatives of the ministry (online platforms, virtual offices and conference rooms, etc.); conducting regular online broadcasts of meetings of consultative and advisory bodies under the ministry, as well as holding meetings within the framework of consultations with the public.

*Ключові слова: механізми, взаємодія з громадськістю, енергетична сфера, узгодження інтересів.
Key words: mechanisms, interaction with the public, energy sphere, coordination of interests.*

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ У ЗАГАЛЬНОМУ ВИГЛЯДІ ТА ЇЇ ЗВ'ЯЗОК ІЗ ВАЖЛИВИМИ НАУКОВИМИ ЧИ ПРАКТИЧНИМИ ЗАВДАННЯМИ

В Україні в останні роки бізнес та інститути громадянського суспільства перебувають у певній невизначеності в контексті налагодження ефективної співпраці з органами публічної влади. З одного боку, це пов'язано з об'єктивними причинами — спочатку пандемією COVID-19, а після 24 лютого 2022 року — російським повномасштабним військовим вторгненням. Останнє, окрім жахливих людських втрат та руйнувань інфраструктури України, також призвело до появи нових ризиків у сфері енергетики. Передусім мова йде про захоплення росіянами Запорізької АЕС з подальшими провокаціями у вигляді систематичних обстрілів енергоблоків та території станції, що, по-перше, поставило все людство на межу ядерної катастрофи, співмірної вибуху на ЧАЕС, а, по-друге, продемонструвало неспроможність світової спільноти адекватно відреагувати на новітні виклики, ініційовані державою-терористом.

На такому фоні питання розробки та впровадження ефективних та інноваційних механізмів взаємодії між державою, бізнесом та громадянським суспільством в

Україні значною мірою відходять на другий план. Разом з тим, це не применшує як інертність органів публічної влади у налагодженні продуктивних взаємовідносин з громадськістю, так і небажання окремих державних службовців працювати прозоро та відкрито, прислухаючись до позиції заінтересованих сторін. При цьому зазначені проблеми так чи інакше прийдеться вирішувати, враховуючи процеси прискореної європейської інтеграції України, що передбачають впровадження таких механізмів громадської участі як електронні петиції, громадський контроль, слухання, публічні консультації тощо, у тому числі — у сфері вітчизняної енергетики.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ, В ЯКИХ ЗАПОЧАТКОВАНО РОЗВ'ЯЗАННЯ ДАНОЇ ПРОБЛЕМИ І НА ЯКІ СПИРАЄТЬСЯ АВТОР, ВИДІЛЕННЯ НЕ ВИРІШЕНИХ РАНІШЕ ЧАСТИН ЗАГАЛЬНОЇ ПРОБЛЕМИ, КОТРИМ ПРИСВЯЧУЄТЬСЯ ОЗНАЧЕНА СТАТТЯ

Дослідженню механізмів взаємодії з громадськістю присвячені праці таких вітчизняних науковців як О. Пухкал, В. Карлова, Н. Казаков, Н.Обіюх, П. Манжола. У свою чергу питанням місця та ролі держави у форму-

ванні та реалізації публічної енергетичної політики присвячені роботи Г. Рябцева, О. Суходолі, А. Чемериса, С. Москалюка, В. Ліра, І. Мазур та інших.

Разом з тим, слід зазначити, що на сьогодні відсутні комплекси наукові розвідки щодо специфіки формування ефективних механізмів взаємодії з громадськістю в енергетичній сфері України, а також впровадження інноваційних практик та інструментів врахування громадської думки у процесах вироблення публічної енергетичної політики. Виходячи з цього, науково-теоретична та практична значущість зазначених проблем й зумовили вибір теми наукового дослідження.

ФОРМУВАННЯ ЦІЛЕЙ СТАТТІ (ПОСТАНОВКА ЗАВДАННЯ)

Метою статті є аналіз механізмів взаємодії з громадськістю в енергетичній сфері України та визначення напрямів їх удосконалення.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ З ПОВНИМ ОБГРУНТУВАННЯМ ОТРИМАНИХ НАУКОВИХ РЕЗУЛЬТАТІВ

Перш за все зазначимо, що на сьогодні взаємодія держави та інститутів громадянського суспільства характеризується поліаспектністю форм та механізмів їх реалізації. Фахівці зазначають, що в Україні "для взаємодії органів влади та громадянського суспільства використовуються такі механізми як консультації з громадськістю, участь у громадських радах, робочих групах, громадські експертизи і моніторинги, громадські слухання, інформаційні запити до органів державної влади тощо" [1]. Разом з тим, недостатньо реалізованим у формуванні змісту публічної політики у різних сферах суспільного життя залишається потенціал громадських аналітично-експертних організацій, об'єднань профспілок, а також різноманітних асоціацій та організацій роботодавців [1].

В цілому в Україні напрацьовано достатньо потужну базу інструментів та механізмів взаємодії органів публічної влади з громадськістю, зокрема й в енергетичній сфері. Однак при цьому слід враховувати, що проблема узгодження національних, державних, громадських, колективно-групових, приватних та інших інтересів — одна з магістральних у сучасній політичній та державно-управлінській науці. Відповідно будь-які механізми взаємодії повинні бути засновані на оптимальному розподілі та перерозподілі обмежених суспільних ресурсів, що відповідало би принципам раціональності та домінуючим у суспільстві уявленням про соціальну справедливість.

Важливо зазначити, що для ефективного управління енергетичними процесами ключовим є питання вибору пріоритетних груп стейкхолдерів, інтереси яких передусім слід врахувати. При цьому коло заінтересованих сторін в енергетичній сфері від початку є достатньо широким. Виходячи з цього, у кожній конкретній галузі енергетики взаємодія зі стейкхолдерами матиме свої специфічні особливості, які слід враховувати у процесі вироблення публічної політики на різних етапах, а також різних рівнях.

Як правило, узгодження інтересів та об'єднання зусиль усіх сторін міжсекторальної взаємодії здійснюється через регулювання, яке є результатом складного консенсусу держави, бізнесу та громадянського суспільства. Крім того, важливими є договірні та інституційні механізми взаємодії, процедури яких відображаються в нормативно-правових та регулюючих документах. У їх число входять: угоди загальнодержавного, галузевого, регіонального, територіального рівнів, колективні договори, постійно діючі трьох — і двосторонні комісії, закріплені в нормативних документах процедури узгодження та захисту інтересів суб'єктів партнерських відносин. Основу механізму узгодження інтересів партнерів становлять способи, процедури, форми, методи взаємодії, система контролю виконання прийнятих угод [2].

Для підвищення ефективності взаємодії із заінтересованими сторонами, доцільно дотримуватися наступних принципів на практиці:

— відкритість та перманентність: громадські консультації за проектами нормативно-правових актів, програм у різних сферах суспільного життя організовуються регулярно, проводяться відкрито, без зовнішніх маніпуляцій, втручання, примусу або залякування;

— інформована участь та зворотний зв'язок: інформація надається і широко розповсюджується серед усіх заінтересованих сторін у прийнятному форматі; надаються можливості для обміну думками заінтересованих сторін, аналізу та розгляду коментарів з проблеми, яка розглядається;

— інклюзивність та чутливість: ідентифікація заінтересованих сторін проводиться заради підтримки оптимальної взаємодії та побудови ефективних відносин. При цьому процес участі є інклюзивним, тобто передбачає збільшення ступеня участі всіх громадян (у даному випадку — передусім заінтересованих сторін) [3, с. 21].

Крім того, всі заінтересовані сторони а) завжди захоплюються до участі в процесі консультацій; б) мають рівний доступ до інформації; в) розраховують на чутливість до своїх потреб [3, с. 21].

При цьому потрібно пам'ятати, що партнерські відносини не існують у довершеному форматі — їх потрібно вибудовувати, враховуючи заінтересованість усіх сторін і ймовірні ризики. Проте основою цих відносин є визнання рівноправності й незалежності кожного з учасників. Разом з тим, рівноправність не означає абсолютно однаковий вплив на процеси або внесення рівнозначних ресурсів — ідеться про можливість рівнозначної участі в прийнятті рішень, "гру" в команді за спільними правилами і принципами. З одного боку, це буде вибудовувати взаємну довіру партнерів одне до одного, а з іншого унеможливило конфлікт інтересів [2].

Тепер розглянемо безпосередньо взаємодію з громадськістю в енергетичній сфері. З одного боку, ми можемо спостерігати — принаймні формально — широке використання вищезазначених механізмів взаємодії та намагання слідувати загальноприйнятим принципам. З іншого боку, на сьогодні узгодження інтересів заінтересованих сторін з боку Міністерства енергетики України (далі — Міненерго) як правило зводиться до банального інформування громадськості щодо діяль-

ності міністерства, консультацій з громадськістю та різноманітних форм партнерства.

Для організації виконання такого комплексу завдань у організаціях та енергетичних компаніях діють відповідні підрозділи (управління з комунікацій та зв'язків з громадськістю тощо). Наприклад, в Міненерго функціонує департамент комунікацій, в якому діють чотири відділи: 1) Відділ комунікації та зв'язків зі ЗМІ; 2) Відділ комунікаційних кампаній; 3) Відділ зв'язків з громадськістю; 4) Відділ організації публічних подій [4].

Так, Департамент з комунікації Міненерго забезпечує умови для реалізації у повному обсязі повноважень керівництва міністерства та відповідає за організаційне, консультативне, інформаційне, оперативно-аналітичне, комунікативне (в частині взаємодії з центральними органами виконавчої влади, засобами масової інформації, громадськістю, місцевими органами виконавчої влади та адміністраціями, відповідними службами посольств та консульств тощо) та інше забезпечення діяльності міністерства [5].

При цьому практика впровадження механізму інформування широко використовується у міністерстві. Зокрема, Міненерго у 2018 році розроблено і затверджено комунікаційну Стратегію відповідно до міжнародних стандартів. Для реалізації Стратегії державним секретарем затверджується річний Комунікаційний план. Окрім цього, щорічно в плані роботи міністерства є окремий розділ "Забезпечення прозорості і відкритості Міністерства енергетики", що містить перелік заходів з усіх напрямів взаємодії з громадськістю. Крайній річний Комунікаційний план був представлений міністерством у 2019 році. У листопаді 2020 року було оголошено подання грантових заявок для "вибору отримувача гранту, який розробить стратегічну комунікаційну стратегію та її план реалізації" для Міненерго за один рік. Проте інформація про отримувача гранта за результатами конкурсу відсутня, як і не було розроблено нової комунікаційної стратегії. Комунікаційна Стратегія та план її реалізації були "призначені для встановлення чітких та націлених каналів комунікації між Міненерго та його цільовою аудиторією, для залучення широкої публіки, а також державних і приватних заінтересованих сторін до енергетичного сектору" [6]. У перспективі це повинно було покращити можливості щодо активної роботи учасників на енергетичних ринках, включаючи процес прийняття рішень та сприяти наданню своєчасного та високоякісного зворотного зв'язку.

На сьогодні Міненерго використовує декілька каналів інформування: офіційний веб-сайт, сторінка на Фейсбук, національні телеканали, газети, журнали. Для представлення офіційної позиції з актуальних питань енергетичної галузі прес-службою систематично організуються брифінги, прес-конференції, круглі столи, відеоконференції за участю керівництва та фахівців Міненерго. Однак слід зазначити, що звіти про діяльність Міненерго та його керівництва на офіційному веб-сайті публікуються не систематично та із затримкою. Значною мірою це пов'язано з тим, що, незважаючи на те, що участь у інформуванні громадськості беруть різні структури, узагальнення та координацію цієї роботи покладено виключно на Департамент комунікацій.

З метою інформування заінтересованих сторін щодо загальних змін та проєктів законодавчих актів, їх цілей та очікуваних результатів, а також задля отримання зворотного зв'язку та його подальшого врахування, Міненерго організовує консультації з громадськістю. Специфіку організації останніх визначає Постанова КМУ від 3 листопада 2010 року № 996 "Про забезпечення участі громадськості у формуванні та реалізації державної політики" та наказ Міністерства енергетики України від 16.10.2013 року № 739 "Про забезпечення участі громадськості у формуванні та реалізації державної політики у сфері ПЕК", відповідно до якого здійснюється щомісячне та поквартальне планування та звітування про проведення консультацій з громадськістю.

У свою чергу Департамент комунікацій Міненерго визначений відповідальним за координацію та узагальнення результатів проведення роботи за даним питанням. Відповідно працівники даного департаменту щорічно розробляють "Орієнтований план проведення консультацій із громадськістю" — у відповідності до міжнародних стандартів, згідно яких консультації повинні бути "безкоштовними, попередніми і поінформованими". При цьому інформація до публічних консультацій повинна в першу чергу включати оголошення у ЗМІ — місцевих, регіональних та національних, а також завчасне поширення запрошень та максимальне інформування щодо майбутньої зустрічі, включаючи порядок денний. Також важливо, щоб ця інформація була широко та легко доступною, чітко окресленою та доходила до всіх сегментів цільової аудиторії [3, с. 25].

Аналіз представлених на офіційному веб-сайті звітів щодо результатів проведення консультацій з громадськістю свідчить, що найбільш поширеним видом зазначених консультацій є електронні консультації. Інформація відносно їх проведення відображена у відповідних підрозділах: "Громадські обговорення"; "Консультації з громадськістю" (представлено плани консультацій); "Повідомлення про публічні консультації" (повідомлення щодо оприлюднення проєкту або Закону України, постанови Кабміну або наказу Міністерства енергетики); "Звіти" (про проведення консультацій з громадськістю та взаємодію з громадською радою). Також окремо виділено підрозділ "Електронне звернення", який дозволяє громадянам залишати свої запити.

Для організації консультації із громадськістю у Міненерго регулярно проводилися круглі столи в профільному комітеті Верховної Ради України, форуми та конференції; громадські слухання; засідання громадських рад, інших консультативно-дорадчих органів; електронні консультації з громадськістю (шляхом публікації проєктів актів на веб-сайті Міненерго для надання зауважень та пропозицій від заінтересованих сторін). При цьому зазначимо, що у період пандемії COVID-19, а також під час дії воєнного стану будь-які консультації із заінтересованими сторонами обов'язково враховують всі національні обмеження (наприклад, частина інформації з веб-сайту Міненерго стала закритою).

У представлених звітах за результатами аналізу проведених консультацій з громадськістю щодо проєктів нормативно-правових актів, (наприклад, за III квартал 2021 року), зазначена узагальнююча інформація про автора пропозицій та зауваження, пропозиції, а також

інформація про результати розгляду їх пропозицій, у тому числі — з обґрунтуванням прийнятого рішення щодо врахування або неврахування наданих пропозицій.

Також у переставлених звітах про проведені Міненерго консультації з громадськістю та взаємодію з громадською радою за II квартал 2022 року наведено таблицю із питаннями /проектами актів, щодо яких проведено консультації з громадськістю та заходи у межах консультацій з громадськістю із зазначенням дати. При цьому інформація стосовно звернення органу до громадської ради з пропозицією розглянути питання /проект акту подається стисло — "так" або "ні" [7].

Складовою механізми реалізації прав громадян на внесення до органів державної влади пропозицій щодо поліпшення їх діяльності, викриття недоліків у роботі та оскарження дій посадових осіб та органів державної влади [8] є розгляд звернень і проведення особистого прийому громадян. Зокрема, Міненерго у 2020 році було організовано телефонну "гарячу" лінію, опрацьовано 742 звернення громадян та 326 запитів на публічну інформацію.

Зазначимо, що з метою створення належних умов для активної участі громадськості у виробленні та реалізації державної політики при Міністерстві енергетики України функціонують кілька консультативно-дорадчих органів — Громадська рада, Науково-технічна рада, Експертна рада, Офіс підтримки реформ Міністерства енергетики України.

При цьому в представлених матеріалах на веб-сайті Міненерго тільки в Громадській раді затверджено річний план роботи на 2021 рік. Інші консультативно-дорадчі органи залучаються до вирішення тих чи інших питань та здійснюють свою діяльність залежно від поточної ситуації та виникнення необхідності щодо їх вирішення. В представлених планах їх участь зазначається по формулі "за згодою".

Разом з тим, систематично проводяться консультації щодо проектів регуляторних актів. Так, у міністерстві щорічно затверджується План діяльності Міненерго з підготовки проектів регуляторних актів. Згідно з внутрішнім порядком, підготовку та оприлюднення проекту регуляторного акту для громадського обговорення здійснює структурний підрозділ, відповідальний за його розробку. Він же здійснює базове, повторне та періодичне відстеження впливу регуляторного акту.

Що стосується діяльності Науково-технічної ради, то її засідання проводяться залежно від проблем, що виникають у тих чи інших напрямках паливно-енергетичного комплексу. Склад Науково-технічної ради затверджується Міністром енергетики України за поданням профільних заступників та керівників структурних підрозділів міністерства. Планів та звітів роботи Науково-технічної ради немає, однак є протоколи засідань робочих груп з тих чи інших питань, що розміщені на веб-сайті Міністерства. Засідання Громадської ради відбуваються раз в два місяці, про що свідчить план роботи Громадської ради та протоколи її засідань.

Незважаючи на готовність членів громадської ради надавати рекомендації щодо нормативно-правових актів та політик, які виробляє міністерство, останнє не надто активно користується цією можливістю. На-

томість, у деяких випадках, значно більшу активність у консультаціях чи оцінці проектів нормативно-правових актів проявляють члени громадської ради.

Варто звернути увагу, що в представлених звітах та планах роботи наявний пункт "Про сучасний стан та відновлення наукової підтримки енергетичної галузі", реалізація якого дозволить залучити наукову спільноту до процесу формування та реалізації державної політики у зазначеній сфері. Однак з об'єктивних причин (широкомасштабне російське вторгнення в Україну) ця ініціатива залишається поки що не більше, ніж перспективною ініціативою.

Також різноманітні заходи у межах рівня взаємодії "Партнерство" можна віднайти в річному плані роботи Міністерства за 2019 рік. План за 2020 рік на сайті не представлений. Крім того, міністерство не має розробленого окремого плану реалізації Національної стратегії сприяння розвитку громадянського суспільства в Україні, хоча заходи на виконання реалізації зазначеної Стратегії передбачені у розділі "Взаємодія з громадськістю" комунікаційного плану.

Нарешті, працюючи в напрямку попередження та протидії корупції, міністерство співпрацює з Урядово-громадською ініціативою "Разом проти корупції", у рамках якої проводяться зустрічі, аналізуються документи, здійснюється оцінка корупційних ризиків. Налагоджена співпраця з Академією ДТЕК, у рамках якої проводяться тренінги розвитку для працівників міністерства.

Отже, аналіз діяльності Міненерго засвідчує, що міністерство намагається працювати у напрямку досягнення взаємопорозуміння та налагодження ефективної співпраці із громадськістю шляхом двосторонньої комунікації. Серед позитивних здобутків слід відзначити:

- інформування цільової аудиторії через соціальну мережу Facebook, яка є найбільш зручною для переважної більшості користувачів, а також дозволяє оперативно розмішувати інформацію;

- формування професійного складу Громадської ради, що безпосередньо впливає на якість підготовлених пропозицій;

- забезпечення широкого доступу до відкритих даних щодо видобувних галузей (значною мірою — завдяки партнерству з громадською організацією DiXi Group).

Разом з тим, необхідно виділити ключові недоліки комунікації, які заважають ефективному узгодженню інтересів заінтересованих сторін в енергетичній сфері України. Зокрема, мова йде про:

- відсутність ідентифікації основних заінтересованих сторін у виробленні публічної політики та, відповідно, відсутності механізмів їх залучення до прийняття політико-управлінських рішень;

- хаотичне наповнення офіційного веб-сайту, відсутність оновлення або наповнення окремих рубрик;

- публікацію основних звітів з суттєвим запізненням (деякі звіти взагалі відсутні);

- відсутність стратегії розвитку консультативно-дорадчих органів при Міненерго;

- фактичну відсутність аналітичних та узагальнюючих матеріалів щодо взаємодії міністерства із заінтересованими сторонами;

— недостатню увагу Міненерго публікації фахових, аналітичних матеріалів щодо функціонування паливно-енергетичного комплексу, а також інформаційних матеріалів, зрозумілих пересічним споживачам;

— відсутність у міністерстві окремого внутрішнього акту, який би деталізував порядок проведення консультацій з громадськістю з врахуванням специфіки галузі;

— відсутність ефективного зворотного зв'язку щодо впровадження у практику діяльності міністерства результатів проведення консультацій з громадськістю.

Підсумовуючи вищезазначене, зазначимо, що удосконалення взаємодії з громадськістю зі сторони Міненерго потребуватиме:

— чіткої ідентифікації та структурування основних груп заінтересованих сторін, задіяних у виробленні публічної політики в енергетичній сфері (з подальшим їх представленням у відповідній рубриці на офіційному веб-сайті);

— розробки та затвердження регламенту діяльності міністерства, у якому окрему увагу приділити взаємодії з громадськістю керівництва та працівників міністерства за всіма напрямками взаємодії;

— розширення представництва Міненерго у соціальних мережах (зокрема, в Instagram та Telegram);

— систематичного оновлення всіх розділів офіційного веб-сайту Міненерго, у тому числі — рубрики про контактні дані працівників міністерства, що важливо з точки зору налагодження ефективної комунікації;

— наповнення відповідного розділу офіційного веб-сайту Міністерства енергетики України інформацією щодо типових питань, з якими звертаються до міністерства, а також відповідями на них (у межах дозволеного Законом України "Про доступ до публічної інформації");

— запровадження нових механізмів комунікації між експертами, членами консультативно-дорадчих органів та представниками міністерства (зокрема, мова йде про онлайн-платформи, віртуальні кабінети та конференц-зали тощо);

— проведення регулярних онлайн-трансляцій засідань консультативно-дорадчих органів при міністерстві, а також проведення засідань у межах консультацій з громадськістю.

При цьому важливо пам'ятати, що узгодження інтересів та об'єднання зусиль усіх сторін міжсекторальної взаємодії повинно здійснюватися через регулювання, яке народжується в результаті складного консенсусу держави, бізнесу і суспільства, необхідного для забезпечення підвищення якості життя громадян. Виходячи з цього, органи влади повинні активно працювати у визначенні стратегій стосовно бізнесу та громадян, адже для цього вони мають достатній набір засобів для досягнення цілей публічної політики — законодавчі, економічні інструменти, освітні програми, соціальні стандарти тощо. Кожен з них передбачає взаємодію влади, бізнесу і суспільства на різних рівнях і кожен має свої переваги і недоліки [2]. Таким чином, необхідно отримувати вигоду від комплексного використання всіх цих інструментів і знайти правильне співвідношення засобів і визначених цілей.

ВИСНОВКИ З ДАНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ І ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ РОЗВІДОК У ДАНОМУ НАПРЯМІ

Проведений аналіз свідчить, що в цілому на сьогодні в Україні існує достатньо інструментів та механізмів взаємодії органів публічної влади з громадськістю, зокрема й в енергетичній сфері. Разом з тим, значна частина з них реалізується з певними особливостями та відхиленнями від загальноприйнятих стандартів. Це пов'язано з цілим комплексом як об'єктивних (пандемія COVID-19), так і суб'єктивних причин (загальна інертність органів публічної влади у налагодженні продуктивних взаємовідносин з громадськістю, відсутність ідентифікації основних заінтересованих сторін у виробленні публічної політики з боку органів державної влади, відсутність стратегії розвитку консультативно-дорадчих органів при міністерствах та відомствах тощо).

Виходячи з цього, формування комплексної моделі взаємодії з громадськістю в енергетичній сфері — важливе науково-практичне завдання, яке потребуватиме вирішення у найближчий час. При цьому зазначена модель обов'язково повинна включати у себе основні принципи зазначеної взаємодії (відкритість та перманентність, інформована участь та зворотний зв'язок, інклюзивність та чутливість), відповідну стратегію, пріоритетні напрямки розвитку, ключові елементи та механізми реалізації, а також оцінку ефективності, закріплену в базових документах і стандартах взаємодії. А її впровадження у державно-управлінську практику сприятиме не лише швидкій реалізації актуальних проєктів в енергетичній сфері, загальному покращенню надання послуг тощо, але й зменшенню фінансового тягаря, який лежить на державі.

Що стосується перспектив подальших досліджень у даному напрямі, то вони передусім полягають у розробці та запровадженні нових механізмів комунікації між експертами, членами консультативно-дорадчих органів та органами державної влади в енергетичній сфері України.

Література:

1. Існуючі механізми співпраці органів державної влади з організаціями громадянського суспільства в контексті реалізації Національної стратегії сприяння розвитку громадянського суспільства в Україні 2016-2020. К.: Ваіте, 2016. 280 с.

2. Механізми узгодження інтересів у виробленні публічної політики в Україні: монографія / за заг. ред. С. О. Телешуна. Київ: НАДУ, 2021. 216 с.

3. Проєкт підвищення продуктивності "Підвищення стійкості енергосистеми для інтеграції з Європейською енергетичною системою". ПрАТ "Укргідроенерго" (УГЕ). URL: https://uhe.gov.ua/sites/default/files/inline-files/%D0%BF%D1%80%D0%BE%D1%94%D0%BA%D1%82%20%D0%9F%D0%BB%D0%B0%D0%BD%D1%83%20%D0%B2%D0%B7%D0%B0%D1%94%D0%BC%D0%BE%D0%B4%D1%96%D1%97%20%D1%96%D0%B7%20%D0%B7%D0%B0%D1%86%D1%96%D0%BA%D0%B0%D0%B2%D0%B%D0%B5%D0%BD%D0%B8%D0%BC%D0%B8%20%D1%81%D1%82%D0%BE%D1%80%D0%

BE%D0%BD%D0%B0%D0%BC%D0%B8%20%28%D1%83%D0%BA%D1%80.%D0%9F%D0%92%D0%97%D0%A1%29.pdf (дата звернення: 15.07.2022).

4. Про затвердження Положення про Департамент комунікацій та його структурні підрозділи: наказ Міністерства енергетики України від 04.09.2020 р. URL: <http://mpe.kmu.gov.ua/minugol/doccatalog/document?id=245474942> (дата звернення: 05.07.2022).

5. Про Департамент забезпечення комунікацій та організаційної роботи Міністерства енергетики та вугільної промисловості України: положення Міністерства енергетики України від 21.03.2017 р. URL: <https://regulation.gov.ua/documents/id242002> (дата звернення: 05.08.2022).

6. Розробка та реалізація комунікаційної стратегії для Міністерства енергетики України. Громадський простір: веб сайт. URL: <https://www.prostir.ua/?grants=rozrobka-ta-realizatsiya-komunikatsijnoji-stratehiji-dlya-ministerstva-enerhetyky-ukrajiny> (дата звернення: 18.08.2022).

7. Інформація про проведені Міністерством енергетики консультації з громадськістю та взаємодію з громадською радою у II кварталі 2022 року. Звіти. Міністерство енергетики України. URL: <https://mev.gov.ua/rubrika/zvity-2> (дата звернення: 13.08.2022).

8. Про затвердження Порядку розгляду звернень та організації особистого прийому громадян у Державній інспекції енергетичного нагляду України: наказ Міністерства енергетики України від 03.12.2020 № 779. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0133-21#Text> (дата звернення: 16.08.2022).

References:

1. OSCE (2016), *Isnuiuchi mekhanizmy spivpratsi orhaniv derzhavnoi vlady z orhanizatsiiamy hromadians'koho suspil'stva v konteksti realizatsii Natsional'noi stratehii spryiannia rozvytku hromadians'koho suspil'stva v Ukraini 2016-2020* [Existing mechanisms of cooperation between state authorities and civil society organizations in the context of the implementation of the National Strategy for Promoting the Development of Civil Society in Ukraine 2016-2020], Vaite, Kyiv, Ukraine.

2. Teleshun, S.O. (2021), *Mekhanizmy uzgodzhennia interesiv u vyroblenni publichnoi polityky v Ukraini* [Mechanisms of coordination of interests in the

development of public policy in Ukraine], NADU, Kyiv, Ukraine.

3. PrAT "Ukrhydroenerho" (UHE) (2021), "Productivity improvement project "Increasing the stability of the energy system for integration with the European energy system"", available at: <https://uhe.gov.ua/sites/default/files/inline-files/%D0%BF%D1%80%D0%BE%D1%94%D0%BA%D1%82%20%D0%9F%D0%BB%D0%B0%D0%BD%D1%83%20%D0%B2%D0%B7%D0%B0%D1%94%D0%BC%D0%BE%D0%B4%D1%96%D1%97%20%D1%96%D0%B7%20%D0%B7%D0%B0%D1%86%D1%96%D0%BA%D0%B0%D0%B2%D0%BB%D0%B5%D0%BD%D0%B8%D0%BC%D0%B8%20%D1%81%D1%82%D0%BE%D1%80%D0%BE%D0%BD%D0%B0%D0%BC%D0%B8%20%28%D1%83%D0%BA%D1%80.%D0%9F%D0%92%D0%97%D0%A1%29.pdf> (Accessed 15.07.2022).

4. Ministry of Energy (2020), "On the approval of the Regulation on the Department of Communications and its structural units", available at: <http://mpe.kmu.gov.ua/minugol/doccatalog/document?id=245474942> (Accessed 05.07.2022).

5. Ministry of Energy (2017), "About the Department of Communications and Organizational Work of the Ministry of Energy and Coal Industry of Ukraine", available at: <https://regulation.gov.ua/documents/id242002> (Accessed 05.08.2022).

6. Hromads'kyj prostir (2020), "Development and implementation of a communication strategy for the Ministry of Energy of Ukraine", available at: <https://www.prostir.ua/?grants=rozrobka-ta-realizatsiya-komunikatsijnoji-stratehiji-dlya-ministerstva-enerhetyky-ukrajiny> (Accessed 18.08.2022).

7. Ministry of Energy (2022), "Information on consultations with the public held by the Ministry of Energy and interaction with the public council in the II quarter of 2022", available at: <https://mev.gov.ua/rubrika/zvity-2> (Accessed 13.08.2022).

8. Ministry of Energy (2020), "On approval of the Procedure for consideration of appeals and organization of personal reception of citizens in the State Energy Supervision Inspection of Ukraine", available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0133-21#Text> (Accessed 16.08.2022).

Стаття надійшла до редакції 12.09.2022 р.

ПЕРЕДПЛАТА

ВИДАННЯ МОЖНА ПЕРЕДПЛАТИТИ З БУДЬ-ЯКОГО МІСЯЦЯ!

— ЧЕРЕЗ РЕДАКЦІЮ (ТЕЛ. 458-10-73);

— ЧЕРЕЗ ДП "ПРЕСА"
(У КАТАЛОЗІ ВИДАНЬ УКРАЇНИ);

— ЧЕРЕЗ ПЕРЕДПЛАТНІ АГЕНТСТВА